

Dr. Nemes Erzsébet
Fényes Elek breviárium

Válogatás műveiből, írásaiból

Megjelent Fényes Elek
születésének 200. évfordulójára

7 6 0 0 2 4

KSH Könyvtár és Levéltár

000000841938

Budapest, 2007

Kiadja a
Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Levéltár
Magyar Statisztikai Társaság

Felelős kiadó
Dr. Nemes Erzsébet
főigazgató

Válogatta és összeállította: Dr. Nemes Erzsébet

Lektorálta: Dr. Marton Ádám
Bibliográfia: Körmendi Gábor
Közreműködött: Kovács Rita, Rettich Béla
Borítóterv, fotó és grafika: Rába Judit
Grafika, fotó és tördelészerkesztés: Rákossy Zoltán

ISBN: 978-963-235-080-6

© KSH Könyvtár és Levéltár

Tartalomjegyzék

Előszó	5
A „Részekből” egész Magyarországot	6
Bevezető	9
I. rész. Szemelvények Fényes Elek 1836–1849 közötti munkásságából ..	13
Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben	18
Magyarország statistikája	54
Magyarország hátramaradása ügyében felelet dr. Wildner Ignác urnak Fényes Elektől	72
Magyarország leírása	78
A magyar birodalom statistikai, geographiai és történeti tekintetben. Részletes és kimerítő leírása Magyar és Erdélyországnak. Komárom vármegye	90
II. rész. Szemelvények Fényes Elek 1850–1868 közötti munkásságából ..	97
Magyarország geographiai szótára	102
A török birodalom leírása, történeti, statistikai és geographiai tekintetben	132
Az orosz-török háboru történeti jegyzetekkel, okiratokkal	138
Az ausztriai birodalom statistikája és földrajzi leírása	148
Magyarország 1859-ben statistikai, birtokviszonyi és topographiai szempontból	154
A magyar elem s ellenesei	162
Magyarország ismertetése statistikai, földirati s történelmi szempontból	168
A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint	180
III. rész. Szemelvények Fényes Elek időszaki kiadványokban és szerkesztésében megjelent műveiből	187
Mellyek a' magyar földmivelés' főbb akadályai? 's hogy lehetne azokon segíteni?	192
Még egy szó a' Minimumról	194
Jutalomtétel	199
Figyelmeztetés a' borkezelés ügyében a' szőlősgazdákhöz	200
Előszó	202
Magyar gazdatiszti névtár. III. Tiszáninneni kerület	206
Tudomány, irodalom és művészet	215
A magyarországi adó- és financzrendszer 1849-dik évig	218
Párhuzam	222
Észrevételek Magyarország 1870-ki népességének táblázataira, melyeket az országos statistikai hivatal közretett	225
IV. rész. Fényes Elek műveinek válogatott bibliográfiája	228

Fényes Elek
(1807-1876)
statisztikus
lev. tag: 1837
r. tag: 1858

Előszó

A mai magyar statisztikai szolgálat kiemelkedő előfutáraként tartja számon Fényes Eleket, a reformkor jelentős személyiségét, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc elkötelezett hívét, a kiváló földrajztudóst, aki mindezek mellett vitathatatlanul a statisztika első magyar művelői közé tartozik. Fényes Elek ugyanakkor a Központi Statisztikai Hivatal történetének is fontos szereplője: ő kapott első ízben megbízást 1848-ban egy országos statisztikai hivatal létrehozására. Fényes Eleknek nem adatott meg, hogy ezt az ügyet tartós sikerre vigye: néhány hónapos működést követően munkatársaival együtt elszólította a forradalom. A Központi Statisztikai Hivatal azzal tiszteleg Fényes Elek emléke előtt, hogy születésének 200. évfordulóján jelen szemelvénygyűjteményben reprezentatív áttekintést ad sokrétű munkásságáról.

Fényes Elek mint jogász érzekelte korának „felhasználói igényeit”, felismerte, hogy az ország ügyeit intéző politikai elit nem kellőképpen tájékozott az ország földrajzi, népességi, mezőgazdasági és kereskedelmi viszonyairól. Mindössze 23 esztendő volt, amikor felhagyott jogászai tevékenységével, életét attól fogva a statisztikai adatok gyűjtésének és közzétételének szentelte, aminek során a pártatlanság volt a vezérfonala. Kortársai közül egyesek egyszemélyes, mozgó statisztikai hivatalként jellemezték.

Első nagy, hatkötetes munkája, amely 1836 és 1840 között jelent meg „Magyar országnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben” címmel, nagy sikert aratott, szerzőjének akadémiai levelező tagságot, díjakat hozott. Mérföldkőnek tekinthető első kimondottan statisztikai jellegű műve, a háromkötetes „Magyarország statistikája”. Szakmai sikereinek, a közéletben játszott szerepének köszönhetően nyerte el az 1848-as forradalom idején a megbízást a statisztikai hivatal megszervezésére. A forradalom leverését követően bujdosás és hányattatások után, nehéz körülmények közepette is haláláig a magyarság ügyét szolgáló statisztikus maradt. Keleti Károly, a Központi Statisztikai Hivatal első elnöke úgy méltatta őt, mint ki korának statisztikusai között a legnagyobb.

A Központi Statisztikai Hivatal, az eseti megemlékezések mellett, azzal is őrzi Fényes Elek emlékét, hogy a statisztika és a számítástechnika alkalmazásában, a hozzájuk kapcsolódó kutatási tevékenységben kimagasló eredményeket elérő szakembereket az ő nevét viselő emlékéremmel tünteti ki, amelyet minden évben születésének évfordulóján adnak át.

A KSH Könyvtár és Levéltár őrzi műveit, összeállította bibliográfiájukat. Kezdeményezte és elkészítette az olvasó kezében lévő breviáriumot, amely olyan gondosan igyekszik áttekintést nyújtani Fényes Elek gazdag életművéről, ahogyan ő térképezte fel korának Magyarországot.

P. P.

Dr. Pukli Péter
a KSH elnöke

A „Részekből” egész Magyarországot

„Csokaj magyar falu, Bihar vármegyében, termékeny síkságon, mind Debreczentől, mind Váradtól 4 mfd-nyire, az Ér vize két partján; utolsó postája Székelyhid. Van 1138 lakosa, kik kevés g. kath. és n. e. óhitűt és zsidót kivéve, mindnyájan reformátusok, derék tornyos anyatemplommal, több csinos uri lakkal” – így kezdődik Fényes Elek Magyarország geographiai szótárában a saját szülőfalujáról szóló szócikk.

A falu a Magyarország és Erdély között fekvő történelmi Partiumban, azaz a „Részekben” található, a Nagyváradot Szatmárnémetivel összekötő út mentén. Ezen a manapság kilencszáz lelket számláló településen látta meg a napvilágot Fényes Elek, a leíró statisztika kiemelkedő magyar képviselője.

A falu nevét már Dvorzsák János 1885. évi helységnévtára sem Csokajként tünteti fel, ehelyett Csokalynak írja. A kétféle írásmód lehetséges magyarázatát az a helyi református lelkész által feljegyzett szájhagyomány adja, amely kifejti, milyen történet fűzi a Fényeseket a faluhoz. „A [Fényes] család egyik sugár, fekete bajszú tagja még az ősidőben főúri vagy fejedelmi aggszűz kisasszonytól egyetlen forró csókért kapta volna ezt a gyönyörű falut, melynek ezentúl Csokalj, később Csokaly lett a neve.”

„A legtöbbet bír benne id. Fényes Károly, Fényes Ferencz örök., Fényes Lajos...” – kezdi a falu birtokosainak felsorolását a Geographiai szótár 1851-es kiadása. A község „több csinos úri lakját” további neves földbirtokos családok lakták, akik a közéletben, főként a közigazgatásban töltöttek be jelentős szerepet. Az itt élők a 18. századra jellemző nemesi építkezésnek megfelelően a század közepére kétmenetes, hatosztatú, szabadkéményes lakóházakat emeltek. Ilyen lehetett a Fényes-kúria is, amely a 19. században nyerte el végleges formáját. A meghitt hangulatot sugalló épület a késő barokk és a hagyományos helyi formavilágot ötvözte. Falán valamikor emléktábla hirdette: „Itt született 1807. július 7-én Fényes Elek magyar földrajzi író. Ezt az emléktáblát tisztelői állították 1890-ben.”

Az eredeti tulajdonjog megszüntetését követően a kúria egy ideig kultúrotthonként működött, majd gabonát tároltak benne – ha nem éppen dohányt szárítottak egyre rozzantabb fedele alatt. Egészen 1991-ig nyeregtető védte az épületet, de az már beázott, és ajtók, ablakok nélkül meredt a világba. A helyi lelképásztor vetette fel a gondolatot, hogy a jellegzetes árkádsor megmentésével, az udvar rendezésével kialakítható lenne ott egy emlékpark. Dukrét Géza helytörténész közbenjárására a Fényes-kúriát – a többi csokalyi „uri lakkal” együtt – 1991-ben felvették a műemlékek listájára. Mivel azonban az épületnek gazdája nem volt, megmentése érdekében nem történt semmi. A kilencvenes években a

falak egy részét megbontották, elhordták. Az épületbe 1997-ben már bejutni sem lehetett, 1998-ra pedig már csak a csupasz árkádsor falai álltak.

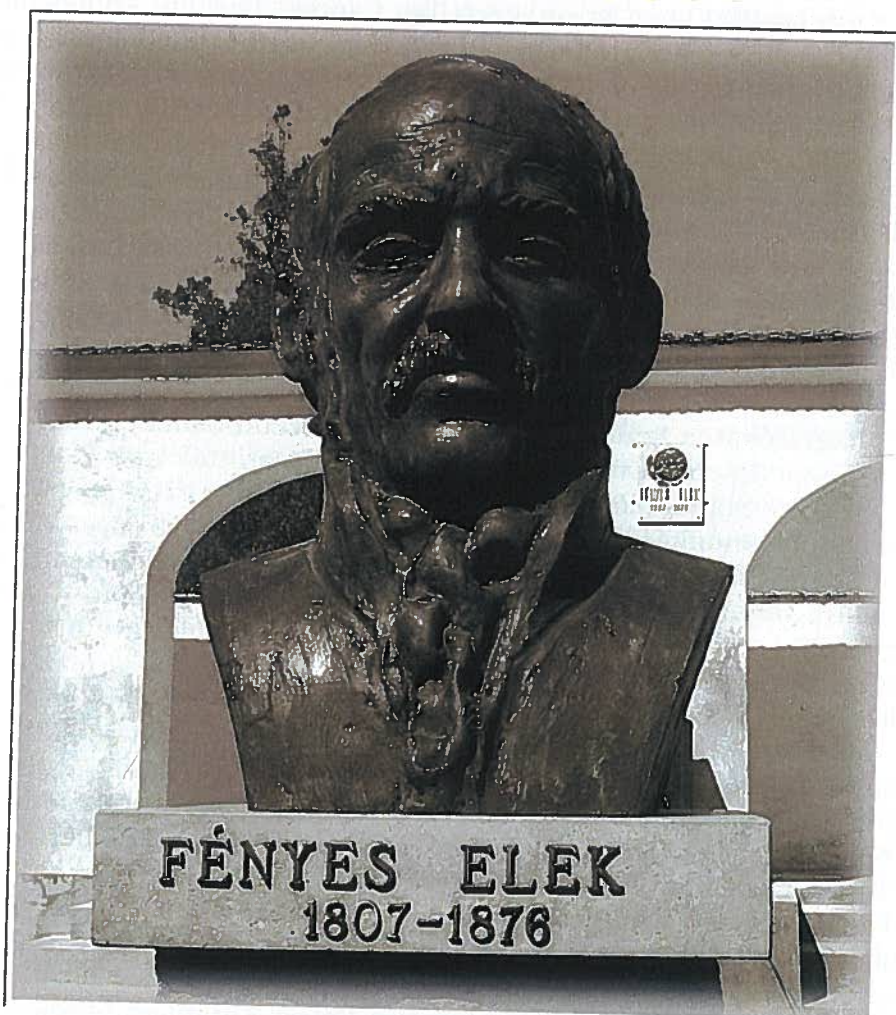
A fordulat 2000-ben következett be. Cservid Levente székelyhídi tanár, aki időközben adatokat gyűjtött a nagy statisztikus életéről, felkereste a Műemlékvédő és Emlékhely Bizottságot. Javasolta, hogy próbáljanak pályázatot benyújtani az épület restaurálására. Az azonban akkorra sajnálatos módon olyan állapotba jutott, hogy felújítása lehetetlenné vált. Ezért elhatározták, hogy Fényes Elek halálának 125. évfordulóján emléktáblát helyeznek el a templom külső falán, amelyet 2001. július 22-én fel is avattak. A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság díjat is alapított. A Fényes Elek nevét viselő emléklakett elkészítéséhez a Magyar Honismereti Szövetség is segítséget nyújtott. Megalakult a Fényes Elek Társaság, melynek céljai között szerepel, hogy megőrizze a köztudatnak a statisztikus, földrajztudós nevét, ápolja szellemi hagyatékát, a szülőház közvetlen környezetét emlékparkká alakítsa át. A Társaság elnökéül Cservid Leventét választották meg.

A Magyar Statisztikai Társaság 2002-ben szerzett tudomást a Partiumban folyó munkáról, s úgy döntött, hogy hozzájárul Fényes Elek szellemi hagyatékának ápolásához, és elősegíti, hogy a szülőhely méltó emlékhellyé váljon. A társaság 2003. március 21-én a Partiumi Keresztyén Egyetemen emlékülés keretében termet és emléktáblát avatott. A véletlenek szerencsés egybeesése révén a szintén csokalyi származású, Magyarországon élő Mihály Gábor szobrászművész éppen akkor ajánlotta fel, hogy elkészíti Fényes Elek mellszobrát. A megvalósítás költségeit a Magyar Statisztikai Társaság vállalta. A Fényes Elek Társaság, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, valamint a csokalyiak dédelgetett álma vált valóra, amikor 2003. szeptember 7-én szülőházának udvarán felavatták Fényes Elek mellszobrát.

Fényes Elek szellemi hagyatékának ápolásában oroszánrészt vállalt és vállal a KSH könyvtára. Fényes Elek munkásságának első jegyzéke a könyvtár első igazgatójának, Findura Imrének a nevéhez fűződik, ezt a lajstromot a későbbiekben Szinnyei és Petrik kutatásai tették teljessé, gondoskodva róla, hogy a történelmi Részekből induló nagy előd egész Magyarországot átfogó műve ne vesszen feledésbe.

Dr. Laczka Éva
A Magyar Statisztikai Társaság főtítkára

Bevezető

A magyar statisztika mai művelői tisztában vannak azzal, hogy elődeik erőfeszítései, munkája eredményeként jöhetett létre a hivatalos magyar statisztikai szolgálat. Ők ismerték fel, hogy mindennapjaink jobbításának elengedhetetlen feltétele a valóság megismerése, a tények összegyűjtése, rendezése, és ennek alapján a társadalom előtt álló feladatok megvalósításának segítése. Éppen ez utóbbi a statisztika mindmáig ható és soha el nem évülő feladata, azaz a tényeket nem önmagukért kell megismerni és gyűjteni, hanem a társadalom, a gazdaság, az ország előrelépésének támogatása érdekében.

A magyar statisztika története Fényes Eleket tekinti az első, igazán nagy formátumú statisztikusnak.

„A férfiú, kinek emlékét a T. Akadémia ma megülni készül, országos nevű vala. Nyilvános működése már a harmincas években kezdődik és a negyvenes években éri el a fénykorát. Amaz időben, de még később is, alig akad művelt magyar ember, ki Fényes Elek nevét ne ismerte volna. Hazánkat általa tanultuk újabban megismerni, és ha áll a híres statisztikus Engel szava (Ernst Engel német statisztikus, 1821–1896), hogy a honismeretből fakad a hazaszeretet, úgy Fényesnek megbecsülhetetlen érdemei vannak.” Keleti Károly, kinek neve egybeforr a hazai hivatalos statisztika történetével, ezen szavakkal kezdte a Magyar Tudományos Akadémián 1877-ben Fényes Elekről tartott emlékbeszédét. Ezek a máig ható sorok igazolják, hogy Fényes Elek születésének 200. évfordulóján, két évszázad távlatából is olyan emberre emlékezünk, aki korának meghatározó, nagy hatású személyisége volt.

Voltak elődei. A XVII. század végén Fröchlich Dávid az ország gazdasági és közművelődési viszonyaival foglalkozott a „Medulla Geographie Practicae” című munkájában. Bél Mátyás, felhasználva Fröchlich adatait is, megírta Magyarország első statisztikai földrajzát. (Sajnos a tizenegy vármegye történeti statisztikai adatait tartalmazó mű nagy része még a XVIII. században megsemmisült.) Korabinszky Mátyás János nevéhez fűződik az első kiadott statisztikai mű (Magyarország közigazgatási atlasza), amely a kutatók számára ma is alapvető forrásmunka. A XIX. század elején tevékenykedett Schwartner Márton, Magda Pál és Csaplovics János, akik a magyar statisztika és így Fényes Elek előfutárai közé sorolhatók.

Fényes Eleknek nem adatott meg, hogy hivatali keretek között dolgozon, de az ő érdeme, hogy a XIX. század első harmadában felismerte: a tények feltárása, összegyűjtése és rendezése nélkül nem lehetséges az ország előrelépése. Még megélhette, hogy Keleti Károly és Körösy József az önálló magyar statisztikai szolgálat keretein belül dolgozhasanak a magyar statisztika tudományának és gyakorlatának fejlesztéséért.

téséért. Ha lehet azt mondani, nekik már „könnyebb” dolguk volt, hiszen szakmai tudásában és létszámában lassan, de folyamatosan erősödő apparátus és állami támogatás mellett végezhettk munkájukat.

Fényes Eleket, aki még nem rendelkezett statisztikai apparátussal, méltán tartják a 19. századi Magyarország legnagyobb leíró statisztikusának, 1807-ben született a Bihar megyei Csokajon. Középiskolásként debreceni diák volt, majd előbb bölcsészetet tanult Nagyváradon, ezután jogot Pozsonyban, ahol 1826-ban végzett. Két évvel később ugyanitt letette az ügyvédi censurát. 1830-ban ügyvédként annál az asztalnál ült, ahonnan később Kossuth írta híres országgyűlési tudósításait. Ekkor ismerte fel, hogy az emelkedett stílusú, magas retorikai színvonalú szónoklatokból hiányzik a tárgyszerűség, a tények, az ország állapotának részletekbe menő ismerete. 23 évesen felhagy az ügyvédi munkával, mert legfontosabb feladatának az ország állapotának feltárását tekinti.

1831-től megkezdte adatgyűjtő országjáró utazásait. Hat év alatt, 1830–36 között elkészíti a „Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben” c. munkája első kötetét. 1836-ban Pestre költözött. A következő három kötet 1838–39-ben jelent meg. 1837-ben első munkája alapján az Akadémia levelező tagjává választja. Az akadémiai tudós társaságban Toldy Ferenc kiemelte, hogy „adatainak tömege és újsága által az eddig megjelent hasonneműeket felülmúlja, mely csüggedetlen szorgalommal s egyes ember erejétől kitelhető pontossággal gyűjtötte együvé, s nemcsak magáronva a közönség figyelmét, hanem annak méltánylását is nagy mértékben megnyerte.” 1840-ben az Akadémia 200 aranyat kitevő nagydíjjal jutalmazta a munkát, ami nemcsak anyagi megbecsülést jelentett Fényes Eleknek, de a szükséges javítások és kiegészítések után lehetővé tette 1841-ben a mű második kiadásának megjelentetését is. Az akadémiai jutalmazás javaslói között találjuk Bajza Józsefet, Czuczor Gergelyt és Luczenbacher Jánost. Bajza elsősorban a beléfektetett munka nagyságát, mennyiségét emeli ki. Fényes Elek ugyanezen mű hatodik kötetének előszavában különösen nagyra értékeli Horváth István és Kölcsey Ferenc dicsérő szavait, amelyek „tövises pályájának” folytatására ösztönzik.

1843 júniusától az Országos Magyar Gazdasági Egyesület előadója. Ekkor ismerkedett meg az ország legkiválóbb férfiáival, felfedezte a közös munkában rejlő erőt és lehetőségeket. Bekapcsolódott az irodalmi életbe. 1847-et írunk, amikor ismertsége, elismertsége, társadalmi befolyása és népszerűsége csúcspontján van. Egyik alapítója és vezetője a Magyar Iparegyesületnek. Iskolákat, ipari kiállításokat szervez, az iparos statisztikai adatgyűjtés kezdeményezője. Más társadalmi feladatokat is vállal: írói kört szervez, amelyből később megszületett a Nemzeti Kör. (A választmányban dolgozik Vörösmarty Mihály, Bajza Jó-

zsef, Garay János, Eötvös József, a tagság soraiban többek között Erkel Ferenc, Bugát Pál, Perczel Mór, Pulszky Ferenc, Ráday Gedeon, Vásárhelyi Pál). Fényes Eleknek döntő szerepe volt abban, hogy Kossuth Lajost 1847-ben országgyűlési képviselővé választották.

A Statistik des Königreichs Ungarn c. műve 1844-ből való (Fényes Elek két kötetesre tervezte, de csak az első kötet jelent meg), és ez az első olyan hazai statisztikai munka, amely tárgyszerűen veszi számba az ország földrajzi, népességi, ipari, bányászati, kereskedelmi és mezőgazdasági viszonyait. A Magyarország leírása és a Magyar gazdasági névtár 1847-ben, Komárom vármegye statisztikája 1848-ban jelent meg.

1848 tavaszán az első felelős magyar minisztériumban Szemere Bertalan belügyminisztériumi osztálytanácsosnak nevezte ki, és megbízta az Országos Statisztikai Hivatal megszervezésével és vezetésével. A történelmi események elsodorják ezt a kezdeményezést, és Fényes Elek a forradalmi vészbíróság elnöke lesz. A szabadságharc bukása után Haynau elől szülőföldjére, Biharba menekült, ott bujdosott 1849 októberéig, amikor is önként feladta magát. Magánéletének, társadalmi kapcsolatainak alakulásában döntő volt, hogy régi barátai, pártfogói elvesztek a szabadságharc leverését követő események sodrában. Politikai súlyát, társadalmi tekintélyét többé nem sikerült visszanyernie, de tudományos tevékenységét nem adta fel.

1849 utáni munkásságának kiemelkedő műve a „Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betürendben körülményesen leiratik”, 1851-ben jelent meg négy kötetben. Keleti Károly szerint „tökéletesebbet előállítani nem sikerült évtizedekkel későbbben a helytartótanács némely tisztviselőinek, alig még későbbben az országos statisztikai hivatal néhány buzgó tagjának.” Fényes Eleknek ez a műve a mai napig a szakkönyvtárak törzsanyagának számít, a helytörténettel, helyismerettel, településtörténettel foglalkozók számára alapmű, igazolva Keleti Károly elismerő szavait.

A Magyar Tudományos Akadémia 1858-ban rendes tagjává választotta. Fényes azonban akadémiai székét nem foglalta el, ezért törölték a rendes tagok sorából. A meghasonlott tudósnek nem sikerült a közéletbe visszatérnie. Fényes Elek 1858-ban állást kapott az Első Magyar Általános Biztosító Társulatnál. 1869-ben pályázott az akkor alakuló Fővárosi Statisztikai Hivatal vezetői posztjára, sikertelenül. Élete végén a Fővárosi Statisztikai Hivatal díjnokaként dolgozott egy helységnévtár összeállításán, támogatta őt az írói segélyegylet, majd Gorove István miniszter biztosított számára nyugdíjat.

A hivatalos magyar statisztika 1876. szeptember 1-jén a budapesti nemzetközi statisztikai kongresszusra készült, amit Fényes Elek már nem érhetett meg. Hosszú betegsége után 1876. július 23-án halt meg Újpesten.

A Fényes Elek születésének 200. évfordulójára készült kiadványunkban a statisztikus, irodalmár és politikus életművének legfontosabb munkáiból válogattunk, egy-egy művének pár oldalas bemutatásával.

Az első részben a Fényes Elek fénykorának tekintett 1836–1849 közötti időszakból mutatjuk be legfőbb műveit, így az 1836–1840 között megjelent nagy, úttörő munkáját, a „Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben”, 6 kötetben és többek között 1842–1843-ban megjelent „Magyarország statistikája” című művét. A második részben az 1850–1868 között megjelent műveiből válogattunk. Kiemelkedik közülük a „Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betürendben körülményesen leiratik.” Kertész Gyula így jellemzi ezen műveket: „Fényes Elek... a magyar leíró statisztika legtermékenyebb /több mint tíz önálló művet írt/, legismertebb és legnépszerűbb szerzőjének, az első országos statisztikai hivatal megalapítójának /1848/ legértékesebb könyve a „Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. A Magyarország geographiai szótára ... művének „hézagpótló érdeme, hogy részletes áttekintést ad a szabadságharc körüli települési-népességi viszonyokról. ... Faksimile kiadása révén, mely 1984-ben jelent meg, a legismertebb és legnépszerűbb országos földrajzi-honismereti lexikonunk.” A harmadik részben Fényes Elek időszaki kiadványokban, hírlapokban, folyóiratokban, kalendáriumokban megjelent írásaiból mutatunk be néhányat.

Kiadványunkat Fényes Elek műveinek válogatott bibliográfiája zárja.

Reméljük, hogy a breviárium közreadásával izelítőt tudunk adni Fényes Elek sokoldalú munkásságából, gazdag életművéből, tallózva abból a rengeteg anyagból, amelyet élete folyamán felhalmozott, így tárva fel, hogy milyen kincsek rejlenek könyvtáraink porlepte polcain, azok számára, akik komolyan kívánnak foglalkozni a régi Magyarország állapotaival, nemcsak a statisztikusok, hanem más tudományágak művelői, könyvtárosok, helytörténettel, helyismerettel, történettudománnyal, levéltári és egyéb kutatómunkával foglalkozók számára egyaránt.

Budapest, 2007. június 1.

Nemes Erzsébet

Dr. Nemes Erzsébet

I. rész

Szemelvények Fényes Elek 1836–1849 közötti munkásságából

1. Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. 1836. Első kötet
2. Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. 1837. Második kötet
3. Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. 1837. Harmadik kötet
4. Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. 1839. Negyedik kötet
5. Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. 1839. Ötödik kötet
6. Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. 1840. Hatodik kötet
7. Magyarország statistikája. 1842. Első kötet
8. Magyarország statistikája. 1843. Második kötet
9. Magyarország statistikája. 1843. Harmadik és utolsó kötet
10. Magyarország hátramaradása ügyében felelet dr. Wildner Ignác urnak Fényes Elektől. 1844.
11. Magyarország leírása. 1847. I. rész
12. Magyarország leírása. 1847. II. rész
13. A magyar birodalom statistikai, geographiai és történeti tekintetben. Részletes és kimerítő leírása Magyar és Erdélyországnak. 1848. Első kötet. Komárom vármegye

Fényes Elek 1836–1849 közötti időszakban készült műveinek, egyben teljes életművének egyik legjelentősebb alkotásával kezdjük munkásságának bemutatását.

A Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben című hatkötetes sorozat 1836 és 1840 között jelent meg. Szakmai megítélését, sikerét jelzi, hogy a második kötet megjelenését követően a Magyar Tudomá-

nyos Akadémia 1837-es közgyűlésén Fényes Eleket levelező taggá választotta. A hatkötetes mű mindegyikéből kiemeltük egy-egy vármegyére néhány paragrafusát, érzékeltetve a művek szerkezeti felépítését. A szerző által írt előszavakban „a munka jobban való megérthetése, 's megítélhetése tekintetében, némi némi felvilágosításokat adni” volt Fényes Elek szándéka, melyet mi is szem előtt tartva, több mű előszavát is közzétettük.

Az első kötet előszavából kiderül, hogy egyik fontos alapidokumentuma Lipszky János Mappa Generalis Regni Hungariae ..., 1804–1808 c. műve volt, amely tartalmazza Magyarország és társországi térképét.

Ami a nagy szorgalommal végzett adatgyűjtés mellett igazán nagy gondot jelentett, az a lakosság lélekszámának pontos közreadása, hiszen a törvényhatóságok a népösszeírásokból a nemességet kihagyták. Nézzük meg, milyen fő fejezetekből áll a munka. Az általa „kerület” megnevezést kapott országrészeknél megemlíti azok kiterjedését, a benne található közigazgatási egységek számát (a vármegyétől a népes pusztáig), a népesség számát, vallási és nyelvi bontásban egyaránt.

Vármegyei szinten foglalkozik azok fekvésével és határaival, nagyságával és kiterjedésével (összehasonlítva Lipszky adataival!), természeti tulajdonságaival, hegyeivel, folyóvizekkel, tavakkal és mocsarakkal, ásványos és orvosi vizeivel, termékeivel (növények, állatok, ásványok), lakhelyekkel és lakosokkal, a vármegye szorgalmával (ami egyet jelent az itt űzött ipari és kereskedelmi tevékenységgel), az iskolákkal, katonasággal, közigazgatással majd a vármegyék „politikai elosztásával”. Első helyen említi a szabad királyi városokat, majd a vármegye járásain belül számba veszi a településeket. Ezen belül megemlíti az anyanyelvet, a vallást, a mezővárost, a népes pusztát, a majort vagy falut övező föld minőségét, legfontosabb terményeit, végül a település „földes urá”-nak megnevezésével zárul a település leírása. Nagyon hasznos a hatodik kötetet záró mutató, amely nemcsak a települések visszakereshetőségét biztosítja, hanem utalásokat tartalmaz a gazdaságra, kereskedelemre, közigazgatásra, népességre stb. is.

A felsorolásból látszik, hatalmas kutató és gyűjtő munka után vágott bele Fényes Elek kiadványa összeállításába, kevés megbízható forrás állt rendelkezésére, és nem kell csodálkozni azon, hogy az első és a hatodik kötet megjelenése között több mint négy esztendő telt el.

Voltak korábban kísérletek hasonló számbavételre, de azoknál nem volt együtt a szorgalom, a kitartás, a haza szeretete, megismerés vágya azzal a tudással és rendszerező elmével, ami Fényest jellemezte. Ő nagyon jól látta (ekkor már túl voltunk a történelmi utókor által leghasznosabbnak ítélt reformkori országgyűléseken), hogy egy ország mindennapi gond-

jainak pontos ismerete és számbavétele nélkül nem lehet előbbre lépni.

Munkája sikerességét jelzi, hogy 1841-ben a teljes mű második kiadásban is megjelenhetett.

A **Magyarország statisztikája** három kötetben látott napvilágot 1842 és 1843 között. Az előbb említett hatkötetes munka az ország állapotának enciklopédikus számbavétele volt. Jelen kiadvány előszavában maga Fényes Elek írja, hogy „bátoritva azon szives részvételtől, mellyel a' közönség Magyarországnak ... geographiáját fogadta, eltökélém magamat, hazámnak nemcsak alaperejét, hanem polgári szerkezetét, 's kormányzását is megismertetni.” A rá jellemző szerénységgel említi az előszóban, hogy ez a munka csak próba, lépcsőzet egy másik, jobb és hibátlanabb munka elkészítésére. Ezzel a művével csak segíteni kívánja a „közjó roppant épületét”. A könyv, hűen címéhez, igazi statisztika. A magyar statisztikai irodalomban először itt találkozhatunk teljes körűnek szánt vallási és nemzetiségi adatokkal. Az elmélyült kutatómunkát jelzi az a tény, hogy ahol nem rendelkezik hivatalos adatokkal, ott a lehetőség szerint több forrásból merít. Az így nyert adatsorokat egymás mellett veszi számba, lehetővé téve az olvasónak az összehasonlítást. Nem ritkán kritikai megjegyzésekkel egészíti ki az összehasonlító adatsorokat. Keleti Károly azért dicséri, hogy kerüli a „kezelhetetlen nagy táblázatokat és inkább kisebb csoportokban mutatja be a számban kifejezendő tényeket.” A második kötet a gazdasági és társadalmi élet jogi hátterét, az ország mindenkori alaptörvényét, az alkotmányt vizsgálja. A záró kötet a közjóvedelemmel, tudományos és tanító intézetekkel, igazságüggyel, az egyházak belső struktúrájával, végül „politiá”-val foglalkozik. Ez az ő korában nem mást jelentett, mint rendet a mindennapokban, rendet az egészségügyben, az élelmezésben, a szociális ellátásban és a pénzügyintézetekben. Két dolog is figyelemre méltó ez utóbbi esetében. Fényes szerint a takarékpénztárak a szegények erkölcsére, megtakarítási hajlandóságára igencsak jótékonyan hatnak. A másik az a nemzetközi kitekintés, amelyben számba veszi a Hamburgban 1778-ban alapított intézettől 1838-ig az európai (angol, francia, olasz, porosz, ausztriai) takarékpénztárakat.

Ebben a műben már Fényes statisztikus énje a meghatározó. Felhasznál természetesen segédtudományokat, de mindig a statisztika jobb alátámasztása érdekében. 1843-ban német nyelven (Statistik des Königreichs Ungarn) is megjelent a könyv.

Lipcsében 1844-ben jelent meg a **Magyarország hátramaradása ügyében felelet dr. Wildner Ignác urnak Fényes Elektől** című, Fényes Elek-i léptékkal mérve kicsiny könyv, afféle vitairat. Wildner Ignác egy német nyelvű röpiratot tett közzé, amelyben nem sok jót ír az ország fejlődési lehetőségeiről. Fő okokként az államkincstár ürességét és az ezzel

szorosan összefüggő nemesi adómentességet jelöli meg. Wildner nem bízik a szabadon választott tisztviselőkben, hiányolja belőlük az eredendő jó szándékot. Voltak ugyan, elsősorban Németországban és elvétve Magyarországon is kisebb-nagyobb, főleg gúnyolódó válaszok, de ami Fényes Eleket könyvének megírására készítette, az egy augsburgi újság írása volt, amely Wildner állításait kész tényként fogadta el. Fényes számára elfogadhatatlan vélemény az, hogy Magyarország határait a „francia Despotá” ellen tulajdonképpen az osztrák birodalom nem magyar tartományai őrizték meg, hogy az ország népességéhez mérten kevés katonával és pénzzel járul hozzá Magyarország az ausztriai birodalom fenntartásához.

A négy szakaszba rendezett könyv egyfajta párbeszéd az országot ért vádak és Fényes Elek között. Fényes egészen a XIII. századig visszamenve idéz fel történelmi eseményeket, ismertet különböző állításokat, valós vagy általa véltnek minősített adatokkal kiegészítve. Rengeteg kritikai észrevétel és adat, évszám került leírásra, amelyek többsége már a hozzá időben nem is olyan távol álló napóleoni háborúk és Magyarország kapcsolataival foglalkozik. A végső következtetés: „...a’ magyar birodalom katonasága mind számra, mind vitézségre nézve a’ többi ausztriai nem magyar tartományok hadával tökéletes arányban áll.” A helyenként személyeskedő, gúnyos hangvételi második szakasz konkrét 1839-es adatokkal cáfolja, hogy az ország fenntartásához a magyarokon kívül bárki másnak a hozzájárulásához is szüksége lenne.

Tényekkel bizonyítja, hogy az ország búzatermeléséről, oktatásügyéről közölt adatok tévesek. Ugyanakkor elismeri, hogy a nemzet előrelépése szellemi és anyagi lemaradásunk pótlása nélkül elképzelhetetlen, amelynek fő okai a nép és a hatalom közötti bizalmatlanság, az arisztokráciából hiányzó hazafiság, a vámok megléte és saját nyelvünk gondozásának hiányosságai. Az „adózzék-e a’ magyar nemes?” Fényes Elek számára költői kérdés. A nemesség kötelessége a haza megtartása és ez saját anyagi hozzájárulása nélkül nem lehetséges.

A „**Magyarország leírása**” 1847-ben jelent meg, miután Fényes Eleket baráti köre több ízben felszólította, készítsen összefoglalót korábbi földrajzi és statisztikai tárgyú műveiből. Fényes maga is látta, hogy praktikus okokból szükséges egy ilyen munka. (Az eddig megjelent kilenc kötet drága, nem mindenki tudja megvenni, nem mindenki szán ennyi időt olvasásra, és nem utolsó sorban a statisztika a változó számok tudománya.) Teljesen átdolgozott, friss adatokat tartalmaznak a népességgel, a bányászattal, az iparral, a kereskedelemmel, a pénzügyekkel és az igazságszolgáltatással foglalkozó fejezetek.

Bevezetőjében legfontosabb tervei között említi az ország iparát feltáró statisztika összeállítását illetve egy geográfiai nagyszótár szer-

kesztését. A könyv előszavában külön kiemeli, hogy bármikor szívesen látja az általa szétküldött kérdőpontokra beküldött válaszokat, mert „... tollamat addig nem akarom letenni, míg e súlyos és nehéz, de hazám állapotját felderítő vállalatot be nem végzendem.”

Az alkotó ereje teljében lévő Fényes Elek e korszakának utolsó munkája **A magyar birodalom statistikai, geographiai és történelmi tekintetben**. Az alcím szerinti terv („Részletes és kimerítő leírása Magyar és Erdélyországnak mely külön füzetben terjeszt elő minden magyar és erdélyországi vármegyét, kerületet, vidéket, széket; s ezekben járások szerint ismét betűrendben iratik le minden királyi és mezőváros, falu és pusztá; s minden egyes helynek nemcsak fekvése, népessége, nyelv s valás szerint, termékenysége, földesura; hanem hol csak lehetett, határki-terjedése (mennyi belőle úrbéri, s mennyi allodialis, mennyi szántóföld, rét, erdő, szőlő sat.) sőt a nevezetesebb helységek története is előadatik”) nem valósulhatott meg. Az alcím azt ígéri, hogy Fényes ezt a könyvét a legnagyobb léptékű, adatokban, leírásokban, feldolgozási szempontjaiban legsokoldalúbb művének szánta. **1848-ban** jelent meg az első kötet, amely **Komárom vármegyével** foglalkozik. 1848 volt Fényes Elek számára az utolsó „békeév”, hiszen a forradalomban és szabadságharcban játszott aktív szerepe, annak számára is kedvezőtlen történelmi következményei döntően befolyásolták élete további részét. A megyét feltáró monográfia követi korábbi munkáinak szerkezetét, földrajzi adottságok, éghajlat, népesség, mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, közlekedés, oktatás, honvédelem, adózás, egészségügy, jogi intézményrendszer, a megye története, végül pedig a települések ismertetése következik. A szakírók közül sokan ezt tartják Fényes legszínvonalasabb munkájának. Az egyházi anyakönyvek teljes körű feldolgozottságának köszönhetően a népesedési adatok nagyon megbízhatóak. A munka minőségét nagyban befolyásolta, hogy a vármegye közigazgatási és egyházi hatóságaitól nagyon sok támogatást kapott. Ha összevetjük ezt a monográfiát a korábbi országismertető kiadványaival, láthatjuk, mennyivel többet akart adni nemzetének ezzel a sorozattal. Nagy kár, hogy tervét nem tudta megvalósítani.

1119

MAGYAR ORSZÁGNAK,

'S A' HOZZÁ KAPCSOLT

TARTOMÁNYOKNAK

MOSTANI ALLAPOTJA

STATISZTIKAI ÉS GEOGRAPHIAI

TEKINTETBEN.

KIADTA

FÉNYES ELEK.

Első Kötet.

6

BARANYAI VÁRMEGYE

(Comitia us Baranyiensis. Baranyer Ge...)

1. §. Földterület

Baranya vármegye a hazánk területének keleti részén, a Duna mentén, a Dunántúli kerületben, délről Verőce vármegyé, ettől a válsztrón el. Nyugatra Somogy megyék határolják.

2. §. Nagysága és K...

Földterülete Lipszky szerint 917,4 négyzet méter, melyből két rész a területnek foglaltja el. Legnagyobb hosszúsága 123,4 méter, legnagyobb szélessége 73,4 méter, területi területe: 50,044 h. az 1116; 10,228 h. k...

3. §. Természeti tulajd...

Ha meggondoljuk Baranya vármegye földrajzi helyzetét, látni fogjuk, hogy a területet két irányú folyóvizek közt valószínűleg a legnagyobb mértékben, hogy ezen megmely asszonyokat véden ki, a természeti adottságai nem csak bőven, de valóban pazarlással, a hogy földrajzi helyzetével, az ősi erdőktől, a ismét termékeny alkúval szüntelen egy természeti ángol kerítet képez: nem hibáztatni, ha azt állítjuk, hogy Baranya vármegye hazánk...

308

megye tiszték, részint a vármegye - ház szolgálatjának huzárt.
Gyűléseit tartja: Szekszárdon.

17. §. Politikai Felosztása

Eloszlik 4 főbírói járásokra, melyek a földvári. 2) a simontornyai, 3) a volgyasági, 4) a bóvari.

I. A' FÖLDVÁRI JÁRAS.

Van benne: 6 mező város, u. m. 2 magyar, 4 német, 1 német-magyar.
18 falu, u. m. 13 magyar, 4 német-magyar.

19 népes puszta, u. m. 16 magyar, 3 német.
Népessége 70,969 lélek, u. m.
Vallásokra: 45,468 kath. 20,102 ref.
ohitű, 1029 'sidő.
Nyelvökre: 50,795 magyar, 12,078 német, 1029 'sidő.
Városok

Előszó.

Mielőtt az egész leírásához fognék, szükségesnek véltem a munka jobban való megérthetése, 's megítélhetése tekintetéből, némi némi felvilágosításokat adni.

Az országnak, valamint a vármegyéknek is nagysága a nagy érdemű Lypszki szerént, a népesség pedig általánosan az 1830-diki esztendőről van feltéve; 's minthogy mind eddig a törvényhatóságok által készített szokott népöszeírásokból a nemesség kihagyattatott, a népszáma meghatározásában fő vezér vonalúl vettem a rom. kath. egyházi megyék schematismusait. Jól tudom ugyan, hogy némelyek ezeket hibásoknak tartják, különösen az idegen vallásbéli hívek kitételében; de az említett törvényhatóságok conscriptioit megvi'sgálván kiki meggyőződhetik arról, hogy a schematismusok mind eddig még a legalkalmasabb eszközök, a Magyar országi népességnek a lehetőségig való ki tudására; 's ezen meggyőződésből használtam én is ezeket, 's csupán egynehány helyeken, hol nagyobb hibák valának észrevehetőek - igyekeztem e hiányt hiteles kútfők után kijavítani, vagy a hol ezt el nem érhettem, ott a törvényhatóságok által tett popularis conscriptiot hagytam meg.

A mi Magyar országnak különböző ajkú népeit illeti, mérészeltem ezeket számszerént is kitenni. Merészségnek azért mondom, mert ámbár a tiszta helységeknel erre nézve kevés akadály fordul elő, de ellenben hátra vágynak a vegyes helységek hol ha szinte a különböző nyelvek közt való erányt igyekeztem a legnagyobb szorgalommal kifürkészni, még is lehetetlen volt elkerülnöm, hogy a számokat hozzávetőleg ne tegyem ki; és így matematikai bizonyosság ebben nem lehet. Azonban mivel egész munkámban fő czéлом a részre hajlatlanság, az az a volt: hogy hazámat úgy fesse le, mint az valódilag áll, nem pedig mint állani kellene, reményilem, hogy ezen első próbám nem fog olly távol esni az igazságtól. A Czigányokat, Görögöket, Czinczárokat számszerént minden iparkodásom mellett se tehettem ki, a nélkül, hogy nagyon bizonytalant ne mondjak, a mit pedig mindenben kívántam elkerülni.

A városoknak, 's némely helységeknek történeteit rövideden érintem, a bővebb kivált kritikai fejtegetésbe azért nem ereszkedtem, mert ezt, illy kiterjedésben olly nagy munkának tartom, hogy maga egy embernek egész életére elegendő foglalatosságot adhat. Ezek így lévén, érzem hogy munkám nem tökéletes, érzem hogy benne számos botlások és hibák fognak felfedeztetni; de azért ki ezeket nyilvánosan javítja meg, az nem engem szégyenít meg, hanem tulajdon hazájának térszen hasznót, mert engem nem hiuság, hanem tiszta használni való kívánás ösztönözvén írásra, azon tudat: „in magnis voluisse sat est” tökéletesen megnyugtat; sőt reménytelenül meg lennék jutalmazva, ha hazámiai mun-

kám elolvasása után meggyőződnek arról: hogy a' Magyaroknak,
a' többi legelső nemzetek sorába való lépéshez tehetsége éppen nem
hibázik – csak akarat kell; 's hogy az erre vezető egyetlen út és mód
tudniillik: a' nemzet 's király közt lévő kölcsönös bizodalom, és szeretet
– mind inkább gyökeret verjen, azt a szivéből kívánja.

Pesten April. 12-dikén 1836.

a' Szerző.

BARANYA VÁRMEGYE.

(Comitatus Baranyiensis, Baranyer Gespenschaft.)

1. §. Fekvése 's Határjai.

Baranya vármegye fekszik a' Duna és Dráva folyóvizektől formált szegeletben, Magyar országnak legelső déli részén a' Dunántúli kerületben. Szomszédja keletről Bács, délről Verőcze vármegye; ettől a' Dráva, amattól a' Duna választván el. Nyugotra Somogy, éjszakra Tolna vármegyék határozzák.

2. §. Nagysága és Kiterjedése.

Földterülete Lipszky szerint $91 \frac{7}{10}$ □ mértföldet tévén, honunk' megyei közt ezen tekintetben a' 17-dik helyet foglalja el. Legnagyobb hosszúsága 12, szélessége 8 német mértföld. Használható földje 734,511 hóld, u m: 321,882 hóld szántóföld; 50,044 h. szőlő; 10,228 h. kert; 266,865 h. erdő.

3. §. Természeti tulajdonsága.

Ha meggondoljuk Baranya vármegyének kellemetes déli éghajlatát, tiszta egészséges levegőjét, sebes vegetációját, két hajókázható folyóvizek közt való fekvését; továbbá ha meggondoljuk azt, hogy ezen megye csupán némely ásványokat vévén ki, a' természetnek minden ajándékával nem csak bőven, de valóban pazérlásig meg van áldva; 's hogy földszíne szelíd dombokkal, szőlőhelyekkel, erdőkkel, 's ismét termékeny síksággal szüntelen változván, – egy természetes angol kertet képez: nem hibázunk semmit, ha azt állítjuk: hogy Baranya vármegye hazánk legszebb 's legáldottabb vármegyei közt, ha az elsőséget magának nem veszi is, azt bizonyosan másnak egyiknek se engedi által. Földje természeti minéműségét tekintvén, leginkább fekete porhanyós kerti föld, melly a' Dráva mentében fekete iszappal 's fővényel van keverve. A' mecsekháti járásban, 's a' sz. lőrincziek észak-nyugoti részén kemény sárga agyagos, a' Mecsek hegye északi környékén pedig köves, vagy agyagos mésszel és homokkal egyvelgest. Hegyesnek egészen egy vidéket sem lehet mondani, de a' mecsekháti járásban a' hegyek és dombok legsűrűbben jönnek elő. Legkiterjedtebb rónasága az, melly a' Dráva mentében 2 mértföldnyi szélességgel hosszúsággal terül el; továbbá azon szegelet, mellyet a' Duna és Dráva öszvefolyása formál Mohács, Villány és Bélye helységek közt.

4. §. Hegyek.

Baranya Vármegyének Hegyei, mind azon *Dobrai* hegysornak ágazataihoz tartoznak, mely Stájer országból jöven, minékutána Vas, Szála, Somogy vármegyét megfutotta, Csebény nevű helységnél ezen megyébe is belép, 's itt több ágakra oszolva a' megyének jó nagy részét elborítja. Ezen ágak közt, legnevezetesebb 1) az, mely majd keletnek, majd északnak tartván, elébb *Jakab* azután *Mecsek* nevet vészen magára, 's Pécsen felyül mindég nagyobbodván, *Hosszúhetény*nél a' *Zengő* hegycsúcsa legnagyobb magasságát eléri. Ezen láncznak déli oldala igen jó bortermő szőlőtőkékkel; teteje 's északi része pedig gesztenyés, bikkes, tölgyes erdőkkel van elborítva. Ugyan ezen hegyláncz, menetelében, mind jobbra mind balra több ágakat bocsát ki, de ezek közül azok, melyek Mohács felé terjednek, inkább domboknak neveződhetnek, hanem azok, melyek Rácz Kozár felé ágaznak sokkal nagyobbak, 's Tolna vármegyébe is bemenvén, ott formálják az úgy nevezett Völgységet. Második nevezetes hegysor a' Siklói, mely Hegyi Szent Mártonnál kezdődvén Villányig, és így mintegy 4 mértföldnyire húzódik. Ennek mind déli, mind északi oldalát nagyobbára szőlőtőkék fedik, de tetejét szép vadakkal bővülő erdők koszorúzzák. Harmadik hegyláncz a' Karasicza jobb partján elnyúló *Baranyavári* vagy *Szöllői*, mely a többiekkel csupán apró dombok által van közösülésben, 's Monostornál kezdődve 2 órai menetle után Batinánál a' Dunába elvész. Említést érdemelnek még a' *Berementi* és *Siklói* magában álló elszigetelt hegyek. Fő alkotó részek az előszámlált hegyeknek közönséges mészkő, mely különféle szint játszó márvány halmazatokon nyugszik. A' Mecseki hegylánczban továbbá a' kőszénnek több nemei találkoznak, 's ugyan itten a' szappan földnek (*Walk Erde*) és tiszta agyagnak ágyazatai is szemlélhetők.

5. §. Folyóvizek. Tavak. Mocsárok.

1) A' *Duna* a' szekcsői határban lép be a' megyébe, de csak egyik ágával, mert másik ága a' bácskai határt mossa, és csak Batinánál jönnek öszve. Ezen két ág formája a' nagy mohácsi sziget, mely 60,000 holdat foglal el, 's mely roppant ligetjeiről, számtalan marha, sertés csordáiról, apró de tüzes lovairól esmeretes. Batinától fogva egészen a' megye végső határáig együtt folyik, de mindenütt széles posványások és mocsárok közt.

2) A' *Dráva* *Zalatánál* éri el a baranyai határt, 's egész a' Dunába való szakadásáig, határt von Verőcze és Baranya

közt. Rendetlen, csavargós, alacsony partokban folyván szakadatlanul mocsárok kísérik, 's ámbár a' vármegye erős töltéseket tészon ellene, még is áradásaival melléke lakosait többször károsítja.

3) A *Karasicza* a' hetényi, pécsváradi, trinitási patakokból származván, – Batinánál a' Dunába ömlik. Hajdan ez is sok posványoságot hagyta maga után, de a' megboldogult Albert herceg, a' bélyei uradalom birtokosa 18,800 öl hosszú – 10–18 öl széles csatornát ásattatván, – csak eddig 5700 hold jó rét szabadult meg a' víz alól. Egyébaránt nevét a' sok kárász hal-tól vette, mely benne fogattatik.

4) A' *Pécsi* patak a' mecsekhelyi Tetye forrásából ered. Rendes csinált mederben folydogál, 's számtalan liszt, deszkametsző, kalló malmokat forgatván, – végre az *Okorral* egyesül.

5) A' Kapos csak észak nyugoti részét érinti a' megyének.

6) *Almás*. 7) *Okor*. 8) *Gyöngyös*. 9) *Feketevíz* Somogyból tódulnak be Baranyába 's mind igen korlátlan vizek, – melyek a' Dráva árjaival egyesülvén, gyakran az egész siklói járást elborítják, 's igen sok mocsároknak szerző oka.

Nagy nevezetes tavai nincsenek: hanem a' Duna, Dráva mentében lévő lápok közt, – számtalan kisebb nagyobb halastavak találhatnak, melyek halakban, csikókban, rákokban való bőségekről közönségesen híresek.

6. §. Ásványos és Orvosi Vizek.

A' siklói hegyláncztól délre eső rónaságon 3 meleg kénköves forrás buzog, igen csekély távolságra egymástól n.m: a' *Tapolczai*, *Siklói*, *Harkányi*, mely utolsó legnevezetesebb; 's ennek bővebb megismerését olvasd magának a' helységnek leírásánál. Savanyúvíz forrás van *Kökény* falujánál, de inkább fürdésre, mint italra használtatik.

7. §. Termékei.

a) A' Növények Országából.

Baranya vármegye, már azon boldog megyei közzé tartozik hazánknak, hol ha az éjszaki 's nyugoti részeket kivesszük, a' trágyázásra vagy éppen semmi vagy kevés szükség van; 's még is a' bele vetett magot 8-szorosan – 12-szeresen vissza adja. Búza minden részeiben természetik; még pedig igen sikeres, 's olly nagy mennyiségben, hogy másoknak bőven juttathat belőlle. Rózsa főképpen a' mecsekháti és pécsi járásokban.

Kukoricza a' dárdai, bélyei uradalmakban. Kender mindenütt bő-

ven. Len csupán némely sıklós járásbéli falukban. Dohány a' Tolna vármegyével határos vidéken; különösen *Hidason* hol 2000 mászáznál több természetik; azután *Mekényesen* nagyon divatba kezd jönni főképpen olajja kedvéért. Ánis, kömény, sáfrán, paprika; valamint főzelékek u. m: borsó, lencse, bab bőséggel. Igen szép nagy fejes káposzták *Béllén*, *Németiben*, *Szalántán* 'sa't. Spárga a' sátoristyei mezőkön vadon is eléb terem.

Gyümölcsben, melly különös édességéről, szamatjáról – más északibb vármegyebeliectől egyszerre megesmérhető – nagyon gazdag ezen megye. Gesztenyét a' Mecsek oldalain Pécs, Nádasd, Pécsvárad, körül; Szilvát a' Dráva mentében egész erdőkkel láthatni. Ezen utóbbiból híres – a' slavoniaihoz hasonló slivovicza főzöttetik. Görög és sárgadinnyéje igen sok 's olcsó. Cseresznyéi közt az úgy nevezett borizü érdemel figyelmet; elhaltatván a' szőlőhegyeket szinte ellepő baraczk és olajfákat.

A' roppant bikkes, tölgyes erdők, mind makkot mind gubacsot olly bőséggel szolgáltatnak, hogy 100,000 darab sertés meghizlalásán kívül, még több ezer mérőre menő gubacsot adhat el.

Hogy Baranya a' boroknak hazája légyen, az úgy is tudva van közönségesen; sőt némelyek nevét szinte innen akarják lehozni, azt állítván t. i.: hogy Baranya annyit tégyen – mint Bor-annya. A' szőlőtőkékkel beültetett hegyek öszvesen 50,044 hólodat foglaltak el már ezelőtt 46 esztendőkkel, de azólta sokkal többre szaporodtak, – minthogy különösen a' németek, a' hol csak lehet, mindjárt szőlőt ültetnek. Borai színre nézve kétfélék u. m.: fejekek és veresek. A' fejekek közt közönségesen dicsértetnek: a' Szilvási, Üszöghi, Szilágyi, Hídori, Versendi, Berkesdi, Pécsi, Üröghi, Karancsi, és a' pécsi káptalannak Szent Miklós nevű hegyén temett. De legnemesebb 's országszerte híres borai még is a' veresek. Ezek közt pedig a' Villányi úgy tűnik elő – mint a' százados agg tölgy a' bokrok felett; de nem mind a' villányi éppen nem nagy kiterjedésű szőlőhegyen terem az, – a' mi ezen név alatt kereskedésbe jön: a' szomszéd délnek fekvő, – magas, 's árnyékával a' villányit mintegy eltakaró nagy harsányi hegy – sok helyt még jobbat szolgáltat. Igen jó veres borok továbbá a' Gyüdi, Sıklósi, Ráczpetrei, Palkonyai, Kövesdi, Báni, Bodolyai, Sepsei, Keői. Fő tulajdonságok mind ezeknek: a' setét veres szín, a' fűszerszámos kellemetes íz, 's az állandóság. Az esztendei bor termés 1 milliion akót könnyen fellyül haladhat; mert ha a' szőlőmivelés körül lévő szorgalmat, 's a' föld termékenységét tekintjük, egy 1200 □ ölnyi hóladra 20 akót számlálni éppen nem nagyítás.

Erdeje 266.865 hólodat borít el, 's fát annyit ad, hogy nem csak belső szükségre elegendő, hanem Bács, Tolna, Pest vármegyéknek is több ezer ölet adhat el; ezenkívül hamuzsirt főzhet. Kivánni lehetne azonban, hogy az erdőkre nagyobb gond és vigyázat lenne, – a' minthogy a'

Béllyei, Dárdai, Üszöghi uradalmak dicséretes példával mennek elő; – annyival inkább, mert a' népesség szünetlen szaporodván, a' Dráva pedig a' sıklósi járás szép erdőségeit, mind inkább – pusztitván: – fa dolgában, bőség helyett könnyen szükség állhat elő. Ezen erdők nagyobb részént tölgy, bikk, gyertyán, zóldok, szil, éger, ihar és nyár fából állnak. Tű levelű fákat vagy is fenyveseket látni ritkaság; hanem épülethez meg kívántató szalakat, léczeket, zsindelyeket a' Stajerek hoznak le a' Dráva segedelmével.

b) Az Állatok Országából.

Ámbár Baranyának olly igen tágas pusztái nincsenek mint p. o. Heves, Pest, Csongrád vármegyéknek, de azért a' marhák mindenféle nemeiben szükségét éppen nem szenved, sőt másoknak is juttathat. Szarvasmarha legtöbb 's legszebb nevelkedik a' Duna és Dráva mentében, hol a' lakosok fő élelmét a' marhatartás teszi. Már a' németek szántás vetésre inkább lovakat tartanak mint ökröket, – 's bornyúikat szopós korokban mészárszékre adják. Ellenben lovakat szépeket nevelnek, – minden helység maga költségén tartván válogatott csődöröket (ménlovakat). – Csekélyebb minéműségű, de elég nagy mennyiségben tenyésztenek még lovakat a' szent lőrinczi járásnak némely helységei, hol a' fuvarozás egy fő életmód, valamint szinte a' mohácsiak' apró de tüzes és tartós lovaik is említést érdemlenek. A' bollyi nem nagy de válogatott angol vérű ménes, 's a' topolyai gulya (a' dárdai uradalomban) szépségekre nézve elsők a' megyében.

(Fényes Elek: Magyar országnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak... I. kötet. 1-11. old.; raktári jelzet: 304271)

M A G Y A R ORSZÁGNAK,

'S A' HOSZÁ KAPCSOLT

TARTOMÁNYOKNAK

MOSTANI ÁLLAPOTJA

STATISZTIKAI ÉS GEOGRÁFIAI
TEKINTETBEN.

KIADTA

FÉNYES ELEK.

Második Kötet.

ÁRVA VÁRMEGYE.

9

ezt egyetnek. *Haszról* ártak: Melatinó, Hahorván, Zahorován, Chászán, Hamriben Oszda mellett. Itt olvastó-hémer is van. *Közös* találattk: Lányán, Lányon, Celmován, Bobróhörd, de nem hesszálják.

8. §. Lakhelyek, és lakosok.

132 népes lakhely közül van:

6 mező város, 93 falu, 33 népes puszta — mind tót.
Népesség: 87,307 l. és így esik 1 □ méterre: 2385 lélek.
Vallásokra: 76,000 r. kath., 9648 evang., 1662 'idők.
Nyelvükre: 85,645 tót.

A' római kath. 39 parochiát rendelének, melyek mindnyájan a' székes püspöktől függnek. — Az evang. lutheránusok 5 anya akkléziái a' Dunán innen superintendenciákban csatoltattak. Végre a' 'időknek is van 2 anyagódjok. *egyzésre* máltó ezekről: hogy 1785-ben csak 215-an voltak, mostan 1362 l. számláltassák — 45 ezteendőh alatt 13 ezernek sokszorosítottak. Fő foglalatosságok: a' pállinka-főző kímérés.

9. §. Szorgalom, mesterség, gyárak.

As árval nép igen szorgalmas és munkás, sőt jött gondolással, 'o így adléssá még a' kőművelés is azant sabot; sőt ében ezekenként la jár a' Tizza és Dunáig kelro-kaszáini, aratal, vagy asdót munkálai; — tők, tábának tábél vajat, sajtot, turót csinál; a'

Előszó.

Hogy ezen Kötet később jelent-meg, mint ígértem: annak egyedüli oka előfizetési hirdetésemnek csekély sikerében fekszik. Ugyanis csak az első Kötet' kijötte után találkoztak olly lelkes hazafiak, kik közhaszonra czélzó munkámat, aláírási ive' nyitásával partfogásukra méltatván, kieszközltek ennek világra való jöhetését; 's valóban, ha a' n. é. közönség kegyes pártfogásában továbbra is megtartand, az öt hátralévő Kötet szinte csak hamar világot látand. Tartalmuk ezeknek e' következő lesz: a' III-ik Kötet magában foglalandja a' tiszamelléki, IV-ik a' tiszántúli kerületet, V-ik Kraszna, Posega, Szerem, Közép Szolnok, Verőcze és Zaránd vármegyéket, a' Magyar Tengerpartot, Hajdu Városokat, Jász és Kún Kerületeket, s' Kővár vidékét; VI-ik Horváthországot, és a' Határőrző Vidéket; VII-ik a' Közönséges Statistikát.

Végre, mivel illy roppant kiterjedésü vállalatban, legnagyobb törekedésem mellett is némelly hiányokat, botlásokat el nem kerülhetek: újlag esedezek minden igaz hazafinak, legyenek szivesek az észrevett hibákat velem akárminő úton közölni; én ezeket a' hatodik Kötet' végén összesen közönségesse teendém, egyszersmind pedig igyekszek, hogy jövendőben igazításokra mind inkább kevesebb szükség legyen.

Pesten, május 10-kén, 1837.

Fényes Elek, m.k.

ÁRVA VÁRMEGYE.

8. §. Lakhelyek, és Lakosok.

132 népes lakhely közül van:

6 mező város, 93 falu, 33 népes pusztá – mind tót.

Népessége: 87,207 l. és így esik 1 □ mfdre: 2355 lélek

Vallásokra: 76,000 r. kath., 9645 evang., 1562 'sidó.

Nyelvökre: 85,645 tót.

A' római kath. 39 parochiát számlálnak, mellyek mindnyájan a' szepe-si püspöktől függnék. – Az evang. lutheranusok 5 anya ekkleziái a' Duna-n innen superintendentiához csatoltattak. Végre a' 'sidóknak is van 2 synagogájok. Jegyzésre méltó ezekről: hogy 1785-ben csak 115-en voltak, 's mostan 1562 l. számláltattván – 45 esztendő alatt 13-szor megsokszoroztattak. Fő foglalatosságok: a' pálinka főzés és kimérés.

9. §. Szorgalom, mesterség, gyárok.

Az árvai nép igen szorgalmatos és munkás, földjeit nagy gonddal miveleli, 's úgy szólván még a' kősziklákon is természet zabot; nyáron ezereknél le jár a' Tisza és Duna környékire – kaszálni, aratni vagy szőlőt munkálni; tehenének, juhának tejéből vajot, sajtot, turót csinál; a' sajt-nak különféle formát adván, 's vörösre megfestvén, a' turót pedig bodonokra rakván: úgy adja el. Derék fenyves erdejeket is jól használják: mert az árvai uradalomtól meg vévén lábán a' fát ebből szálfákat, léceket, deszkákat, karókat, zsindeyeket, fa edényeket csinálnak, ezeket a' Szlanicza, Árva segedelmével a' Vágh vizére, onnan Komámromba Pestre szállítják. Fő kikötőhely, hol minden megyebéli szálhajó megállapodik: Kralován, a' Vágh és Árva vize' öszve ömlésénél.

De legnagyobb fontosságú, ' legtöbb jövedelmet hozó ága a' szorgalomnak – a' vászon szövés és fejtítés. Ez annyira elterjedt, hogy a' námesztói és trsztennai járásokban még a' férfiak is széltében szőnek fonnak, 's általában minden házra esztendőnként 250 réf számláltatik, melly öszvesen: 3,575,000 réfet tenne. Zubrohlován nagy fejtítő Intézet van számos ahoz tartozó épületekkel; Bobrón pedig a' számos festők tulajdon czéhet tesznek. Egyéberánt az árvai vászon és gyölcs a' jó közönségeshez tartozik, de finomat is készítenek bőszeggel: különösen becses a' trsztennai.

A' sör, és pálinka főzés szinte nevezetes foglalatosságuk az árvaiaknak, csak hogy már ez nagy részt a' 'sidók kezében van. A' parasztok közt legtöbbet főznek a' csimhovaiak. Pokrivács helysége gyalog fenyőből sok borovicskát csinál, 's azt egyszersmind széljel is hordja. Né-melley helyett pedig a' henye fenyőből olajat csepegtetnek.

Cserép edényeket Oszada éget legjobbat. Durva posztót, szürt szőnek: Zuberecz, Lomna, Habovka, a' két Lipnicza, Zabidó.

Tulajdonképen való fabrika nincs, hanem 3 papiros malomban, u.m. Párniczán, Nizsnán, 's Bielipotokon jó író papiros készül.

10. §. Kereskedés.

A' millyen iparkodó az árvai ember földmivelésében, 's nyers természetményeinek más formába való általtételében: olyan fáradhatatlan a' speculatióban is. Gabonáért maga meg keresi a' privigyei, nagy tapólcányi, lévai, 's a' galicziai vásárokat. A' ballicziai sőt a' thurdosini magazinumból Rosenbergre, Hradekre szállítja. Sertéseket Gömör, Borsod, Ungh, Beregh vármegyéken; lovakat a' tiszta mellékén, vagy a' lengyelektől veszen a' trsztennai országos vásáron, valamint szarvasmarhát is. Némelley helységek pedig, különösen Oláh Dubova alföldi dohánnal kereskednek. Szálhajóikkal leusztatnak Szeredig, Komáromig, sőt Pestig is. Vásznaikat magok elhordják egész hazánkban, továbbá Horvát, Rác, Erdély, Oláh, Bolgár Moldva országokban. Nevezetes vászonnal kereskedő helyek: Bobró, Szlanicza, Zubrohlova, Jaszenicza, Nemszto, Usztye, Podvilk, Pekelnik, Lieszek, Hladovka, Jablonka, Trsztenna, Dluha, Velicsna, Thurdosin. Ezek közül kirekesztőleg Bobró Bulgariába, Moldva országba 's a' Krimmi félszigetbe; Zubrohlova Erdély; Szlanicza Tóth, Horvát, és Dalmat országokba kereskedik. Sajt, túróval, vajjal legnagyobb kereskedést üznek: Zazriva és Oszada helységek. Az első csak maga határjáról eztendőnként 300 mázsánál többet küld le az alsó vidékekre. A' borovicskával, olajjal, taplóval, húros madarakkal, 's dróttal széljel járókat megemliteni szinte nem felesleges.

Előmozdítják ezen kereskedést a' megyének országútjai, mellyek olly jó karban tartatnak, hogy ilyenekkel kevés vármegye dicsekedhetik. Különösen a' Kralóvántól Párniczáig egy szoros setét völgyön keresztül csinált ország út az Árva vize mentében valóban remek munka. Ezen fő ország út Párniczától kezdve Velicsna, Kubin, Thurdosin, Jablonka, Podvilk helységeken megy keresztül, 's Gallicziába, nevezetesen legközelebb Jordanov városába viszen. Az Árva vizének majd jobb, majd bal partján menvén 11 mfdnyi útjában 5 fő és 29 kisebb hidak által köttetik öszve. A' fő hidak mesterséges építések miatt nézésre méltók. Így az alsó kubinyi: 30 öl hosszú, egészen □ faragott kövekből épült, 's 3 oszlopon nyugszik. A' mokrági ámbár 42 öl hosszú 's 4 1/2 széles, még is csak egy bőlhajtásos, 's fedele van. A' hamadik Dluha mellett a' mokrági után van csinálva: 30 öl hosszú. A' thurdosini 5 oszlopon nyugszik, □ termés kövekből épült, 's 58 öl hosszúságú. Ezeken a'

hidakon kívül láthatni még a' patakok felvételére, több mint 100 kőből épült csatornákat. Egyéberánt Liptóba 6, Trencsénbe 2, Thúróczba 1, Gallicziába 8 országút viszen.

Posta az egész megyében nem jár, csupán egy levél vagy gyalog posta van A. Kubinban. A' legközelebbi lovas posta Rosenbergben Liptó vármegyében létezik.

11. §. Királyi Hivatalok.

Harminczad hivatalok vannak: Jablonkán, Podvilkon, Polhorán, Pekelnicznán és Szuchahorán. *Sóház és lerakóhely:* Thurdosinban.

12. §. Oskolák.

Az alsó nép oskolákon, 's a' thurdosini normalis oskolán kívül nagyobb tanító intézetet itt ne keress; mellynél fogva az árvaiak idegen megyékbe kénytelenek menni, mellyet szorgalmatosan is cselekszenek, mert alig van olyan gymnasium vagy akademia hazánkban, melly ifjai közt árvai születésűt ne mutathatna, 's nem ritkán haszonnal is, mint ezt az Ambrózy, Benczúr, Gusztinyi nevek eléggé mutatják.

A' vármegye köz dolgait deák nyelven folytatja; azonban a' magyar nyelvet nem csak a' birtokos nemesség, hanem a' kereskedők is rendszerént értik és beszélnek.

13. §. Katonaság.

Újonczokat a' 33-ik számú magyar gyalog ezeredhez (most Bakonyi nevet visel) állít, de békesség idején a' megye kebelében se lovasság, se gyalogság nem kvártélyoz kivévén azon egynehány gyalogokból való commandót, melly a' szabadságosok végett A. Kubinban tanyázik.

14. §. Jobbágytelkek, Porták.

Egész jobbágy bir itten 1-ső osztályban 24, másodikban 26, harmadikban 32, negyedikben 40 hold szántó földet. Rétekből 1-ső osztályban 6 másodikban 8 embervágót. Illyen egész jobbágytelek számláltatik: 4474. Portája: 54.

15. §. Nemesség, Uradalom.

Az 1785-iki összeírás szerént találtatott itt: 3061 nemes személy. Nagyobb részét a' megyének az árvai uradalom bírja 80,000 lakos-

sal - a' többi 7207 lakos a' nemesek jószágaira esik. Az árvai uradalom jövedelmében osztozik: a' kamara, a' religyioi kincstár, H. Eszterházy, G. Erdődy Jósefné, G. Zychy, G. Pálffy és más számos családok. A' főbb nemes birtokosok pedig ezek: Abaffy, Ambrózy, Bajcsy, Bajza, Buján, Bukovinszky, Csaplovics, Csemniczky, Dedinszky, Dluholoczky, Gyurcsák, Gyurgyovics, Ivanovics, Kanyerka, Klinovszky, Kóroda.

(Fényes Elek: Magyar országnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak.... II. kötet. 9-12. old.; raktári jelzet: 204253)

MAGYAR ORSZÁGNAK,

ÉS A HOZZÁ KAPCSOLT

TARTOMÁNYOKNAK MOSTANI ÁLLAPOTJA STATISZTIKAI ÉS GEOGRÁFIAI TEKINTETBEN.

KIADTA

PÉNYÉS ELEK.

Harmadik kötet.

BORSOD VÁRMEGYE.

(Comitatus Borsodiensis, Borsoder Gespanschaft, Borsodszka
Stollcza)

1. §. Fekvése és Határai.

Fekszik a tiszamelleki kerületben. A baláros északról
Turas, Gömör; nyugatról Gömör, Hossz; délről Heves;
keletől Abauj, Zemplén, Szabolcs vármegye; Zempléntől
a' Hernád, Szabolcsotól a' Tisza vize választván el.

2. § Nagysága.

Földterülete 65³/₁₀ □ mérték fölé, a' tekintetben
28-ik a' magyarországi megyék közt. Legnagyobb hossza
északról délre 31 mérték fölé, széle 6-7 mérték. Használható
földje 393,873 holdat tesz, melyből 201,323 h. szántóföld;
176,946 h. rét és legelő; 15,262 h. szőlő; 201,239 h. erdő.

3. § Természeti tulajdonsága.

Borsodot a' természet nem csak kles, egészséges levegő-
vel, bájoló tájakokkal, hanem mindenféle kincsekkel is bő-
ven megáldotta, úgyhogy kevés kivétellel itt mind azt fel-
lehet találni, a' mit Magyarország nagyban mutat. Így

BORSOD VÁRMEGYE.

lyon fakato-nyag, itt ott azikes vagy
kovervo, a' hegyek közt kemény a' leg-
mar nehesebb mivolta, de azest jó
buzit is megterem: a' Sajó, és Hernád
gyeiben legtöbb a' pörhanyus kőrőlök
gabonát gazdag nassoraval terít vizes
előt osztálybéli határai többnyire lit-
kubb pörhanyosnak földiek terméke-
itola a' még egy két ósaki helysz
nagy kiterjedésű makkos erdejük be-
mok nem disztelenli Borsodot.

4. §. Hegy

E' megyebéli hegyek részint
Nyitrai hegyeknek nevezeti. A' C
a' Hamoroni kétfelo valtsa, lélek
rül híres Diós Győri völgynek: a'
a' Sajó, délről az Eger vizei
helyek ezen hegysothan: a' nagy
trai Váró mellett, és a' köz-
lyuk Vissnyánál Barlang talá-
a' Apátsálynál. A' nyitrai hegy-
bo, t. i. egyik ágával Gömör-
keresztül Abauj vármegyéből
és termékeny Bódva völgyet
knerai, zsendi, mezzal, m-
bérczek.

§. 5. P

A' Tisza Szederkény
delkeleti része

BORSOD VÁRMEGYE.

Faluk.

Abód, orosz-magyar f. Szendrőhöz $\frac{3}{4}$ órányira: 95 r. kath., 699 g. kath., 9 ref., 7 zsidó lak., gör. kath. anya templommal. Van 957 h. szántófölde, 183 h. rétje 's legelője. 4013 h. erdeje, mellyben sok sertést hizlal. F. U. gr. Csáky István örökösi.

Arnóth, tót f. Miskólczhoz 1 mfdnyire: 208 r. kath., 113 g. kath., 6 ref., 552 evang., 12 zsidó lak. Evang. anya szentegyház. Határa 2-ik osztálybéli, 's van 1832 h. szántófölde, jó rétje 's legelője, bortermesztése. F. U. gr. Szirmay.

Balajt, magyar f. Lád Besenyőhöz 1 órányira: 72 r. kath., 11 g. kath., 452 ref., 10 zsidó lak., 619 h. szántófölddel, 278 h. réttel 's legelővel, 50 h. szőlővel, 522 h. erdővel. Ref. szentegyház. F. U. többen.

Belső Böcs, magyar f. Szikszóhoz délre 2 mfdnyire, a' Hernád mellett, mellynek áradásától sokat szenved: 15 kath., 1248 ref., 25 zsidó lak. Ref. anya szentegyház. Termékeny föld. Sok széna és legelő. F. U. gr. Erdődy, Almásy. Ezen helység Aszaló helyett ezentúl Borsodhoz tartozna, de törvényesen még be nem czikkelyezettett.

Lád Besenyő. Magyar f. Edelényhez északra 1 mfdnyire: 76 r. kath., 87 g. kath., 356 ref., 15 evang., 11 zsidó lak., ref. anya szentegyházzal, 663 h. szántófölddel, 319 h. réttel 's legelővel, 15 h. szőlővel, 623 h. erdővel. F. U. többen.

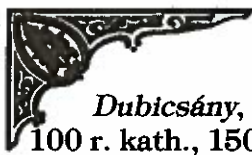
Bódva, vagy **Böldva**, magyar f. Sajó Vámoshoz $1\frac{1}{4}$ órányira: 275 r. kath., 192 g. kath., 682 evang., 15 zsidó lak. Ref. anya szentegyház. Határa első osztálybéli, 's ebből 1857 h. szántóföld; 1008 h. rét és legelő; 105 h. szőlő; 1302 h. erdő. F. U. többen.

Borsod, magyar f. Edelényhez $\frac{1}{2}$ órányira, a' Bódva mellett: 52 r. kath., 6 g. kath., 310 ref., 89 zsidó lak., ref. templommal, 684 h. szántófölddel, 387 h. réttel 's legelővel, 18 h. szőlővel, 303 h. erdővel. Hajdani várának, mellytől az egész megye nevét vette csak kevés nyomait láthatni. F. U. többen.

Damak, magyar f. Edelényhez 1 órányira: 16 r. kath., 307 ref., 14 zsidó lak., ref. anya szentegyházzal. Van 349 h. szántófölde, 331 h. rétje 's legelője, 94 h. szőlője, 271 h. erdeje. F. U. többen.

Debréte, magyar-országi f. Sz. Jakabhoz $\frac{1}{2}$ órányira: 92 r. kath., 114 g. kath., 85 ref., 6 zsidó lak., 302 h. 4-ik osztálybéli földdel. 89 h. réttel és legelővel, 1264 h. erdővel.

Divény vagy **Dövény**, magyar f. Sajó Galgócshoz $1\frac{1}{2}$ órányira: 140 r. kath., 50 g. kath., 220 ref., 4 evang., 7 zsidó lak., ref. templommal. Van 355 h. szántófölde, 125 h. rétje 's legelője, 1500 erdeje. F. U. többen.

Dubicsány, magyar-orsz f. Gömör vgye szélén a' Sajó mellett:

100 r. kath., 150 g. kath., 44 ref., 18 zsidó lak. Van 268 h. szántófölde, 312 h. rétje 's legelője, 1478 h. erdeje. F. U. többen.

Finke, magyar f. Szirákhöz 1/2 órányira: 304 r. kath., 36 g. kath. 280 ref., 2 evang., 38 zsidó lak., 780 h. szántófélde. 210 h. réttel 's legelővel, 23 h. szőlővel, 241 h. erdővel. F. U. többen.

Sajó Galgócz, magyar f. Putnokhoz 1 mfdnyire: 311 r. kath., 5 ref. lak., kath. paroch. templommal. Van 254 h. szántófölde, 317 h. rétje 's legelője, 19 h. szőlője, 896 h. erdeje. F. U. az egri káptalan.

Galvács, magyar f. Szendrő fil. 337 r. kath., 90 g. kath., 4 ref., 5 zsidó lak., 585 h. szántófélde, 227 h. réttel 's legelővel, 1415 h. erdővel. F. U. gr. Csáky István örökösi.

Hangács, magyar f. Szirákhöz 1 1/2 órányira: 317 r. kath., 70 g. kath., 458 ref., 5 evang., 36 zsidó lak. Ref. anya szentegyház. Határa első osztálybéli, 's van 1159 h. szántófölde, 458 h. rétje 's legelője, 941 h. erdeje. F. U. többen.

Hegymeg, magyar f. Abauj vgye szélén: 27 r. kath., 24 g. kath., 300 ref., 12 zsidó lak., ref. templommal. Van 195 h. szántófölde, 247 h. rétje 's legelője, 236 h. erdeje, 's nem rég ültetett szőlője. F. U. többen.

Disznósd-Horváth, magyar f. Edelényhez 1 1/4 órányira: 66 r. kath., 13 g. kath., 903 ref., 31 evang., 37 zsidó lak., ref. anya szentegyházzal. Határa 4-ik osztálybéli, 's van 1788 h. szántófölde, 736 h. rétje 's legelője, 128 h. szőlője, 1285 h. erdeje. F. U. többen.

Szent Jakab, magyar-orsz f. Borsodnak legfelső csucsában, Torna vgye szélén: 263 r. kath., 150 g. kath., 127 ref., 6 zsidó lak., r. kath. paroch. templommal. Határa hegyes, sovány, 's van 697 h. szántófölde, 178 h. rétje 's legelője, 2397 h. erdeje. F. U.

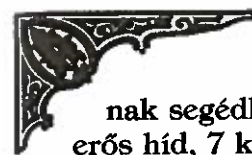
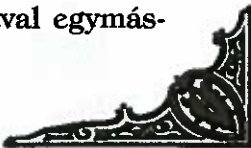
Jákfalva, tót f. Putnokhoz 1 1/4 mfdnyire: 54 r. kath., 15 g. kath., 12 ref. 175 evang., 7 zsidó lak. Van 310 h. szántófölde, 129 h. rétje 's legelője, 969 h. erdeje. F. U. többen.

Irota, orosz f. Abauj vgye szélén 31 r. kath., 375 g. kath., 11 ref., 9 zsidó lak., gör. kath. paroch. templommal. Határa 4-ik osztálybéli, 's ebből 506 h. szántófölde; 103 h. rét és legelő; 1382 h. erdő. F. U. gr. Vay.

Kálló, magyar-orsz f. Edelényhez 1 órányira: 84 r. kath., 209 g. kath., 57 ref., 29 evang., 50 zsidó lak. Van 448 h. szántófölde, 456 h. rétje 's legelője, 7 h. szőlője. F. U. többen.

Sajó Kaza, nevezetes magyar helység a' Sajó mellett, Miskólczhoz északnyugotra 3 mfdnyire: 316 r. kath., 12 g. kath., 304 evang., 618 ref., 76 zsidó lak. Több kő épületei közt kitűnik a' Radvánszky uraság nagy kétemeletes kastélya, a' ref. szentegyház, egy mellé ragasztott toronnyal.

Ezen templomot 1782 oltá az evang. lutheranusok is használják, sőt a' két különböző hitű prédikátor, Úr vacsorája' alkalmával egymás-

nak segédkezet nyújt. Van itt továbbá a' Sajón 37 öl hosszúságú erős híd, 7 kerekű őrlő malom, számos mesterember, 's majd minden háznál szövőszék, úgyhogy tulajdon szükségén felül évenként 6000 réf vásznat adhat el. Határa első osztálybéli, 's van 854 h. szántófölde, 1158 h. jó rétje 's legelője, 193 h. becses bortermő szőlőhegye, 's 2908 h. erdeje. F. U. többen.

Felső Kelecsény, magyar f. Szuhogyhoz 1 1/2 órányira: 47 r. kath., 2 g. kath., 240 ref., 7 evang., 11 zsidó lak., ref. templommal. Van 546 h. szántófölde, 218 h. rétje 's legelője, 21 h. szőlője, 494 h. erdeje. F. U. többen.

Kurtyán, tót f. Sajó Kazához 1 mfdnyire: 51 r. kath., 5 g. kath., 15 ref., 196 evang., 6 zsidó lak. Evang. templom. Van 418 h. szántófölde, 205 h. rétje 's legelője, 11 h. szőlője, 458 h. erdeje. F. U. többen.

Szendrő Lád, magyar f. 344 r. kath., 15 g. kath., 305 ref., 25 zsidó lak., ref. és kath. filial. templommal, vizimalommal. Határa első osztálybéli, 's van 529 h. szántófölde, 253 h. rétje 's legelője, 58 h. szőlője, 2109 h. erdeje. F. U. többen.

Lak, magyar f. Abauj vármegye' szélén: 82 r. kath., 574 ref., 50 zsidó lak., ref. anya szentegyházzal. Van 1108 h. szántófölde, 679 h. rétje 's legelője, 1344 h. erdeje. F. U. többen.

Mártonyi, magyar f. Sz. Jakabhoz 2 1/2 órányira: 110 r. kath., 264 ref., 33 zsidó lak., ref. templommal. Van 973 h. szántófölde, 313 h. rétje 's legelője, 34 h. szőlője, 1713 h. erdeje, mellyben egy régi kolostor' romjai szemlélhetők. F. U. többen.

Meszes, magyar f. Szendrőhöz 1 órányira: 250 r. kath., 232 g. kath., 210 ref., 11 zsidó lak., ref. templommal; lágymeleg forrással. Van 826 h. szántófölde, 387 h. rétje 's legelője, 944 h. erdeje. F. U. gr. Gyulay, gr. Csáky, Gombos, Hodosy, Dobozy, 's m.

Mutsony, orosz f. Edelényhez 1 órányira: 77 r. kath., 847 g. kath., 6 ref., 2 evang., 10 zsidó lak. Van itt gör. kath. paroch. templom, Jékelfalussy uraságnak derék kastélya, 1366 h. szántófölde, 2099 h. rét és legelő, 379 h. erdő. F. U. többen.

Felső Nyárad, magyar f. 98 r. kath., 7 g. kath., 335 ref., 15 evang., 62 zsidó lak. Ref. anya szentegyház. Határa harmadik osztálybéli, 's ebből 993 h. szántófölde; 311 h. rét és legelő; 759 h. erdő. F. U. többen.

Nyomár, magyar f. Szirákhöz 1 órányira: 92 r. kath., 10 g. kath., 160 ref., 1 evang., 10 zsidó lak., ref. és kath. fil. templommal. Van 435 h. szántófölde, 441 h. rétje 's legelője, 58 szőlője, 627 h. erdeje. F. U. többen.

Onga, magyar f. F. Zsólczához 1 órányira: 131 r. kath., 31 evang., 432 ref., 31 zsidó lak., ref. anya szentegyházzal. Határa termékeny; rétjeinek a' vizáradások néha ártanak; erdeje nincs. F. U. többen. Ezen helység Aszaló helyett Borsodhoz tartozna, de törvényesen becikkelyezve nincsen.

Sajó Pálfalva, orosz f. 33 r. kath., 608 g. kath. lak., gör. kath. paroch. templommal. Határa második osztálybéli, 's ebből 784 h. szántóföld; 664 h. rét és legelő; 43 h. szőlő. F. U. gr. Szirmay.

Rakacza, orosz f. Sz. Jakabhoz 1 órányira: 81 r. kath., 569 g. kath., 23 zsidó lak., gör. kath. paroch. templommal, mészégetéssel, 1214 h. második osztálybéli szántófölddel, 507 h. réttel 's legelővel, 1239 h. erdővel. F. U. többen.

Rudóbánya, magyar f. Szendrőhöz 1 1/2 mfdnyire, Gömör vgye' szélén: 252 r. kath., 7 g. kath., 329 ref., 9 evang., 11 zsidó lak. Ezen falu hajdan bánya-helység volt, a' mint ezt régi pecsétjéből, a' sok elhagyatott bánya-üregeiből, hámoráiból kivehetni: jelenleg csak egy bánya mivelletik, még pedig rézre. Van itt ref. szentegyház, mellynek vas-ajtaján különös goth irás olvasható; 822 h. második osztálybéli szántóföld; 333 h. rét és legelő; 68 h. szőlő; 1361 h. erdő. F. U. gr. Csáky István örökösi.

Szakácsi, magyar f. Abauj vgye' szélén: 169 r. kath., 101 g. kath., 270 ref., 6 zsidó lak., ref. templommal. Határa 4-ik osztálybéli, 's ebből 794 h. szántóföld; 329 h. rét és legelő; 36 h. szőlő, 144 h. erdő. F. U. többen.

Szalonna, magyar f. Szendrőhöz északra egy órányira: 326 r. kath., 80 g. kath., 421 ref., 11 evang., 65 zsidó lak., kik sok fa eszközöket csinálnak, 's azokat alföldre hordják. Van itt ref. anyaszentegyház, meleg ásványos forrás, több malom a' Bódva vizén, 968 h. szántóföld, 665 h. rét és legelő, 54 h. szőlő. 1371 h. erdő. F. U. gr. Csáky, 's m. t.

Szend (Rakacza), magyar f. Szendrőhöz északra 1 1/2 órányira: 220 r. kath., 230 ref., 29 zsidó lak., ref. templommal. Határa 4-ik osztálybéli, 's van 919 h. szántóföld, 292 h. rétje 's legelője, 1324 h. erdeje F. U. többen.

Szirák, magyar f. Edelényhez délre 1 mfdnyire: 538 r. kath., 7 g. kath., 6 zsidó lak., kath. paroch. templommal. Határa 3-ik osztálybéli, 's ebből 678 h. szántóföld; 601 h. rét és legelő; 39 h. szőlő, 83 h. erdő. F. U. a' kassai püspök.

Szuhogy, magyar f. Miskólczhoz északra 4 1/2 mfdnyire 372 r. kath., 23 g. kath., 229 ref., 10 evang., 10 zsidó lak. Kath. és ref. anya szentegyház. Határa 3-ik osztálybéli, 's van 771 h. szántóföld, 304 h. rétje 's legelője, 1289 h. erdeje. F. U. többen.

Alsó Telekes, tót f. Szuhogyhoz 1/2 órányira 222 r. kath., 33 g. kath., 2 ref., 10 zsidó lak., 319 h. 4-ik osztálybéli szántófölddel, 107 h. réttel 's legelővel, 18 h. szőlővel, 623 h. erdővel. F. U. többen.

Felső Telekes, tót f. 286 r. kath., 3 ref., 8 zsidó lak. Van 365 h. szántóföld, 316 h. rétje 's legelője, 815 h. erdeje. F. U. többen.

Sajó Vámos, magyar-orosz f. Miskólczhoz északra 1 1/2 mfdnyire: 295 r. kath., 477 g. kath., 883 ref., 28 evang., 21 zsidó lak. Romai kath., és ref. anya szentegyház. Szép urasági kastély. Nagy juhtenyésztés.

Határa első osztálybéli, 's van 3421 h. szántóföld, 1619 h. rétje 's legelője, 233 h. szőlője, 555 h. erdeje. F. U. gr. Keglevich.

Viszló, orosz f. Sz. Jakab fil. 367 g. kath., 6 zsidó lak. Gör. kath. paroch. templom. Határa 4-ik osztálybéli, 's van 517 h. szántóföld, 84 h. rétje 's legelője, 1237 h. erdeje.

Ziliz, magyar f. Szirákhöz egy órányira: 30 r. kath., 14 g. kath., 362 ref., 15 zsidó lak., ref. anya szentegyházzal. Határa 2-ik osztálybéli, 's van 549 h. szántóföld, 339 rétje 's legelője, 30 h. szőlője, 558 h. erdeje. F. U. többen.

(Pényes Elek: Magyar országnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak... III. kötet. 119-125. old.; raktári jelzet: 204254)

M A G Y A R ORSZÁGNAK,

's A' HOZZÁ KAPCSOLT

TARTOMÁNYOKNAK MOSTANI ÁLLAPOTJA STATISZTIKAI ÉS GEOGRÁFIAI TEKINTETBEN.

KIADTA

FÉNYES ELEK.

Negyedik Kötet.

BÉKÉS VÁRMEGYE.

(Comitatus Békésensis. — Békés-Gespenschaft.)

1. §. Fekvése 's Határai.

Békés egyének határa északról a Nagy-Kunok, egy kls részben Szabolcs, és Bihar vármegye, melytől a Sár-
ról keleste az; keletről Bihar és Arad; délről Arad,
Csanád, Csongrád; nyugotról Csongrád, N. Kunok (Kun
St. Márton), és Heves vármegye.

2. §. Nagysága.

Földterülete 65¹/₂ □ mért foglaltán el. a' tekintetben
30. lk a' magyar vármegyék közt. Hossza délről északra
62,900 hold (1100 □ ölével számoltván), 's ebből 216,000 h.
szántóföld; 40,000 h. erdő; 7,250 h. szőlő; a' többi rét és
legelő.

3. §. Természeti tulajdonsága.

Az egész megye merő síkság és lapály, melyet csak
néhány kézzel felhánt halom szakítanak félbe. Föld-
minősége porhanyós fekete agyag, igen sok tel-
(humus) gazdagítva; az északi 's keleti részen feltér-
korhany és lezap föld (sulfgeschwammter Murech
hódn). A' szikes helyek is meg lehetősé tényleg
el. Általában Békés Magyarországnak leggazdagabb
megyéje, 's termékenységben való csak Csanád és
területnek. A' föld itt kétzeri 's néha egy-
százszorosa a' többi résznek, hogy szabályosan

BÉKÉS VÁRMEGYE.

Mezővárosok.

Békés, magyar m. v. Gyulához észak-nyugotra 2 ¹/₄ mfdnyire, a' Fekete és Fehér Körös vizek összefolyásánál 16,135 lakossal, kik közt 1152 r. kath., 14,355 reformatus, 590 n. e. óhitű, 18 zsidó. Nevét vette első birtokosától Békéstől, mely név a' n. váradi regestrumban gyakran fordul elő. Hajdani vára a' város északi részén állott az egyesült Fehér és Fekete Körös vizek' egy tekerületében, de ezt 1595-be a' Maximilian és Báthory Zsigmond seregei, kiüzvén elébb a' törököket, széljelhanyatták. Most a' helyén egy közlakos majorsága van, 's a' lakosoktól mind ez ideig kastélynak neveztetik. Egyébiránt Békés egy a' legrégebb városaink közt, 's ezelőtt szabad város, királyi szolgálatban lévő libertinusok lakhelye volt, a' mint ezt régi pecsétje mutatja. 1561-ben királyi biztos által össze iratván, királyi jószágnak tétetik-ki 's benne 256 porta találtatott. Most jobbágy városa, csak egy erdőcske van még saját birtokában, 's ez mindössze is régi szabadságának maradványa. Nevezetes épületek benne: a' r. kath., reformatus, n. e. óhitű szentegyházak, a' városháza, uraság kastélya 's tisztjeinek házai, a' vármegyei, katonatiszti, parochialis és notarialis lakházak. Van itt továbbá mind a' három főbb vallási felekezetnek tulajdon oskolája, 's a' reformatusoké 1837-ben 415 férjfi, 403 leány gyermeket, 1 oskolamestert, 3 fiú, 4 leány tanítót számlált; tulajdon parochiája, még pedig a' reformatusoknál 2 lelkipásztorral, egy segéd pappal. Szinte találtatik itt egy patika, 's mind a' két Körösön egy egy erős tölgyfa híd, 's nagy vendégfogadó. Határa lapályos; legelőjét a' víz gyakran elönti, de szántóföldjeik, mellyek a' napnyugoti részen vannak, árvizeknek nincsenek kitéve. Földe fekete porhanyós agyag, még sok televénnnyel (humus) gazdagítva, itt ott szikes és ingoványos földekkel változván. Lakosainak fő foglalatosságok a' földmivelés, 's nagy bőségben természetnek híres sikeres tisztabuzát, árpát, zabot, tengerit, sok zöldséget 's dinnyét. Marháik, lovaik szépek, kétnyiretű birkákat is tenyésztenek, de hosszú gypjas magyar juhokat felesobb számmal; a' méhtenyésztést erősen űzik. Szőleje a' városnak felesleges, 's bőven adja a' világos veres, de gyenge bort. A' szőlőskertekben sok nemesített gyümölcsfákat láthatni, mellyek között nevezetes Marjalaky Benjamin város jegyzőnek drága gyümölcsfákkal beültetett kertje. A' földek szállásokra vannak felosztva. Halászata a' Körös vizeiben nem megvetendő, 's ugyan a' Körösön hoznak az Erdőhátiak mindenféle szerszám és tüzi fákat. Három országos vásárjai, különösen a' szarvasmarhák miatt híresedtek-el. Földesura gróf Wenkheim József, kinek itt kevés majorsága van, hanem a' kigyósi pusztán szép épületekkel felruházott gazdaságot

tart, 's ugyan itt nemesített merinosokat, gyönyörű lovakat és szarvasmarhákat tenyészt. A' pusztán keresztülmenő országut két oldalról beárkolván ákáczfákkal van beültetve.

Füzes Gyarmat, magyar m. v. a' Sárrét szélén, közel Bihar vármegyéhez, N. Váradhoz 7 mfdnyi távolságra. Van benne 647 ház, 82 katolikus, 4409 reformatus, 10 evangélikus lakos, egy igen szép ref. templom, három ref. iskola, 267 fiu, 211 leány gyermekkel, derék urasági ház mellett lévő kerttel, több tiszti lakház, nagy magtár, serház. Határa lapályos fekete korhany föld, 's felette gazdag termékenységgű; szénája igen sok, 's nádja is annyi, hogy még udvaraikat is azzal kerítik a' lakosok; nádas tavaiban a' vizimadarak ezereknél tanyáznak, 's ezek közt a' kócsagok különösen említést érdemlenek; teknős békája, rákja bőséggel; szőleje sok szép gyümölcsfákkal van beültetve, de bora nem állandó; turfája nagy mennyiségben volna, de nem használják. Lakosai igen vagyonosok, sok magyar juhok 's birkát, sertés, és híres szépséggű szarvasmarhát tenyésztenek, a' földesuraság pedig több ezer merinost, sertést és szarvasmarhát tart. Az ivóvíz itt iszapos ízű és keserű. F. U. gr. Blankenstein.

Gyoma, magyar m. v. az egyesült Körösök partján, M. Túrhoz 2 1/2 mfdnyire: 950 házzal, 102 kath., 5265 refor., 233 evang., 2 n.e. óhitű lakossal, derék ref. templommal, három ref. iskolával, melyekben öt tanító számláltatik. Nevezetesebb épületei: az uraságházai, a' városháza, vendégfogadó, serház, parochialisház, urasági magtár, 's a' vármegyének egy tisztiháza. Van itt a' Körösön szép tölgyfa híd, 20 száraz és 2 olaj malom. Határa fekete agyag, szikes helyekkel változva, 's igen termékeny, de mivel lapályos, sokszor az árvíz felét is elborítja. Folyóvízei: az egyesült Körös, melyből isznak a' lakosok, ezenkívül a' *Jokai*, *Csergetjű*, *Nagy Iván* és *Német* fokok, melyek a' Körösből telnek meg, 's szárazságban kiapadnak. E' vizek áradása ellen 2720 ölnyi gátat tart. A' Körösben fognak sok potykát, csukát, keszeget, harcsát, néha kecségét is. Vizimadarakból számosan találhatnak vad kácsák, vad ludak, szalonkák, gödények, 's néha hattyúk és kócsagok. Határában több malmok, 's 3 elpusztult helységek' telekjei látszanak, u. m. *Ege*, *Pó* és *Nyárszeg*, melyek 1682-ben tétettek semmivé. Az urbéri föld 250 egész jobbágytelket foglal magában, 's kaszálló minden sessio után 24 hold méretett-ki. Ennél fogva a' lakosok vagyonosok, 's 1837-ben 3300 darab szarvasmarhát, 10,000 juhok, 2000 sertést, 150 lovat tartottak. Földjeiket a' gyomaiak már ugarolni szokták, 's természetnek tisztabuzát, kétszerest, árpát, kevesebb zabot és kukuricát, sok kölest. Mesteremberek számosan vannak, de nagy részt nyáron mezei munkások. F. U. gr. Stockhammer Ferdinand, hanem a' várost Vodianer pesti kereskedő bírja haszonbérben, ki mintegy 4000 birkát, 150 darab szarvasmarhát, 200 sertést tart, ezenkívül szántat vettet a' 13,000 holdnyi majorsági földjén. Szőleje a' városnak általjában

2000 akó gyenge bort terem, melyet vagy magok megiszznak a' lakosok, vagy nádért elcserélik a' Dévaványaiaknak. Gyümölcsfák a' szőlőskertekben bőséggel. Erdeje semmi sincs, fűzfák csak a' gátok mellett, 's innen a' vagyonosabbak Körösön leusztatott ölfával, a' szegényebbek pedig tűzekkel, szalmával és kóróval tüzelnek.

Egyébiránt a' város igen régi, úgyhogy 1220 táján már vitettek innen Váradra tüzes vas itéletre némelly szerencsétleneket. 1682-ben elpusztulván, csak 1717-ben kezdettek ismét visszaszivárogni lakosai. Nevezetesebb szerencsétlenségei közzé számlálja az 1816-iki rettenetes ferge-teget, mely a' torony bádogos tetejét a' templomra vetvén ezt is betörte, s az ezután következő árvízt, valamint szinte az 1830-iki iszonyú áradást, mely egy juhászt juhaival, karámjával együtt elsepert.

Gyula, csinos magyar-német-oláh m. v. Nagy Váradhoz 10, Aradhoz 7 mfdnyi távolságra. Nevét vagy Julia deák névtől (mivel hogy itt hajdan romai gyarmat volt, bizonyítják a' historia, 's a' földből kiásott hamvedrek, pénzek, stb.), vagy Gyula, Gila, magyar vezértől vehette, mely név (Gila) Chaldaei nyelven vidort jelent. Régen erős vára volt, mely 1241-ben a' tatárok által megrongáltatott, de 1554. 1. Ferdinand megigazítottatta, 1560. pedig Kerecsényi László kapitány jobban megerősítette, hanem már 1566-en Petraf török basa 123,000 emberrel ostromolván, 70 nap után a' feljebb említett Kerecsényi Lászlótól csakugyan elvette, 's így 1659-ig török kézben maradt, a' mikor végre ezek jármától capitulatio által hosszas bekerítés után megszabadult. 1735-ben Péro pécskai rác kapitány e' vidékbéli magyar és rác parasztokat, azon ürügy alatt, mint-ha II. Rákóczy Ferencz fiát Józsefet akarná segíteni fellázasztván: bizonyos Sebestyén István lázadási vezér a' gyulai várat szinte bekerítette, 's Klósz Mátyás békési alispánt az általadás végett felszólította, de sikertelenül; sőt a' pártosok nem sokára Erdőhegynél több vármegyei felkölt nemesek, 's rác katonák által tökéletesen megverettek.

Gyula jelenleg két részre osztatik, u. m. *Magyar és Német Városra*. Magyar Gyulát, Német Gyulától egy vízárok választja-el, mely hajdan a' várnak szélső sánca volt; mindenik városnak külön birája 's tanácsa van. Magyar Gyula ismét három részre különböztetik-meg, u. m. Magyar Város, Újváros, mely cigányvárosnak is nevezetik, és Oláhvárosra. A' városon keresztül folyik több csatornákra véve a' Fejér Körös, és nem messze tőle a' Fekete Körös, mely a' Fehér Körössel a' Remetei és Keszi fokok által össze volt kötve, de néhány évvel ezelőtt ezeknek feje a' Fekete Körösből való kiszakadásoknál betöltetett, mindazáltal az árvíz e' környéken lévő legelőt, réteket gyakran elszokta önteni. Ékességére szolgál a' városnak az uraság kastélya, és az ehhez tartozó gyönyörű gyümölcsös, vadaskertek, és a' szép kiterjedésű üvegház. Itt a' citrom, narancs fák, 's más növények megöntözésére a' víz a' Körösből cső-

veken vitetik egy kádba ló által hajtatott műszer segédelmével, innen az arra rendelt csövön, ismét a' kádból a' rendelt helyre lefolyván. Ugyan ezen műszer által hajtatik a' víz a' kert többi részeire is. A' kastélyhoz közel van a' régi várnak 7 ölnyi magasságú négyszegletes maradványa, mellynek keleti oldalában van egy tágas csonka torony, 's ez most uradalmi tömlöcz. Nevezetesebb épületek: a' vármegyeház, mellyben tartja a' megye köz gyűléseit és törvényszékeit, az uraság tisztjeinek 's egy némelly privatusoknak csinos lakházai. Mind a' három vallásbeli felekezeteknek vagynak templomaik, nevezetesen a' katolikusoknak van egy derék nagy szentegyházuk bádoggal fedett, 's órával ékesített toronnyal a' Magyar Városban, továbbá mindenik városban 's a' kastélyban egy egy kápolna: szinte a' Magyar Városban van a' ref. és oláh templom is, mindenkik erős anyagból 's toronnyal épülve. A' város nagyobb utcái kövezettek, 's a' Körösön derék kőhidak visznek-álat. Végre említést érdemlenek a' kath. iskola mellett a' régi török fürdőház, a' patika, két olajmalom, postahivatal. Lisztet csak száraz malmokban őrlnek.

A' lakosok magyarok, németek, oláhok, kiket nyelvek (bár ritka ki magyarul nem tud), ruházatjuk és formájuk megkülönböztetnek egymástól. A' magyarok, németek, és az előkelőbb oláhok kék nadrágban 's felöltőben jelennek-meg. A' fejrényp is csinosan öltözik, kivált a' mesteremberek cselédjei ugyan városi módon 's pompáson járnak. Asztalt közönségesen jót tartanak, 's borral élnek. Kézművesek igen számosan vannak 10 czéhekben, de czéh nélkül is találtnak üvegesek, fazekasok, szűcsök, bádogosok, kés- és szegcsinálók, óráskok, fűsösök, kötélgyártók, szijgyártók, szűrszabók, molnárok, timárok, vargák, nyergesek. Posztó és más portékákkal kereskedő kalmár van 4, vásáros 3. Az 18^{29/30}-iki popularis conscriptio szerint találtnak Magyar Gyulán 8924 lélek, u. m. 1999 r. kath., 39 evang., 1354 ref., 1098 n. e. óhitű férjfi, 's 4434 asszonyi nem. Német Gyulán 3196 lélek, u. m. 1125 kath., 8 evang., 29 ref., 428 n. e. óhitű férjfi, 1608 asszony-nem; azaz mind a' két városban 12,120 lélek. Egyházi összeírások szerint pedig volt: 15,462 lakos, u. m. 7898 r. kath., 3615 reform., 45 evang., 3904 n. e. óhitű. Határának föld, bár ha néhol szikes is, de általjában igen termékeny fekete föld. Magyar Gyulának van 303^{2/8}, Német Gyulának 82^{3/8} egész jobbágytelke, mellyek három fordulóra osztatnak el. A kaszállok (minden telek után 22 hold) külön vannak kimérve, 's ezeken épültek rendszerint a' tanyák, hol jószágaikat tartják, 's terméseiket össze hordják a' lakosok. A' Magyar városiak' legelője, 's egy része a' szántóföldeknek a' Csorvási pusztán, Gyulától 4 mfdnyire adatott-ki. E' hátságabb föld lévén a' legelő nyáron hamar elsül, 's e' miatt kénytelenek a' lakosok másutt árendálni; buzát mindazáltal jót és sokat terem. Szőlőskertjeik nagy kiterjedésűek, 's ezelőtt borért szépen kaptak pénzt, de most a' keresetnek e'

módja valamivel csökkent, mivel jelenleg a' sikságon csaknem minden helységben találni szőlőskerteket. Gyümölcs a' kertekben elég; a' halászatot a' többet ígérők tartják haszonbérbe. Pénteken tartott heti, 's országos vásárai népesek, kivált az Áldozó hétben eső híres baromvásáráról, faszerszámairól, mellyeket az Erdőhátról szállitnak ide, 's innen Békés, Csanád, Csongrád, Arad vgyékbe széljelhordatnak. A' 22-ik sept. Vásár a' gubacsról nevezetes. Ózek, nyulak, bőven, 's farkasok helylyel helylyel találtnak a' keletre fekvő erdőkben. Az uraság sok ezer nemesített birkát, a' jobbágyok pedig közönséges birkát, magyar juhot, szép szarvasmarhát, zömök lovakat, 's magas nyulánk vörös sertéseket tartanak. 1801-ben a' város' szebb része leégett, 's 1816. 29-ik 's 30-ik januar. a' fergeteg 86,000 f. kárt tett marhákban 's épületekben.

Kik voltak Gyulának régi birtokosai, nem tudhatni. 1520. táján a' Brandenburgi márkgróf György birta, 's e' pártolta itt legelőször a' protestans vallást, mellyet későbbben Magócsy Gáspárt gyulai várkapitány, 's a' Nadányi nemzetség hathatósan meggyökeresített. 1695-ben a' kamarára kezére jöven, 1719-ben III. Károly a' várat, várost, a' hozzá tartozó uradalommal együtt Harukkern János Györgynek adta, ki is egy linczi péknek fia volt, 's a' cs. K. proviant kormánynál fő tisztséget viselt. Magyar indigenává lett 1722. Bárói rangra emeltetett 1729. Végre 1732. a' nem rég (1715) visszaállított Békés vármegyének fő ispánjává tétetett. Már 1723-ban volt királyi adomány levele, de mivel abból sok helyek kimaradtak, újat nyert 1736-ban, mellynek erejénél fogva e' következő helyeknek jutott birtokába u. m. Gyula, Fövényes, Ölyved, Apáti, Sz. Benedek, Béregyháza, Alabián, Gyürkehely, Békés, Endrőd, Berény, Gyur, Kamut, Dánfok, Tsatár, Tógye-Nyárszeg, Szentes (Csongrádban), Sz. Fábián, Ecser, Veresegyháza, Donát Sz. László, Tőke, Hekéd, Derekegyházának egy része (Csongrádban), Bökény, Szeghalom, Fáas, Balkány, Torda, Kis Környe, Öcsöd, Szarvas, Káka, Báboczká, Félegyháza, Tatárszállás, Csaba, N. és K. Podány, Földvár, Borot, Gyán, Veszely, Gerendás, Kigyós, Eperjes, Kerekegyháza, Szabadka, Gyarmat, Pázmán, Ösvény, Bucsa, K. és N. Harang, Gerla, Mező-Megyer, Sz. Miklós, K. és N. Décse, Doboz, Csorvás, Körös Ladány, Méhes, Kis Károly, Gyoma, Ege, Nagy Telek, Vésztő, Mágor, Tarcsa, Edeles, Németi vagy is Nemes Kereki, Bél Megyer, Félhalom, Póhalom, Szénás, Kis és N. Csákó, Királyság, Kondoros, Murony, Halásztelek, Sima, Simasziget, Csejt, Oroszháza, Székudvar (Aradban) Peczér, Gyiret, Sz. Király, Sz. Márton (Aradban), Szent Tamás, Pél, Elek (Aradban). Báró Karukkernek 1775-ben a' férjfi ágon magva szakadván, a' fennemlített birtokok a' leány ágra mentek, 's jelenleg is birja. Nevezetesen Gyulának mostani birtokosa gr. Wenkheim Ferencz.

(Fényes Elek. Magyar országnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak... IV. kötet. 13-19. old.; raktári jelzet;

204255)

204256

M A G Y A R ORSZÁGNAK,

'S A' HOZZÁ KAPCSOLT
TARTOMÁNYOKNAK
MOSTANI ALLAPOTJA
STATISZTIKAI ÉS GEOGRÁFIAI
TEKINTETBEN.

KIADTA
FÉNYES ELEK.

Ötödik Kötet.

VERŐCZE VÁRMEGYE.

(Csalittalaz Verőcezenzá, Verőcezi Gespanschaft.)

1. §. Fekvése 's Natúrája.

Verőczi vármegye fekszik az orosz szélesség 45° 15' és 45° 57', 's a' keleti hosszúság 34° 30' 's 36° 45' között. Előlszélétől északra a' Dráva mentében Somogy, Baranya; keletéről a' Dunna folyásán, 's a' társasága kérdésében Szeged; délről pedig az orosz szomszédos Bács, 's a' alább Szarvas vármegyék; nyugatra Pozsony vármegye, 's a' országhatár végveszél; délről a' brodi végveszél.

2. §. Nagysága.

Földterülete 83 1/2 □ mérföldet foglalván-al, 's lakosságban 20-ik a' vármegyék közt. Egy néhai megyei földmérés a' vármegye földterületét nem éppen matematikailag pontosan alkalmatlán, 's az uradalom kiterjedését *) 2000 □ öles holdjával felszámoltván: 728 575 holdat talált, 's ebből a' megye kiterjedését 92 □ mérföld 's 2576 holdat találta. Hossza a' megyének 21 1/2, szélessége 3 — 6 mérföld.

3. §. Természeti tulajdonsága.

VERŐCZE VÁRMEGYE.

b) Állatok Országából.

A' szarvasmarha-tenyésztés csak középszerű karban áll. Ökröket csupán házi szükségére nevelnek, a' hizlalás sincs igen divatban, 's a' kövőbb marhák Szervíából hajtattak-be. Egyébiránt a' tehenek, mellyek mindenféle fajból valók, 's mellyek közt a' tyrolisaiak, helvetiaiak, 's müzrvölgyiek az éghajlathoz legalkalmasabbak, elegendő tejjel, vajjal tartják a' megyét, némelly uradalmakban pedig sajt is készíttetik, de csak belső megyei szükségre. Urasági sveiczi tehenészetek vannak: Drenovácson, Deakóváron, Valpón, Rétfalun, ezelőtt Verőczen és Fericzánzében is. A' megboldogult g. n. e. patriarcha 's karloviczi érsek Stratimirovich Dállyai uradalmában szép gulyát tartott. A' lovak aprók, tereh hordozásra nem alkalmasok, de annyival inkább futásra, úgy hogy talán sehol nem lehet forsponton olly sebesen járni, mint Verőcze és Szerem vármegyékben. A' csikók jókori befogása itt is tetemesen akadályoztatja a' jobb lótenyésztést. A' vucsini uradalom ménese Pepelána pusztán, több száz darabot tenyésztet, mellyek másutt is kapószak, utána legjobb volt a' dállyai ménés; a' verőczei eloszlott, a' miklósi kezdetben van.

A' nemesített juhtenyésztés nem utolsó ága a' megyei gazdaságnak. A' verőczei uradalom homokos legelőji juh tartásra fordítván, a' juhok száma 12,000-re megy, mellyeknek gypja mázsánként 60 — 80 p. forintért adatik-el helyben. A' vucsini uradalomban Therezovácson Sz. Lukácson és a' Koláczi pusztán mintegy 6000 darab nemesített birka tenyésztetik. Más uraságok is tartanak még juhokat, de aránylag csekély számmal. A' köznép, kivéven az eszéki és verőczei járásokat, igen kevés juhot tart; a' deakóvári, nassiczi, vucsini kerületben kecskék is tenyésztetnek, 's ezeknek és az ürüknek (berbécs) sülfhusok (percsevina) legkedvesebb eledele a' köznépeknek. Sokkal nagyobb figyelmet érdemel a' sertésenyésztés. Az erdőknek térsége, a' néha felette nagy bőségben termő makk, a' jó tömött szemű, mindenütt gazdagon termő tengeri, a' sertéstartást nem csak elősegéllik, hanem azt úgy szolván szükségessé teszik. Alig van ollyan háznép, melly egynehány darab sertést ne tartana, 's mind az uradalmak, mind az idegen kereskedők, mind a' jobbágyok, részint tulajdon erdejekben, részint haszonbérletekben ezerenként hizlalják sertéseiket, mellyekkel aztán Kanisa, Sopron, Győr felé igen nevezetes kereskedés üzetik, nevelvén az eladandó sertések számát a' Szervíából behajtottakat — is. A' vucsini 's nassiczi kerületben, a' deakóvári 's verőczei járásban őzek mind eddig is vadon találtatnak. A' vadaskertekben szarvasok, dām vadak, őzek, vaddisznók tápláltatnak. Nevezetesebbek közöttök a' deakóvári püspökség 4 vadasai; mellyeknek egyi-

kében a' fentemlitett vadakon kívül Ivanovcze falu mellett fácányok is tenyésztetnek, ugyan e' mellett és Deakóvárótt szarvasoknak 's őzeknek, Gyurgyánczán vaddisznóknak vadasai vannak; ezeken kívül a' vucsini, verőczei, hol szarvasok, őzek, vadkanok; a' valpói, podgorácsi és tényei vadasok említést érdemelnek. A' kertekbe zárt vadakon kívül, a' szabadban számos farkasok, rókák, számtalan nyulak, borzok, a' vucsini magasabb hegyeken császármadarak is, szalonkák (schnepfek) szerfeletti bőségben, a' posegai széleken hurkokban fogott fenyvesek, húrosok. A' vadludaknak, vadréczéknek, szárcsáknak, ingoványiszalonkákknak seregei pedig annyira ellepik a' tavakat 's mocsárokat, hogy ezekkel a' köznép bőven ellátja asztalát.

A' selyembogártenyésztés meglehetősen divatban van, 's még nagyobbban lehetne, ha a' selyem-bolyóknak olly sokféle fajzata, ezeknek annyiféle ára, a' beváltást kibérlelőknek ezek alatt lappangó számos családságai, az adózó népet nem sarczolnák, és idegenitenék. A' selyembolyó beváltását többen is üzhetvén, ezek számát pontosan meghatározni nem lehet. Lássuk már az 1829-ki beváltást, melly még a' többiek közt legtökéletesebb:

VERŐCZE VÁRMEGYE.

	beváltott selyem bolyók		Fizetett árta		Szederfak	
	kamara	magányos	n. p. p.	kr.	ültettek	régielkek együtt
Eszék	417%	hibáz	369	43	1540	7998
Valpó	1626%	hibáz	522	30	hibáz	3410
Deakóvár	308%	1562	783	45	—	2193
Verőcze	3093	3200	2434	30	4490	3327
Mihóljác	hibáz	hibáz	hibáz	—	—	1928
Nássicz	238%	—	79	30	—	961
Vucsini	297%	hibáz	111	14	11	1392
összesen	5931	4762	4301	12	3041	21198

A' méhtenyésztés az uraságoknál mindenütt üzetik, a' köznépnel főképen az eszéki, verőczei, és deakóvári járásokban. Bővelkedik továbbá a' megye a' halaknak sokféle nemeivel. A' Duna és Dráva menyhalat, vizát, tokot, lazacot, kecsegét; ezek 's egyéb folyók, Palacsza tava, 's a' Drávai fokok igen jó izű csukákat, süllőket, pontyokat, harcsákat, 'stb. adnak, 's az eleven halak ára a' hús árszabását felül nem haladhatja; vizát, tokot font számra is 4-6 garasával p. p. kaphatni, ikráik pedig beszóztatván, belőlök a' görög hitűeknek legkedvesebb böjti eledelk készítettik.

A' Palacsai tó környéke jó izű csukákon kívül, kikelet előtt temédek jó izű, nagy csikjaival, utóbb teknős békáival tartja az egész vidékört; csigák pedig, mellyek a' karánsebesiekkal vetekednek, kivált a' verőczei járás szőlőhegyei tövében, bőven ásatnak. A' hegyi kövecses csermelyeknek forrásainál, a' vucsini 's nassiczi kerületben számos pisztrangok fogatnak, és más egyéb jó izű kövi halak, az apró kövi rákok pedig rántva, az uraságoknak nyalánkságú szolgáltnak. A' Karazsicza, Vucsicza, Vojlovicza, Valugyerszka, 's más patakok és folyók rákjai igen jó izűek: legizmosabbak fogatnak Czernaz, Kapelna, és Klokocevác vidékein; említést érdemlők még a' vucsini, szlatinai, deakóvár-strebinczei halas és teknősbéka tavak.

Ezeket előrebocsátván, lássunk a' gazdaságról némelly statistikai adatokat, 's megjegyzéseket.

A' szántóföldek, rétek, szilvasok, gyümölcsösök termékenységét az országos összeirási tábla szerint láthatjuk. Vagyon t. i. Verőcze vgyében 119480 hold, mellybe 270124 posonyi mérő mindenféle gabona vettethetik. Teremnek ezek közép számmal:

A' szántóföldek, rétek, szilvasok, gyümölcsösök termékenységét az országos összeirási tábla szerint láthatjuk. Vagyon t. i. Verőcze vgyében 119480 hold, mellybe 270124 posonyi mérő mindenféle gabona vettethetik. Teremnek ezek közép számmal:

Tisztabuzát	—	—	—	—	49299	mérő
Kétuzoret	—	—	—	—	175655	—
Rozsot	—	—	—	—	51117	—
Árpát	—	—	—	—	34198	—
Zabot, kukuriczát, 'stb.	—	—	—	—	336649	—
összesen	—	—	—	—	646919	mérő

elcséget. Bőtekből 42363²), kaszálló terem 183060 f. értékű szénát. A' szilvasok és gyümölcsösök 2959 kaszálló réti térséget foglalnak-el, ezeknek tiszta jövedelmük: 126886 f. v. p.

20452

M A G Y A R O R S Z Á G N A K,

M A H O Z Z Á K A P E S Ö L T

TARTOMÁNYOKNAK MOSTANI ÁLLAPOTJA STATISZTIKAI ÉS GEOGRÁFIAI TEKINTETBEN.

KIADTA

FÉNYES ELEK.

Hatodik Kötet. Katonai Végvidék

V. Székely. Erdélyi Végvidék.
1. §. Erdélyi ország.
2. §. Székely ország.
3. §. Erdélyi ország.
4. §. Székely ország.
5. §. Erdélyi ország.

109
200
209
210
213
214

MAGYAR KATONAI VÉGVIDÉK.

ELSŐ RÉSZ. A L A P R E J Z.

I. SZAKASZ. FÖLD. 1. §. Fekvése. Határai.

A° Katonai Végvidék a° Magyar birodalomnak, nevezetesen Horvát, Magyar, Erdélyi országnak, Törökországgal való közös határával nyitlik - át, még pedig Dalmáciától kezdve egészen fel Bakovindig; 's ha a° legvégső dél-nyugati pontját, vagy is a° Zárna-gna völgyétől, a° másik északkeleti végig pontját, az aranyos Beszterce-mentben fekvő Platn hegyig völgyéig kitérő vonal húzzunk, az 108 geographiai mérföld ténne. Ez az egész Vidék, Lipcsy után, az északkeleti határ 44° 8' 30" 's 47° 23' 40" 's és a° keleti határ 24° 0' 's és 44° 0' 0" 's közt fekszik, azaz egyenlő távolságra a° keleti határral, azaz Velence és Lombárd országok határ-éghajlatával bír. Ezen térszél, a° polgári törvényhatóságok határaitól elkülönítést Egészét képez; kivéve a° franciaországgal. Ezen térszél, a° polgári törvényhatóságok határaitól elkülönítést Egészét képez; kivéve a° franciaországgal. Ezen térszél, a° polgári törvényhatóságok határaitól elkülönítést Egészét képez; kivéve a° franciaországgal.

ELŐBESZÉD.

E' HATODIK Kötetel, Magyarország földleirása, a' Katonai Végvidék statistikájával együtt be van fejezve.

Van-e ennyi fáradozásimnak valami közhaszna, valami érdeme; arról szólanom, tilt a' szerénység. De hogy olly férjfiak, mint: Csaplovics, Horvát István, Kölcsey Ferencz, Rösler, Schedel, egyes botlásokon fen nem akadva, az egészről nagy dicsérettel emlékeztek: az, számtalan kellemetlenségeimre balzsam, tövises pályám folytatására ösztön, munkásságomért egyetlenegy jutalom vala. Azonban, az érdemnek, ha van, igen csekély része sajátom. A' sokkal nagyobb rész azon lelkes hazafiak tulajdona, kik engem nem csak egyes adatokkal, hanem kéziratokkal is segítettek; valamint az is, hogy illy roppant költséggel járó munka világra jöhetett, főképen a' t. cz. aláíró uraknak, 's különösen Trattner-Károlyi' könyvnyomóintézetének tulajdonítható; mellynélfogva mindnyájoknak az egész Hon színe előtt, hálás köszönetemet nyilvánítani, fő kötelességemnek ismerem.

Kiadhatom-e még azon dolgozataimat, mellyek szándékomban voltak: egészségem, és a' n. é. olvasó közönség kegyes pártfogása határozzandja meg; mellyért tehát továbbra is alázatosan esedezik.

Pesten, nov. 28ikán, 1839.

a' szerző.

MAGYAR KATONAI VÉGVIDÉK.

ELSŐ RÉSZ.

ALAPEREJE.

1. SZAKASZ. FÖLD.

1. §. Fekvése. Határai.

A' Katonai Végvidék, a' Magyar birodalomnak, nevezetesen Horváth, Magyar, Erdély országnak, Törökországgal szomszédos határszélein nyúlik-el, még pedig Dalmátiától kezdve egész fel Bukovináig; 's ha a' legvégső dél-nyugoti ponttól, vagy is a' Zermagna völgyétől, a' másik északkeleti végső pontig, az aranyos Besztercze mentiben fekvő Piatra hegység völgyéig közép vonal húzatnék, ez 108 geographiai mértföldet tenne. E' szerint az egész Vidék, Lipszky után, az északi szélesség $44^{\circ} 8' 30''$'s $47^{\circ} 33' 40''$ és a keleti hosszúság $32^{\circ} 34', 0''$, és a $44^{\circ} 9' 0''$ közt fekszik, azaz egyenlő fekvésű a' kies éghajlattal bíró Velence és Lombárd országokkal, 's déli Franciaországgal. Ezen térföld, a' polgári törvényhatóságok határaitól elkülönözött Egészlet képez; kivéven Erdélyországban a' három székely, és az első oláh ezereket, melyeknek elkülönözött vidékei nincsenek, hanem a' polgári törvényhatóságok közt vegyesen osztattak-fel. Továbbá minden egyes végvidék rendeltetéséhez képest határos a' Török birodalommal, kivéven a' varasdi végvidéket, mely a' szélektől elválva a' vármegyék közt fekszik; ismét a' sichelburgi kerületet, (A' szluini ezerednek egy része, 's Zágráb vgye és Krajna ország közt foglalt helyet), és a' második oláh ezereket. Azon vonal, mely a' török határt érinti, 's mely éjjel nappal őriztetik, Liechtenstern szerint 227,7, mások szerint csak 182 mértföldet tesz, 's a' portával kötött egységeken, különösen a' sistovi békeségkötésen, 's az ahhoz tartozó 1791. aug. 4-kén kötött különös egyezkedésen alapszik, mely a' bánági végvidéken Orsova szigetjével általellenben egy csekély térséget (hossza a' Cserna vizétől, az Alion töve mentiben, a' Bachna patakig 2420 öl) mint neutralis földet tűzött-ki, 's a' károlyvárosi végvidékhez Czettin és Dresnik helyeket adá. A' hosszan nyuló Végvidéknek, határai is nagyon különbözők. A' károlyvárosi végvidéket délre Dalmátországtól a' Wellebit hegysorai választják-el; keletre Török-Horvátország felé a' Plischevicz hegyeken túl, helylyel helylyel az Unna és Korona vizek mentiben megy a' határ, 's mesterséges határookra csak itt ott van szükség, a' további keleti határt a' báni végvidék felé a' Petrova Gora teszi; északra magas bérczek, völgyek, közönként a' Dobra és Kulpa vizek vonnak határt Zágráb vgye 's a' Magyar Tengerpart, és végvidékünk közt; nyugotra fekszik az adriai tenger, mellynek itten való része Morlak-csatornának neveztetik. A' szluini ezeredhez tartozó

sichelburgi kerületről fentebb szólottunk. – A' báni végvidéknek legtermészetesebb határok jutottak; mert északra Zágráb vgyétől a' Kulpa és Száva folyók; kelet északra a' radiskai végezeredtől ugyan csak a' Száva; kelet-délre Török-Horvátországtól az Unna vize; délre és nyugotra a' Petrova Gora 's Zrina hegyei Török Horvátországtól, 's a' károlyvárosi végvidéktől szakítják-el. A' varasdi végvidéknek szomszédja északról Kőrös vgye, mellytől a' kalnikai 's kapronczai hegyek, 's a' Dráváig némely mocsárok, 's ismét Somogy vgye, mellytől a' Dráva vize választják el; keletre Verőcze, Posega vgyék, a' gradiskai végezered, elébb a' Harsány 's Billovo hegyek, majd az Illova vize vonván határt; délre Posega, Kőrös, Zágráb vgyék; nyugotra Kőrös, 's egy kis részben Zágráb vgye, nagyobb részt a' Lónya, majd a' Glogovnicza vizei tűzven-ki a' határt. A' magyar végvidéknek, melly most hibásan szlavoniainak neveztetik, holott felállítása alkalmával helyesebben magyar-nak neveztetett, 1) határai északról Posega, Verőcze, Szerem vgyék, 's egy kis részben a' Duna, melly Bács vgyétől, 's a' végvidékhez tartozó, de a' Tisza és Duna öszzesefolyó vizek szegelyében elválva fekvő Csajkás vidéktől választja-el; keletre a' német-bánági végezeredtől szinte a' Duna által szakítatik-el; délre egész hosszúságába a' Száva von határt Török-Horvát, Bosnyák, Szerb országok közt; nyugotra a' varasdi végvidéktől, Posega és Zágráb vgyéktől, az Ilova és Lónya vizek választják-el. A' bánági végvidék határos északra Torontál, Temes, Krassó, Hunyad vgyekkel; keletre Havasalföldével, vagy Oláhországgal, 's egy kis részben Szerb országgal; délre Szerb országgal; nyugotra a' péterváradai végezereddal 's Csajkások kerületével; Szerb országtól a' Duna, a' péterváradai ezereedtől ugyan ezen folyó, a' Csajkásoktól a' Tisza, Oláhországtól sziklás bérczek, 's kis részben a' Cserna vize, az említett megyéktől felváltva folyók, mocsárok, hegyek, völgyek, vagy mesterséges határok választván-el. Az erdélyi végvidék különösen elválva nem lévén a' polgári törvényhatóságoktól, ennek határát megszabni lehetetlen. Így az első oláh ezereket keresztülmegy székeken, Fogaras és Brassó vidékein. Itt dél-keletre hozzá csatlakozik a' 2-ik székely ezereket, melly a' Háromszékben, 's az udvarhelyi székhez tartozó Bardócz fiók székben osztott-fel. Ettől északra esik a' Csik és Gyergyó székeken lévő 1-ső székely ezereket. Legfentebb az észak-keleti részen van a' 2-ik oláh ezereket, mellynek vidéke Kolos és Doboka vgyéből, 's a' beszterczei kerülethez tartozó radnai járásból kivágva, egy összefüggő egészet képez, de a' török határszéleket sehol sem érinti. Erdélyországnak déli és keleti határjai 1769-ben, határjárás 's igazítás alkalmával, kiebb terjesztettek, 's ezeket a' porta 1791-ben, a' sistovi békeség kötésben elismervén, helybenhagyta, 's most ezen tér visszaszerzett havasok neve alatt (revindicirte Gebirge) legfelsőbb helyről szabad használás végett a' végöröknek engedtetett által.

1) Lásd Hietzinger, Statistik der Militärgränze, I. Th. L. 30.

2. §. Nagysága.

A' Magyar Katonai Végvidék, még mindég azon tartományok közé tartozik, mellynek nagysága hiteles mérnöki felmérés hiányában bizonytalan. Voltak ugyan a' horváth, magyar, 's bánági végvidékeken a' mult század második felében több felmérések, 's 1801-1806-ig a' régiek megigazítására újabb felmérés történt, de a' roppant kiterjedésű erdők trigonometriai felmérése mindenikből kimaradt, 's ezeknek felmérése csak 1807-ben kezdetett-el. Ez az oka, hogy különböző irók, mint Liechtenstern, Demian, Lipszky, a' katonai végvidékek kiterjedését különbözőképen adták-elő. Azonban meggondolván azt, milly pontossággal és szorgalommal készíté Lipszky abroszát, a' sok különböző adatok közt, valamint a' vármegyéknél, ugy a' Katonai Végvidéknél is, a' kiterjedést Lipszky szerint tenni fel, legcélszerűsábbnak találtuk. Az itt kövkező felszámolások tehát szerinte vannak feltéve, záradékban az 1802-ki hivatalos statistikai leírás' eredményét is hozzá csatolván:

Károlyvárosi Végvidék 170,7 □ mfd. (1802. szer. 147,24)

Nevezetesen:

Likkai ezered	47,5	(50,3)
Ottosaczi -	50,6	(30,8)
Ognlini -	46,0	(43,5)
Szlouini -	26,6	(22,5)
Katonai közönségek (Zeng)	„	(0,08)
(Carlopago)	„	(0,06)
<i>Báni Végvidék</i>	50,0	(59,36)
Első bánai ezered	25,3	(43,0)
Második bánai ezered	21,7	(15,7)
Katonai közönségek (Petrinia)	„	(00,5)
(Kostainicza)	„	(00,6)
<i>Varasdi Végvidék</i>	67,4 □ mfd.	(67,78)
Kőrösi ezered	29,6	(31,7)
Szent-Györgyi ezer.	37,8	(35,9)
Katonai közönségek (Bellovár)	„	(0,17)
(Ivanich)	„	(0,01)
<i>Magyar v. Szlavoniai Végvidék</i>	139,5	(119,64)
Gradiskai ezered	30,4	(28,6)
Brodi	36,0	(26,0)
Pétervárad	56,6	(48,07)
Csajkások zászlóalja	16,5	(14,65)
(Pétervárad)	„	(0,54)

Katonai közönségek (Karlovicz) „ (0,90)
(Zimony) „ (0,88)

Bánági Végvidék 182,2 (145,17)
Német-Bánági ezered 75,3 (68,0)
Oláh - Bánági 106,9 (75,0)
Katonai közönségek (Páncsova) „ (1,57)
(Fejértemplom) „ (0,50)

Az illyr bánági zászlóaly, melly csak 1838-ben szakítatott-ki a' német-bánági és oláh-illyr ezeredekbe, már az említett ezeredekbe bele számított.

E' szerint, mint az öt előszámlált végvidék összes kiterjedése, Lipszky után tesz 609,8 négyszögű mértföldet, az 1802-ki statistikai leírás következésében pedig 539,19 □ mfd. Az erdélyi végezeredek földje, a' polgári rendűekével együtt keverve lévén, a' kiterjedést meghatározni lehetetlen. Liechtenstern bizonyos kiszámítás szerint, az erdélyi végvidék nagyságát elébb 216,75, később 253,3 □ mfdre becsülte. De ezen summa felette nagyinak látszik, mert e' szerint a' végvidék közel 1/4 részét tenné az egész Erdély kiterjedésének, (Liechtenstern ezt 1053,08 és 1046,80, majd 1047,63, Lipszky 1109,8 □ mfdre teszi, a' visszkapcsolt magyar vgyéket természetesen bele értvén), holott a' végvidék népessége az 1830-ki hivatalos összeírás után csak 168,061 lélekre rúg, 's így mintegy 12-ed részét teszi az egész Erdély népességének, melly 1831-ben közel 2,000,000-nak találtatott. Hogy azonban az egész Katonai Végvidék nagyságát valamenynyire csak közelítőleg is meghatározhassuk, talán legkevesebbet hibázzandunk, ha az erdélyi végvidék kiterjedését, a' végvidék, és az egész Erdélyország népessége közt létező arányból számoljuk-ki; 's e' szerint az erdélyi végvidék kiterjedése mintegy 93, vagy kerek számmal 100 négyszögű mértföldet tenne, ha t. i. Erdély nagyságát Lipszky után 1109,8 □ mfdben állapítjuk-meg.

Az előbocsátottak után tehát tesznek:

A' Horvátországhoz tartozó végvidékek 288,1 □ mfdet.
A' Magyarországhoz tartozó végvidékek 321,7 „ „
Az Erdélyi végvidék 100,0 „ „

Összesen a' Magyar Katonai Végvidék . . 709,8 □ mfd.

És így az egész Magyar Birodalomnak (6175 □ mfd. Dalmátországot is ideszámálva) 212 □ mfd. hiján 9-ed részét teszi; 17 □ mfdel nagyobb mint a' Hannoverai (692 □ mfd.) királyság; 79 □ mértfölddel nagyobb mint az összes Szász (272 1/4 □ mfd.) és Würtemberg (359 2/5 □ mfd.) királyságok, és csak 244 □ mfdel kisebb Csehországnál (953 □ mfd)

(Fényes Elek: Magyar országnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak.... VI. kötet. 1-6. old.; raktári jelzet-

MAGYARORSZÁG
STATISZTIKÁJA

IRTA

FÉNYES ELEK,
MŰVEK IRVÉNY, A MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG
LEVÉLTÁRSÁGÁNAK TAGJA.

ELSŐ KÖTET.

ORSZÁGOS MAGYAR
STATISZTIKA

FOGLALAT.

I. RÉSZ. Magyarország Alapereje.

I. SZAKASZ. Föld.

- I. Fekvése. 1 §.
- II. Hatalma. 2 §.
- III. Nagysága. 3 §.
- IV. A földön való kiterjedés. 4 §.
- 1) Vízek. 5 §.
- 2) Tenger. 5 §.
- 3) Tavak és Mocsarak. 6 §.
- 4) Folyókák. 7 §.
- 5) Csatornák. 8 §.
- 6) Zsírdűk. 9 §.

II. SZAKASZ. Lakosok.

- V. Termékenysége. 9 §.
- VI. Eshajlat. 10 §.
- A. Számokra nézve. 11 §.
- B. Nyelvekre nézve. 12 §.
- 1) Magyarok. 13 §.
- 2) Szlovákok. 14 §.
- 3) Németek. 15 §.
- 4) Oláhok. 16 §.
- 5) Görögök. 17 §.
- 6) Zsidók. 18 §.
- 7) Calgányok. 19 §.
- C. Vallásokra nézve. 20 §.
- Különböző vallásfajokra nézve. 21 §.
- D. Lakhelyekre nézve. 22 §.
- E. Elismert helyekre nézve. 23 §.
- 1) Papok. 24 §.
- a) Romai katolikusok. 25 §.
- b) Görög katolikusok. 26 §.
- c) Agostai vallástól követők. 27 §.
- d) Helvétai vallástól követők. 28 §.
- e) Nem egyesült görög hitűek. 29 §.
- f) Magyar papokra. 30 §.

ELŐSZÓ.

Hazáját minden honfinak ismerni szép és hasznos; azoknak, kik a törvényhozásbai befolyhatás dicső jogával élnek, épen kötelesség. De egy statut minden viszonyaiban; minden nagyobb nevezetességeivel lerajzolni, sokoldalú ismereteket feltételezvé, általjában minden országra nézve igen nehéz feladat; Magyarországot illetőleg pedig kétszeresen súlyos. Rendkívüli political helyzetünk okozta, 's okozza jelenleg is azt, hogy legfontosabb statistikai adataink mély statistikok gyanánt őriztetnek. A' magyar nem örömet ismerteté meg erejét, mert nem akará, hogy az ellenségei által megmérjék. És e' titkolódzás annyira vérünké vált, miszerint még jelen korunkban is, ámbár a' hazafit tulbizottságtól szinte, mint ön ereje nem ismeréséből származó elcsüggedéstől egyformán megóvni egyedül a' honismeret képes, csaknem áttörhetetlen akadályokkal kell küzdeni annak: ki hazája képét csak tőrhetően is akarja festeni. Illy körülmények közt sokáig kételkedém, hozzá fogjak-e illy hálátlan munkához, kivált midőn e' pályán Schwartner után kelle föllépnem, azon férfi után, ki e' szakban remekművet készíte, 's olyat, melly jelenleg is, mikép kellessék statistikát szerkeszteni, sok külföldi írónak példányul szolgálhatna. Azonban ha erősebb nem áll elő, miért ne álljon fel a' gyengébb? Törjük-e tovább, hogy egyik illy közhasznú ága honi literatúrának parlagon heverjen? Nem; én részemről bátoritva azon szíves részvételtől, mellyel a' közönség, Magyarországnak általam 6 kötetben kiadott geographiáját fogadta, eltökélém magamat, hazámnak nem csak alaperejét, hanem polgári szerkezetét, 's kormányzását is megismertetni. E' munkám egyébiránt, csak próba gyanánt tekintendő, melly lépcsőzetül szolgáljon, egy másíknak jobb és hibátlanabb munka készítésére; 's ha csak egy követ hordhattam is a' közjó roppant épületéhez, úgy tartom, polgári kötelességemet szűk körömhez képest eléggé teljesítém. Pesten, nov. 3-kán, 1841.

I. Rész.

Magyarország Alapereje.

I. SZAKASZ.

A' Magyar Föld.

1. §. Fekvése.

Magyarország, a' hozzá kapcsolt tartományokkal együtt, fekszik az északi szélesség 44 és 50° 's a' keleti hosszúság 32 és 42° közt Ferro szigetétől számítva. ^{a)} E' kedvező **mathematicai** éghajlatát, ^{b)} melly megegyezik a' Lombárd, Velence, déli Német országokéval, a' **physical**, még kedvezőbbé teszi, 's így nem csuda, hogy közegyetértéssel Európának legáldottabb országai közé számítatik.

^{a)} Egyenkint véve, a' szoros értelembbe vett Magyarország szélessége 44° 43' - 49° 34'; hosszúsága 33° 45' - 42° 41'. A' drávántúli terület, vagy mint most hibásan nevezik Szlavónia szélessége 44° 50' - 46; hosszúsága 34° 40' - 37° 45'. Horvátország szélessége 45° 10' - 46° 25'; hosszúsága 32-34° 33'. A' Végvidék (az erdélyit is ide értve) szélessége 44° 7' - 47° 36'; hosszúsága 32° 27' - 44° 4'.

^{b)} A' Budai observatorium sarkmagosságát, vagy geographi szélességét, Weisz Ferencz, volt budai csillagász megmérvén, 47° 29' 44" találta; 's ezt Vega is adatai (Log. Trig. Tafeln) közé felvette: azonban Pasquich és Littrow külön és egyesült vizsgálataik következtében a' budai observatorium sarkmagossága tökéletesebben meghatározott, és S = 4° 29' 12" 2.

2. §. Határai.

Természetes és állandó határok, gyenge vagy erős nemzetekkeli szomszédság, 's egy tömegbe öszpontosított fekvés azon szempontok, mellyek a' státusférfi figyelmét nagy mértékben magukra vonják, 's mellyek egy országnak hatalmára, külső bátorságára elhatározó befolyással vannak. Csak hasonlítsuk e' tekintetekből össze Nagy-Britanniát, melly köröskörül tengerektől övedzve, maga hozzáférhetetlen, erejét minden tengerparton tetszése szerint egyesitheti: Franciaországot, mellyet zárt tömegben, 3 tenger, egy hajókázható nagy folyam, 's magas bércek keritnek-be; Poroszországot, melly két nagyobb tömegre szakad-el, és hosszan nyúló a) határvonalán három első rangú hatalmas-sággal jön érintésbe. -Magyarország nem olly szerencsés ugyan,

mint az említett Brittus és Franciaországok, de Poroszországhoz hasonlóva, minden esetre kedvezőbb helyzete van. Ugyan is egy tagban fekvődvén, **északra** a' Kárpát zordon bércei választják-el Galicziától, 's a' hozzá kapcsolt Bukovinától (93 geographi mértföld); **keletre** ugyan csak a' Kárpát ágai vonnak határt Erdély (43 mfd.) és Oláh (10 mfd.) országok felé, ez utóbbi tartományt tekintve néhol a' Cserna vize is; **dél-re** egészen Törökországgal határos, ^{b)} 's kevés kivétellel mindenütt erős, természetes határok vannak: nevezetesen Szerbországtól a' Duna (30 mfdnyire), és Száva (15 mfdnyire), Bosnyák és Török-Horvátországtól a' Száva (36 mfdnyire), Unna, Korona, 's szakaszonként erdős hegyek (összesen 40 mfdnyire) választják-el. ^{c)} Délnyugotra Dalmatia felé a' Wellebit bércein megy a' határ (8. mfd.), 's Olaszországtól az adriai tenger szakítja-el (26 mfd.). ^{d)} Nyugotra szomszédok az Illyr királyság (30 1/4 mfd.), Stájerország (32 mfd.), Ausztria (26 1/2 mfd.), Morvaország (28 mfd.), és ausztriai Szilézia (6 mfd.); Morvaországtól és Szileziától a' Kárpát hegyei, 's a' Morva vize (4 mfdnyire), Ausztriától, Dévényig szinte a' Morva választván-el (9 mfd.). Dévénytől kezdve Ausztriának a' Dunán alól eső részétől, továbbá Stájer és Illyr országoktól nagyobb részt csak mesterséges határok szakítják-el; mert a' Lajta, ^{e)} Lapincs, Mura, Szutla vizei, 'stb., csupán foltonként teszik a' határt. A' Törökország felé eső határszélek a' portával kötött egyességeken, - különösen a' sistovi békekötésen, 's az ehhez tartozó, 1791. 4. augustusi különegyezkedésen, alapulnak, melly utóbbik, a' bánási végvidéken, Orsovával átellenben egy csekély térséget, mint neutrális földet jelölt-ki, 's a' károlyvárosi végvidék határait olly módon szabta-meg, hogy Czettin és Dresnik a' magyar birodalomhoz estek. Az országnak most előterjesztett alakjából önként e' következő észrevételek tűnnek fel:

1. Idegen szomszédja egyetlenegy van, 's ez: a' naponként hanyatló török, 's itt vannak a' legerősebb, legtermészetesebb határok; egyebütt minden oldalról olly országok keritik-be, mellyek szinte a' magyar fejedelmet részint ugy mint ausztriai császár, részint mint magyar király uralják.

2. A' tenger, melly a' föld minden nemzetével a' legkönnyebb 's legolcsóbb közlekedést nyujthaná, csak legvégső dél-nyugoti csúcsát érinti az országnak 's itt is ennek nagyobb tömegétől magas és kopár bércek zárják-el; e' mellett az ország számos hajókázható vize közül, egyet sem vesz fel öblébe.

^{a)} Poroszországnak hossza az orosz szélektől, a' francia szélektől 345 óra; a' külső határvonal 1006⁷²/ geographi mértföld, u. m. a' nagyobb keleti tömegnek 728¹⁰/, a' nyugotra fekvő kisebbeknek 278⁶³/ g. mértföld. (Galetti's Allgemeine Weltkunde, 8te Auflage, Pesth, 1835, S. 258. öszszelve Statistik des preussischen Staates von D. Traugott Gotthilf Voigtel, Halle, 1837. S. 26 und 27.)

^{b)} Lichtenstern a' Török birodalom közti határvonal 227⁷/ geographi mértföldre számította, a' károlyvárosi végvidék hosszára 40⁷/, a' szlavóniáira 61, a' bánásiakra 40⁶/, az erdélyire 85⁴/ mértföldet téven Lipszky után 197-198 mfdet tenne.

c) Sajnálni lehet, hogy az Unna kezdetétől fogva a' Szávába való ömléséig, nem mindenütt határfolyó; mert az úgynevezett, most a' örök birtokában lévő Unnavidék (egy a' károlyvárosi és báni végvidékek közé beszegellő darab föld) által a' magyar birodalom e' tájon nem csak kerekdeddététnék, hanem egy úttal 16 □ mfdnyi térséget, 's több ezerből álló népességet nyerne.

d) Magának a' katonai végvidéknek tengerparti hossza 20 1/2 német mértföld. (Vaterl. Bl. 1814. Nr. 91.).

e) Bruck, Auszriának egyik városkája, még a' Lajtán innen, a' magyar földre, Mosón vgyébe is kiterjesztette határát ('s ezen van 8 ház, 30 kert, 1597 hold szántóföld, 159 kaszás rét, 680 kupa szőlő, 's egy kis erdő), hanem ettől a' megye pénztárába fizeti az adót, mi sok kellemetlen súrlódásra ad okot.

f) Hossza e' lérségnek, a' Cserna víztől, az Allon hegytöve mentében a' Bachna patakig - 2480 öl. (Hietzinger's Statistik der Militärgränze. I. Th., Wien, 1817., S. 53.)

3. §. Magyarország nagysága.

Valamelly tartomány nagyságát csak háromszögmérések határozhatják-meg tökéletesen, millyenekkel még kevés ország dicsekedhetik. a) Pótlékmódok többen vannak ugyan, mert némellyek az esztendőként elvetett, 's learatott, vagy elemésztett gabona mennyiségéből igyekeznek a' kiterjedést megtudni, de mind e' két esetben csupán a' földművelés alá tartozó földek számíthatván-ki hihetőleg, az egész földkép terjedése még is bizonytalan. A' szélességi és hosszúsági kiterjedésekből vett kiszámítások, mint nagyon ingadozók régen elhagyattak. Egyedül pontosan készült, részletes földképeken alapuló földabroszok b) képesek tehát a' négyszögméréseket némiképp kipótolhatni.

Magyarország szinte azon tartományok közé tartozik, mellynek nagyságát pontos felmérésekből mind eddig nem tudjuk. A' hét esztendő's porosz háború végeztével a' Cseh, Morva, 's ausztriai Szilézia országokban megkezdett felmérést Maria Theresia többi örökös tartományaira kiakarván terjeszteni: ennek következtében Erdély, a' Bánság, a' károlyvárosi, báni, varasdi végvidékek felvétettek, ámbár különböző sikerrel. c) Hanem polgári Magyarországnak, 's az összes végvidékeknek közönséges felmérése 1783-1787-ig eszközöltetett; azonban e' hamari munka még a' katonai vidékeken sem felelhete meg kitűzött czéljának; d) sok magyar várme-gyében pedig, a' gyanakodó nemesség, II. József halála után, ezt tüzzel emésztetni-el tanácsosabbnak tartotta. A' végvidékeken történt későbbi (1801 - 1806) felmérésekből az erdők újólág kimaradván, világos, hogy a katonai Végvidék nagyságát is, melly különben legjobban, 's legtöbbször felmérített, csak akkor tudhadjuk-meg tökéletesen, ha az 1807-ben megkezdett erdők felmérése teljesen bevégeztetik. Látnivaló ezekből, miszerint a' magyar birodalom nagyságára nézve ez úttal azon hihetőséggel kelletik megelégednünk, mellyet az országról kiadott különféle földabroszok, leginkább pedig a' többieket pontossággal felülmúló Lipszky ezre-des, e) és Schedius 's Blaschnek' f) nagy földképei nyújthatnak.

Ezek szerint Magyarország a' Tengerpartal (8 ^{1/2} □ mfd.), 's az Erdélytől visszakapcsolt részekkel (103 □ mfd.) együtt tesz -		4112 ^{1/2}
Horvátország	- - - - -	172 ^{1/2}
Katonai Végvidék	- - - - -	809 ^{1/2}
	összesen	4894 ^{1/2} négyszög
mértföldet. g) Ebből a' magyar tartományok tesznek 4434, a' horvát földek 460 □ mfdet.		
Erdély kiterjedése (lèhuzván a' visszakapcsolt részeket)		1007
Dalmátország	- - - - -	274
	összesen	6178 □ mfdl.

És így a' Magyar birodalom, kiterjedésre nézve az első rangú Porosz birodalmat h) 1000 □ mfdel, Nagy-Briatanniát i) közel 500 □ mfdel haladja-felül. Nagyobb, mint Hannovera, k) Szász, l) Würtemberg, m) Portugál, n) Szardinia, o) Bajor p) királyságok összesen véve, Toscana q) n.herczogséget is még tódásúl ráadván. Ellenben Franciaországnak r) csak 3/5-ét teszi, 's az ausztriai birodalom s) felénél kevéssel nagyobb.

(Fényes Elek: Magyarország statistikája, Első kötet, 1-5. old.; Raktári jelzet: 605489)

MAGYARORSZÁG
STATISZTIKÁJA.

IRTA

FÉNYES ELEM,
HITEL ÖRTYÉD, N. A. MAGYAR TUDOM. TÁRSASÁG
LEVÉLTÁRSZ. TÁJÉK.

MÁSODIK KÖTET.

II. Rész.

Magyarország Alkotmánya.
I. SZAKASZ.

1. §. Alaptörvények

Magyarország a mostani fölséges uralkodóházban örökös monarchia, mellynek feje a király, a végrehajtó hatalmat kizárólag 's egész terjedelmében gyakorolja: a törvényhozó hatalmat 's adóztatási jogot pedig a magyar néppel, melly név alatt Magyarországon csak a nemesség értetik (Verbóczy Tripart. P. II. Tit. 4.), oly formán osztja meg, hogy ennek megegyezése nélkül törvény sem nem hozathatik, sem el nem törölthetik, sem nem magyaríztathatik, és semminemű adó és segedelem legyen az pénzben, természetnyekben vagy katonában, a magyar nemzetre ki nem vetethetik. Mind a király, mind a nép jogait és kötelességeit azon alaptörvények határozzák meg, mellyek szerint a magyar status szerkezete kölcsönös egyesség útján elrendeztetett. Ez alaptörvények vagy **irottak**, vagy **szokásbeliek** (csupán hosszas szokás által helybehagyattak); 's az irottak ismét vagy önálló, saját névvel nevezetett oklevelek, p. o. a koronázási hitlevél, vagy a többi polgári törvények közt beszöve találtanak. Az irottak közül bizonyosan e' következők teszik a magyar alkotmány alapját:

1. Azon **eredeti szerződés**, mellyet a magyarok fővezérei, számszerint heten, Almus herczeggel kötöttek. a) Ez egyesség vetette meg a magyar állomány talpkövét, melly által Almust 's ennek örökösait örökös fejedelmüknek elválasztván, egyszer'smind a fejedelem és alattvalók jogai és kötelességei kölcsönösen meghatározottak.

2. A' II. András által 1222-ki évben kiadott **arany bulla**, mellyben a magyar nép jogai 's kötelességei pontonként számláltatnak; b) a' 31-ik cikket azonban nem értve, mivel az ebben népnek adott azon engedelmet, miszerint a király általi törvénysértések esetében fegyveres erővel is ellenállhasson, az 1687-ki 4-ik törvénycikk eltörölte. c) A' magyarok e' **magna charta**-jára a király koronázás alkalmával, a fenérintett 31-ik cikket kivévén, különösen megesküszik.

3. A' **Hármaskönyv** I. részének 9-ik cikkje, melly a' nemesség **4 sarkalatos kiváltságáról** szól; különösen pedig az **adótló szabadság** az 1741: 8 cikk által oly alap és változtathatlan törvénynek nyilvánítatott, hogy az többé tanácskozás alá sem vétethetik.

4. A' bécsi és linczi békekötések, amaz 1606-ki, ez 1645-ki évről. Mindenik békekötés mind a két hitvallásu evangélikusok vallás-

II. Rész.

Magyarország Alkotmánya.

I. SZAKASZ.

1. §. Alaptörvények.

Magyarország a mostani fölséges uralkodóházban örökös monarchia, mellynek feje a király, a végrehajtó hatalmat kizárólag 's egész terjedelmében gyakorolja: a törvényhozó hatalmat 's adóztatási jogot pedig a magyar néppel, melly név alatt Magyarországon csak a nemesség értetik (Verbóczy Tripart. P. II. Tit. 4.), oly formán osztja meg, hogy ennek megegyezése nélkül törvény sem nem hozathatik, sem el nem törölthetik, sem nem magyaríztathatik, és semminemű adó és segedelem legyen az pénzben, természetnyekben vagy katonában, a magyar nemzetre ki nem vetethetik. Mind a király, mind a nép jogait és kötelességeit azon alaptörvények határozzák meg, mellyek szerint a magyar status szerkezete kölcsönös egyesség útján elrendeztetett. Ez alaptörvények vagy **irottak**, vagy **szokásbeliek** (csupán hosszas szokás által helybehagyattak); 's az irottak ismét vagy önálló, saját névvel nevezetett oklevelek, p. o. a koronázási hitlevél, vagy a többi polgári törvények közt beszöve találtanak. Az irottak közül bizonyosan e' következők teszik a magyar alkotmány alapját:

1. Azon **eredeti szerződés**, mellyet a magyarok fővezérei, számszerint heten, Almus herczeggel kötöttek. a) Ez egyesség vetette meg a magyar állomány talpkövét, melly által Almust 's ennek örökösait örökös fejedelmüknek elválasztván, egyszer'smind a fejedelem és alattvalók jogai és kötelességei kölcsönösen meghatározottak.

2. A' II. András által 1222-ki évben kiadott **arany bulla**, mellyben a magyar nép jogai 's kötelességei pontonként számláltatnak; b) a' 31-ik cikket azonban nem értve, mivel az ebben népnek adott azon engedelmet, miszerint a király általi törvénysértések esetében fegyveres erővel is ellenállhasson, az 1687-ki 4-ik törvénycikk eltörölte. c) A' magyarok e' **magna charta**-jára a király koronázás alkalmával, a fenérintett 31-ik cikket kivévén, különösen megesküszik.

3. A' **Hármaskönyv** I. részének 9-ik cikkje, melly a' nemesség **4 sarkalatos kiváltságáról** szól; különösen pedig az **adótló szabadság** az 1741: 8 cikk által oly alap és változtathatlan törvénynek nyilvánítatott, hogy az többé tanácskozás alá sem vétethetik.

4. A' bécsi és linczi békekötések, amaz 1606-ki, ez 1645-ki évről. Mindenik békekötés mind a két hitvallásu evangélikusok vallás-

szabadságát határozván meg, mint ünnepélyes szerződések király és nemzet közt, mind foglalatjuknál, mind külső alakjuknál fogva valódi országos-alaptörvények, 's ilyeneknek az 1608, 1647 és 1791-ki országgyűléseken is elismertettek.

5. **Az uralkodási rendet 's örökösödést megállapító törvények;** névszerint ^{a)} az 1687: 2 cikk, mellyben az ausztriai ház férfi tagjainak, elsőszülöttségi rend szerint, az uralkodásban való örökösödés általadatott; továbbá ^{b)} az 1723: 2-ik cikk, mellynél fogva az örökösödés a' férfiág kihalta után a' leány ágra is kiterjesztetett, azaz III. Károly **pragmatica sanctio**-ja törvényesen elfogadtatott; 's pedig olly móddal, hogy először III. Károly leányai 's ezeknek maradékai, ezek kihelván I. József leányai 's azoknak ivadékai, végre I. Leopold leányai 's maradékai örökösödjének, 's a' nemzetre, a' szabad királyválasztás, csak e' három ág férfi és leány tagjainak teljes kihalta után jöhessen vissza.

6. Minden alaptörvény összegét a' **koronázási hitlevél**, 's a' koronázás alkalmával letenni szokott **királyeskü** magában foglalja. Ez, ugy mint amaz, mindenkor a' törvénykönyvbe iktattatik. Már szent István király idejétől fogva szokásban volt, hogy a' magyar királyok uralkodói hatalmuknak ünnepélyes átvétele alkalmával, az ország és nép jogainak oltalmazását 's megtartását ígérték, 's ígéretüket esküvel is erősítették. II. Ferdinand, 's az utána következő magyar királyok egész II. Mátyásig csak a' II. András bullájára esküdtek meg; hanem II. Mátyás uralkodása alatt, azon régi, darab időre mint fentebb említettük félbeszakadt szokás, miszerint koronázás előtt a' koronázandó király 's a' statusok kölcsönös megegyezésével egy oklevél készített, ujjalag életbe hozatott, 's ezen szokás maiglan is az ország alaptörvényei közé számítatik. Mellyek legyenek a' koronázási hitlevél pontjai, alább a' 3-ik §-ban előadandjuk. ^{d)}

^{a)} Ezen szerződést legelőször Béla király névtelen jegyzője (Anonymus Belae Regis Notarius) írta meg. Ennek huszonnégy levél vastag pergamenten látható, de nem az ő keze irásával való munkája a' bécsi ambraziani gyűjteményből a' császári könyvtárba vitetvén által, a' kéziratok közt 630-ik szám alatt találhatók. A' kéziratnak semmi czíme nem lévén, tisztán maradt homloklapjára a' császári fő könyvtárnok Tengnageli Sebestyén illy czímet ragasztott: „*Historia Hungarica de VII primis Ducibus Hungariae Auctore Belae Regis Notario*”, 's egyszersmind az egész munkát arab számokkal 57 cikkre jelölte, melly felosztás jelei, később, midőn a' kézirat Schwandtner János György gondoskodása, 's Bél Mátyás által irt előbeszéd mellett kinyomtatott, ugyan annyi cikkek 's rövid foglalatok által különböztettek-meg. Aztán kinyomtatott Kolosváron 1747; Nagyszombatban 1765; Kassán 1772; ugy szinte 1827. Szép jegyzetekkel kiadta Endlicher István, 's az egész kéziratot magyar

nyelvre fordítva kiadták Lethenyi István pécsi kanonok 1790-ben, és Mándy István Debreczenben 1799-ben, 'stb.

Mellyik Béla királynak lett legyen a' kérdéses névtelen író jegyzője, ennek meghatározásában Engel, Feszler, Horányi, Katona, Kerchelich, Kollár, 'stb., egymástól nagyon különböznek. A' tudós Cornides, ki a' névtelen jegyző sokak által megtámadtatott hitelességét, jeles irataiban, mellyeket Engel saját jegyzeteivel kísérve kiadott (*Vindicrae Anonymi Belae Regis Notarii* Budán 1802.), diadalmasan kivivta, előbb III. Béla, később II. Béla király jegyzőjének állítja. Annyi bizonyos, hogy IV. Béláé nem volt, mert a' tatár pusztításáról mélyen hallgat; hanem több körülmények oda mutatnak, miszerint leghihetőbben III. Béla alatt élt, 's e' tárgyban figyelmet érdemlő észrevételeket legujabban Ensel Sándor tett Tud. Gyűjt. 1832-ik évi 9-ik és 10-ik kötetében.

Ezen eredeti szerződés Béla névtelen jegyzője saját szavai szerint e' következő 5 pontot foglalá magában:

I. Ut, quamdiu vita duraret, tam ipsi, quam etiam posteris suis, semper ducem haberent de progenie Almi ducis.

II. Ut, quidquid boni per labores eorum acquirere possent, nemo eorum expers fieret.

III. Ut ist, principales personae, qui sua libera voluntate Almu sibi dominum elegerunt, quod ipsi et filii eorum nunquam a consilio ducis et honore regni omnino privarentur.

IV. Ut, si quis de posteris eorum infidelis fieret, contra personam ducalem et discordiam faceret inter duces et cognatos suos; sanguis nocentis funderetur; sicut saugvis eorum fuit fusus in juramento, quod fecerunt Almu duci.

V. Ut, si quis de posteris Almi ducis et aliarum personarum principalium juramentum, statuta ipsorum infringere voluerit, anathemati subiacet in perpetuum.

E' törvények előszámlálása után ez egyesség szerzőiről Béla névtelen jegyzője ezeket mondja: Horum Septemvirorum nomina fuerunt: Almus pater Arpad, Elend pater Zobolsa, a quo genus Saac descendit. Cundu pater Curzan Ound pater Ete, a quo genus Calan et Colsoy descendit. Tosu pater Lelu, Huba, a quo genus Zemera descendit. Septimus Tuhutum, pater Horca, cujus filii fuerunt Ggyla et Zombor, a quibus genus Moglont descentit etc.

^{b)} II. Andrásnak ezen bullája, hogy a' késő maradéknak bizonyosan fennmaradhasson, 7 példányban 's különböző helyekre adatott-ki; még is jelenleg egy eredeti példány sem található sehhol. 1792-ben Horváth-Stansith Imre, szepesmegyei országgyűlési követ az országgyűlésre magával I. Maria királynétől egy eredeti oklevelet hozott (Diar. Comit. 1792. p. 107.), melly II. András bulláját megerősíti, 's ez oklevél hitelesen

lemásoltatván, belőle egy példány az ország levéltárába tétetett. –

Ezen nagy fontosságú aranybulla eredetét, foglalatját, következményeit tudományosan és szigorú criticalai pontossággal taglalgatni, felette szép munka volna, de ilyennel még nem birunk, mert Szegedi Jánosnak e' bullára tett jegyzetei (*Assertor Libertatis Ungaricae, Dalmaticae, Croaticae et Sclavonicae, Andreas II. Rex Hierosolimitanus etc. Cassoriae, Typis Acad Soc. Iesu, MDCCLII.*) nem kielégítőek, pedig némely pontokra valóban figyelmet érdemlő észrevételek lennének. Így p. o. a' második szakaszban e' szavak: instituta a Sancto Stephano Rege 's ismét a' 3-dik szakaszban: „Concedimus tam his (id est Nobilibus), quam aliis hominibus Regni nostri Libertatem a S. Rege concessum” világosan oda mutatnak, hogy II. Andrásnak e' szabadság levelében, melyre minden koronázandó király megesküszik, nem csak a' nemeseknek, hanem a' nemnemeseknek is adtak jogok és szabadságok, de melyek legyenek ezek, már ma valóban meg nem mondhatjuk. Annyi bizonyos, hogy hajdan a' nemesek és nemnemesek közt nem volt oly nagy különbség, mint jelenleg; többek közt hogy földet a' nemnemesek is örökösen birhattak, onnan kitetszik, mert nincs egyetlenegy törvényünk is, mely a' nemnemest örökös földbirtokból kizárná, ellenben tudunk törvényt és okleveleket, melyek a' nemnemesek birtokjogát is igazolják. Így például: *Corpus Juris Hung. T. I. Colomanni Regis L. I. cap. 19.* ezt olvassuk: „*veteres Coloni eieci terrum non habentes alibi, ad suam reverlantur, si lamem terra eorum data est monasteriis, vel Ecclesiis, et ipsi alium habeant; loc invialabiliter ita permaneat.*” Továbbá lást Fejér Cod. Dipl. T. V. vol. : p. 197. vol. III. p. 264., 'stb. A' 7-ik cikkre, mely a' nemesek katonáskodási köteletségét 's módját szabja meg, szinte nevezetes észrevétel fordul-elő. Ugyanis láthatni, hogy katonáskodási tekintetben hajdan a' közrendű nemesek, és a' fő nemesek (qui comitatus habent) és várjobbágyok közt különbség volt. A' főnemesek t. i. és várjobbágyok (servientes castri) II. András előtt a' királyt még az ország határain tul is hadaikkal saját költségeiken tartoztak követni, részint azért mert a' királytól nagy birtokokat nyertek, részint mert földjeiket épen ily köteleztetés mellett birták; azonban II. Andrásnak a' szentföldön viselt háboruja a' főnemeseket súlyosan érintvén, innen vehette eredetét a' bulla 7-ik cikke, mely szerint a' főnemesek (omnes, qui comitatus habent) tartoztak ugyan az ország határain tul menni, de csupán a' király költségén; 's mivel itt a' közrendű nemesekről semmi említés nem tétetett, ellenkezőkép bizvást azt következtethetjük, hogy ezek csak az ország határain belül tartoztak saját költségeiken katonáskodni, a' határon tul pedig a' király költségén sem tartoztak, 's e' magyarázatot igazolják Fejér Codexének (T. III. vol. II. p. 258.) e' szavai is: „*nobiles extra Regnum nobiscum ire non tenentur, nisi Comites, et stipendiarii et jobbationes Castri, et quibus amplas concessimus possessiones.*”

o) Milly értelemben vették ezen záradékot eldődeink, lásd Révay Pétert: Centuria III. m. p 15. Ugyan ezen záradék Erdélyre nézve is eltöröltetett a' leopoldi oklevél 3-ik cikkében.

o) Némelyek a' Végvidéket illetőleg a' magyarországi alaptörvényekhez tartozandónak állítják azon 1807-ben aug. 7-kén kiadott legfelsőbb alapszabályokat is, melyeknél fogva a' Végvidék szerkezete újabban szabályoztatott, azaz a' végörök jogai és kötelességei szorosan meghatározottak, a' birtokróli rendelkezhetési jog kiszélesített, a' népesebb végházak megosztokodásáról, 's a' felséges kincstárnak teendő szolgálatokról könnyítő szabályok állapítottak meg. Azonban e' végvidéki alapszabályok, ő felségének, mint magyar királynak 's e' vidékek földesurának atyai kegyelméből, 's nem kölcsönös egyezkedésből származván, 's ennélfogva a' fejedelem részéről akármikor módosítást és változtatást is szenvedhetvén: ezeket a' fenelőszámlált, kölcsönös megegyezésen alapuló 's csak ily uton változtatható magyarországi alaptörvényekhez nem számíthattuk.

(Fényes Elek. Magyarország statistikája, Második kötet, 1-5. old.; raktári jelzet: 605439)

MAGYARORSZÁG
STATISZTIKÁJA.

IRTA

FÉNYES BÉLEM,
HITELIS ÜGYVÉD, S A MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG
LEVELEZŐ TAGJA.

HARMADIK ÉS UTOLSÓ
KÖTET.

IV. SZAKASZ.
Közjövdelem.

A) Bevétel.

1. Általános jövdelem. 51. §.

Az ausztriai kormány rendszerében nem fekszik az, hogy a' status financiaiájának végeredményei köztudomásra jöjjenek. Azon adatok, melyek a' legfőbb statusfértaik előtt igen pontos kimutatásban fekusznak, tisztán hivatali dolgoknak tekintetvén, másokra nézve feleslegeseknek tartatnak. Ily körülmények közt Magyarországban sem fogja talán senki sem egy privat írótól azt követelni, hogy azt adjon, mi magának sincs: pontos financiai számadást. Ez oka, miért tevék az írók minden időben a' magyarországi jövdelemet olly különböző summákra. A' 17-ik század közepén a' magyar király egész jövdelme a' törökkel szépen megosztott országból 24,000 arany volt; 's Rudolf király állítólag még ennyit sem vett be. Maria Theresia alatt egy becses kézirat a' jövdelemet a' temesi bánságon kívül 11,750,000 forintra becsülte. Az egész magyarországi jövdelemet pedig Schlözer 13¹/₂, Risbek és Friedel 15, Büsching 18, De Luca 19, Stein 20, és Springer 1840-ben a' katonai végvidékekkel együtt 19,629,000 pengő forintra teszi a' házi adón kívül. Én ismét minden megkapható adatot összegyűjtvén, az egész jövdelemet a' házi adóval együtt, de teljesen tisztán, minden kezelési és beszedési költséget levonva, 23,000,000 ezüst forintban találtam; és így ez, ha Springer adatai helyesek, az összes ausztriai birodalom jövdelmének (135,600,000 fr.) csak 1/6 részét tenné; de természetesen e' 135 millióból ismét a' behajtási költségek lennének levonandók. A' fenirt magyar status jövdelemet mind egy krajczárig kimutatni nem vagyok ugyan képes, de mit lehet, részletekben ezennel előterjeszem. Magyarország rendes közjövdelmei 3 fő forrásból folynak, u. m. 1) a' status egyenes javaiból, 2) a' királyi haszonvételekből vagy regalékből és országos egyedáruságokból. 3) Egyenes adózásból

IV. SZAKASZ.

Közjövdelem.

A) Bevétel.

1. Általános jövdelem. 51. §.

Az ausztriai kormány rendszerében nem fekszik az, hogy a' status financiaiájának végeredményei köztudomásra jöjjenek. Azon adatok, melyek a' legfőbb statusfértaik előtt igen pontos kimutatásban fekusznak, tisztán hivatali dolgoknak tekintetvén, másokra nézve feleslegeseknek tartatnak. Ily körülmények közt Magyarországban sem fogja talán senki sem egy privat írótól azt követelni, hogy azt adjon, mi magának sincs: pontos financiai számadást. Ez oka, miért tevék az írók minden időben a' magyarországi jövdelemet olly különböző summákra. A' 17-ik század közepén a' magyar király egész jövdelme a' törökkel szépen megosztott országból 24,000 arany volt; 's Rudolf király állítólag még ennyit sem vett be. Maria Theresia alatt egy becses kézirat a' jövdelemet a' temesi bánságon kívül 11,750,000 forintra becsülte. Az egész magyarországi jövdelemet pedig Schlözer 13¹/₂, Risbek és Friedel 15, Büsching 18, De Luca 19, Stein 20, és Springer 1840-ben a' katonai végvidékekkel együtt 19,629,000 pengő forintra teszi a' házi adón kívül. Én ismét minden megkapható adatot összegyűjtvén, az egész jövdelemet a' házi adóval együtt, de teljesen tisztán, minden kezelési és beszedési költséget levonva, 23,000,000 ezüst forintban találtam; és így ez, ha Springer adatai helyesek, az összes ausztriai birodalom jövdelmének (135,600,000 fr.) csak 1/6 részét tenné; de természetesen e' 135 millióból ismét a' behajtási költségek lennének levonandók. A' fenirt magyar status jövdelemet mind egy krajczárig kimutatni nem vagyok ugyan képes, de mit lehet, részletekben ezennel előterjeszem. Magyarország rendes közjövdelmei 3 fő forrásból folynak, u. m. 1) a' status egyenes javaiból, 2) a' királyi haszonvételekből vagy regalékből és országos egyedáruságokból. 3) Egyenes adózásból

2. Különös jövdelem.

a) A' királyi uradalmakból. 52. §.

Hajdan, midőn még a' találós financiai ész az adózások legkülönfélébb, 's legczifrább nemeit a) fel nem találá, a' statusjövdelem legnagyobb részét mindenkor a' fekvő birtokok tevék, más europai országok-

ban épen úgy, mint saját magyar hazánkban. A' király egyszerűs mind első földes ur vala, 's fekvő jószágokból tartá udvarát, ezek jövedelmeiből fizeté az országos tisztviselőket, és a' zsoldos katonaságot, melly már régibb időkben sem vala ismeretlen. És midőn II. András, II. Ulászló, I. Lajos, 's több ezekhez hasonló királyaink részint fényűzésből részint Pazar háládatosságból a' status uradalmait elajándékozták: ez által a' királyi udvar nyomasztó inségbe sülyedt, ^{b)} 's a' honvérendszer megzavartatott, mint ezt a' mohácsi gyászos nap vérrel irt betűkkel bizonyítja. Illy káros eredmények, és nem **Hugo Grotius** és **Puffendorf** jogtudósok ^{c)} különben helyes okoskodásai indíták őseinket arra, hogy törvényt hozzanak, miszerint némely status uradalmak semmi szín alatt és semmi módon el ne idegenítenessenek. E' törvények nyomán tehát a' statusjavak Magyarországon két rendre osztatnak, u. m. koronai javakra, és kamarai jószágokra. Amazokhoz tartoznak jelenleg a' **visegrádi, ó-budai, diósgyőri, huszti, és tiszai szabadkerületi** uradalmak, melly utóbbi az 1791: 7. t. cikkknél fogva a' munkácsi és szentmiklósi uradalmak helyett cserében soroztatott a' koronai javakhoz. Továbbá elidegeníthetetlen koronai javaknak tartatnak a' szabad királyi és szepesi városok, a' jászok, kunok és hajduk kerületei, minden bányá, só és harminczad-jövedelmek. A' kamarai jószágok ismét azon uradalmakból és jószágokból állnak, mellyek magvaszakadás vagy hűtlenség eseteiben a' királyi fiscusra visszaesnek, 's mellyeket a' király tetszése szerint ismét más érdeemes honfiaknak adományozhat.

Mennyi jövedelmet hozzanak évenként ezen status uradalmak, azt meghatározni igen bajos. Ugyanis erre több évekről jövedelmek közepszámát kellene megtudnunk, mi igen nehéz, miután az újabb időkben, különösen 1819 óta, valamint az egész monarchiában, úgy Magyarországon is, statusadósságok törlesztése tekintetéből terjedelmes kamarai jószágok adattak el, 's még folyvást többen hirdettetnek ki adományozás végett. ^{d)} Az 1827/8-ki esztendőben a' bánági kamarai uradalmak 308,650 fr., a' többi magyarországi koronai és kamarai javak 932,448, és így összesen 1,241,098 ezüst forintot hoztak be. **Springer** (Statistik des österreichischen Kaiserstaates 1840) az összes ausztriai birodalombeli kamarai jószágok jövedelmét 2,500,000, 's csupán a' magyarországiakét 1,500,000 pengő forintra teszi. Azonban részletesebb számítások szerint a' magyar királyi uradalmak 10 évi közepszám után 1,600,000 ezüst forintot jövedelmeznek. E' summa Magyarország összes statusjövödelmének csak 1/15 részét teszi, mi aránylag nagyobb ugyan a' többi ausztriai országok uradalmi jövedelmeinél, ^{e)} de ellenben ez arány sokkal csekélyebb, mint Porosz és Würtemberg országokban mutatkozik; mert amott az uradalmak az összes statusjövödelmeknek 1/12 ^{d)} 's Würtembergben pedig épen 1/8 részét teszik; ^{e)} holott e' statusokban senki

sincs adózástól fölmentve, 's az adók különféle nemei lajstromhosszuságuk. Már hogy illy körülmények közt Magyarországon, hol a' fekvő birtokok felénél többet biró nemesi osztály egészen adómentes, a' közuradalmak jövedelme az ország összes jövedelméhez illő arányban nincs, ezt mutogatni felesleges munka volna.

A' koronai és kamarai uradalmakon kívül vannak még Magyarországon igen terjedelmes egyházi és iskolai alapítványi jószágok, mellyek tulajdonképen szinte a' statusuradalmihoz lennének sorakozandók, mert ha ezek nem volnának, az egyházra 's iskolákra teendő költségek az ország közjövödelmeiből lennének pótolandók: mindazáltal ez alapítványok csak a' romai katolikus felekezetet és így nem az egész statust illetvén, nagyobb összefüggés tekintetéből ezekről a' "r. kath. iskolák és alapítványok" című cikkelyben szölandunk. Így a' statusuradalmaitól szinte megkülönböztetendők a' **holicai, sasvári, ráczevi** szép uradalmak, mellyeket az uralkodó király, mint privát birtokos használ, 's jövedelmeiről szabadon rendelkezik.

^{a)} Würtembergben a' kutyákra vetett adó évenként 60,000 forintot hoz be. E' nálunk sem volna megvetendő jövedelemforrás, 's ámbár meg lehet, hogy miatta egy két nemzeti agarasztársaság eloszlanék de ellenben kevesebbet hallanánk a' dühös ebek által megmart szerencsétlenségekről; 's e' tekintetben a' rendőrséget egy kis kutya adó jobban elősegítené, mint most a' peccéreknek nyilvános téreken és utcákon folytatott undok foglalatossága.

^{b)} Hogy II. Ulászló gyakran nagy inséggel küszködött, 's néha ebédért is másoknál vala kénytelen könyörögni: ezt **Dubravius** cseh író (*Hist. Bohemiae L. XXXI*) így adja elő: „Nam illud omnem fidem excesserit, quod in Hungaria tam divite et omni regio commeatu abundante ad eam non semel penuriam pervenerit, ut nihil in peru esculenti, nihil in cella vini reperiret, cogereturque sibi prandium aliunde emendicare, etc.”

^{c)} Hugo Grotius és Puffendorf minden status uradalmakat elidegeníthetetleneknek vallottak, nevezetesen Hugo Grotius (de j. b. ac p. L. II. C. VI. § II) ezt mondja: „Patrimonium populi, cujus fructus destinati sunt ad sustentanda reipublicae aut regiae dignitatis onera, a regibus alienari nec in totum, nec in partem protest;” és Puffendorf (de Jure Naturae et Gentium L. VIII. c. 5. §. 8): „Ast eorum bonorum, quibus tolerantur sumtus in reipub. conservationem impendendi, nudam duntaxat administrationem habet rex, et non minore religione est tractanda, quam tutori in bonis pupilli versandum est.”

^{d)} 1819 óta az egész ausztriai birodalomban 1000 több kisebb nagyobb kamarai jószág adatott el, 's ezekért 25 millio ezüst forint jött be. Mind e' javak pedig egyedül statusadósságok törlesztése végett adattak el.

Vannak ugyan számos statusgazdasági írók, kik minden statusura-

dalmat különbség nélkül eladandónak ítélnék, azon okból, mivel a' status által kezelt fekvő birtokok gondolható okok miatt mindég rosszabbul kezeltetnek, 's igen keveset jövedelmeznek, holott ha ezek privatusok által biratnának, sokkal czélszerűbben és jobban műveltetvén, mind általánosan a' nemzetgazdaság tetemesen előmozdítatnék, mind az uradalmakból bejönni szokott statusjövedelem nagyobb része, a' vagyonosabbá lett polgárok által fizetendő adóval, más uton bőven kipótoltatnék. Azonban ez elvet kivétel nélkül még sem tartanók tanácsosnak, mert a' statusuradalmok minden esetre igen használható, 's épen a' legcriticusabb időkben, midőn a' status hitele megrendítve van, egyedül kisegítő eszközt és alaptőkét képeznek. E' mellet mentül többet vehet be a' status privat tőkéjéből annyival kevesebbet kelletik egyes polgároknak fizetnie, mi nem csekély könnyebbség; mert megvallom, minden köz költséget egyesek zsebeire alapítani, 's így az egyes polgárok vagyonját mintegy status vagyonjává jelenteni ki, egy kissé messze vivő és veszedelmes elv volna, mi szigoru logikai következtetéssel utoljára minden megismertető jelet a' privat tulajdonnak megsemmisítené. Ennélfogva a' status uradalmakat, ha azok az ország kiterjedésével arányban állanak, minden esetre megtartandóknak vélem; 's ha ezek kezelése örökös vagy hosszas idei haszonbérleti rendszeren alapul, úgy mind a' nemzetgazdaság, mind a' statusgazdaság érdekei 's céljai egyformán elérhetnek.

e) Az ausztriai nem magyar tartományokban a' statusuradalmakból bejövő pénz illy arányban áll az összes jövedelemhez:

	Összes jövedelem,	—	Uradalmi jövedelem
Lombardia és Velencze	34,240,040 fr.	—	400,000 fr.
Galiczia	12,647,000 „	—	380,000 „
Csehország	16,050,000 „	—	300,000 „
Morvaország	9,180,000 „	—	semmi „
Stájerország	4,321,000 „	—	100 „
Alsó-Ausztria	19,490,000 „	—	csekélység
Felső-Ausztria	5,040,000 „	—	„
Karinthia és Krajna	3,981,000 „	—	„
Tyrol	3,242,000 „	—	„
Tengermellék	2,864,000 „	—	„

f) Poroszországban a' közjövedelem 1835ben e' következő volt:

	2 500,000 tallért hoztak bő ide nem érve)	4,212,000 tallér
Uradalmak eladásából	1,000,000	„
Bányákból, 's a' berlini porcellángyárból	717,000	„
Postából	1,200,000	„
Lotteriából	669,000	„
Földadóból	9,796,000	„
Osztályadóból	6,404,000	„
Iparadóból	1,978,000	„
Harminczad- fogyasztéki- ut- hid- csatorna- bé- lyeg adóból	20,052,000	„
sóból	5,266,000	„
Külfölelékből	412,000	„
		<u>51,740,000 tallér</u>

g) Würtembergben 1836ban az összes status jövedelem 27,096,046 forintra ment; 's ebből az uradalmak 6,429,705, az erdők 2,232,854 összesen a' fekvő jószágok 8,662,559 forintot hoztak be.

(Fényes Elek: Magyarország statisztikája, Harmadik és utolsó kötet, 1-5. old.; raktári jelzet: 605439)

MAGYARORSZÁG HÁTRAMARADÁSA

ÜGYÉBEN

FELELET DR. WILDNER IGNÁCZ URNAK

FÉNYES ELEKTŐL:

ORSZÁGOS MAGYAR KIRÁLYI
STATISZTIKAI HIVATAL.

LIPCSÉBEN, 1844

Tartalom.

- I. Szakasz. Magyarország maga magát megoltalmazza.
II. Szakasz. Magyarország kőhátlatát senki más nem
viseli, mint a magyar nemzet maga.
III. Szakasz. Mellyek több okai honunk hátramaradásának.
IV. Szakasz. Adózás-e a magyar nemcs? Miféle? Mi-
kép? és Kié? és Kinek?

I. Szakasz. Magyarország maga magát megoltalmazza.

Számos német könyvekben 's hírlapokban gyakran volt szerencsénk magyaroknak olvasni, hogy Magyarországból német üzte ki a' törököt, hogy német segítség nélkül maig is török tartomány volna, 's a' t. Ilyen 's hasonnemű emlékeztetésekre, míg azok az illő korlátot át nem hágiák, valóban nem tartanám érdemesnek felelni. Hiszen mi igaz ezekben van annyit köszönettel 's hálával elismerünk, de kissé tulságos dicsekvések sem háborítják meg nyugalmunkat, mert tudjuk, miszerint vannak egyesek ugymint egész nemzetek, kik szeretik jótéteményeiket gyakran felhordani, 's nem is engedik meg hogy mások által dicsértessenek; no de mind ez az emberi hiuságnak könnyen megbocsátható.

De midőn komoly dolgokban, mint a' német vámegegyesület ügyében többen felállnak, 's állítják: hogy Magyarországnak szükségkép a' német vámszövetséghez kell csatlakoznia, 's német érdek ellenében önálló vámrendszert hálátlanság 's igaztalanság bélyege nélkül nem is hozhat, és pedig azért, mert valamint multját a' Német országnak köszöni, ugy jelenje 's jövődjé is attól függ, már ekkor többé hallgatnunk nem lehet, sőt szükség történetileg felvilágosítani, mennyiben vettek részt jó német szomszédaink Magyarország megszabadításában, 's lehet-e ebből olly realis jogot követelni, mi által hazánk Europa független országai közül irgalmatlanul kitörültetnék. A' világ évkönyvei telvék példákkal, midőn egy mértékentul elhatalmasodott nemzet ellen, több nemzetek, szövetkeztek, 's az ellenség torkának legközelebb kitétetett országot közös vérrel és pénzzel őrizték és védték; védték pedig nem felebaráti szeretetből vagy nagy lelküségből, hanem politicai okosságból, ön érdekük józan felfogásából, mert tudták azt, hogy ha egy ház meggyulad, a' tüzet szomszédoknak kell oltani, mivel ennek elhanyaglását saját kárukkal 's veszedelmükkel drágán fizetnék meg.

I. SZAKASZ.

Magyarország maga magát megoltalmazza.

Számos német könyvekben 's hírlapokban gyakran volt szerencsénk magyaroknak olvasni, hogy Magyarországból német üzte ki a' törököt, hogy német segítség nélkül maig is török tartomány volna, 's a' t. Ilyen 's hasonnemű emlékeztetésekre, míg azok az illő korlátot át nem hágiák, valóban nem tartanám érdemesnek felelni. Hiszen mi igaz ezekben van annyit köszönettel 's hálával elismerünk, de kissé tulságos dicsekvések sem háborítják meg nyugalmunkat, mert tudjuk, miszerint vannak egyesek ugymint egész nemzetek, kik szeretik jótéteményeiket gyakran felhordani, 's nem is engedik meg hogy mások által dicsértessenek; no de mind ez az emberi hiuságnak könnyen megbocsátható.

De midőn komoly dolgokban, mint a' német vámegegyesület ügyében többen felállnak, 's állítják: hogy Magyarországnak szükségkép a' német vámszövetséghez kell csatlakoznia, 's német érdek ellenében önálló vámrendszert hálátlanság 's igaztalanság bélyege nélkül nem is hozhat, és pedig azért, mert valamint multját a' Német országnak köszöni, ugy jelenje 's jövődjé is attól függ, már ekkor többé hallgatnunk nem lehet, sőt szükség történetileg felvilágosítani, mennyiben vettek részt jó német szomszédaink Magyarország megszabadításában, 's lehet-e ebből olly realis jogot követelni, mi által hazánk Europa független országai közül irgalmatlanul kitörültetnék. A' világ évkönyvei telvék példákkal, midőn egy mértékentul elhatalmasodott nemzet ellen, több nemzetek, szövetkeztek, 's az ellenség torkának legközelebb kitétetett országot közös vérrel és pénzzel őrizték és védték; védték pedig nem felebaráti szeretetből vagy nagy lelküségből, hanem politicai okosságból, ön érdekük józan felfogásából, mert tudták azt, hogy ha egy ház meggyulad, a' tüzet szomszédoknak kell oltani, mivel ennek elhanyaglását saját kárukkal 's veszedelmükkel drágán fizetnék meg.

A' hős cseh király Ottocar, részint személyes vitézsége, részint a' lengyelekkel, oroszokkal, 's némelly felső németországi tartományokkai szövetkezése által annyira elhatalmasodott, hogy magok a' német történetírók megvallják, miszerint ha ő a' Morva mezején Hillfried mellett, 1278 Aug. 26 kán történt ütközetet megnyeri, nem csak az ausztriai német tartományokat, hanem a' német császári thrónt is elfoglalja, 's Habsburgi Rudolf nem leendő alapítója a' mostan dicsőségesen uralkodó ausztriai háznak. Már pedig ezen ütközetet Rudolf egyenesen IV. László király magyar hadseregének segítségével nyerte meg, sőt Ottocar maga is két magyar lovag, Vid László és Wenzel, a' mostani Irinyi nemzetség ősei' fegyvere által esett el. De ezért volt-e magyar, ki az ausztriai

német tartományok megtartását 's a' Habsburgi ház dicsőségének megalapítását egyenesen Magyar országnak tulajdonította, 's e' miatt valódi követelésekkel lépet volna fel? Soha és senki. A' magyarok épen nem nagy lelküsből sietének a' szorongatott Rudolf megmentésére hanem Ottocar a' magyaroknak is már IV. Béla és István alatt sok borsot törvén orruk alá, az Ottocar és Rudolf közti versengést jó alkalomnak látták arra, hogy Ottocaron boszút állhassanak; 's vettek is rajta férfiast, 's evvel a' dolognak vége lön.

Igy a' török miután Asiában már számos nemzeteket meghódított, a' görögcsászárságot pedig halomra dönté, az egész europai kereszténységnek félelmes és közös ellenségévé vált. Ezért a' végveszélyhez legközelebb álló magyart, nem csak németek, hanem Olaszok, Spanyolok, Lengyelek is segítették a' rohanó vad törökcsoport ellen, sőt a' híres szentgothardi győzedelemben a' francia lovagok is nevezetes részt vettek. Mind ezeket pedig nem nagylelküsből, vagy valami mentalis reservátából tevék e' nemzetek, hanem józanul kiszámított ön érdekük miatt; mert közös vala a' veszély 's így közös vérrrel és vagyonnal kelle azt elhárítani.

Hasonló eset adá magát elő az újabb időkben, midőn a' francziák elhatalmasodott császára, Napoleon ellen, az europai nemzetek összeszövetkeztek. Valljon Németország függetlensége egyedül német vér és vagon által vivatott ki? Nem vettek-e ebben tetemes részt oroszok, svédek, angolok, magyarok is? Mit felelnének már most a' németek azon angolnak, ki a' német vámegegyesület, melly a' mindent elnyomni fenyegető angol ipar ellen van irányozva, azon okból támadná meg, 's mondaná igazságatlannak, mert a' németországi szabadító háboru szerencsés kimenetelére az angolok is nagy befolyással voltak? Valóban hiszem, hogy a' felelet e' szerénytelen követelést férfiason visszautasítaná, 's ezt egy független nemzet ellenében igen méltánytalan kívánatnak bélyegezné. Érzik ezt azon néhány német írók is (nehányat mondok mert a' többség dicséretére legyen mondva a' németeknek, más nemzetek eránt igazságos és méltányos szokott lenni), kik hasonló okokból, hasonló követelésekkel lépnek föl a' független Magyarország ellen, 's ezért hogy képzelt jogaiknak nagyobb nyomatékosságot adjanak, képesek a' magyaroktól a' török háborút illetőleg minden érdemet megtagadni. Ezért mondja az augsburgi Allg. Zeitung levelezője (1842. dec 10 St) mikép Magyarország a' török ellen Németországnak soha nem vala védbástyája, sőt az első rohanásra összeomlott, 's 150 évig nyögött török járom alatt, 's hogy megszabadulhata 's alkotmányát fenttarthatá (ez utóbbit Dr. Wildner Ignacz ur is hiszi), egyedül az ausztriai német, cseh, olasz 's a' t. tartományoknak köszönheti. Valóban nincs nevetségesebb dolog, mint midőn valaki mást akar lesújtani, 's ön maga ellen fordítja gyilkoló fegyverét. Így járt az érdemes levelező is. Mert ő tudatlanságból vagy szándékosan nem

tudta, hogy mig Magyarország maga volt, 90 esztendeig állott el-lent a' roppant török erőnek, 's hogy még a' mohácsi ütközet után is, Soliman az ország egy részének pusztításával megelégedvén, Magyarországnak határain belől csak egy falut sem tartott meg a' török, hanem a' gúnyosan emlegetett 150 éves török iga azon időre esik, midőn már Magyarország az ausztriai német tartományokkal egy uralkodó házban egyesülve vala. Ha tehát csakugyan oly szégyen lett volna a' 150 viselt török zsarnokság, mint ezt levelező allítja, ugy ebben igazságosan nem csak a' magyaroknak, hanem a' németeknek is kell osztoznia. Azonban nem olly szégyenteljes meghódítás volt ez, mint némelly német szomszédaink gondolják, mert Magyarország egészen soha török tartománynyá nem vált. Száz ötven évig szakadatlanul tartó harcz és háború volt ez, melly alatt a' magyar minden talpalatnyi földet vérrrel áztatva drágán engedett át, 's egész környékekről, mint a' Bánság, 's Drávántuli kerület, inkább kihagyá magát gyökeresen pusztítatni, mint sem törököt uraljon, és tudjuk mikép fegyvernyugvások alatt is, a' kisebb csatázások szakadatlanul tartottak, egy szóval férfias életre 's halálra küzdő harcz volt ez, melly minden méltányosan gondolkodni tudó idegennek jóvahagyását, sőt csudálkozását régen megnyerte, és kivívta. És még is Magyarország soha sem vala védbástyája a' török ellen Németországnak, sőt az egész europai kereszténységnek. Avvagy nem tudja, a' levelező mikép egyebet nem említve, háromszor kondula meg a' vészharang Németország felett, mindannyiszor roppant török sereg gyűlvén össze Németországot meghódítandó, 's mind e' három izben a' hódításra indult roppant török hadak, még mielőtt céljukat érhatték volna, már Magyarországnak tönkretétettek, és pedig nem német segítséggel, hanem egyedül a' halhatatlan kőszegi, egri, szigetvári magyar hősök, és Leonidások által? Oportet esse memorem. Hát ara mit feleljünk miszerint Magyarország alkotmányával együtt csak az ausztriai nem magyar tartományok segítségével állhat fel? Valóban midőn Poroszországot 5070 □ mfdnyi kéterjedéssel, és 15 millio népességgel mindenki első rangu hatalmasságnak elismeri, a' minthogy azis ugyan akkor a' 6175 □ mfd nagyságu, 's 13 millio népességű magyar birodalomnak magábani fenállhatását is kétségbe hozni, legkiméletemesebben szólva logikai fonákság. Vagy talán a' magyar nem olly eszes vitéz, honszerető mint a' porosz? Ah de itt hihetőleg Wildner ur hasonlításunkat azért tartandja sántikálónak, mert a' magyar nemes semmi földadót nem fizet. Bizony e' tekintetben Poroszország sem nagyon haladt fel bennünket, mert itt is tetemes adófelosztási egyetlenség, és sok teljes adómentesség találtatik. Így például a' Poroszországhoz tartozó szász tartományokban, földadóképen nemesi jószágoktól 1%, polgáriaktól 8%, parasztoktól 10 száztólja fizettetik a' tiszta jövedelemnek; a' többi keleti porosz tartományokban a' nemesi jószáguk-

nak már semmi tiszta jövedelmük nincs. Nagyobb fontosságú el-
lenvetés volna az, miszerint a' magyar müipar és kereskedés alig ha-
sonlítható a' poroszországihoz. De ebbeli hátramaradásunkat is eddig
éppen az ausztriai nemmagyar tartományokkal összeköttetésünknek
köszönhetjük; mert egy részről a' magyar nyers termékek kivitele az ide-
gen tartományokba szerfelett magas vámok által terheltek, más részről
még is a' magyar egyedül ausztriai német és cseh gyárművek vételére van
szorítva, az angol és francia gyárművek magasabb vámok által a' con-
currentiatól úgy szólván egészen el levén zárva. Mind ez azonban ezen-
tul másképp leend, mert a' magyarok önérdelkeiket napról napra jobban
átlátván, reméljük, hogy ha törvénykönyveikben e' szó, miszerint Ma-
gyarország a' többi ausztriai tartományoktól teljesen független, továbbra
is guny nem akar maradni, igyekezendnek Magyarország és a' többi
ausztriai tartományok közt oly vámrendszert behozni, melly mind két
részről az igazságnak, méltányosságnak, és törvénynek tökéletesen meg-
felelend. A' török háborút illetőleg tehát német testvéreink érdemeit Ma-
gyarország körül, 's az innen származható jogokat is eléggé kifejtettük.
De Dr. Wildner ur itt sem állapodik meg, hanem Magyarország megoltal-
mazását az újabb francia háborukban is főkép a' nem magyar ausztriai
tartományoknak tulajdonítja. Ugyanis röpiratában (28 k. l.) azon magya-
rokat, kik azt állítják, hogy Magyarország az összes ausztriai birodalom
statusadóságából semmit magáénak nem ismer, 's el sem is vállalhat, ke-
ményen megtámadván, ezen allitást részint igazságtalannak, részint sze-
retetlennek nyilvánítja. Igazságtalannak ugymond, mert a' magyar ki-
rállynak a' kincstári jövedelmek kezelése, használata kirekesztő joggal
átadatván, azokra adósságokat is joggal szedhetett fel; de szeretetlen is
ezen állítás, mert Magyarország határait a' francia despota ellen a' nem
magyar ausztriai tartományok oltalmazták-meg saját vagyonukkal vérük-
kel, és életükkel *) 's a' mi tőle kis ideig elszakított is, t. i. Horvátor-
szág egy része 's a' Magyar Tengerpart az ausztriai német tartományok
vagyonaival, vérével és életével foglaltatott vissza, ámbár Hunnia erőtel-
jes harczosai is tettek, a' mit tehettek. az első vádat t. i. az igazságtalan-
ságot mi illeti: ezt minden megkülönböztetés nélkül oly felemelt fővel
kimondani nem merném, mint W. ur, mert elismerem ugyan, hogy né-
melly királyi jövedelmekről, például a' kamarai jószágokról a' kormány
törvény értelmében teljes joggal rendelkezhetik, azokat egészenis
pénzért conferálhatja, 's így ideiglen adóssággal is terhelheti; de a'

*) A' szerző saját szavai ezek: die nicht ungarischen Länder wehrten mit Habe, Blut und Leben den Despoten Frankreichs von Ungarns Gränzen ab, wenigstens war Ungarn aus allen Friedensschlüssen immer mit seiner ganzen Integrität hervorgegangen, bis auf einem kleinen Theil, nämlich Civilcroatien (sic!) und das Küstenland, aber auch diese Theile wurden mit der Habe, dem Blute und Leben der deutschen Länder Österreichs zurückerobert, wobei ich nicht verkennen will, dass Hunnens kräftige Streiter das Möglichste thaten.

kincstári jövedelmek legnagyobb része, p. o. a' koronai uradal-
mak, só, harminczad, királyi városok törvény rendeletéhez képest
koronai javak, 's mint ilyenek elidegeníthetlenné, azaz valóságos fide-
icomissumok a' magyar királyi korona fentartására. De ország-
gyűléseken is világosan és több ízben kimondatott, hogy Magyarország
csak oly statusadóságot ismerhet el, melly az országgyűlés tudtával és
megegyezésével vétetett fel; mert alkotmányos országunkban sarkelv az,
miszerint országgyűlés tudta és megegyezése nélkül a' népre sem direct,
sem indirect terhet vagy adót kivetni nem lehet. Mellynélfogva az, hogy
Magyarországnak eddig statusadósága nincsen, nem igazságtalan
allítás, hanem törvényekben alapuló igazság. Midőn a' státusnak rend-
kívüli költségei voltak, akkor az országrendei, felszólítatva, rendkívüli
segedelem pénzeket (subsidium) mindenkor adtak, mint ezt a' hosszas
francia háboru alatt, az országgyűlési irományokból láthatjuk; de oly
statusadóságokról, mellyek nélkülök tétettek, felelősök nem lehetnek.
Hanem szeretetlenek sem vagyunk mi a' testvér német tartományok
eránt azért, mivel statusadóságot nem ismerünk-el, mert Wildner ur
okoskodása, mintha Magyarországot főképen a' nem magyar ausztriai
tartományok oltalmazták volna meg a' francziák ellen, teljesen alaptal-
lan. Az ausztriai birodalmat, az összes ausztriai országok és tar-
tományok közös vérrel és vagyonnal védelmezték, itt mindenik megtette
a' magáét, s' egyik sem tehet a' másikkal szemrehányást, és valóban
nem értjük, mit akart Wildner ur fentebb idézett szavaival mondani.
Betű szerint csak nem érthette azt, hogy Horvátország egy részét, 's a'
Magyar Tengerpartot is a' francziaktól Magyarországnak az ausztriai
német tartományok szerezték vissza. Hiszen közönségesen tudva van,
mikép ezen részek 1813ban minden kardcsapás nélkül jöttek vissza a'
magyar koronához, 1813 aug. 19kén izentetett had Napoleonnak, 's már
23ik aug. Radivojevich altábornagy Károlyvárosban volt, 's az 1809ben
elszakított horvát végezred, már az évi táborozásban a' francziák ellen
harczolt (Hietzinger. Stat. der Militärgränze Ir B. S. 38.). De a' legutol-
só eldöntő 1815ki táborozást sem érthette W. ur, mert a' Tengermelléke
's Horvátország csak akkor forgott volna veszedelemben, 's jöhetett
vissza francia uralkodás alá, ha Murat nápolyi Királynak sikerül
Olaszországot meghódítani.

(Fényes Elek: Magyarország hátramaradása ügyében... 1-9. old.; raktári jelzet: 871605)

MAGYARORSZÁG LEÍRÁSA.

IRTA

FÉNYES ELEK,

IRTAZÁS NAGYAR ACADEMIAI LEVELEZŐ TAG. BUDAPEST.
TORONTAI UGOCSA NEGYÉK TÁBLABIRÁJA

I. RÉSZ.

Magyarország általánosan.

PESTEN,

KÖNYVNYOMÁS GUSZTÁV TULAJDONA

1847.

ELŐSZÓ.

Már több ízben felszólítottak barátaim és jóakaróim: adnám ki eddig megjelent geographiai és statistikai dolgozataimat egy summás kivonatban: minthogy 9 kötetet megvenni nem mindenkinek van módjában, de ideje sincs soknak illy terjedelmes munkák átolvasására. E felszólításnak engedni, czélszerűnek tartottam a most említett okokon kívül azért is, mert a statistikai adatok szüntelen változnak, s ennél fogva az illy nemű munkák koronkénti megújítása minden országban, de különösen átalakulási korszakában levő hazánkban, elmulthatatlan szükséges. Jelen munkám tehát summás átnézete Magyarország földirati s állománytani viszonyainak, a legújabb adatok és változások szerint; mellyné fogva ezt azok is használhatják, kik eddig megjelent munkáimat bírják. Névszerint egészen ujonnan vannak átdolgozva a következő cikkek: 1. a népességi s pedig minden oldalról tekintve, 2. a bányászat, 3. műipari, 4. kereskedési, 5. közjövdelmi, 6. fenytőügyi, 7. takarékpénztári. A földirati változások is, mint az olvasó látni fogja, tetemesek. E munkámat tehát mintegy kézikönyvül jónak tartottam előbocsátani addig is, míg az országos iparegylet felszólítására Magyarország részletes és kimerítő iparstatisticáját s legforróbb régi vágyam tetőpontját Magyarország geographiai nagyszótárát, (melly minden várost, falut, pusztát, nem csupán népességével, hanem határkiterjedésével s minémiségével, és történetével is magába foglalja) kiadhatnám. E két utóbbira nézve azonban az adatok most is folyvást gyűlnek, s felvilágosításul jelenthetem az általam megkeresett t. cz. tisztviselő, lelkész, gyáros és tudománykedvellő uraknak, hogy a kapott kérdőpontokra teendő feleletek még el nem késtek, mert én ezeket akarmikor is, csak beküldessenek, a legszivesebb köszönettel veszem, s fel is használom, mert bár testem már törődött és gyenge, de hazám állapotját felderítő vállalatot be nem végzendem.

Költ, Pesten, junius 23-kán, 1847.

Fényes Elek.

98. §. B) Törvényszékek.

1. **Az uriszék.** (Sedes Dominalis). Akár a' jobbágnak földesura, akár ennek legyen amaz ellen keresete, legelső bíró mindég az uriszék. Ugyanez az eset, ha más idegen indít pert a' jobbágy ellen. Tagjai az uriszéknek maga a' földesur, vagy annak tisztjei, vagy pedig a' földesur által meghitt megyei táblabírák és tisztviselők. Törvényes bizonyosság gyanánt, pedig jelen kell lenni egy szolgabírónak esküttársával együtt; következőképen ezeknek kivévén a' tisztí számadásbeli ügyeket, az ügy elhatározásában szólójuk nincs, hanem csak arra ügyelnek fel, hogy a' tárgyalatás törvényesen történjék. Ha azonban épen földesur és jobbágyok közti ügyek forognának fén: akkor az uriszékeken a' földesur maga, vagy tisztjei soha elnökök vagy közbírák nem lehetnek, hanem másokat köteles kinevezni, valamint a' szavazattal nem bíró jegyző is uraság tisztjei vagy ügyészei közül nem neveztetethetik; ellenben az illy uriszékeken a' törvényes bizonyoságon kívül ellenörködés végett a' megyei ügyész is jelen tartoznak lenni.

Büntettekben, olly urodalmakban, mellyek pallósjoggal (Jure Gladii) bírnak, jobbágyaikra nézve szinte az uriszékek első folyamodású bíróságok; a' feljebbvitel innen a' vármegye törvényszékére, innen pedig a' királyi és hétszemélyes táblára is megengedtetik.

2. **Szolgabírói szék.** Áll 1 szolgabíróból és 1 eskütből. Ezek ítélik el nem csak a' nemesek, hanem azon nemteleneknek ügyeiket is, kiknek földesuraik szegények levén, uriszéket nem tarthatnak. Fenyítő ügyek ide nem tartoznak. A' perek innen a' megyei törvényszékre, innen a' királyi és hétszemélyes táblára vitetnek.

3. **Alispáni szék.** Áll 1 alispányból, 1 szolgabíróból és 1 eskütből. Ennek már szélesebb köre van, mert adóssági követelésekben 300 forinttól 12,000 forintig, zálogos ügyekben határozatlan summáig ítélni, csak hogy a' jószágok egy vármegyében legyenek. A' summás visszahelyeztetési ügyek is, mellyek inkább politicus tárgyuak, ide tartoznak, s innen egyenesen a' n. mélt. m. udvari cancelláriához küldetnek; ha t. i. valamelyik fél oda folyamodott, különben rendes pörökben a' feljebbvitel azon az uton történik, mellyet a' szolgabírói széknél megírtunk. Fenyítő perek ide sem tartoznak.

4. **Megeyi törvényszék.** (Sedria). Tagjai: 4 táblabíró, szolgabíró, eskütt, ezenkívül jelen szoktak lenni a' megyei jegyző (ez adja elő a' perket) és az ügyész, de ezeknek határozó szavazatjuk nincs. E' törvényszék nem csak polgári, hanem fenyítő, nem csak itten kezdett, hanem mint láttuk, feljebbhozott perekben, sőt a' protestánsok válóügyeiben is ítélni mint első folyamodású bíró.

5. **Kerületi törvényszék.** b) Ezek tisztán első folyamodású bíróságok, 's egyedül polgári perekben ítélnék. Ezek ítélik el tudniillik azon pereket, mellyekben hajdan a' nádor és ítélőmesterek bíraskodtak; különösen pedig a' szerződéses teljesítésére indított ügyek egyenesen ide tartoznak. A' feljebbvitel innen a' királyi táblára és a' hétszemélyes főtörvényszékre történik. Illyen kerületi törvényszék 5 van, u. m. **Debreczenben, Eperjesen, Nagyszombatban, Kőszeghen és Zágrábban.**

6. **Királyvárosi törvényszék.** A' királyi városokban a' bíró néhány tanácsnokkal ítélni el minden polgárok közt való ügyet, valamint azokat is, mellyek idegenek által polgár ellen indítottak, sőt nem személyes, hanem polgári vagyont illető keresetekben kebelbeli nemesek felett is bíraskodik. Fenyítő perekben szinte első folyamodású ítélőszék. A' feljebbvitel a' protestánsok válópereiben 's fenyítő ügyekben a' királyi és hétszemélyes táblára, polgáriakban vagy tárnoki, vagy királyi személynöki székre történik, a' szerint a' mint a' városok privilegiumaiknál, vagy törvényeknél fogva ide vagy amoda soroztattak.

7. **Királyi személynöki törvényszék.** Áll magából a' királyi személynökből (Personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenens), és több általa nevezett bírákból. Ez tisztán feljebbviteli bíróság a' személynöki városokra nézve, 's innen a' pereket feljebb vinni nem lehet.

8. **Tárnokszék.** Áll a' főtárnokmesterből, és néhány tárnoki városok küldöttjeiből. Ez szinte tisztán feljebbviteli törvényszék, 's minden esztendőben egyszer szokott tartatni Budán. A' perek innen 300 fr. értéken felül a' hétszemélyes táblára feljebb vitethetnek.

9. **Jász' s Kun törvényszékek.** A' jászoknál és kunoknál minden helységben van egy törvényszék, melly azon helység lakosai ellen, vagy abban a' határban fekvő földek eránt indított perekben legelső bíró. A' feljebbvitel innen a' kerületi kapitányi, majd a' hármaskerületi törvényszékre, végre a' nádor elibe történik, ki a' jászoknak és kunoknak örökös grófja és bírása. Fenyítő ügyekben az egyes kerületi kapitányi szék az első bíróság, 's innen a' pert nem a' hármaskerületi, hanem a' legfőbb nádori székre viszik.

10. **Hajduvárosi székek.** Ugyan illy helybeli bíróság van a' 6 hajduvárosban is, csak hogy ezek pereiket a' kerületi törvényszékre, 's innen a' királyi és hétszemélyes táblára viszik feljebb.

11. **XVI. szepesi városok törvényszékai.** A' 16 szepesi városok polgári pereiket a' helység törvényszékétől az adminisztratori, innen pedig a' személynöki székre viszik. A' fenyítő perek a' kerület székétől a' királyi és hétszemélyes táblára mennek.

Kikindai, tisztai koronai, 's más szabad kerületek és rendezett tanácsal bíró városok a' helybeli tanácstól vagy az uriszékre, vagy egyenesen a' megyei törvényszékre appellálnak.

13. Bányatörvényszékek. Magyarországon a' 4 bányai kerület szerint ugyan annyi kerületi bányatörvényszék, 's ezek alatt 18 helyettes bányaszék van. Legfelsőbb bíróság a' bányai ügyekben a nagy méltóságú királyi főitélőszék (Curia Regia).

13. Váltótörvényszékek. Első bíróságú váltótörvényszékek vannak Pesten, Posonyban, Sopronban, Károlyvárosban, Aradon, Debreczenben, Eperjesen, Fiumében (és a' katonai végvidékeken Zengben). A feljebbvitel mind ezen váltótörvényszékektől – a' fiumeinak kivételével, melly tovább is a' magyar tengeremelléki kormányhoz viszi fel ügyeit, a' pesti váltótörvényszékhez történik. Ez a' királyi curiának külön, önállású osztályát képezi, 's egy elnökből, 6 bíróból, 's több mellék személyekből áll. Azonban váltóügyekben legfelsőbb itélőszék a' hétszemélyes tábla, mellynél e' végett 2 előadó ülnök bíraskodik, de csak váltóügyekben. ⁴⁾

14. Nádoriszék. Ez a' jászok és kunok feljebbvitt perein kívül itél még a' vármegyék közt fenforgó, és gyakorlaton alapított határ vagy visszahelyeztetési perekben.

15. Szentszék. Ezek a' kath. egyházi megyékben állnak a' kanonokokból s több kinevezett szentszéki bírakból, 's nem csak az egyházi rendre nézve képeznek priv. bíróságokat, hanem házassági (ha egyik fél protestans is), végrendeleti külső formaságok és hamis esküvések eránt indított ügyekben is itélnek.

16. A' pesti királyi egyetem academiái tanácsa. Biraskodik az ide tartozó ügyekben, sőt fenyítő perekben is törvényes bizonyság jelenlétében.

17. A' fő méltóságú királyi itélőszék. (Excelsa Curia Regia). Áll ez 3 különböző önállású osztályból, u. m. **aa) a' váltó feltörvényszékből, bb) a' királyi táblából, cc) a' hétszemélyes törvényszékből,** 's ezek összesen képezik a' Pesten székelő főméltóságú királyi itélőszéket.

aa) A' tekintetes váltó törvényszékről lásd 13-ik pont alatt.

bb) A tekintetes királyi tábla. E királyi itélőszék munkaköre igen szélesen ki van terjedve. Ugyan is azonkívül, hogy a' fentebb előszámlált törvényszékektől 's a' Hajdu városoktól minden polgári fenyítő és házassági (kivevén az urbéri és nemesedési ügyeket, mellyek a' királyi helytartótanácsra, s a' summás visszahelyeztetési pereket mellyek egyenesen a' magyar udvari cancelláriára vitetnek, 's a' jászoknak és kunoknak polgári és fenyítő perit), a' királyivárosoktól pedig XVI szepesi városoktól minden fenyítő és házassági ügyek megrostálás végett ide hozatnak, még számos polgári sőt fenyítő perekben is első bíró (primae instantiae forum).

A királyi tábla czime tekintetes, de tagjai nagyságosok, 's egy rangban vannak a' helytartói tanácsosokkal. – Mi Magyarországnak a' királyi tábla; az Horvát- és Tótországnak a' báni tábla Zágrábban. Elnök a' bán vagy helyettese. A' feljebbvitel innen egyenesen a' hétszemélyes táblára történik.

cc) A' főméltóságú hétszemélyes tábla. Nevét onnan vette, hogy először csak 7 tagja volt, de 1723-ban 8, 1741-ben ismét 4 taggal megsaporított, 1842-ben pedig a' nádor elnöksége alatt számlált 20 hétszemélyest, kik közt 5 az egyházi fő rendből, 7 a' mágnási, 8 a' nemesi karból nevezetett, ide járultak még a' váltóügyek és bányászolgok előadóji. Ez a' törvényszék a' legfőbb bíró az országban, minden néven nevezhető perekre nézve, kivevén a' személynöki, a' jász és kun, szentszéki és katonai ügyeket. Egyedül feljebbviteli törvényszék.

(Fényes Elek: Magyarország leírása. I. rész. 185–189. old.; raktári jelzet: 504850)

MAGYARORSZÁG LEÍRÁSA.

IRTA

FÉNYES ELEK,

HÍTES ÜGYVÉD, MAGYAR AKADEMIAI LEVELEZŐ TAG, BUDAPEST,
TÖRÖNTÁI, UGOCSA MEGYÉK TÁBLABIRÁJA.

II. RÉSZ.

Magyarország részletesen.

LAJDONA

Az ország felosztása.

Hogy az ország kormányzását megérthessük, szükséges előbb ennek különböző felosztásaival megismerkednünk. Magyarország 4 féle értelemben vétetik, u. m. legszorosabb, szoros, tágas és legtágasabb értelemben. Legszerosabb értelemben csak az anyaországot értjük; szoros értelemben már a hozzákapcsolt tartományok, névszerint Horvát- és Tótország is ide sorozhatók, mellyek szinte magyar törvények által igazgattatnak; tágas értelemben Erdélyországgal együtt vétetik, mert bár ennek külön political igazgatása és országgyűlése van, de a magyar koronának egyik elszakíthatatlan gyöngye, s alapszerkezetében hasonló az anyaországhoz, végre legtágasabb értelemben mindazon tartományok értetnek, mellyek hajdan a' magyar koronához tartoztak, s mellyeknek zászlói jelenleg is koronázás alkalmával a király előtt vitetnek, de mostan részint török hatalom alatt állnak, részint az ausztriai birodalom kiegészítő részei ugyan, hanem nem magyar törvényeket ismernek. Legtágasabb értelemben a magyar birodalmat e következő országok képezik: Magyarország, Dalmatia, Horvátország, Tótország vagy Slavonia, Bosnyákország vagy Ráma, Rácország vagy Servia, Havasal- és felföld vagy Oláh- és Moldvaországok. Mindezek hajdan a magyar koronától függöttek, s ennek nem csupán szövetségesei valának, mint ezt némelly újabb írók különösen Serviára nézve állítják, hanem valóban a magyar király által teljes hatalommal bíráttak, s a serviai despota is, úgy mint a horvát-

Az ország felosztása.

Hogy az ország kormányzását megérthessük, szükséges előbb ennek különböző felosztásaival megismerkednünk. Magyarország 4 féle értelemben vétetik, u. m. legszerosabb, szoros, tágas és legtágasabb értelemben. Legszerosabb értelemben csak az anyaországot értjük; szoros értelemben már a hozzákapcsolt tartományok, névszerint Horvát- és Tótország is ide sorozhatók, mellyek szinte magyar törvények által igazgattatnak; tágas értelemben Erdélyországgal együtt vétetik, mert bár ennek külön political igazgatása és országgyűlése van, de a magyar koronának egyik elszakíthatatlan gyöngye, s alapszerkezetében hasonló az anyaországhoz, végre legtágasabb értelemben mindazon tartományok értetnek, mellyek hajdan a' magyar koronához tartoztak, s mellyeknek zászlói jelenleg is koronázás alkalmával a király előtt vitetnek, de mostan részint török hatalom alatt állnak, részint az ausztriai birodalom kiegészítő részei ugyan, hanem nem magyar törvényeket ismernek. Legtágasabb értelemben a magyar birodalmat e következő országok képezik: Magyarország, Dalmatia, Horvátország, Tótország vagy Slavonia, Bosnyákország vagy Ráma, Rácország vagy Servia, Havasal- és felföld vagy Oláh- és Moldvaországok. Mindezek hajdan a magyar koronától függöttek, s ennek nem csupán szövetségesei valának, mint ezt némelly újabb írók különösen Serviára nézve állítják, hanem valóban a magyar király által teljes hatalommal bíráttak, s a serviai despota is, úgy mint a horvát-

1. Political tekintetben eloszlik először polgári Magyarországra; másodsor: polgári Horvát- és Tótországra; harmadsor: katonai Végvidékre. Polgári Magyarország ismét 52 vármegyét, s 5 vármegyétől független kerületet foglal magában, ide értve Szerem, Verőcze és Posega vármegyét is, mellyek most hibásan Tótországhoz számíttatnak, ámbár Slavoniához a 18-ik század közepe előtt, soha nem tartoztak, hanem az anyaország kiegészítő részét tették Valkó vármegyével együtt a Drávántuli kerületet képezvén; továbbá Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd vármegyét s Kővár vidékét, mellyek az 1836:21-dik törvényczikk által Erdélytől visszkapcsoltattak. Horvátországnak 3 vármegyéje s 1 kerülete van. Polgári Tótországhoz jelenleg az említett 3 vármegye számíttatik, de hibásan. Végre Magyar- és Horvátországnak török tartományokkal szomszédos szélein egy keskeny vidék vonul el, mellynek lakosai született katonák lévén, ez okból az egész vonal katonai Végvidéknek

nevezetik. Ennek igazgatása a vármegyéktől különböző és azoktól független, s kisebb Végvidékekre és Ezredvidékekre oszlik el. Nevezetesen a károlyvárosi végvidékben 4, a bániban 2, varasdiban 2, szeremiben 3 ezredi és 1 zászlóalyi vidék, bánságiban 3 ezredi vidék, azaz összesen 5 külön végvidéken 14 ezredi és 1 zászlóalyi vidék számláltatik. Végre a királyi városok ámbár nemeseikre s földjeikre nézve egyik vagy másik vármegyéhez kebelezték, s ezektől a hus, s némelly áruk árszabályozásában s vámi kiváltságokrai felügyelésben függők is: mindazáltal külön s független politikai igazgatással bírván, szinte az önálló törvényhatóságokhoz sorozhatók. Illy királyi város pedig van Magyarországon 45, Horvátországban 7, Végvidéken 1, s összesen 53. E szerint az önálló politikai törvényhatóságok száma a szoros értelemben vett Magyarországon 128, mellyek közül vármegye van 55, kerület 5, ezredvidékek 14, zászlóalyi-vidék 1, királyi város 53. Hazánknak vármegyékrei felosztása igen régi, s már Sz.-Istvántól az első magyar királytól veszi eredetét. Számuk különböző időszakokban különböző volt. Rogerious IV. Béla alatt a mongolok pusztítása alkamával 72-re teszi. (Est omnibus non ignotum, quod spetuaginta duos habet Ungaria comitatus); de e szám későbbben a török hatalom, Erdély elszakadása, a Végvidék felállítása, s több megyék törvényes egyesítése által jelenleg 55-re olvadt. Kiterjedésre és népességre nézve szerfelett különbözők. Van olly vármegyénk (Bihar), melly a szász királyságnál csak 70 □ mértfölddel kisebb; ellenben Tornát Biharban huszszor föl lehetne találni. Legkisebb vármegyék: Torna 10⁷⁹⁹/, Esztergom 19¹¹⁰/, Kraszna 19⁸⁴⁹/, Thurócz 21²⁸⁸/, □ mföld, legnagyobbak: Bihar 200³⁶/, Pest 191⁴²/, Mármaros 178⁹⁸¹/, Bács 170⁷⁵⁹/ □ mértföldnyi kiterjedéssel. Pestnek 600 ezer s Bácsnak közel ennyi népessége, Torna népességét 19-szer felülhaladja. Általában a vármegyék kiterjedését és népességét egyenként előadtuk. A vármegyék ismét 2–6 főszolgabírói járásokra különöztetnek el.

II. Törvénykezési tekintetben eloszlik az ország 4 kerületre, u. m. dunáninnenire, dunántulira, tiszáninnenire és tiszántulira; továbbá Horvátországra Szerem-, Posega- és Verőczevármegyékkel együtt. Mindenik kerületnek van egy kerületi törvényszéke, melly a hozzátartozó vármegyéből bizonyos perekben bíraskodik. Nevezetesen a dunáninenni kerülethez 13 vármegye (Árva, Liptó, Thurócz, Trencsén, Nyitra, Poson, Bars, Hont, Eszterom, Nógrád, Zólyom, Pest, Bács); a dunántulihoz 11 (Moson, Győr, Sopron, Vas, Zala, Somogy, Baranya, Tolna, Fejér, Komárom, Veszprém); a tiszáninnenihöz 10 (Sáros, Szepes, Torna, Gömör, Borsod, Heves, Zemplén, Ung, Bereg, Abauj); a tiszántulihoz 15 (Mármaros, Ugocsa, Szathmár, Kraszna, Közép-Szolnok, Szabolcs, Bihar, Békés, Csanád, Csongrád, Arad, Zaránd, Krassó, Temes és Torontál) vármegye tartozik. A horvátországi és hozzákapcsolt drávántuli

kerület három-három, azaz összesen 6 (Zágráb, Varasd, Kőrös és Posega, Verőcze, Szerem) vármegyét foglal magában. Váltótörvényszéki tekintetben 8 kerületre osztatik az ország.

III. Egyházi tekintetben mindenik vallásbeli felekezet másképp osztja el az országot. Így a romai katholicusoknak 3 érseki, 17 püspöki, 1 főpáti; a görög katholicusoknak 4 püspöki, a nem-egyesült görögöknek 1 érseki, 7 püspöki megyéjük van. Az ágostaiak 4, és a reformatusok szinte 4 egyházkerületre (superintendentia) osztják az országot, nevezetesen az előbb említettek a dunamellékire, dunántulira, bányavárosira, tiszáninenni s tulira, a reformatusok a dunáninnenire, dunántulira, tiszáninnenire, tiszántulira. De ez egyházkerületek nem egyeznek meg a főnebb említett országos kerületekkel, mert például a dunántuli kerületben fekvő Tolna, Fejér, a dunáninenni ref. egyházkerülethez számítottatnak, mellynél fogva ez magától a főconsistoriumtól helyesebben dunamelléki egyházkerületnek nevezetik.

IV. Katonai tekintetben az ország 4 hadi parancsnokságra osztatik fel. A magyarországi vagy budai magában foglalja az egész polgári anyaországot, Temes-, Krassó-, Torontál-, Szerem-, Verőcze, Posegavármegyéket kivéve; a bánságihoz vagy temesvárihoz tartoznak Temes-, Krassó-, Torontálvármegyék, a németbánási, oláhbánási végezredek, és bánási illyr ezredvidék; a szeremihez vagy péterváradihoz: Szerem-, Verőcze, Posegavármegyék, bródi, pétervárad, gradiskai végezredek és a csajkások vidékei; a horvátországihoz vagy zágrábihoz: Varasd-, Kőrös-, Zágrábvármegyék, flumei tengerpart, kőrösi, szentgyörgyi, első báni, második báni, szluini, ogulini, ottochaci, liccai végezredek vidékei.

V. Biztossági tekintetben. A törvényhatóságok által fizetett hadiadó behajtása, a vármegyékkel s királyi városokkal ez iránt teendő computus, a fekvő és utazó katonaság szállása, élelmezése, szekerezése végett mind katonai, mind polgári részről biztosok vannak kinevezve, s ennél fogva az egész ország 10 tartománybiztossági kerületre osztatik fel, mellyek közül mindenikbe egy főhadibiztosnak 1 tartományi biztos felel meg. E tartománybiztossági kerületek e következők: 1. posoni, Poson-, Nyitra-, Trencsén-, Moson-, Győr-, Komáromvármegyékkel; 2. besztercebányai: Árva-, Liptó-, Turócz-, Bars-, Zólyom-, Hontvármegyékkel; 3. soproni: Sopron-, Vas-, Zala-, Veszprémvármegyékkel; 4. budai: Pest-, Nógrád-, Heves-, Esztergom-, Fejér-, Csongrád-, Csanád-, Arad-, Békésvármegyékkel s Jászkunkerülettel; 5. kassai: Abauj-, Zemplén-, Sáros-, Szeps-, Gömör-, Torna-, Borsod-, Ungvármegyékkel és a szepesi XVI várossal; 6. debreczeni: Mármaros-, Szatmár-, Szabolcs-, Bihar-, Ugocsa-, Beregvármegyékkel s a Hajdukerülettel; 7. pécsi: Somogy-, Baranya-, Tolna-, Bácsvármegyékkel; 8. szeremi: Verőcze-, Posega-, Szeremvármegyékkel; 9. temesvári: Temes-, Krassó-, Torontálvármegyékkel;

10. zágrábi: Varasd-, Kőrös-, Zágrábvármegyével s a fiumei tengerparttal.

VI. Literariai tekintetben 6 oskolai kerületre szakítatik el az ország, ugyanannyi főiskola igazgatóval. Ezen kerületek: 1. a posoni, 2. a győri, 3. a kassai, 4. a nagyváradi, 5. zágrábi, 6. az újonnan visszaállított budai.

VII. Bányászati tekintetben 4 bányászkerületre osztatik az ország, egymint: 1. alsó magyarországra, vagy selmeczire, 2. felső magyarországra vagy szomolnokira, 3. nagybányaira, 4. oraviczaira.

VIII. Végre a postaügyet tekintve-, Magyarország 6 fő-postakerületet foglal magában, egymint: 1. a budait, 2. posonit, 3. kassait, 4. temesvárit, 5. varasdit, 6. eszékit.

I. Dunántuli kerület.

1. Mosonvármegye.

1. *Fekvése.* Mosonvármegye fekszik az ország nyugoti határszélén. Határai északról Posonvármegye, mellytől nagy részt az öreg Duna választja el; keletről Győr; délről Sopronvármegye; nyugotról a Fertő tava s Alsó-Ausztria, mellytől Königshoftól kezdve egy darabon a Lajta vize választja el. A Lajta még a mult század elején nem Königshoftól kezdve, hanem sokkal főnebb eredeténél képezte az ország határát, és Lajta, Somorja-, Mannersdorf, Hoff és Au helységek, mellyek most Alsó-Ausztriához csatolva, Mosonvármegyéhez és a győri püspökséghez tartoztak. Nagysága 35²¹⁵ □ m. f. Használható földje 372,622 h.; ebből 162,948 h. szántóföld; 54,518 h. rét; 12,128 h. szőlő; 2127 h. kert; 45,667 h. erdő; 95,234 h. legelő.

2. *Természeti tulajdonsága.* Ezen megye, ha kiveszszük azon kis részét, mellyet a Sopronból benyuló Lajta hegyének ága borít, egészen róna. Azonban jóval felemelkedettebb- s domosabbnak tetszik azon környék, mellyen Lajtafalu, Gáta, Zarándfalu, Barátfalu, Gálós, Védény és Nezider helységek fekszenek. Földje majd csaknem egészen fekete, porhanyós kertiföld, és igen termékeny, mind gabonára, mind szénára; de vannak némely terméketlen, csak száraz füvel fedett pusztaságai is, mellyekből mindazáltal Károly főherczeg urodalmainak bölcs igazgatója, néhai Vittmann ur, már igen sokat virágzó rétekké, vagy gyümölcsösökké változtatott. Az egész rónaság a németek által *Haidboden* nek, a magyarok által *Nyulasoknak* szokott neveztetni. – A Lajta hegyének egy rövid ága Sopronvármegyéből csap be, s miután Vinden, Nyulas, Kőbánya helységek határát megfutotta: apró dombokká változik, s lassan-lassan a síkságban egészen elenyészik. A hegyek közé tartozik a farkasvölgyi hegynek azon része is, mellynek Ausztria határát képező ol-

dalán Prellenkirchen felé egy kies völgyben Nemesvölgy, vagy Edelsthal helysége fekszik, és ott az ország és megye határát teszi. – Főfolyója a Duna, Köpcsénél jön be az ország s megye határába, s több ágakra szakadozván, számos kisebb-nagyobb szigetet képez. Legnagyobb ezek közül az ugy nevezett Szigetköz, mellyet a Rajkánál kiszakadó, s mosoni vagy győri Duna név alatt ismeretes ág képez. Kiterjed ez Moson-, Poson- és Győrvármegyékre, s minden tekintetben sokat hasonlít a Csalóközhez, csakhogy ennél még termékenyebb, s több rétekekkel és erdőkkel bir. Bár a Duna áradásaival némellykor károkat okoz, mindazáltal megbecsülhetlen hasznára van a megyének. Ennek köszönheti Moson igen élénk gabona- és borkereskedésit; továbbá partjait gyönyörű erdők, s gyümölcsök kisérven, a fában és gyümölcsben épen nem bővelkedő megyének legérezhetőbb szükségét pótolja. A Lajta, Königshoftól kezdve határt csinál Ausztria közt; továbbá Gátánál befordul a megyébe, hol két ágra szakad, u. m. a körtvélyesire és zarándfalusira, Miklósfalván alól és Márialigeten felül pedig összesül, s Óváron alól szakad a Dunába. A tőle képeztetett sziget, mellyet nagy részt erdő, s gyümölcsös-liget borít, olly igen regényes, hogy kivált összefolyása végénél valóságos természeti angolkertet ábrázol. Ezen folyó, az áradásoknak elhárítása végett, mintegy 5 mértföld hosszúságu két csatorna által szabályoztatott. E kettős csatorna közt mintegy 30 – 35 ölnyi szabad térség van, hogy a töltések között a kettős csatornában meg nem férő víz ezen tágasabb téren szabadon, de kár nélkül lefolyhasson. A Rábcza, Bősárkánytól kezdve lefelé Sz.-Miklóson alól képezi a határt Győr-, Sopron- és Mosonvármegyék közt. Folyása lassu, partjai mocsárosok, a halak s rákok benne iszapizüek. Ezen előszámlált folyóvizeken kívül még 3 patakja van a megyének.

(Lényes Elek: Magyarország leírása. II. rész. 1-9. old.; raktári jelzet: 504950)

mennyi szántó föld, rét, szőlő, sat), a népesség mozgalmára, fenyítő-nevelési és orvosi ügyre, az iparra s befejezésül a városok helységek és puszták hajdani történetére, és jogi viszonyaira. Milly rendben fognak egyenként a vármegyék megjelenni, az előfizetési hirdetésemben előre tudtul fogom adni. De mielőtt előbeszédemet bezárnám, erkölcsi kötelességemnek tartom nyilvánosan és ünnepélyesen megköszönni Galgóczi Károly hite ügyvéd úrnak, segédemnek, azon buzgalmát és csüggedetlen munkásságát, mellyel engem terhes vállalatomban segíteni kész, annyira, hogy e roppant munka kiadhatásában őt bátran jobb kezemnek mondhatom és vallom. Kelt Pesten, febr. 1. 1848.

Fényes Elek

KOMÁROM VÁRMEGYE.

11. §. Népesség valláskülönbség szerint, és egyház igazgatás.

A r. *katholikusok* **50** anya- és **27** leányegyházban **88,799** lelket számlálnak; egyházaikat **4** helybeli esperességre osztván; u. m. komáromi esperesség: a csalóközi **10** anya- és **1** leányegyházat foglalja magában; udvardi esperesség: az udvardi járásbeli **14** anya és **7** leányegyházzal. E két esperesség az esztergomi érsek által igazgattatik, kinek érseki megyéjéhez tartoznak még Madar, Radvány és Zsitvafő fiókegyházak ²⁾, mellyek az esztergomi dunáninzeni esperességhez kebeleztetvén, az első a batorkeszi, a két utóbbiak a moci anyaszentegyházhoz kapcsolattak. Ugyancsak az érseki megyében esnek még a dunajobbparti oldalon: Héreg, Szomor, Tardos és Tarján anya-, s a szomorihoz kapcsolt gyermeli leányegyházak, mellyek az esztergomi dunántúli felső, végre a nyerges-újfalusi anyaegyházhoz kapcsolt piszkei leány-és lábatlani fiókegyházak, mellyek az esztergomi dunántúli alsó esperességhez tartoznak. A kishéri esperesség a gesztesi járásban **11** anya- és **6** leány-, a tatai esperesség **10** anya- és **10** leányegyházat foglal, s mindenik a győri püspöktől igazgattatik. Végre Tárkány, a hozzá kapcsolt **1** leányegyházzal a sz. mártóni főapát független megyéjébe esik. Sz. benedeki és sz. ferenczi szerzetesek vannak Komáromban, kegyesszerzetiek és capucinusok Tatán.

A *reformátusok* **47** anya- és **8** leányegyházban **44,852** főre mennek s egyházaikat **2** esperességre osztják: a komáromi esperesség a dunabalszparti részen **22** anya- és **6** leány-, a tatai esperesség pedig a dunajobbparti részen **25** anya- és **2** leányegyházat számlál, s mindenik a dunántúli egyházkerülethez tartozik.

Az *ágostaiak* **5128** lélekkel **5** anya- s **1** leányegyházat bírnak; u. m. Komáromban, Bokodon, Szenden, Szákon, Oroszlában, anya-, Kethelyen pedig leányegyházok van, ez mindenik a dunántúli egyházkerülethez s a fejér-komáromi esperességhez kapcsolattott.

Óhitű görögök száma **81** s Komárom városban levő anyaegyházuk a budai óhitű püspök által igazgattatik.

Zsidók **4881** számmal **9** zsinagógát bírnak.

12. §. Szaporúság és halandóság.

1845/6-ik évre Komárom vármegyében születtek száma anyakönyvi összeírás szerint **6296**, megholtaké: **4436**; s így szaporúság **1860**. Megjegyzendő, hogy ezen számban a zsidók, kik még anyakönyvet rendszeren nem vezetnek, nincsenek felvéve; hanem a nevezett szám vallások szerint

²⁾Fiók és leányegyház közt az a különbség, hogy a leányegyházban imaház van, a fiókban pedig nincs.

következőleg oszlik fel: r. kath. született **4148**, meghalt **2738**; szaporúság: **1446**; ref. született **1889**, meghalt **1564**: szaporúság **325**; ágostai született **223**, meghalt **134**; szaporúság **89**. Ezenkívül zsidók közül következők mutattak ki anyakönyvet: N. Megyer, hol született **21**, meghalt **11**, Csúz, Fúr, Jászfalu, hol a háromban összesen született **15**, meghalt **5**, s így e **4** helységben **36** született után zsidók szaporúsága **20**. A reformátusoknál nemi különbség szerint született **967** férfi és **922** nő; meghalt **801** férfi, **763** nő; szaporúság **166** férfi, **159** nő; melly arányt ha az egészre alkalmazzuk, összesen a férfiszülettek száma: **3223**, nőszületteké: **3073**; férfihalott **2272**, nőhalott **2164**; szaporúság: **951** férfi, **909** nő, s így **43**-vel több férfi, mint nő. 1845/6-ik évben házasultak száma összesen **1390**. Valláskülönbség szerint r. kath. **868**; ref. **482**, ágos. **4**. Ezenkívül a fennkitett zsidó községekben házasodott **2**.

Az előre bocsátott számítás szerint az összes népességből levonván a zsidókat, **4881** lelket, a megmaradt **138,860** l. közül minden **22** közt születik, **31¹/₂** közt meghal, **99⁸/₉** közt pedig házasodik egy. Valláskülönbség szerint **21** r. kath., **23³/₄** ref. és **23** ágostai közt születik; **32²/₃** r. kath., **28²/₃** ref. és **38** ágostai közt meghal **102** r. kath., **93** ref., és **128¹/₅** ágostai közt házasodik egy.

13. §. Népeség polgári állapot szerint.

Komárom megyét számos nemesség lakja, úgyhogy az **1844**-dik évi küldöttségi munkálat szerint csupán a családfők száma **4510**-re megyen; és ebből legtöbb esik a csallóközi járásra **2197**, mellyből Komárom város nemessége **698** családfő; udvardi járásban **733** (mellyből **224** kétséges) gesztesi járásban **946**, tataiban **334** nemes családfő van. Az összes nemesség pedig **12,697** lelket számlál, s így az egész népességből csaknem minden **11**-ik nemes ember (**10⁵/₆** ra jó **1** nemes.)

Valláskülönbség szerint **7862** református nemes, a többi **4835**, néhány evangélikust kivéve, r. katolikus. A reformátusok közt egyházi összeírás szerint **3847** férfi-, és **4021** nőnemes, mellynél mutatkozó arányt, ha az egészre alkalmazzuk, akkor férfinemes lesz összesen **6212**, nőnemes **6485**, és így **273**-mal több nő, mint férfi, mi annyiban szembetűnő, mivel fenntebb a **9** §-ban, a lakosok általános számánál a férfiak mulják felül a nők számát.

Komárom városban **2122** főre menő nemességet és **857** zsidót az összes népességből levonván, van **17,681** királyvárosi lakos, s így a megyei összes népességből minden **8** közül **1**. Zsidók összes száma **4881**, tehát az összes népességből **29**-re jó **1** zsidó.

Az előszámlált mennyiségeket, u. m. **12,697** nemes, **17,681** királyvárosi lakos, **4881** zsidó, összesen **35,259** lelket a megyei általános né-

pességből **143,741**-ből levonván, a földesúri telkeken lakó nem-nemes hivatalnokok, haszonbérloők, kereskedők, kézművesek, telkes, házas és házatlan jobbágyok sat. polgárosított lakosok száma **108,482**-re rúg; miszerint ezeknek száma úgy áll a nemesekéhez=**34**: **4**-hez; zsidókéhoz pedig mint **89** : **4**-hez.

Hogy a nemesség közül mennyi a birtokos, mennyi a birtoktalan? Ez ismét olly kérdés, mit szám szerint megfejteni lehetetlen. Azonban a birtokos nemesség ismertetésére szolgál a következő előadás:

A *tatai és gesztesi* urodalmat bírja gr. Eszterházy Miklós, az *almásit* s *szönyinek* egy harmadát gr. Zichy Miklós, két harmada gr. Zichy János örökösei birtokában levén; a *nagy-megyerit* vagyis inkább *csicsóit* gr. Zichy István; *kisbérít* gr. Batthyány Kázmér, a *gúttait* és az *érsekújvári*-nak itt fekvő részét az esztergomi érsek bírja. Ezen kívül szép jószágokat birnak még: hg. Pálffy Antal, gr. Sándor Móricz, hg. Lichtenstein Alajos, gr. Eszterházy Vinczéné, a sz. mártóni főapát, esztergomi káptalan, a bábolnai királyi ménésintézet. Továbbá birtokos családok: Ábrahám, Aranyossy, Badics, Bajcsy, Balogh, Bangya, Baranyay, Baráth, Barlanghy, Barthalos, Bathó, gr. Battyhány, gr. Beckers, Bedy, Bende, Bereczk, Bereczky, Bese, Bóday, Bodorfalvy, Bossányi, Both, Bozóky, Brogyány, Bugát, Buzás, Csajághy, Császár, Csehfalvay, Csejthey, Cseney, Csényi, Csepi, Csiba, Csóka, Csontos, Csorba, Csúzy, Czina, Deáky, Dióssy, Domonkos, Dömjén, Egyházy, Farkas, Fehér, Fogarassy, Fűsy, Galambos, Gáthy, Gerdenics, Ghyczy, Győry, Halassy, Halász, Halászy, Heldt, Héteányi, Hodossy, Hollósy, Horváth, Horváthy, gr. Hunyadi, Huszár, Hőgyész, Illés Jankovics, Jármy, Jaros, Jókay, Jókúthy, Józsa, Juszt, Kajdacsy, Karácsonyi, Karcsay, Karika, Kasza, Keszeg, Király, Kiss, Komáromy, Kondé, Konkoly-Thege, Kornis, Kosár, Kossa, Kotz, Kovács, Kovácsy, Kruplanics, Külkey, Kürthy, Láby, Laky, László, Lehner, Lhovszky, Lély, Lévy, Lieszkovszky, Lipovniczky, Lovas, Madarassy, Magyar, Milovecz, Markovics, Markus, Mátéffy, Matkovics, Maurovics, Mészáros, Micskey, Mihálykó, Mikolay, Milkovics, Missics, Molnár, gr. Nádasdy, Nagy, Nedeczky, Németh, Nyáry, Orbán, Ordódy, Oswald, Óllós, Pach, Pajor, Pálffy, Pállya, Pázmándy, Pázmány, Peőthe, Pente, Pertics, Pethes, Petrics, Plathy, Poda, Pollák, Priviczter, Pulay, Pyber, Rác, Rakovszky, Reinprecht. Rozsos, Rutkay, b. Saffarliczky, Sándor, Sály, Sárkány, Sárközy, Scherz, Simonyi, Somody, gr. Somogyi, Soós, Stupeczky, Süike, Szabadhegyi, Szabó, Szakál, Szalacsy, Szalay, Szarka, Szathmáry, Szegedy, Szelle, Szemerey, Szigethy, Szombathelyi, Szüllő, Szűcs, Tamásy, Thaly, Tompa, Tornyos, Tóth, Töltéssy, Tresztyánszky, Uhlarik, Ullmann, Varga, Vass, Végh, Vigyázó, Vízváry, Vodjaner, Vörös, Vrana, Zám, Zámory, gr. Zichy, Zsebő, Zsemle.

14. §. Népeesség foglalatosság szerint.

Az összes népeesség közt van 120 papi személy, (66 r. kath. 48 ref., 5 ágostai, 1 óhitű görög), 26 szerzetes (9 sz. benedeki, 13 kegyesszerzeti, 4 sz. ferenczi, 20 capucinus s a kegyesszerzetiek Tatán, amazok Komáromban levén) 172 köziskola-tanító (91 r. kath., 74 ref., 6 ágostai és 1 óhitű görög) 9 orvos, 15 sebész, 3252 kézmíves, 305 boltos kereskedő, 7895 földmívelő telkes jobbágy. Mindezeknek az összes népeességhez arányát egyenként illető helyeiken tesszük ki. – Mennyi tisztviselő, ügyvéd, különféle nemnevezett foglalatosságú egyén, fuvaros és napszámos legyen a megyében, ezt adatok hiányában, sőt a dolog természeténél fogva is, miután sokakra nézve, foglalatosságaik különféleségét tekintve, annak meghatározása, hogy mellyik osztályba tétessenek, a lehetetlenséggel határos, fejenként meghatározni épen nem lehet. Mindazáltal a hivatalnokokra nézve szükségesnek, de egyszersmind elégségesnek is tartjuk megjegyezni, hogy ezek illendő számmal ugyan, de nem feleslegesen vannak. Jelesen, mellőzve a királyi, megyei és királyvárosi hivatalnokokat, kiket illető helyeiken egyenként megemlítünk, e megyében a helységek jegyzőket rendesen tartanak, de némelly közbirtokossági helyeken e hivatalt gyakran a közbirtokosok közül időnként választatni szokott egyének töltik be. Urodalmi tisztviselők legtöbbben laknak Tatán, hol a tatai és gesztesi urodalmak igazgatósága központosul; továbbá Kisbén, Ó-Szőnyön, Ácson, Csicsón. A pert rendesen folytató ügyvédek száma Komáromban 15 levén, az egész megyében mintegy 22-re tehetjük. – Fuvarosok mennyiségéről ítéletet hozhatni azon körülményből, hogy itt megyei árszabás szerint, állomásonként egy négylovas fogat 1 pft, kétlovas 30 pkr, azonban napszámra, élelmi ellátás nélkül, 3 – 4 váltó forintért, nem értve a komáromvárosi s szőnyi sat. híres gyorskocsisokat, lehet fuvarost fogadni akkor is, midőn a zab ára posoni mérőjétől 2 1/2 - 3 váltó forint. Gyalog férfinapszám rendesen 8 – 12 garas közt áll.

(Fényes Elek: A magyar birodalom statistical, geographiai és történeti tekintetben, 18-22. old.; raktári jelzet: 827877)

II. rész

Szemelvények Fényes Elek 1851 – 1868 közötti munkásságából

Magyarország geographiai szótára. 1851. 1. kötet

Magyarország geographiai szótára. 1851. 2. kötet

Magyarország geographiai szótára. 1851. 3. kötet

Magyarország geographiai szótára. 1851. 4. kötet

A török birodalom leírása, történeti, statistikai és geographiai tekintetben. 1854.

Az orosz-török háboru történeti jegyzetekkel, okiratokkal. 1854.

Az ausztriai birodalom statistikája és földrajzi leírása. 1857.

Magyarország 1859-ben statistikai, birtokviszonyi és topographiai szempontból. 1859.

A magyar elem s ellenesei. 1860.

Magyarország ismertetése statistikai, földirati s történelmi szempontból. 1865. I. kötet. Dunántuli kerület. Első szakasz

Magyarország ismertetése statistikai, földirati s történelmi szempontból. 1866. I. kötet. Dunántuli kerület. Második szakasz

A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint. 1867.

A Pesten 1851-ben Kozma Vazul nyomdájában készült *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, beürendben körülményesen leíratik, négy kötetben* Fényes Elek életművében könyvtáros-szakmai szemmel tekintve legidőtállóbb munkája. Igazi helységnévtárral van dolgunk, ami persze nem minden előzmények nélkül való, hiszen maga Fényes már több ízben kísérletet tett az ország valamennyi településének számbavételére. Nagy segítségére voltak ebben országismerete és hazaszeretete mellett az 1830-as évektől egészen a forradalom és szabadságharc bukásáig tartó lankadatlan munkakedve, kiváló kapcsolatteremtő készsége és a már előbb említett korábbi munkái.

Az, hogy milyen fontos szakmai igényt elégített ki Fényes, bizonyítja, hogy előbb 1863-ban készült el egy helységnévtár, a kormányzati ágak szerinti kimutatást követve, majd 1873-ban az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal vette át ezt a feladatkört, amikor megjelentette első helységnévtárát. Az előkészítő munkákban, díjnokként még ő is részt vehetett. A magyar statisztikai hivatal azóta is gazdája és gondozója ennek a kiadványnak. A szótár közli a település jellegét, nemzetiségi és vallási összetételét, a település természeti-földrajzi adottságait, annak birtokosát, említést tesz a postáról vagy az utolsó postáról. Sajnos a felsorolt adatok nem szerepelnek minden település leírásában, viszont a rendelkezésre álló információk függvényében, van ahol az adott településről a felsoroltaknál jóval több információval találkozhat a kutató.

A török birodalom leírása, történeti, statisztikai és geographiai tekintetben Fényes Elek 1854-ben közreadott munkája. A kötetet „földabrosz”, azaz térkép egészíti ki. A magyar történelemből sok ismerős név és esemény köszön vissza az ország történetének leírásakor, amelyet Fényes három szakaszra bont: a birodalom kifejlődése, fénykora és hanyatlása. 550-re teszi a török birodalom kezdetét, és mindvégig az általa ismert uralkodók történelmi szerepének egymásba kapcsolódásán át ismerhetjük meg a több mint 1300 év történelmét.

Foglalkozik az itt élő nemzetiségekkel, azok vallásával, a birodalom jogi- és kormányzati rendszerével, szárazföldi és tengeri haderejével, a kincstár működésével, iparával, mezőgazdaságával és kereskedelmével. Külön tárgyalja az európai, az ázsiai és az afrikai török birodalmat. Ezek a leírások nagyon különböző tartalmúak és terjedelműek. Fényes a lehetőségeken belül törekedett az egységes szerkezetre, de a birodalmi „alkatrészek” leírása bizony nagyon tükrözi a számára elérhető ismeretanyag mennyiségét.

Az orosz-török háború történeti jegyzetekkel, okiratokkal, szereplő jelesb férfiak, vezérek életrajzával, földabroszokkal és ütközeti térképekkel felvilágosítva két egybekötött füzetben jelent meg 1854-ben. Ezekben az években, ki tudja milyen oknál fogva, meglehetősen sokat

foglalkozott Fényes külpolitikai eseményekkel. Valóságos hadtörténeti leírómunka az orosz-török háborúé. Részletesen taglalja az előzményeket, a két ország és a földrajzi térség múltját, az ott élő népek történetét, a vallási helyzet alakulását, a két ország szent helyekhez való kötődését (Jeruzsálem, Názáret stb.). A hadüzenettől csatáról-csatára követi az eseményeket, foglalkozik a harcok nemzetközivé válásával (a franciák és az angolok beavatkozása a törökök oldalán), a kialakuló szövetségekkel, békéltetési kísérletekkel. Utolsók között említi a gyurgyevói véres csatákat. A dunamenti városból a törökök nagy áldozatok árán kiverték az oroszokat. Az ütköző felek veszteséglistája igencsak különböző. Az oroszoknak 342 halottjuk volt (a törökök ötezret említenek), a törökök 474 háborús áldozatot ismernek el. Meghökkenítő a záró fejezet, amely a Balti-tenger geopolitikai szerepével foglalkozik. A XVIII-XIX. század fordulójától követi nagyon vázlatosan a birtoklásért folyó harcokat. Az utolsó mondat annyiban utal a tárgyalt orosz-török háborúra, hogy Fényes megjegyzi: jelen háborúban tengeri ütközetre nem került sor.

Az ausztriai birodalom statisztikája és földrajzi leírása (két rész egy kötetben) 1857-ben jelent meg. Túlnyomórészt osztrák forrásokra támaszkodott. Bevezetőjében a tőle megszokott módon veszi számba a birodalom „alaperejét”: földrajzi elhelyezkedés, kiterjedés, domborzati viszonyok, vizek, a termőföld minősége, éghajlat. Ezt követi a lakosság felekezeti és nemzetiségi megoszlásában, nem és életkor, életmód és lakóhely szerinti bontásban. Külön tárgyalja a mezőgazdaságot és az ásványi kincseket, majd a „nemesítő ipart”. A kereskedelem, a tudomány, a közoktatás és az államszerkezet zárja az első részt. Az ausztriai birodalom részletes földrajzi leírásában négy koronaország-csoportot állít fel, és ír le részletesen: német szövetséghez tartozók, lengyel, olasz és magyar birodalmi koronaországok.

Magyarország 1859-ben statisztikai, birtokviszonyi és tophographiai szempontból. Részletes és kimerítő leírása az egyes vármegyéknek, s azokban a 100 holdnál többet bíró birtokosoknak, s szolgabírói járások szerint az egyes városoknak, mezővárosoknak, faluknak és pusztáknak, az utolsó posta feljegyzésével. – A tekintélyes cím többet ígér, de csak egy kötet jelent meg belőle 1859-ben a következő vármegyék bemutatásával: Trencsén, Szolnok, Dél-Bihar, Sáros, Észak-Bihar, Komárom, Győr, Esztergom. Sajnálhatjuk, hogy befejezetlen maradt. A nála megszokott általános ismertetés mellett leírja a legnagyobb birtokokat és birtokosaikat azok tiszta földjövendelmével, beürendben felsorolja a földbirtokosokat birtokaik részletes kimutatásával. (Ez a két fejezet a mai kutatók számára nagyon hasznos lehet.) A települések nem túl részletes leírása előtt számba veszi a megye természeti kincseit, gazdaságát, oktatás- és egészségügyét, valamint közigazgatását.

A magyar elem s elleneset valójában egy röpirat, reagálás egy indulatos sajtókampányra, amelyet az egyik magyar birodalmi tanácsosnak az a nyilatkozata indított el, amelyben Magyarország minden állandó lakosát magyarnak tekinti. Az ország nemzetiségi megosztottságára törekvők, élükön a bécsi és az augsburgi lapokkal (ezeket a Habsburgok anyagilag és erkölcsileg egyaránt tudatosan támogatták) számos magyarellenes írást jelentettek meg. (A nemzetiségi kérdés már pályája kezdetén is jelen volt közéletünkben.) Fényes idézi Franciaország példáját, ahol számos német ajkú él, vagy hivatkozik Bonaparte Napoleonra, aki az olasz Korzika szigetén született, mégis franciának tartotta magát. A sajtókampány célja az volt, hogy az európai köztudatba egy megosztott Magyarország képet plántáljon. Fényes az 1857. évi országos összeírásra hivatkozva kimutatja, hogy az akkori Magyarország lakóinak száma meghaladja a tízennégy milliót. Véleménye szerint ez a több mint 14 millió ember kivétel nélkül magyar, legfeljebb nemzetiségében nem az. Ugyanilyen józanságot, türelmet sugároznak a temetkezési szokásokról írott sorai. Emlékeztet arra, hogy ausztriai és cseh tartományokban milyen merevséget tapasztalni a temetkezési szokásokban. Ott, ha az adott településen nincs protestáns temető, akkor az elhunytat távoli, protestáns községbe szállítják. Ezzel szemben Pesten a különböző vallásúak régtől békében nyugszanak egymás mellett. A kortárs sajtó számára elérhető részét mindvégig nagy figyelemmel kísérő Fényes Elek nagyon sok írással replikázik, szembeszállva a nacionalista indulatok szítóiával.

A Magyarország ismertetése statisztikai, földirati s történelmi szempontból című műve befejezetlen maradt. Az Előbeszéd jól tükrözi, hogy Fényes egész életútjának legfontosabb mozgója a haza megismerése és megismertetése volt. A hazai statisztika ismerete minden művelt honfitársunk kötelessége, de legalább annyira fontos a vállalkozások, a törvényhozó testületek és a mindenkori kormányok számára is. Hivatkozik a harminc évvel korábban elkészített hat kötetes sorozatára, amelynek megújítására elérkezettnek látta az időt. „...oly roppant változások történtek hazánkban, hogy már magam alig ismerem régibb munkáimra.”

Az Előbeszédéből tudhatjuk meg, hogy ezt a művét négy kötetre tervezte: dunántúli területek, dunáninneni területek, tiszántúli területek és tiszáninneni területek bontásban. A negyedik kötet végére betűrendes mutatót szánt, ahol a vármegyék, városok, faluk és puszták neve után szerepelt volna a leírást tartalmazó oldal számára. A köteteket két-két szakaszban, szakaszonként öt-hét vármegyét feldolgozva tervezte meg. A vármegyék leírása a következő szerkezetben történt: általános statisztikai rajz, kiterjedés, természeti leírás, folyóvizek, tavak, mocsarak, növényi, állati és ásványi termékek, lakhelyek népessége, vallás és nemzetiség szerint, oktatásügy, ipar és kereskedelem, közlekedés és pos-

ta, egyesület, egészségügy, árvaellátás, uradalmak, tisztikar, adóügy, közigazgatás és országgyűlési képviselő. Ezt követik a települések adatai – nyelv, vallás, kiterjedés, a föld mezőgazdasági minősége, az esetleges ipari tevékenység megemlézése, a birtokos neve és az utolsó postaállomás megnevezésével.

Az első kötetet két szakaszban, 1865-ben és 1866-ban jelentette meg. Mindkét szakasz a dunántúli vármegyékkel foglalkozik. Előbb Baranya, Székes-Fehér, Győr, Komárom, Mosony és Somogy majd Sopron, Tolna, Vas, Veszprém és Zala vármegyék kerültek sorra. Sajnos ennél tovább nem jutott Fényes Elek.

A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint című munka Fényes Elek 1867. április 8-án elhangzott akadémiai előadásának könyvváltozata. Az előadás vitairat, és mint ilyen, szembeszáll azokkal az osztrák centrista vádakkal, amelyek szerint egyfelől Magyarországon a magyar nemzetiség kisebbségben van, másfelől pedig ez a „kisebbség” rákényszeríti nyelvét, intézményeit és kultúráját az itt élő többi nemzetiségre. A dolgozat a nemzetiségeket létszámuk alapján három kategóriába sorolja: egy millió lélekszám feletti a magyar, a román, a tót és a német nemzetiség, száz- és ötszáz ezer közötti számban élnek nálunk szerbek, ruthenek és horvátok, végül az „apró nemzetiségekhez” sorolja a sokacokat, vindusokat, bolgárokat, olaszokat, görögöket és a Szlavóniában élő clementinusokat. Nem sorolja ide a zsidókat, örményeket, cigányokat és franciákat, mivel ezek nyelvükben inkább a korábban felsoroltakat használták. Fényes az adatokat alapvetően az 1857. évi országos összeírás alapján állította össze. Mivel ez az összeírás nem tartalmazott hivatalos adatokat a nemzetiségekről, Fényes a különböző vallásfelekezetek névtáráiból igyekezett nemzetiségi adatokhoz jutni.

1525 lak., kik közt 1350 r. kath. sváb s köztök kevés magyar, 159 gör. kath., 6 ág., 7 ref., 3 zsidó, 164 földesgazda, 20 zsellér, 12 lakó. Van szép rom. kath. paroch. temploma, nevezetes urasági gép-szeszgyára. Határa 16460 hold amellyből 4750 h. szántó, 2020 h. rét, 1090 h. legelő, 650 h. szőlő, 7170 h. erdő, 780 h. haszonvehetlen. Urbériség: 134 egész telek után 4361 hold szántó, 1800 h. rét, 804 hold legelő, 400 h. szőlő, 536 h. erdő. A többi majorsági föld, rét és erdő 8559 hold. Földe sárga agyagos s erős trágyázást kíván, terem buzát, árpát, zabot, burgonyát, kevés tengerit. Szőlőhegye igen jó bort ad, s a szathmárral határos; legmagasabb tetején Sz. Dónát tiszteletére egy kápolna áll, honnan gyönyörű kilátás történik, s hova népes bucsujárások történnek; a hegy alatt fekvő Sós pusztán az uraságnak majorsága és gyönyörű juhtenyésztése van. A lakosok leginkább lovat és sertéseket tartanak kitünő sikerrel; s a sertésenyésztés az uraság roppant makkos erdejében szinte virágzó. Országos vásár 7-et tart csötörtök napokon, ugy a hetivásár is csötörtökre esik, de nagyon csekély. Mind a kirakó mind a baromvásár egyszerre történik. Erdődnek régen vára volt, de annak helyére gr. Károlyi Sándor 1730. a hegy végén csinos kastélyt építtetett, négyszegletes tornyokkal ékesítve honnan napkeletre bekerített kies vadas erdőcskét, délről Erdőd városát, s a Bikk aljában fekvő helységeket, nyugotról az er-

dői nagy erdőt, északról a szép szántóföldeket és Szathmár városát szemlélhetni. A kastélyból a pinczébe lehet a hegy alá lemenni, melly hét ágra oszlik, s 500 hordó bor könnyen elfér benne. Erdőd hajdan szinte a Drágfiaké volt; majd a Károlyi grófi családra szállván, jelenlegi birtokosa gr. Károlyi Lajos.

Erdődka, tót falu, Árva vm. a gallicziai, és trencsényi határszéleken; 978 kath., 4 zsidó lak., kik elszórva laknak. Van kath. paroch. temploma, 59 $\frac{3}{8}$ sessioja, 5 vizimalma, gyönyörű erdeje, nagy juhtenyésztése, sok fajdtyukja. F. u. az árvai uradalom. Ut. p. Rosenberg.

Erdőhegy, (Herdécs), magyar-oláh falu, Arad vgyében, a Fejér-Körös bal partján, Kis-Jenővel átellenben, 72 kath., 1100 ref., 600 n. egy. óhitű lak., reform. és óhitű anyatemplomokkal. Róna határa 5029 hold, mellyből belsőtelek 149 h., szántóföld 1659 h., kaszáló 1109 h., legelő 2112 hold. Majorság ebből 200 h. szántó, 400 h. rét, 136 h. legelő. Földje 1-ső osztálybeli, s minden gazdagon terem. Vize a Fejér-Körös, és a fejér-körsi malomcsatorna. Birja István főherczeg volt nádor.

Erdő-Kövesd, Heves v. magyar falu, egy kellemes vidéken, Pétervásárhoz északra $\frac{1}{4}$ mfd. 976 k., 4 zsidó lak. Kath. paroch templom; b. Orczy Józsefnő kastélyával. Gabonatermő határa a mátrai járásban a legjobbak közé tartozik. F. u. b. Orczynő. Rottenstein Józsefnő s. t. m.

Erdőszáda, Szathmár v. oláh mváros, a Szamos mellett, ut. p. Nagy-Bányához nyugotra 2 órányira: 18 romai, 1211 g. kath., 20 ref. lak, g. kath anyatemplommal. A város magas dombon fekszik; fekete agyagos földe termékeny; erdeje gyönyörű tölgyekből áll; szőlőhegye s vizimalma van. Várkastélyából, melly egy magas dombon fekszik, az egész regényes vidéket beláthatni. F. u. gr. Dégenfeld nemzetség.

Erdőtelek, Heves vm. magyar falu, Egerhez délre 4 mfdnyire: 1623 kath., 11 zsidó lak. Kath paroch. templommal. Határának mint egy fele homokos, fele igen termékeny fekete föld; szőlője, tágas legelője van, de fában szűkölködik. F. u. gr. Buttler János örök. Ut. p. Kápolna.

Erek, puszta, Zala vmegyében, Alsó-Örs mellett.

Alsó-Erek, Pest-Solt vm. népes puszta, 469 kath. lak. Kalocsához tartozik.

Felső-Erek, Pest-Solt vm. népes puszta, 144 kath. lak. Kalocsához tartozik.

Erenye, puszta, Zala vm. Szentgrót mellett.

Erk, Heves v. magyar falu, Tarana-Örs szomszédjában: 805 kath. lak., paroch. egyházzal. Jó föld, rét és legelő; nagy juhtenyésztés. F. u. Blaskovics József, Kállay Péter. Ut. p. Árokszállás.

Ernesztháza, Torontál v. igen szép német falu, egyenlő körben álló házaival: 1162 kath., 32 zsidó lak., áldott gazdag határral. Contact. hely. F. u. Kiss Erneszt

után a k. kincstár ut. p. Ny. Becskerek.

Érsek-Lél, lásd Lél.

Érsekujvár, (Neubäusel), élénk város, Alsó-Nyitra vgyének legalsó déli csucsában, a Nyitra vize mellett, lapályos rónaságon, mind Nyitrától, mind Komáromtól 5 mfd. távolságra, saját postahivattal és váltással, Perbete és F. Játó közt, a bécs-pesti vasutvonalban. Házai jól épültek, s köztök sok derék épület látható. Népesége 6936 lélek, kik csaknem mind r. katolikusok, nyelvre nézve főleg magyarok, aztán tótok s kevés németek. Van itt derék kath. paroch. templom, sz. ferenczi zárda, kath. gymnasium, k. tanító-képzőintézet, nagy vendégfogadó. Róna határa lapályos, de igen termékeny; mesteremberei számosan; vásárai gabonára, lóra és szarvasmarhára nézve nagy fontosságúak. Földesura az esztergomi érsek.

Hajdani vára a Nyitra posványaitól körülvéve, s mellynek most nyomait sem láthatni: régen a leg-erősebb s legfontosabb várak közül való volt hazánkban, s másfél század alatt 10 véres ostromot állott ki. Építője Várday Pál esztergomi érsek vala. Legelőször 1605-ben Bocskay vezére Rhédey Ferencz foglalta el, segítettve Homonai Bálinttól. 1619-ben Szécsy György Bethlen Gábor alvezére ostromlotta, s miután az őrsereg Koháry kapitányát tömlöczbe vetette, birtokába jött. 1621. Buquoi cs. tábornok akará visszavenni, de szerencsétlenül, mert az őrsereg

icsapván, maga Buquoi is elesett. 1663-ban a török nagyvezér rop-pant sereggel vétette körül, s au-gustus közepétől september végéig szüntelen bömböltek az ágyuk, s már 5 roham veretett vissza, még sem adá meg magát gr. Forgács Ádám a várparancsnok, mind ad-dig, míg az őrsereg mindenben fo-gyatkozást látván, pártot üte, s Forgácsot kénszeríté a vár feladá-sára. Ezután a törököktől csak 1685-ben vették vissza a mieink iszonyu erőködésekkkel, s áldoza-tokkal. Végre 1703-ban árulás ál-tal Rákóczy Ferencz foglalta el; de 1709-ben Heister cs. tábornok fel-adás következtében, visszavette, s később földig lerontatott.

Értény, magyar falu, Tolna vár-megyében, egy meneteles dombon, 1350 kath. lak., paroch. templom-mal. Endrősy János értényi plebá-nus egy grammaticalis iskolát is alapított itt, de a tőke a devalvatio miatt leolvadván, most fen nem áll-hat. Határa első osztálybeli; tiszta buzája hires. A hozzá tartozó Mé-hes pusztán Leányváranak, Ede-lény pusztán pedig Kupa várának omladékai láthatók. Az utolsónak hármás sánczai jól megkülönböz-tethetők, valamint közelében egy faragott kut is épségben vagyon s jó vízzel szolgál. Birja Eszterházy herczeg, s ut. p. Sió-fok.

Esküllő, Kalota, Keszteg, Peste-re, Ürgeteg, oláh faluk Bihar vgyé-ben, öt falu határának neveztetik, minthogy az erdő, legelő közös, megkülönböztetve nincsenek. Ez öt falu fekszik hegyes, völgyes vi-

déken, Váradhoz keletre 2 mfdny-távolságra. Földjük agyagos, so-vány; erdejük roppant; gyümölcs kivált szilva sok. Esküllőn lak 230, Kalotán 168, Kesztegen 198, Pes-terén 250, Ürgetegen 246, kik ke-vés kath, ref. és zsidót kivéve mindnyájan n. e. óhitűek, öt anya-templommal. Birják: Niczky, Ti-sza, Kabos, Eördög, Bekk, Szerda-helyi, Servánszky, Geőcz, Zámbó, Kállay, Irinyi családok.

Essegvár, lásd Herend, Veszp-rém vgyében.

Esső, Pest-Pilis v. puszta, Gyón-tól délre, 22 k., 2 ev. 1. F. u. gr. Keglevics

Eszény, puszta, Fejér vgyében, közel Isztimérhez, szép erdővel; gr. Zichy István palotai urad. tarto-zik.

Eszény, Szabolcs v. magyar falu, a Tiszán tul, Beregh vmgye szom-szédságában: 22 romai, 12 g. kath., 670 ref., 24 zsidó lak., ref. anyatemplommal, termékeny ha-tárral, erdővel. Van 8 ⁴/₈ 1-ső osz-tálybeli egész telke, F. u. hg. Esz-terházy, gróf Fáy, Beregszászy, Bideskuthy s. m. t. Ut. p. Ungvár.

Eszi, puszta, Bihar vgyében, lásd Komádi.

Eszlár (Tisza), Szabolcs v. ma-gyar falu, Tokajhoz dél-nyugotra 1 mfdnyire: 492 romai, 194 g. kat., 4 evang., 1496 ref., 14 zsidó lak., rom. kath. és ref. anyatemplom-mal, 21 első oszt. egész jobbágyte-lekkel. Itt sok nemesített juh ten-yésztetik. F. u. a Kállay nemzet-ség, s b. Bánffy, Ónody.

Esztár, magyar falu, Bihar vgyé-ben, szép síkságon, ut. postája Po-csaj. Lakja 1840 lakos, kik 15 r. kath., és 25 zsidót kivéve, mind-nyájan reformátusok s papjuk helyben. Határa 9000 hold, melly-ből szántó 4000 h., rét 2550 h., er-dő 250 hold, legelő 700 h., vizjárá-sos föld 1500 h., mellynek harma-dát szárazság idején kaszálni le-het. Ezekből urbériség 864 h. szántó, 300 h. rét, 250 h. nádas, a legelő közös; a többi majorság. Földe gazdag termékenységű, né-

hol azonban szikes, s kevés helyen homokkal vegyített; hires dohányt természet és szép szarvasmarhát nevel. Határát keresztülfutja a Be-rettyó; ebből szakad ki a Kék-Kál-ló s megy a konyári határra; van 40 holdnyi sziksós tava, több mocsár-ja, s a rétek közt egy vár nyoma, hol most az uraság baromfi majort tart. Fő birtokosa Szunyog Albert, aztán Hodosy Miklós, Vér Amalia, Schlak Károlynő, özv. Radványi Ferencznő, Radványi Lajos, Banó József.

(Fényes Elek: Magyarország. geographiai szótára I. köt. 306-309. old.; raktári jelzet: 604563)

MAGYARORSZÁG

GEOGRAPHIAI SZÓTÁRA.

MILLYEN MINDEN VÁROS, FALU ÉS PUSZTA, BETÜRENDEN
KÖRÜLMÉNYESEN LEHATN.

FÉNYES ELEK.

II. KÖTET.

F.
Fábiánfalva, puszta, Nógrád vármegyében, 95 kath. lak. Ipoly-Nyitra mellett, Gácshoz 2¹/₂ mfdl.
Fábiánháza, magyar-orsz. f. Szathmár vármegyében, Ecsedhez közel, 14 romai, 508 g. kath., 545 ref., 14 zsidó lak.; görög kath. és reform. anyateplomokkal. Homokdombos határa jó gabonát, kendert terem; szőleje, nyír erdeje, sovány rétje van. F. u. gr. Károlyi. Ut. posta Vállaj 1 óra.
Fábiánka, puszta, szabad Jász és Kun kerületekben, Madaras által biratik.
Fábián-Sebestyén, roppant és gazdag puszta Csongrád vmegyében, Szenteshez éjszakra 1¹/₄ órányira. Határa egészen róna, s 13,500 hold, melly részint gazdag szántóföldekből és rétekből, részint vizenyős területekből áll. Felét birja a gr. Keglevich család; felét a Tallián ágból: Abaffy Sándor, Dudinszky József, Pócs Ágoston, Somogyi Juliana Rozgonyi József özvegy, Somogyi Ignác, Tallián Gergely özv., Bárány Mihály özv., Potoczky Imre özv.; Kornis ágból: Juricskay Pál öz., Juricskay Móricz, Vilmos, Eduard, Adolf, Barczay Antal, Szabó Albert és János (zálogban); Rhedeny ágból: özv. Garay Andrásnő, Garas András és László, Szeghő József, Hermán András marad Sturman Sándor, Dobosy Lajos, Mikecz Mihály, Zsigmond, Mihály, Ferencz, Pál, Müller Ignác, Molnár Imre, Sarkadi Nagy Mihály öz., Nagy Istvánnő fiai, Nagy István, ennek fiai István, Sándor, Jó-

zsef; ismét József, Sándor, Mihály, Imre, özv. Nagy Jánosnő fiai, Nagy András özv., Nagy János s ennek fiai; Reviczky Frigyes, Bagosinó, Juricskay Karolina maradéki, Bagosi Lajos, Károly, Sughó József, Nagy József, Fabriczky János, Gaszner Lajos, József; Komlósy István, József, Rudnyánszyk Ferencz, Lánczy Jakab, József, özv. Lánczy Mária, Fáy Teréz, Fáy Károly, Klauzál Gábor stb.
Német-Facset, német-oláh m.v. Krassó vmegyében a Bega csatornája mellett, Lugoshoz kelet-éjszakra 3 mfdlnyire: 281 kath., 132 n. e. óhitű, 15 evang. lak., kath. paroch. templommal, postahivatallal a temesvári és erdélyi országotban, egy hegyen lévő régi omladozott várral. Székhelye egy kamarai kerületi tisztartásúgnak.
Oláh-Facset, oláh m.v. Krassó vmegyében, szinte a Bega mellékén: 5 kath., 658 n. e. óhitű lak. óhitű anyateplommal, termékeny határral, s jó rétekekkel, erdővel. F. u. a kamara.
Facska, tót falu, Trencsén vármegyében Thurócz vármegye szélén a róla neveztetett hegy tövében. Számlál 1352 kath., 20 zsidó lak. kath. paroch. templom. Fő gazdasága szép fenyves és tölgyes erdejében áll. F. u. b. Balassa és gr. Szapáry. Ut. posta Zsolna 4 óra.
Fadd, magyar falu, Tolna vármegyében a Duna jobb partján; 2331 kath., 35 evang., 1530 ref, 112 zsidó lak.; kath. és ref. paroch. szentegyházak.

Fadimák, oláh falu, Krassó v. megyében, Lugoshoz 3 órányira, közel Temes vmegyéhez. 5 kath., 972 óhitű lak. s anyatemplommal. Van itt urbéri birtok 131 h. házhely, 414 h. szántó, 212 h. rét, 82 h. legelő, 57 h. gyümölcsös, 72 hold szorgalmi föld. Majorsági: 1098 hold erdő, 197 h. szántó, 1066 h. legelő. Földje hegyes és sovány, főleg zabot és kukoriczát terem. Birja a kir. kincstár.

Fáj, magyar falu, Abauj vármegyében, Forróhoz három órányira: 254 r. kath., 8 g. kath., 2 evang., 66 ref., 11 zsidó lak. Kath. paroch. templom. Reform. szentegyház. Ékesíti az uraság kastélya és szép kerte. Szántóföldje, erdeje, szőlője elég és jó. F. u. gr. Fáy s m.

Fájkürth, tót- magyar falu, Bars vármegyében. Fekszik egy kies és termékeny dombon, a Komárom vmegyei határszéltől egy mértföldnyire 607 kath., 34 evang., 32 ref. lak. Kathol. paroch. templom. Nagy szőlőhegy és legelő. Sok szilvás és gyümölcsös kertek. Derék erdő. Termeszt búzát, kukoriczát, kenderet, lóherét s a t. F. u. több közbirtokosok. Ut. posta Érsekújvár.

Fajs, magyar falu, Somogy vármegyében 621 kath., 9 zsidó lak. Kath. paroch. templom. Urasági birkatenyésztés. Homokos határ. Erdő. F. u. Kund Vincze. Ut. posta Lak 2 óra.

Fajs, magyar falu Pest vmegyében, a Duna mellett, lapályos helyen, Pesthez 16 mfd., Tolnához 4 órányira. Lakja 2908 r. kath., anyatemplommal. Határa 4050

hold, mellyből szántóföld 1550 h., rét 500 h., erdő és gyümölcsös 1000 h., legelő 1000 hold. Urbériség itt nincs, de majorsági sincs, hanem lakosok még 1848 előtt szántóföldjeiket és gyümölcsöseiket minden adózás és dézsmamentesen birták. Földje, ha az árviztől el nem öntetik, igen jó, leginkább kukoriczát, árpát, búzát, továbbá paprikát, káposztát, burgonyát, lent és kenderet terem. A Dunán kívül van a helység alatt egy mély és nagy fok, mocsár igen sok, továbbá egy mesterségesen készített Kovácsshalom nevű hely, s épen a helység alatt az említett foktól körülvéve egy 20 holdnyi térség, melly hajdan menedékhelyül szolgált a lakosoknak. A falu birtokosa a k. alapítványi kincstár s a szegszárdi urad. tartozik.

Fájsz, német falu, Veszprém v. megyében, 328 kath. lak. Két egyenes sorházból áll, s elég csinos. Szántóföldje kevés és sovány. Erdeje bőven. Föld. u. Tallián nemzetség. Ut. posta Veszprém 1 1/2 mfd.

Pór-Fájsz, pusztá, Veszprém vmegyében, egy templom-omladdékkal, Veszprémhez 3/4 óra.

Fájtó, tót falu, Zólyom vármegyében a Fekete víz mellett: 477 kath. lak. F. u. a kamara. Beszterczebánya ut. posta 7 1/4 óra.

Fajzat, pusztá, Heves vmegyében, Tarjánhoz 1 órányira. 75 kath. lak. F. u. Almási Ferencz.

Fakó, pusztá, Pozsony vármegyében, 13 kath. lak. F. U. gr. Eszterházy Vinczéné. Beke és N.

Paka közt fekszik s ut. p. Pozsony.

Fakos, magyar falu, Zala vármegyében, gr. Festetics Antalé, a marczi járásban. Ut. posta Lak.

Falkocz, vindus falu, Vas vármegyében, a hegyek közt a mura-szombati uradalomban, 99 kath., 26 evang. lak. Ut. posta Radkersburg 2 3/4 óra.

Falkus, orosz falu, Zemplén v. megyében, Málcza fil. 51 romai, 520 g. kath., 5 ref., 24 zsidó lak. görög szentegyházzal, 554 hold szántófölddel. F. u. Kazinczy.

Falstin, tót falu, Szepes vmegyében, Fridman fil. 160 kath., 6 zsidó lak. F. u. b. Palocsay. Ut. posta Lőcse 12 óra.

Alsó-Falu, magyar falu Gömör és Kis-Hont vmegyékben, a Thurócz vize mellett, Ratkóhoz délkeletre 3 órányira. 9 kath., 362 ref. lak. Földjei részint síkságon, részint és inkább dombokon fekszenek, s termékenyek; rétjei jók; tölgyes erdeje derék. F. u. Farkas nemzetségbeliek s m. t.

Falucska, Hacsava, orosz falu, Beregh vmegyében, Munkácshez keletdélre 3 mföldnyire: 336 g. kath., 20 zsidó lak. Görög kath. paroch. Határa a dubrokaihoz hasonlít. F. u. a Komlosy nemzetsegbeliek.

Falucska, Hacsava, orosz falu, Torna vgyében, közel Szepes és Abauj vármegyékhez, magas hegyek közt, egy mély völgyben: 9 rom., 645 gör. kath. lak.; görög kath. parochiával. Határa hegyes, kősziklás, sovány; őszi gabonát nem igen

terem; erdeje fenyves és bikkes, vasbányákban dolgozik. A szomszéd Bodokai pusztának gyönyörű erdeje, fűrészmalma, s érczolvasztó koha van. F. u. gr. Keglevich.

Fancsal, tót falu, Abauj vármegyében, Forróhoz 1/2 órányira: 167 r. kath., 32 g. kath., 183 evang., 4 ref., 25 zsidó lak. Evang. anyaszentegyház. Sok és jó bor; termékeny határ. F. u. a Jób nemzetség.

Fancsal, magyar falu, Heves vmegyében a Mátra vidékén, kies völgyben, Gyöngyöshöz 1 3/4 órányira, 980 r. kath. lak., s anyatemplommal. Határa 3777 hold, mellyből szántó 1638 h., rét 391 h., közös legelő 355 h., szőlőhegy 226 hold, erdő 946 h., helység, templom, s conventionatusok birtoka 89 hold, haszonvehetlen 132 hold. Ezekből urbéri szántóföld 1200, majorsági 438 hold, mellyből 302 holdat a helység lakosai haszonbérben használnak, 136 h. pedig legelőnek tart fel. A majorsági földek nagyobb részint gödrösek és soványak; ellenben szőlőhegye híres kitűnő bort terem. Folyóvize nincs, hanem van egy nagy vízmos-ta árok, melly gyakran kiárad hóolvadáskor. Birja a helységet özvegy hg. Grasalkovichnó asszonyság.

Fancsika, oláhu Faska, oláh falu, Bihar vmegyében, Váradhoz keletre 2 1/2 mfd., igen hegyes erdős vidéken, 205 n. e. óhitű lak., anyatemplommal, 4 4/8 egész urb. telekkel, szép tágas erdővel. Földe vad; szilva elég. Birja Butoló János, kinek itt udvarháza is van.

Fancsika, kis puszta, Bihar v. megyében, Debreczen határához tartozik.

Fancsika, puszta, Zala vmegyében Szent Lőrincz és Nagyfalu puszta közt, derék erdővel, Zala-Egerszeghez 1 1/2 óra.

Fancsika, magyar falu, Bereg-Ugocsa vmegyében, N. Szőlőshöz 2 1/2 óra: 689 ref. és g. kath. lak., mind a két hitfelekezet anyatemplomával. Határa róna, s e vidéken a jobbák közé tartozik. Többen birják.

Er-Fancsika, oláh falu, Bihar vmegyében, Margita ut. postához 1 mfd. 400 n. e. óhitű lak., anyatemplommal. Agyagos szántófölde nem igen termékeny, erdeje, szőleje, s 5 3/4 urbéri telke van. Birja gr. Kemény.

Kis- és Nagy-Fancsika, puszták Bihar vmegyében, gazdag róna határral Ugra mellett. Birja hg. Eszterházy.

Farád, magyar falu, Sopron v. megyében, a Rábaközben, Csornához 1/2 mfd., a nagy kiterjedésű Hanság szomszédságában. Lakja 921 r. kath., 718 evang., 209 zsidó, s mind a három felekezetnek helyben papja. Róna határa 6123 hold, mellyből 79 h. belsőség, 76 h. új belsőség, 4236 h. szántóföld, 1572 h. Hansági rész, vagy mint itt nevezik hany; 160 hold utak, gödrök stb. Urbériség 10 3/4 telek után 518 h. szántóföld, 160 h. hany; a többi majorsági föld. Földe igen jó termő fekete agyag; a ló- és juhtenyésztés virágzó. Patakja van a hanyban Bodácsér. Birtokosai:

Felsőbüki Nagy Sándor, és több kisebb nemesek.

Farkasaszó, oláh f., Szathmár vmegyében, egy dombon a Szamos mellett, Erdély szomszédságában: 12 romai, 577 g. kath., 2 ref. lak.; g. kath. anyatemplommal. Földjei termékenyek; rétje, legelője, erdeje, s belső gyümölcsös kertjei jók. F. u. Kállay, Szaplóczay, Krassay örökösök s m. Ut. posta Nagybánya 4 óra.

Farkasd, m. m. város, Nyitra v. megyében, a Vágh jobb partján, Érsek-Ujvártól 2, Nyitrától 5 mföldnyire. Számlál 1043 kath., 26 evang., 1971 reform., két óhitű vagyonos lakosokat. Van ekklezsia; urasági ház és kert; vendégfogadó, s több urasági és privát csinos épületek, rév a Vághon. Határa nagy és igen termékeny; lakosi sok búzát, zabot, árpát, kukoriczát, kölest természetnek, káposztájokkal (melly igen híres) továbbá hagymával, répával s más kerti zöldségekkel nagy kereskedést űznek. Szarvas-marhát, valamint lovat sokat tartanak; az urasági nemesített spanyol birka-nyáj nézésre méltó. F. u. gr. Károlyi Lajos.

Farkasd, szép kis termékeny puszta, Pest vmegyében, Uri mellett, a Fáy nemzetségbeliek birják.

Farkasd, puszta, Komárom v. megyében, udvard mellett, juhtenyésztéssel.

Farkasfalva, Neumarkt, német falu, Vas vármegyében: 1027 kath. lak. Sok legelő; erdő. F. u. gr. Battányi Lajos. Ut. posta Fürstenfeld 2 óra.

Farkasfa, magyar falu, Vas v. megyében, Sz. Gothárdhoz 1 óra; 383 kath. lak. Sok legelő; erdő. A sz. gothárdi uradalomhoz tartozik.

Farkasfalva, tót falu, Szepes vmegyében, Menyhárdhoz délre 1/2 órányira: 418 kath., 30 evang. lak. F. u. Wieland. Ut. posta Lócse 2 1/2 óra.

Farkasfalva, orosz f., Ugocsa vmegyében, közel a Tiszához: 8 rom., 114 görög kath., 20 ref., 14 zsidó lak. Róna határa igen termékeny, kivált tengerire, rétjei igen jók; tölgyes erdeje minden esztendőben bőséggel terem makkot. F. u. nagyobb részben a Farkas nemzetségbeliek, továbbá Dózsa, Balogh örökösök. Ut. posta Halmi 2 1/2 óra.

Farkasfalva, tót falu, Zólyom vármegyében, a Garam bal partján, Zólyomhoz éjszakra 1 1/2 órányira: 96 kath., 137 evang. lak. Határa a jobbák közül való s szép káposztát, gabonát terem. F. u. többen.

Farkasgyepű v. Koplaló, puszta, Veszprém vármegyében. Ut. posta Városföld.

Farkashida (Tarkaszin), tót f. Pozsony vmegyében, a Dudvág mellett, N. Szombathoz 1 1/2 órányira: 559 kath., 11 zsidó lak. Mind földje, mind rétje 1-ső osztálybeli. F. u. gr. Eszterházy.

Farkaska, tót falu, Trencsén v. megyében: 110 kath., 2 evang., 4 zsidó lak. F. u. Motesiczky. Trencsénhez 2 1/4 órányira.

Farkaskut, puszta, Mosony v. megyében, Féltoronyhoz tartozik, nagy birkatenyésztéssel.

Farkaspataka, oláhul Lupaj, oláh falu, Bihar vmegyében, M. Csekéhez 2 óra: 415 n. e. óhitű lak., anyatemplommal, ispáni lakkkal és pálinkaházzal. Fejér agyagos földje, hegyeken s dombokon fekszik. Birja váradi deák káptalan. Vize a Hodis patak.

(Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, II. köt. 3-7. old.; raktári jelzet: 604563)

MAGYARORSZÁG

GEOGRAPHIAI SZÓTÁRA.

MELLYBEN MINDEN VÁROS, FALU ÉS FUSZTA, BETÖRENDIEN
KÖRÜLMÉNYESEN LEÍRATIK.

FENTES ELEK.

III. KÖTET.

Láb, tót falu, Pozsony vmegyében, ut. p. Stomfához északnyugotra 1 1/2 mfd. 1398 kath. 7 zsidó lak. Kath. paroch. templom. Határja homokos róna, sok kenderrel, halastóval, két vízimalommal. F. u. gr. Pálffy Leopold.

Labasincz, oláh falu, Temes vmegyében, egy hegytetőn, magas erdős helyek által elszigetelve, Lippához 4 órányira, 705 n. e. óhitű lak., s anyatemplommal. Határán van urb. szántó 504, kaszálló 244, legelő 96, szorgalom-föld 9, h. 454 □ öl, belsőség 114 hold. majorsági szántóföld 230 h. 800 □ öl, legelő 350 h. 430 □ öl, házhely 7 h. 74 □ öl, szilvas 42 h. 1236 □ öl, korcsma s mézszárszék 22 h., erdő 4914 h. 1054 □ öl, szőlő 2 h. 328 □ öl, templom, tanoda 41 h. 1000 □ öl, utak s haszonvehetlenek 128 h. 1306 □ öl. Van itt 10 fél, 52 negyed, 24 nyolczad telek, 28 zsellér, 10 lakó. Földe hegyes, köves, vízmosságos; fő kincse roppant erdejében áll, mellyben nagy vadak is tanyáznak. Birja a királyi kincstár.

Lábatlan, magyar falu, Komárom az uj r. szer. Esztergom vmegyében, Komáromhoz 5 5/16, Nyerges-Ujfaluhoz, melly utolsó postája, 6/16 állomásra, Pizskével együtt Komáromtól elszakítva Esztergom megye kebelében esik, a Duna mellett. Határa 6332 hold, mellyből 33 egész telek urbériség, a legelő közös. E kiterjedésbe azonban Pizske határa is befoglaltatik, melly egészen nemestelki hely.

Vidéke alacsony, hegyes, völgyes. Nagy szőlőhegye a neszmé-

Láb, tót falu, Pozsony vmegyében, ut. p. Stomfához északnyugotra 1 1/2 mfd. 1398 kath. 7 zsidó lak. Kath. paroch. templom. Határja homokos róna, sok kenderrel, halastóval, két vízimalommal. F. u. gr. Pálffy Leopold.

Labasincz, oláh falu, Temes vmegyében, egy hegytetőn, magas erdős helyek által elszigetelve, Lippához 4 órányira, 705 n. e. óhitű lak., s anyatemplommal. Határán van urb. szántó 504, kaszálló 244, legelő 96, szorgalom-föld 9, h. 454 □ öl, belsőség 114 hold. majorsági szántóföld 230 h. 800 □ öl, legelő 350 h. 430 □ öl, házhely 7 h. 74 □ öl, szilvas 42 h. 1236 □ öl, korcsma s mézszárszék 22 h., erdő 4914 h. 1054 □ öl, szőlő 2 h. 328 □ öl, templom, tanoda 41 h. 1000 □ öl, utak s haszonvehetlenek 128 h. 1306 □ öl. Van itt 10 fél, 52 negyed, 24 nyolczad telek, 28 zsellér, 10 lakó. Földe hegyes, köves, vízmosságos; fő kincse roppant erdejében áll, mellyben nagy vadak is tanyáznak. Birja a királyi kincstár.

Lábatlan, magyar falu, Komárom az uj r. szer. Esztergom vmegyében, Komáromhoz 5 5/16, Nyerges-Ujfaluhoz, melly utolsó postája, 6/16 állomásra, Pizskével együtt Komáromtól elszakítva Esztergom megye kebelében esik, a Duna mellett. Határa 6332 hold, mellyből 33 egész telek urbériség, a legelő közös. E kiterjedésbe azonban Pizske határa is befoglaltatik, melly egészen nemestelki hely.

Vidéke alacsony, hegyes, völgyes. Nagy szőlőhegye a neszmé-

lyihez hasonló bort ad. Van márványkő törése, sőt határában helyt kőszenet is találtak. Mészkereskedés. Lakja 488 reform., 102 r. kath., 19 zsidó, 4 ágostai, reform. anyatemplommal. Birják a Nedeczky, Kondé, stb. családok. Hajdan a Lábatlan nevű nevezetes magyar család birta, mellynek magva Györgyben kihalt 1558-ban.

Lábd, puszta, Zala vmegyében, Tördemiczhez tartozik, a Balaton mellett, Tapolczához 1 1/4 óra.

Lábod, magyar falu, Somogy vmegyében, 131 kath. 635 ref. lak., ref. anya-, kath. fiók szentegyházakkal. Vízimalom, szép erdő. F. u. gr. Széchenyi Pál. Ut. posta Babócsa.

Mező-Laborcz, orosz falu, Zemplén vmegyében, Papina fil. 12 római, 700 g. kath. 12 zsidó lak., 329 h. szántófölddel. F. u. gr. Csáky. Ut. posta Komarnyik.

Alsó-Labs, tót falu, Szepes vmegyében, Ofaluhoz nyugotra 1 1/7 mfdnyire, 760 kath., 35 zsidó lak. kath. paroch. templom. Kastély. Vízimalom. Hegyes, erdős határ. F. u. b. Palocsay Horváth. Ut. p. Késmárk.

Felső-Labs, tót falu, Szepes vmegyében, az elébbeni helységhez 1/2 órányira: 913 kath. lak., templommal. F. u. b. Palocsay Horváth.

Labsanka, tót falu, Szepes vmegyében, Labs fil. 461 kath. lak. F. u. b. Palocsay.

Lácza, magyar falu, Zemplén vmegyében, Király-Helmeczhez délre 1 órányira: 12 római, 13 g. kath., 404 ref., 9 zsidó lak., ref.

nyaszentegyházzal. 452 h. szántó-földdel, bőséges rétekekkel. F. u. gr. Sennyei, gr. Döry, Csuka, Zoltán, s m. Ut. posta Ujhely.

Láczfalva, orosz-tót falu, Zemplén vmegyében, Homonna fil. 100 r. 245 g. kath., 6 zsidó lak., 270 hold szántófölddel. F. u. gr. Csáky. Ut. p. N. Mihály

Láczfalu, oláh falu, Szathmár vmegyében, közel F. Bányához, 3 r. 714 g. kath. lak. s anyateplommal. Mezejök szűk, s ezen is szénát természetnek; erdejök kevés. F. u. a kamara.

Laczháza, magyar város, a Kis-Kunságban, Pesthez délre 4 mfd, közel a Dunához, 4000 lak., kik többnyire reformatusok, anyaegyházzal, postahivatallal. Határa termékeny, de népességéhez képest szűk.

Laczkó, tót falu, Hont vmegyében, a bozói uradalomban: 227 kath. lak. Selmeczhez 6 óra.

Laczkova, tót és német falu, Szepes vmegyében, a magurai járásban, Lőcséhez 7 $\frac{1}{4}$ órányira. Van 490 r. kath. lakosa, kiknek fele tót, fele német, 14 $\frac{2}{8}$ urbéri telke, 70 h. majorsági földje, derék erdeje, hegyi patakja. Földje közepszerű; terem árpát, zabot, burgonyát, lent, káposztát, répát. Birja Dursy Athanasius.

Lacsno, orosz falu, Sáros vmegyében, Szinye-Lipóczhoz nyugotra, Szepes vmegye szélén: 27 római, 109 g. kath. lak., sovány, erdős, hegyes határral. F. u. Szinyei Merse.

Lacsnás, oláh falu, Temes vmegyében, Kudriczhoz északra 1 mfd

hegyes, völgyes vidéken, 1025 n. e. óhitű lak., s anyateplommal. Van 8 fél, 179 negyed, 28 nyolczad telek és 5 zsellér után urbéri szántó 1224 h. kaszálló 653 h., legelő 223 h., házhely 220 h., ezenkívül a lakosok kezén vannak szőlők és szilvasok 240 h. 800 □ öl. A majorsági birtok 2100 h. mellynek nagyobb része erdő. Földe urbérideg 2. osztálybeli ugyan, de azért termékeny és szép buzát, zabot, kukoriczát terem. Birja Sztojanovics János.

Magyar-Lád, magyar falu, Somogy vmegyében, Szigetvárhoz 2 $\frac{1}{2}$ óra, dombos helyen, 236 ref. lakossal és templommal.

Német-Lád, Magy.-Láddal összeragasztva szép dombos helyen fekszik, s vagyon a két faluban papok és mesterek telkeivel 46 $\frac{6}{8}$ urbéri telek, N.-Ladon 662 r. kath. német de magyarul is tudó lakos, 14 zsidó. Határjuk róna és 3379 $\frac{2}{8}$ holdra terjed. A föld jó s mindent megterem; szőlő 117 hold. A két hely birtokosa Czindery László úr, kinek itt jeles laka, gyönyörű angol kertje van, sok üveg- és mulató-házzal, mesterséges tavakkal; és egy igen szép angol telivér ménessel.

Szendrő-Lád, magyar falu, Borsod vgyében, Edelenytől Szendrőnek vivő országutban, amattól $\frac{6}{16}$ ettől $\frac{7}{16}$ állomásnyira, a Bodva balparján, annak téres völgyében, kies vidéken. Szomszédjai Garadna, Abód, Ládbesenyő, Balajt, Borsod, pusztá Kazincz. Határkiterjedése 3809 hold, ebből 81 h. belsőség 661 szántóföld, 316 rét, 72 szőlő, 2636 erdő, 43 használat-

lan. Urbérideg 7 $\frac{1}{2}$ elsőosztályu telek. Lakóház 114; lakos 654, u. m. 321 r. kath., 9 g. kath, 308 ref. 1 óhitű, 15 zsidó. Helyben van ref. anyaegyház, a r. kath. templommal s iskolával ellátott leányegyház Ládbesenyőhöz tartozik. Van egy vízimalma. Választója volt 1848-ban 32 u. m. 22 telkes gazda, 1 kézműves, 4 értelmiség s 5 régiebb jogu. Birtokosok Berzeviczy, Gombos, Korotnoky, Dobos, Hodossy családok.

Sajó-Lád, magyar falu, Borsod vmegyében, Miskolcztól $\frac{12}{16}$ állomásra rónaságon. Határának kiterjedése körülbelől 2090 hold, mellyből szántóföld 723 $\frac{3}{4}$ h., rét 152 hold, erdő 640 h., belső telek 80 h., legelő 404 $\frac{1}{4}$ h., többi 90 h. műveletlen. Van még ezen helységhez tartozó két kis pusztá, n. m. Jenke és Déta. Az első 96 hold szántóföldből, 224 h. kaszálóból és 190 h. erdőből áll. Déta, melly monda szerint nevét vette a szomszéd Ónod városában 1707-dik évben Rákóczy Ferencz alatt tartott országgyűléstől, hová tudniillik az öszvehuzott katonaság lovainak legelőül adatott, áll 67 hold szántóföldből és 95 h. rétből. Urbéri föld 481 $\frac{2}{8}$ h., rét 111 h., legelő 339 $\frac{1}{4}$ h., ezenfelül minden szántóföld, legelő, rét, erdő, valamint a puszták is az uraságéi. A föld nagyobb részben fekete, kevés agyaggal vegyült, egy része homokos, de e mellett jól termő; terem leginkább buzát, rozst, árpát, kukoriczát, zabot, krumplit és mindeféle hüvelyes veteményt. A mezei gazdaság jó ál-

lapotban van, minthogy népe szorgalmas; az állattenyésztés türethető. A lakosok száma 968 lélek, ebből r. kath. 906, anyateplommal, g. kath. 19, reform. 16, zsidó 27. Nemre van férfi 475, asszony 493; nyelvre mind magyar,- foglalatosságára nézve van uraság tisztje 3, lelkész 1, kántor 1, jegyző 1, bíró 1, telkes gazda 42, házas zsellér 87, házatlan 10, mesterember 5, u. m. molnár 3 legénnyel, kovács 1, legény 1, inas 3, asztalos kontár 1, inas 1, kerékgyártó 1, csizmadia 2. A helység határát keresztülfolyja a Sajó vize, melly temérdek károkat okoz, ugy szántóföldekben, mint rétekekben; ezen folyamon van az uraságnak 11 kerekü malma. A helység közepén álló erős anyagból készült nagy épület (hajdan Paulinusok klastroma), mellyet a templommal együtt Sz. Pálról nevezett szerzetesek laktak, kiknek alapítójok volt Onodi Czudar Péter és György, most lakást ad a helybeli lelkésznek és gazdasági tisztekeknek; van a helység közelébe egy Δ formába épült kápolna a hét fájdmú szűz tiszteletére. Van a helységben az uraságnak egy pálinkagyára, melly 4 ember segedelmével 450-500 akó 20 fokú pálinkát, és egy olajgyára, melly szinte 4 ember segedelmével 150-200 mázsa olajat állít elő. Sajó-Lád, valamint erről nevezett uradalom a vallásos alapítványi javakhoz tartozik.

Hajdan itt paulinusok zárdája volt, mellyet 1560-ban Tamás perjel ujitott meg, eladván e czélra Panka Péternek Abaujmegeyi alsó Golop helységének felét.

Lada, tót falu, Sáros vmegyében, Kapihoz $\frac{1}{2}$ órányira: 74 kat., 201 evang., 16 zsidó lak. Földe jó rozstot terem. F. u. Kapy nemzetség.

Ladány, magyar falu, Székesfejér vmegyében, Veszprém megye szélén, egy termékeny szép vidéken, 268 kath., 410 reform., 6 zsidó lak., ref. anyaekklézsiával, szép urasági kastéllyal és kerttel, vizimalommal, kövér szántóföldekkel, erdővel, tágas rétekkel. F. u. gr. Schmidigg. Ut. p. Fejérvár.

Ladány, (Ludányi), magyar falu Bars vmegyében, Hont megye szélén: 207 kath., 499 ref., 10 evang. lak., kat. és ref. anyaszentegyházakkal. Rétje, legelője bőséggel. Dohányt termeszt. F. u. h. Eszterházy. Lévához 1 óra.

Jász-Ladány, szabad magyar m. v. a Jászságban, Jász-Berényhez 2 óra, 5000 kath. lak. Van szép paroch temploma, gazdag tiszta búzát termő határa, mellynek egy részét Millér nevű ága a Tiszának, valamint a Zagyva is előnti, mellynél fogva csaknem 2 mfl. töltést kéntelen tartani.

Körös-Ladány, hajdan Körös Nadány, magyar falu, Békés megyében, a Sebes-Körös partján, Békéshez északra 3 mfl. nyire: 485 kath., 3413 ref., 10 óhitű lakosokkal. Neve Ásiából kihozott szó, s zsidó és chaldaei nyelven mind Ladány, mind Nadány, annyit tesz mint hüvely, tok. Már 1200-ban előfordul a váradi regestrumban. A reformatió elején a törzsökös Nadányi magyar nemzetség birta, melly Bihar vmegyében jelenleg is

virágzó, de 1608 táján elpusztultán a helység, ez 1719-ben szinte Harukkern János Györgynek adott. Ékesíti a helységet az urasági pompás kastély, a mellette lévő kies kert, s a Körös szigetében most készülő angolkert. Továbbá van itt kath. és ref. anyatemplom, uradalmi és vármegyei lakház, egy mellette lévő nagy kerttel; vendégfogadó, 8 liszt-, 1 olajmalom, sörház, hol ezen a környéken a legjobb sör főzetik; derék híd a Körösön, 489 ház. Határa lapályos, szíkes fekete föld, melly ha megszárad, kőkeménységűvé válik, nehéz munkálattal, egyébiránt jótermő. Egész telek van 116, melly 60 holdjával méretett ki, u. m. 38 h. szántóföld, 22 h. kaszálló, három fordulóra osztva. Kétszeri szántás után természetnek búzát, árpát, zabot, kukoriczát, kölest. Szőleje 4 helyt van, s jó időben 2000 akót megterem. Szilvája, almája, meggye bőséggel, nemesebb gyümölcsöket oltogatni csak most kezdenek. A helység alatt folyó Körösben kevés halat és rákot fognak. Az árvizek elhárítására boldogult b. Wenkheim József sok és költséges csatornát ásatott, de azért a határt most is gyakran elborítja a víz, mintez 1830-n megtörtént. Erdeje nincsen, hanem a közel levő Facsi erdőből, melly az uraság allodiuma, szerez tűzi és épületi fát. Az uraság igen szép nemesített birkákat tart, mellyeknek fajtájából a lakosok is 6000 darabot tenyésztének, így szinte 2000 szarvasmarhát, 1500 szép lovat. Sertést pedig mind az

uraság mind a jobbágyság felesen tart. Az uraság bivalyokat is tenyészt. F. u. Wenkheim József özvegye, született b. Orczy Therézia asszonyság, s ennek fia b. Wenkheim Béla.

Órmező-Ladány, magyar falu, Szabolcs vmegyében, Beregh megye szélén, Órmező szomszédságában: 16 római, 3 g. kath., 205 ref., 61 zsidó lak., ref. anyatemplommal, 1 $\frac{6}{8}$ másod osztálybeli egész telekkel. F. u. gr. Forgács, gr. Vay Ábrahám, b. Horváth, Jékey, Király, Lakatos, Maklár, Pethő, Szuhay, Uzonyi. Ut. p. Vásáros-Namény.

Püspök-Ladány, magyar mező város, Szabolcs vmegyében, Debreczenhez délnyugotra 4 mfl. nyire: 959 római, 31 g. kath., 1 evang., 3305 ref., 4 n. e. óhitű, 15 zsidó lak. római kath. és ref. anyatemplommal. Gazdag fekete földü határának jórésze már a Sárrétjéhez tartozik, s azért nádja sok, de szénában is szerfeletti bősége lenne, ha néha az árvizek a kaszálókat el nem öntenék Van 76 $\frac{4}{8}$ első osztálybeli telke. F. u. a religioi kincstár. Országos vásárra ez évben kapott szabadalmat.

Tisza-Ladány, magyar falu, Szabolcs vmegyében, a Terkaközben: 9 kat., 547 ref., 8 zsidó lak., ref. anyatemplommal, 12 első osztálybeli egész telekkel. F. u. a kamara. Ut. p. Tokaj.

Ládháza, magyar falu, Borsod vmegyében, Miskolcztól $\frac{13}{16}$ állomásra rónaságon; határának kiterjedése tagosítás hiányában hoz-

závetőleg 816 hold, ebből szántó föld 123, rét 598, legelő 30, erdő 25 hold. A helység fekszik mintegy 40 holdnyi földön; urbéri föld van 90 hold szántóföld és 92 h. rét, a többi mind allodialis vagy földesuri majorság, urbéri telek van 27 nyolczad részes. A föld mineműsége fekete, nagy részben igen vizálós, mert a Hejő vize gyakran egészen előnti a rétet. Terem rozstot, árpát, zabot, kukoriczát, krumplit. Az állattenyésztés silány, s általában mezei gazdaság igen csekély. Lakosok, vallásszerint, r. kath. 7, ref. 203 anyaegyházzal, mellyhez Nyék és Mályi leányegyházak is tartoznak. zsidó 9, nyelvszerint magyar 207; ujmagyar 5, zsidó 9; nemszerint férfi 98, asszony 114; foglalatosság szerint földesur 8, haszonbérő 1, lelkes 1, kántor 1, jegyző 1, biró 1, korcsmáros 2, cseléd 15, jobbágy 13, zsellér 13, lakó 11, mesterember 5, u. m. 1 molnár, 1 kovács, 3 csizmadia, s ezek mint kontárok; az összes mesterségi keresetők, molnáré 200, kovácsé 65, csizmadiaé 140 vfrt. A helység tövében foly a Hejő vize, rákja s csádéja van igen sok és jó. Nevezetes épülete Spécz Antal ur szeszgyára; a gyár középszerű élettermés évben foglalatostkodtat october elejétől kezdve április utójáig egész munkáltatásban 12-14 rendszeren hónapos munkást, a nyári munkáltatásban, melly ugyan nem folytonosan működik 4-et. Kivántatik a gyár fentartására 2-től 5,000 pgő frt., miután csak attól függ, hogy mily

Ilyen mennyiségben szedethetnek be az anyagok, a készítménynek bizonyos mennyiségét meghatározni lehetetlen, hanem a gyár tőkáját évenként egy vagy kétszer forgathatja. Az elkészült szesz eladás helye legközelebb eső város Miskolcz, hol a Lengyelhonival hasonló áron kél, sőt annál inkább kerestetik. A helység mostani bir-

tokosai: Miskolcz városa. Gr. Erdődy, b. Sekkendorf, Specz Antal, Balogh örökösök, Bizony Sámuel, Paksy család, és Novák örökösök.

1754-ben B. Meskó Jakab bizonyos birtokrész iránt a Miskolcz városi nemességgel, mint közbirtokossággal barátságos egyezkedést kötött.

(Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. III. köt. 3-7. old.; raktári jelzet: 604564)

Nyiregyháza, szabad kiváltságolt város, fekszik Szabolcs vármegyében, Tokajtól 4, Nagy-Kállótól 1 $\frac{1}{2}$, Debreczentől 6 mfdnyire, rónaságon, földje nagyobb részint homokos, helyenkint sárgás, helyenkint feketés; nyugot felől azonban kemény fekete, terem buzát is nagyobb részt azonban rozsot, árpát, zabot, kukoriczát, burgonyát, babot, mákot, stb. A mostani város helyén ennek előtte ugyan ily nevezetű helység állott melly, minthogy az 1635. 68, továbbá 1638. 67. t. cz. után hajdui kiváltságokat nem gyakorolhatott, annyira pusztulásnak indult, hogy Rákóczy György és Ferencz megújítva kiadott szabadalom levelekben szép kiváltságok engedésével újra igyekeztek megnépesíteni, végre egészen elpusztult; mig gr. Károlyi Ferencz ns Petrikovics János kezéhez 1753-ik évben kiadott u. n. pápens mellett mellyben a többek között azon kedvező ígélet tétetett, hogy az új lakosok soha ur dolgára hajtani nem fognak, s azt évenként egy arany fizetéssel megválthatják, leginkább Békés vmegyéből Szarvasról és Csabáról, de később a felöldi megyéből is összegyűlt ágostai vallást követő tót ajkú néppel ujabban megtelepítettett, később az uraság által kiadott rendes telepítési szerződés által több jogokkal is, mellyek között nevezetes, hogy az egész határ a lakosok birtokába bocsáttatott, sem magának a föld. uraságnak, sem pedig tisztjeinek semmi gazdálkodást folytatni nem lehetett, az uri haszonvé-

teleknek haszonbérben birhatás megígértetett, körükbe görög vagy zsidó le nem települhetett stb., megajándékozott. A mostani város tehát 1754-ik év elején újra gyarmatosított hely, összetartó, szorgalmatos lakosai iparkodása által anyira sebesen haladt virágzásában, hogy megtelepülésének 32-ik évében már városok sorába emelteték, 1800-dik évben az akkori franczia háboru alatt 10 ujonczokat és 6 lovasokat segedelem fejében ajánlván, ezért a fejedelem által ezüst érdempénzzel megtiszteltetett, mellyet a város főbirája azóta minden ünnepélyes alkalommal mellén visel, felállításának 50-ik évében örökvallási szerződés mellett megvette magát fele részben, a Dessewffy grófi családtól, végre 70-ik éves korában a Károlyi grófi családtól magát a másik fele részben is kiváltotta, s urává tévén magát minden földes uri jogoknak és haszonvételeknek is, most már egészen szabad, még pedig tisztán, mert kebelében semmiféle curiálitás nincsen, minden telek egyenlően váltott természetű; nevezetes, hogy a Károlyi család kiváltság mellett a királyi vagyis püspöki dézsmát is birvá, ezen jog is a városra ruháztatott. 1837-dik évben végre királyi szabadalom által tanácsa is rendezve lőn, melly rendezés által a város kormányára két tanácsok állittattak, belső, áll: fő biróból, albiróból, ki most már kapitány nevezet alatt hivataloskodik, és 12 tanácsnokból, külső vagy a választott polgárokból, kik

nek elnökük a polgármester, a város közigazgatását a választott közönség folytatja, de minden határozatai helyben hagyás végett a belső tanácsokkal közlendők, ez által a rögtönzések mellőztetnek ugyan, de nem lévén meghatározva, hogy a helyben hagyást a tanács hányszor tagadhatja meg, a korlátlan vetonak megszüntetése tekintetéből nagyon kívánatos volna, vagy a számát meghatározni hányszor lehessen a helybenhagyást megtagadni, vagy pedig az elegyes gyűlést, mellyben a többség megtudathatnék, a két tanács tagjai szavazati arányának is meghatározásával elrendezni, addig ezen vető azzal ellensúlyoztatik, hogy alkotott rendszabály szerint nemcsak a végrehajtás, de indítványozás is kirekesztőleg a választott közönséget illeti.

A város határában van 16,000 hold szántó és kaszállóföld, 1600 ölével mérve, 322³/₄ nyilas szőlős-, és 236 nyilas gyümölcsös kertek, 1006 hold erdő és 9000 hold legelő; ezen utóbbiak mind 1200 ölével véve, a belváros 1720 portákból, vagy is belső telkekből áll, és 53 utcákat s 18 utcaközöket számlál, a belső telkek külső földekkel semmi összeköttetésben nincsenek, valamint ezek se egymással, 5 holdnál kisebb, 60 holdnál nagyobb birtoka azonban egy lakosnak nem lehet. A lakosok nagyobb része földmivelő, külső telkeik szállásföldnek neveztetnek, kötetaljakra osztvák, nevezetüket veszik kötéltül, mellyel eredeti-

leg mérettettek, a kötel volt 30 öles s ennyi volt a kimért föld szélessége, hosszában pedig a szekér kerekének 15-szöri fordulása számtatott egy kötelnek, s 21 ilyen kötel tette a föld hosszát, jelenleg 10 holdbúl áll egy kötetalja, 1600 ölével számítva. Eredetileg birtokát minden lakos egy tagba bírta, most is még sokan egy tagban birják szállásföldrüket, de több helyen fel van már annyira darabolva, hogy némely kötetalj föld 810 darabból is áll. A szállásokon tanyák vannak, lakó és marhatartó épületekkel ellátva, többnyire egyszeri szántásba vetnek, s trágyázás helyett gyakrabban kukoricza alá használják földjüket, az egyszeri szántáshoz ragaszkodva, még nem azon vannak, hogy kevés földet, de jól mivelnének, hanem szeretnek sokat szántani, elannyira, hogy a szomszéd pusztákon még több árendális földjük van, mint mennyit szállásföldekben birnak; kezdenek azonban már többen ugarolni is, és a luczernást is megkedvelvén, mind inkább szaporítják, a legelőnek mintegy 5-öd részét a város évenként ki szokta osztani legelő javítás végett szántás alá, s itt annak idejében köles bőven terem, a legelő mindössze is kevés és hitvány lévén, heverő marhák számára 6-8 mfdnyi távol-ságra is kénytelen a város lakosai számára legelőt bérelni, a marhatartást kedvelik a lakosok, épen ezért szántás mellett nem annyira mag, mint takarmány után vágnak, juhokból a két nyiretű birká-

kat tartják, évenként mintegy 400 mázsa gypjut adnak el, sertést többet tartanak, ha a legelő nagyobb és rétséges volna, az előkelő gazdák lovai szépek, közép nagyságúak. A dohányt csak közelebbi években kezdték nagyobb mennyiségben termesztetni, hogy ezt még inkább megkedveljék, igen jutalmas bérért szokott a város évenként mintegy 200 hold földet dohány alá kiosztani. Szőlőket a szomszéd helységek határaiban sokkal többet birván a lakosok, mint itthon, boruk elég van; még el is adhatnak.

Nevezetesebb intézetei:

1. Helybeli viszonyos tűz kármentesítő intézet, melly még a megyei-nek felállítása előtt létesült, minden kényszerítés nélkül kinek-kinek szabad tetszésére biztatván a hozzáállás, egyedül a belvárosi épületekre s azoknak is csupán fedeleikre szoritkozik, és kivetések csak szerencsétlenségek esetei előállásával történnek, jelenleg mintegy fél milliom forintig terjednek a biztosítások; rendszabályai szerint minden leégett lakos házát cseréppel köteles fedetni, de hogy ezt könnyebben teljesíthesse, hitelbe kapja a szükséges cserépmennyiséget a várostól 6 évre kamat fizetés mellett.

2. Kisdedovó, részint műkedvelők előadásai, részint egyesek szives adományozásai, legnagyobb részben pedig a város közönsége nagylelkű ajánlása által 1847-dik évben felállítván és kellő évenkénti jövedelemmel ellátván,

az ovonczok száma már első évben is százon felül volt.

3. Néptanítókat képző intézet a tizsamelléki evangélikusok által nagy részben a helybeni egyház segédelmével a mult 1847-dik évben nyitattott meg. Ennek gyámolítására a város közönsége 50 hold földet ajánlott, olly feltétel alatt, ha az abbani oktató által a váltó gazdaság gyakorlatilag fog taníttatni, s ehez a helybeniek gyermekeiknek valláskülönbség nélkül szabad accessusok lesz.

4. Casinó 1831-ik évtől folyvást fenáll, évenként körül belől 100 tagokat számlál, több rendbeli hirlapokat tart, és könyvtára is van.

5. Kórház, mellynek tőkéje eddig csak néhány ezer forintból áll ugyan, de a város által némely jövedelmekkel dotálva s a 6 évre alakult helybeli nőegylet által évenkénti fizetések vállalásával gyámolítva olly állapotban van már is, hogy olykor 20 beteget is képes naponként befogadni.

6. Fördő, az erdő alatti Sóstó nyugoti partján, egy kies regényes vidéken elegendő vendég- és fordószobákkal, táncz- és tekézőtermekkel is egész kényelemig ellátva, melly távol vidékről is sikerrel látogatatik beteg és egyéb mulató vendégek által. Ezen sóstóbani víz vegytanilag resolváltván a levegő +14°/R = 1,9297 mellett, 16 obonyi vízben van 289, 12 szemer szilárdrés; gyógyereje: csúzköszvény és bőrkiütésekben hasznos.

7. Takarékmagtár, alapított a város által ezen célra ajánlott 250 köböl gabonából, gyarapított a polgárok és többi lakosok szives adományozásaibul s jelenleg alig pár év alatt 600 köbölnél többre szaporodott.

8. Van benne egy magán nevelő intézet a Jármay nővéreké, melly nem csak a városra, de vidékére nézve is már majd 20 évek óta nagy megelégedéssel működik.

Gyárai vannak:

1. Cserépgyár, mellyben évenként legalább 300,000 cserép égettetik, minthogy azonban a határban még eddig egészen alkalmas föld nem találtatott, egy harmad részben a Tisza aljából, 3 mfdnyiről szállíttatni szokott agyaggal egyelittetik, vékája az agyagnak beszállítva 12-15 vkr., a cserepnek ezre pedig helybelieknek 20, vidékieknek 26 vfrt, helybelieknek 3 évre kamat mellett hitelbe is adatik; eddig 2 templom, 3 paplak, a városháza, és még legalább 100 nagyobb, kisebb épületek már csereppel fedék.

2. Szóda-gyár, az erdő észak-keleti oldalán lévő Sóstó északi partján, közel a fördőhöz, ezelőtt sokkal több, most azonban miután a gyár részvényesei között folyó per miatt, zárlat alatt van, évenként csak mintegy 600 mázsa szódát készít, részint azon sóstónak, részint a több határban levő tavaknak vízleapadás után separtetni szokott szikásóból.

3. Egy gyufa és több szivar-gyárak.

Országos vásárja van 4, és minden szombaton heti-vására, baromvásárral, országos vásárai közül a Pünkösdi előtti és Kisasszony napi igen népes, heti-vásárai is gyakran olly népesekek, hogy országos-vásárokkal is felérnek, piacza van 7: belső, élet, barom, sertés, széna, fa és nád piacok, különösen életre nézve nagy emporium és még sokkal nevezetesebb leend, ha Tokaj kiköveztetik, s onnan Nyiregyházaig egészen elkészül a munkában levő kemény út.

A lakosok száma haladja a 18 ezret, nyelvökre nézve a többség tót, de czélszerű intézkedések tétetvén a magyar nyelvnek iskolában taníttatása iránt, a magyar szembe-tünőképen terjed, azt is széltiben beszélnek, legalább alig találtatik már, ki azt nem értené, a tisztesebb rendűek közt társalgási nyelv a magyar, tőlük által megy már a középrendű polgárookra is, magyarul összeeskettetni, kereszteltetni és temetkeztetni, a bon tonhoz tartozván, ezzel is a magyarosodók száma napról napra szaporodik, vallásukra nézve evangélikusok, romai és görög katolikusok s reformatusok. Az evangélikusok száma haladja a 13 ezret, még 1783-ban nyert engedelem következtében építették nagyszerű templomjukat 32 ölnyi magas toronnyal; van két rendes, egy segédlelkészök, 1820-dik évtől egy felügyelőből, egy gondnokból és 60 tagból álló Presbiteriumjuk, az istentisztelet tótul még minden vasárnap tartatik, magyarul hónapokint

kétszer és minden sátoros ünnep 2-dik napján reggelén a tót előtt. Miután a magyar hívek száma szemlátomást szaporodik, ohajtható, hogy évenként ha csak 4 vasárnapon is vagy egyedül magyar nyelven, vagy legalább olly időben tartanék magyar istentisztelet, mint most a tót, oskoláik vannak 9 számmal, nyelvészeti 1, nagyobb fiú és leány polgári 2, kisebb fiú és leány 2 és elemi 4; az utóbbiban a tanítási nyelv magyar és tót, a többi 5-ben tisztán magyar, tanulók száma 1847-ben volt 1244. Andaházi Szilágyi féle alapítványból évenként 1900 pfrt. fordittatik magyar nyelv terjesztése körül, az oskolákra különös igazgatóság ügyel fel. A rom. katolikusok száma 3000, 1 rendes, 1 segéd-lelkéssel, 1 tanítóval és 150 tanulókkal, lehetnének azonban még 100 oskolázhatók, templomjuk melly a város közepén van, nagy emlékü b. Szepessy Ignác pécsei püspök ajtatos adományából épült, az istentisztelet felváltva egyik vasárnap magyar, másikon tót nyelven tartatik. A görög katolikusok száma 1500, 1 rendes lelkéssel, 1 tanítóval, tanulók száma 100, a hívek

jobbadán magyarok, a rituálét kévéve, a szent beszédek egyedül magyar nyelven tartatnak. A reformatusok száma 600, ezek mind magyarok, 1 tanítóval és 50 tanulóval. – Templomjuk régi goth épület a templom homlokzatán még 1770-dik évben olvashatott felírás szerint már 1411-ben felállott, 1654-dik évben, és így a város újra telepítése előtt 100 éve megújított, később elpusztulván, 1764-ben kiigazítottatott, az előtt kőfállal volt körül kerítve, melly azonban 1809-ben elbontatott, a templom főreszt annak hátulso ovál részétől elválasztó bolton ezen felírás olvasható: „Templum hocce reformatorum Deo sacrum renovatum est anno 1654 per Mathiam Vay loci pastorem, anno 1764. per Steph. Nagy Szénási Batoriensem V.D. anno 1794. per Michaelem Bagdi V. D. M.“ Az Andaházi Szilágyi féle alapítványból a reformatusok is évenként 100 pfrtot kapnak, mellyből 30 pfrt a lelkészé és 20 pfrt a tanítóé, a többi pedig az egyház szükségéire fordittatik. Zsidók csak az 1840-ik törvény után szivárogtak be, eddig mintegy 30 vannak.

(Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. III. köt. 150-153. old.; raktári jelzet: 604564)

MAGYARORSZÁG

GEOGRAPHIAI SZÓTÁRA.

MELLYKEN MINDEN VÁROS, FALU ÉS PUSZTA, BETÜBENDBEN KÖRÜLMÉNYESEN LEÍRATIK.

FÉLVES ELEK.

IV. KÖTET.

834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

Szent-Endre, szabadalmas város, Pest-Pilis vmegyében, Budához 2 mfdnyire, 3600 lak., kiknek $\frac{2}{3}$ rom. kath., kevés reform., evang. és zsidó, $\frac{1}{3}$ része n. e. óhitű. Nyelvre nézve németek, ráczok, magyarok. Hajdan nevezetesebb város volt, mit számos szentegyházai (1 kath., 6 óhitű templom) bizonyítanak. Most néhány csinos házain kívül van vendégfogadója, gyógyszertára, révje a Dunán, több boltja és malma a Dunán. Szántóföldje kevés, de mindent jól megterem, különösen a kukoriczát; erdeje nagy; de fő kincse szőlőhegyében áll, mely 2550 holdra terjed. Földe ennek nagyobb részint kősziklás, nehéz művelésű, de híres vörös bort terem, azonban fejért is természetnek. A város az ó-budai koronai uradalomhoz tartozik; de szabad adás-vevési joggal már régen él.

Szent-Egyed, puszta, Somogy vgyében. F. u. gr. Batthyáni Gusztáv. Ut. p. Kaposvár.

Szent-Erzsébet, magy. falu, Baranya vmegyében, két hegy közt, ut. p. Szent-Lőrincz. Határa 1849 $\frac{5}{8}$ hold, majorsági birtok 835 $\frac{5}{8}$ h. erdő, urbéri szántó 539 $\frac{6}{8}$ h., rét 212 $\frac{2}{8}$ h., szőlő 177 h., legelő 85 $\frac{8}{8}$ hold. Földe igen silány. Lakja 141 reform. Saját templommal. Birja Eszterházy hg.

Szent-Erzsébet, magyar falu Heves vmegyében, Sz. Domokoshoz $\frac{1}{2}$ mfdl, 908 kath. lak. Kath. paroch. templom. Sok erdő; szép szarvasmarha-tenyésztés. F. u.

Utasy, Menyhért, Zay, Kovács,

Plathy, Ónody, Gellény, Szilák, Ut. p. Eger.

Szent-Erzsébet (Alsó), magy. falu, Zala vmegyében, 416 kath. lak. F. u. h. Eszterházy. Ut. p. A. Lendva.

Szent-Erzsébet (Felső), magyar falu, Zala vmegyében, 16 kath., 141 ref. lak. F. u. többen. Ut. p. A. Lendva.

Szent-Gál, népes magyar helység, Veszprém vármegyében, a Bakonyban, 452 kath., 41 evang., 2714 ref. lak., kath. és ref. anyaszentegyházakkal. Szántóföldjéből két nyomás síkon fekszik, a többi hegyen, völgyön. Erdeje roppant, s benne nagy vadak is tanyáznak; azonban e szép erdő irtogatás és tömérdek favágás által, mind a mellett hogy zár alá vétetett, fogy és ritkul. Legelője a Bakonyban elég, de rétje kevés. Számos őrlő- és deszkametsző-malmokkal bir. Hajdan a szent-gáliak királyi vadászok voltak, s e czímmel éltek, azonban ma is szép szabadságokkal birnak, nevezetesen helybeli nemességgel (territorialis nobilitás), s innen magyarázhatni meg a házak szörnyű népességét. Egyéb-iránt mind a mai napig megmaradt azon szokás, hogy évenként a királyi udvarnak különféle nagy vadakat visznek, hódoló kötelességök jeléül. Ut. p. Veszprém.

Szent-Gál, magyar falu, Baranya vmegyében, rónaságon, ut. p. Sz.-Lőrincz. Határa 1588 hold, melyből urbéri szántóföld 766 h., rét 444 h., közös legelő 362 hold föld. Földe jó és mindent megterem.

Lakja 689 kath., 8 ref., 9 zsidó. Paroch. templom. Birja gr. Batt-hyáni Gusztáv.

Szent-Gothárd, német mv., Vas vmegyében, a Rába jobb partján, Szombathelytől 6, a stájer szélektől 2 órányi távolságra, igen gyönyörű vidéken. Számlál 790 kath., 10 evang. lakost, kik többnyire mesteremberek és kereskedők. Van itt egy nagy vendégfogadó, gyógyszertár, csinos városház, válogatott urasági tehenészet. Hétfőn tartott hetivására felette népes, főkép gabonára, sertésre és marhára nézve; ezenkívül tart még 8 országos vásárt.

Híres e város gazdag apátságáról, melyet III. Béla a zirczivel együtt 1183-ban a cisterciák számára alapított, s melly alapításától kezdve mindig nevezetes és független vala. Azonban a mohácsi ütközet után lassan lassan elpusztulván, jószágait is 200 esztendőnél tovább hol világi, hol egyházi urak birták, miglen 1734-ben III. Károly ezeket a szerzetnek visszaadván, egyszersmind Ausztriában lévő szentkereszti apátsággal összekötötte. A szerzet temploma igen szép, belseje 12 corinthiai oszlopon nyugszik, a nagy oltárt óriási márványzott oszlopok mellékezik, s magas menyezetének pompás festése, kivált a sz.-gothárdi ütközet rajza valóban nézésre méltó. Az emeletes kolostornak csak egy négyszögű szárnya van kiépítve, s nevezetes benne a 3000 darabból álló könyvtár, és az apát lakásában szemlélhető történeti képek Dorfmeister-től. A kolostor mellett pedig láthatni

egy veteményes, és egy mulató kert, gyönyörű árnyékos séta-helyekkel. Ezen apátságához tartozik a sz.-gothárdi uradalom, melly magából a városból, és 29 helységből áll, s mind szelid égaljára, mind nagy termékenységére, mind felséges vidékére nézve honunkban a legszebbek közé tartozik. Terem igen sikeres buzát, sok kukoriczát, rozsot, burgonyát, dohányt, hajdinát. Rétjei a Rába és Lapincs mellékein buja növésűek, s még ezen kívül a lóhere-, bükköny-termesztés divatban lévén, az állattenyésztés szépen virágzik. Erdeje bőséges. Szőlőhegyei nagy kiterjedésűek, s kedves asztali bort szolgáltatnak. Legjobb a várhegyen termett (Schlössel), a nagyfalvai határban, azután az ercséni, badafalvai, krisztáni, sat. Végre azon széles völgy, melyet a Rába Stájerországból bejöttében képez, hazánknak legbájosabb vidékeivel vetélkedik. Balra a szép szőlőhegyeket, mosolygó réteket, kövér buzatermő földeket, csinos falukat, s azoknak hegyen fekvő tornyos templomait; jobbra pedig a komor fenyves erdőket, s formáikat minduntalan változó hegysorokat, lehetlen belső öröm s elragadtatás nélkül szemlélni.

A szent-gothárdi ütközet, mellyben Montecuculi a törököket 1664-ben egész tönkre zúzta, az ide közel fekvő nagyfalvai határban ment véghez.

Szent-Grót (Német-), (Gerisdorf), német falu, Vas vgyében, igen erdős és hegyes vidéken,

879 kath lak., paroch. szentegyházzal, szép erdővel. F. u. a német-ujvári uradalom. Ut. p. Rába-Sz.-Mihály.

Szent-Grót, magyar mv., Zala vmegyében, a Szala vize mellett, 1371 kath., 97 evang., 400 zsidó lak., kath. paroch. szentegyházzal, synagógával, urasági kastélylyal és kerttel. Határa elég tágas; sok bort termeszt. F. u. gr. Batthyáni. Ut. p. Egerszeg.

Szent-György, pusztá, Székes-Fejér vmegyében, Bicskéhez $\frac{1}{2}$ óra, 45 kath. lak. Szőlőhegyvel, erdővel, kövér földekkel. F. u. József, cs. k. főherczeg örök.

Szent-György, pusztá, Somogy vármegyében, 60 kath., 4 ref. lak. Ut. p. Kaposvár.

Szent-György (Tót-), magyar falu, Somogy vmegyében, 483 ref. lak., ref. anyaekkléziával, vizimalmokkal, jó marhatartással. F. u. gr. Széchenyi Lajos. Ut. p. Babócsa.

Szent-György (Duna-), magyar mv., Tolna vmegyében, közel a Dunához, 43 kath., 1700 ref., 6 zsidó lak., ref. paroch. szentegyházzal. Határa nagy de homokos. Vörös és fejtér bora dicsértetik. F. u. közbirtokosok. Ut. p. Földvár.

Szent-György, magyar m. v. Vas vmegyében, a Répcze mellett, 265 kath., 27 ágostai, 8 zsidó lak. Kath. paroch templom. Szép kastély és kert, Határa termékeny; rétjei különösen jók; bort is termeszt. F. u. Horváth János cs. kir. kamarás örökösei. Ut. p. Kőszeg.

Szent-György (Mező), magyar falu, Veszprém vmegyében, Fe-

jér v.-megye szélén, 282 kath., 85 ref., 38 zsidó lak., ref. anyaekkléziával, termékeny homokos határral, bortermesztéssel. F. u. a Kenesey örökösök, Szücs, Matkovics, Katona s m. t. Ut. p. Lepsény.

Szent-György, pusztá, Szabolcs vármegyében, Böszörményhez délre, Zelemérrel határos. F. u. Hajdú Böszörmény városa, Elek, Erős, Vay, Németh, Orosz, Rózsa, stb.

Szent-György (Bur-), tót f., Póson vármegyében, Sz. Jánoshoz 1 órányira: 2967 kath., 208 zsidó lak., kath. paroch. templommal. Határa róna homokos; nagy erdeje vadakkal bővölködő; legelője elég; négy vizimalma, s az uraságnak egy majorsága van. F. u. gr. Batt-hyáni Jánosné.

Szent-György, német-magy. falu, Baranya vmegyében, erdős hegyek közt, Pécshez 4 óra, 403 kath. lak. Határa agyagos, s 937 holdat foglal el, mellyből úrbéri beltelek 53 h., szántóföld 477 h., rét 105 h., legelő 50 h., szőlő 40 hold; majorsági beltelek 5 h., szántóföld 110 h., rét 5 h., erdő 92 hold. Birja b. Gervay.

Szent-György, rác-német f., Torontál vármegyében, Becskerekhez keletre 1 $\frac{1}{2}$ mfdnyire, 1004 kath., 958 n. e. óhitű lak., kathol. és óhitű templomokkal, szép urasági épületekkel, s egy igen gyönyörű kerttel. 93 $\frac{4}{8}$ egész jobbágytelket számlál. F. u. ittebei Kiss Miklós.

Szent-György, pusztá, Pest-Solt vmegyében, lásd Tass leírását.

Szent-György, pusztá, Komárom-, most Esztergom vmegyében,

Bánhida, Szőlős Tata, N. Tagyos és Patár közt. Határa 3500 hold. Van uradalmi majorja, szép rétsége. Szántóföldjei $\frac{1}{4}$ homokosak, a többi fekete és igen jó termő; a gazdaság itt 4 vetőben folytatatik birkatenyésztéssel. Birja gr. Eszterházy Miklós.

Szent-György, (St. Georgen, St. Georgius, Svati Gyur), kőfallal körülkerített szab. kir. város, Poson vmegyében. Fekszik két kinyuló szőlőtőkékkel beültetett hegyek közt, Posonhoz 2 óranyira. Hajdan nagyobb virágjában volt, mert Rudolf és Mátyás kir. alatt Magyarországnak kincskamarájának nevezett, sőt Bél Mátyás szerint azon időben több nemes család lakott benne mint Posonban. Azonban a tatárok, kuruczok pusztításai, a sokszori tüzi veszedelmek, főképen pedig a borkereskedés megcsökkenése miatt igen alászállott. Királyi városság 1647-ben lett; utczái kövezettek, házai alacsonyak; nevezetesebb épületei a sz. György temploma, melly azon helyen áll, hol a szent-györgyi és bazini grófok sírboltja volt; a piaczon álló piaristák temploma és klastroma, ebben van egy kath. gymnasium, mellyben a piaristák 1824-ben 98 ifjakat tanítottak. Evang. anyaszentegyháza, a város és katonai ispotály, az itt tanyázó lovas ezredeseknek szállása s a t. 1819-ki vármegyei összeírás után találtott itt: 224 ház, 589 család, 13 tisztt, 217 polgár és mesterember, 17 nemesi szolga, 330 zsellér, összesen 1278 férfi, 1357

asszony, azaz: 2634 lélek. A 1830-ki egyházi felszámítás szerint pedig laktak benne 1741 kath., 842 evang., 393 zsidók, összesen 2976 lélek. Nyelvökre nézve $\frac{2}{3}$ rész tót, $\frac{1}{3}$ rész német.

Fő élelmök a lakosoknak a szőlőművelés, a minthogy fejr asztali borok az egész vmegyében legjobbnak tartatik, sőt aszuszőlőjök is a tokaival sok tekintetben vetélkedhetik. Ismertető jelei ezen aszuszőlő-bornak: a világos arany szín, (a tokainak világos zöld szín), a kövérség, édesség, és egy különös kellemetes zamat, továbbá hogy kifejlésére 3 - 4 esztendő legalább megkívántatik, s ez alatt mindig törkölyén kell állnia.

A váron kívül nyugotra egy halmon lehet látni a sz.-györgyi régi 2 emeletü várat, melly most pusztán, laktalanul hever. E közt és a város közt terül a Neustift helysége, melly tulajdonképen Sz.-Györgynek külső városa, s a gr. Pálffy birtokához tartozik.

A város jövedelmét szép nagy erdejéből veszi és 5 vizimalmából, s azon kénköves fürdőből, melly innen fél óranyira keletre egy hosszan elnyuló égerfákkal bővelkedő posványosság mellett fekszik.

Szent-György, pusztá, Heves vmegyében, Szent-Imréhez tartozik, 8 kath., 7 ref. lak.

Szent-György (Alsó), szabad község, szabad Jász és Kun kerületekben, a Zagyva és Tarna vizek összefolyásánál, mellyek áradásai ellen nagy töltést kénytelen tartani. Számlál 4047 kath. lakost.

Van derék paroch. temploma, capitalis oskolája s vizimalmai. Határa róna, s egészen fekete földből áll, melly tiszta buzát gazdagon, más veteményt közepszerűen terem. Borsa nevü erdeje 240 holdat foglal el. Ut. p. Jászberény.

Szent-György (Felső), szabad község, szabad Jász és Kun kerületekben, a Zagyva partján, 2052 kath., 2 evang. lak., paroch. templommal. Határa délre homokos, egyebütt termékeny fekete föld; van nádas rétje, tölgyes erdőcskéje s vizimalma. Kiterjedése, a hozzá tartozó, s tőle 16 mfdnyire eső

szent-lászlói pusztán kívül 405 hold, mellyet 340 gazda bir. Említést érdemel a határban a Táborhely, hol hajdan a törökök táborozván, itt sok fegyverek ásatnak ki; végre egy sóstó, mellyben sok vizimadár és hal tanyázik, de ha más-honnan hoznak ide halat, az néhány óranegyed alatt eldöglik. Ut. p. Jász-Berény $\frac{1}{2}$ mfd.

Szent-György, tót falu, Sáros vármegyében, Szebenhez keletre $1\frac{1}{2}$ mfd, 72 kath., 11 zsidó lak. Kath. paroch. templom. F. u. a Péchy nemz.

(Értesítések: Magyarország geographiai szótára IV. köt. 95-98. old.; raktári jelzet: 604564)

1230173
353557
2903

Jó helyen van

TÖRÖK BIRODALOM

LEIRÁSA,

TÖRTÉNELMI, STATISZTIKAI ÉS GEOGRÁFIAI
TEKINTETBEN.

LEGÚJABB KUTATÁSOK UTÁN

BEVÁZSOLTA

FÉNYKES ELEK.

MAGYAR AKADEMIAI KIADÁS TÁRSASÁG

A török birodalom földabrossával.

IV

a) Törökország	Lap. 290	VIII. Szakasz.	Lap. 298-304
b) Anatólia	291	Naturai szerkezet; szén és tengeri hálózat	298-304
c) Jeddah vagy más néven	292	IX. Szakasz.	305-306
d) Dzsidda	293-294	Régi birodalom	305-306
VII. Szakasz.	293-294	X. Szakasz.	306-312
A török birodalom történelmi vázlatja	293-294	Hely- és ipartermékek. Kezdetek	306-312
VIII. Szakasz.	295-299		

MÁSODIK RÉSZ

A török birodalom felosztása, s az egyes tartományok, s benne lévő városok és nevezetesebb községek helyzeti rajza

A. EURÓPAI TÖRÖK BIRODALOM.		Lap.	
I. A déli felosztásokról.			
1. A déli felosztásokról.	314-319	4. Móra	445-446
a) Makedónia	314-319	5. Szirak	446-447
b) Olikasztosz	320-340	6. Trappant	447-448
A. Balkán	340-344	7. Csaidir	448
1. Makedónia	340-344	8. Kava	448-449
B. Balkán	344-346	9. Ezerum	449-451
1. Makedónia	344-346	10. Yan	451-452
2. Bulgária	346-349	11. Szerak	452-453
3. Szerbia	349-351	12. Bagdad	453-454
4. Albánia	351-352	13. Bazar	454-455
5. Macedónia	352-353	14. Masul	455-456
6. Thesszália	353-354	15. Dierbaki	456-457
7. Szepetok	354-355	16. Rakka	457-458
a) A déli felosztásokról	355-356	17. Kaba	458-459
b) A déli felosztásokról	356-357	18. Tarabusi	459-460
c) A déli felosztásokról	357-358	19. Akka	460-461
d) A déli felosztásokról	358-359	20. Damaskus	461-467
B. ÉS AFRIKAI TÖRÖK BIRODALOM.			
1. A déli felosztásokról	359-360	1. Egyiptom	467-473
2. A déli felosztásokról	360-361	2. Szíphe	473-474
3. A déli felosztásokról	361-362	3. Tunis	474-476

ELSŐ RÉSZ.

A török birodalom általános rajza.

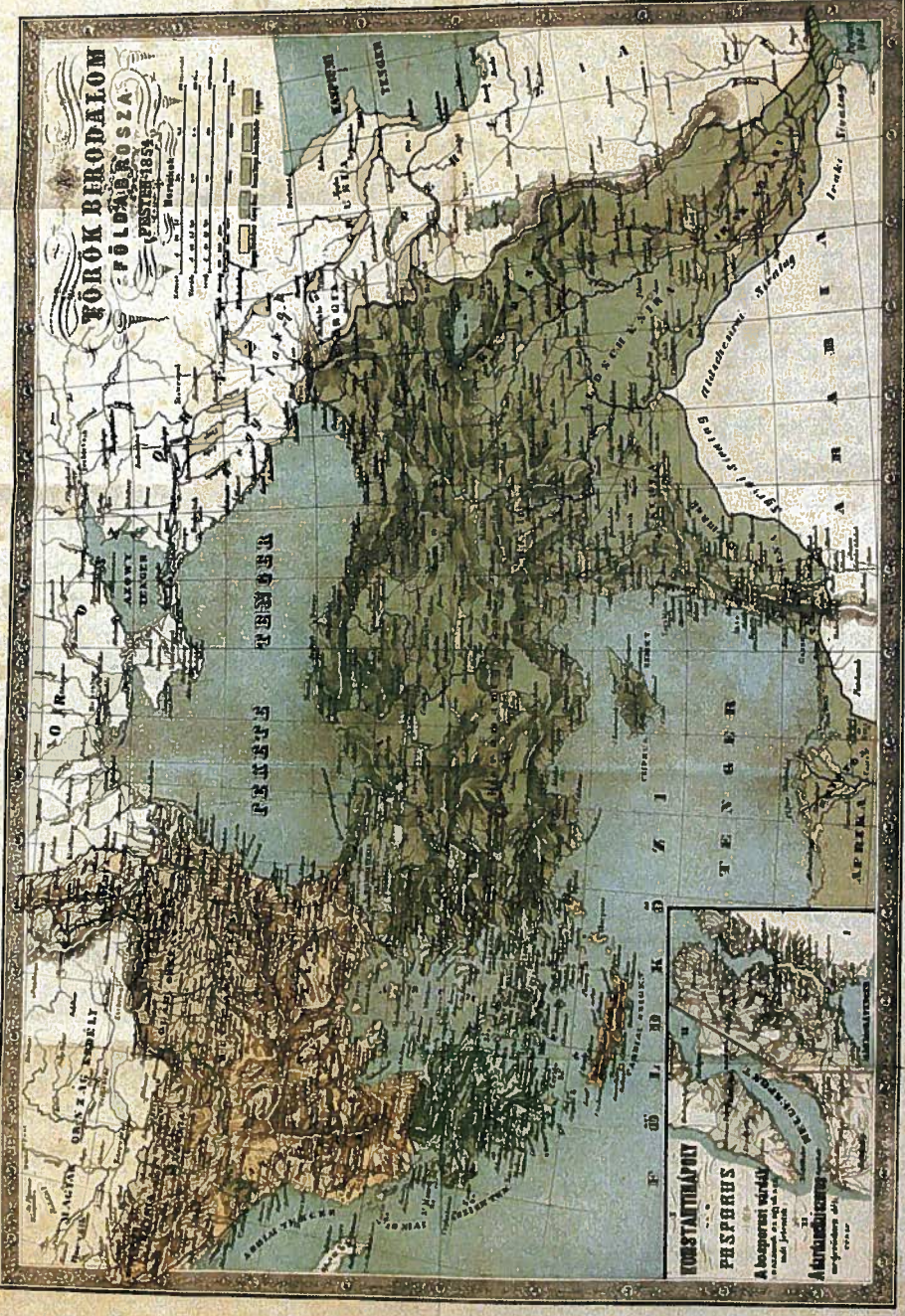
I. SZAKASZ.

TÖRTÉNELMI VÁZLATA

a) A török birodalom kifejlődése 550-1380. évig.

A törökök eredete szintoly bizonytalan, mint a magyaroké. Némelyek mongol, mások tatár eredetűeknek tartják, de a deli testület, szabályos arca, barna haja s fekete szemek arra mutatnak, hogy a törökök is a nagy Scythia, s hihetőleg a kankazusi törzsekhez sorozhatók. Török nemzetről már a régi római írók tesznek említést, de hogy ez elöde lett volna a mostani töröknek, nehéz lenne megmutatni, mert a régi írók a nomád harcias népeket gyakran nevezik ez általános néven „török” (rabló), s e megjelölésben a magyarok szinte részesültek.

Hanem a már bizonyos, hogy a törökök 550.ik év táján a középázsiai síkságokon hatalmas országot állítottak Gyászul nevezetű fejedelmük alatt. Ez különféle népeket legyőzve a perzsákra néve idelműlt lett. Aláírta a törökök gyakran be-
 1. A déli felosztásokról
 2. A déli felosztásokról
 3. A déli felosztásokról
 4. A déli felosztásokról
 5. A déli felosztásokról
 6. A déli felosztásokról
 7. A déli felosztásokról
 8. A déli felosztásokról
 9. A déli felosztásokról
 10. A déli felosztásokról
 11. A déli felosztásokról
 12. A déli felosztásokról
 13. A déli felosztásokról
 14. A déli felosztásokról
 15. A déli felosztásokról
 16. A déli felosztásokról
 17. A déli felosztásokról
 18. A déli felosztásokról
 19. A déli felosztásokról
 20. A déli felosztásokról

ELSŐ RÉSZ.

A török birodalom általános rajza.

I. SZAKASZ.

TÖRTÉNETI VÁZLATA.

a) A török birodalom kifejlődése 550–1389. évig.

A törökök eredete szintolly bizonytalan, mint a magyaroké. Némelyek mongol, mások tatár eredetűeknek tartják, de a deli testalkat, szabályos arc, barna haj s fekete szemek arra mutatnak, hogy a törökök is a nagy Scythia, s hihetőleg a kaukazusi törzsohöz sorozhatók. Török nemzetről már a régi római írók tesznek említést, de hogy ez előde lett volna a mostani töröknek, nehéz lenne megmutatni, mert a régi írók a nomád harczi népeket gyakran nevezik ez általános néven „török” (rabló), s e megítéltetésben a magyarok szinte részesültek.

Hanem a már bizonyos, hogy a törökök 550-ik év táján a középázsiai síkságokon hatalmas országot állítottak *Gyezabul* nevezetű fejedelmük alatt. Ez különféle népeket legyőzve a perzsákra nézve félelmissé lett. Alatta a törökök gyakran beütöttek a szomszéd perzsák és rómaiak tartományába, s igyekeztek Khorazán és Örményországokban megtelepedni. Ez időtől fogva folytonos harcban éltek a perzsákkal és rómaiakkal.

Egyébiránt a törökök a 8-ik század elején kezdtek ismeretesebbekké lenni a történetben, midőn tudniillik az arabok Ázsia délnyugoti, s Afrika északi részein hatalmas országokat hódítanak meg. A kalifák, sőt magok a kisebb arab fejedelmek is törökökből választanak testőröket; törökök képezték a hadsereg velejét; s illy viszonyok közt nem csuda, hogy vezéreik csak hamar nagy befolyást nyertek. Néha a reájok bizott tartományokban függetlenekké tévék magukat, s új uralkodói családot alkotának. E független török emírek s kalifákat csak mint egyházi főnököket ismerék el. Egy illy török helytartó, *Achmed*, 868-ban ura lett Egyiptomnak; Syria szinte török tartományává vált; s az 1000-ik év táján *Mahmud* helytartó roppant országot alakította az Oxus, Indus és Ganges folyók mentén, szultán nevet vett fel, s székhelyét előbb Ghazua, később Delhi városba tévé-át, s alkotója leve egy nagy birodalomnak, melly 1183-ik évben romboltatott szét. A fentebb említett *Mahmud* szinte vett fel szolgálatába egy török vezért *Szeldcsukot*; jeles tulajdonai, s a görög császár tartományaiban tett hódításai csakhamar *Mahmud* előtt is gyanussá tévék őt. Örömet szabadult volna ő e szeldcsuki (így nevezették el vezérük után) törököktől, de Turkesztánból mindig újabb csapatok

érkezvén, a ghaznavidák uralkodását kétségessé tették. Már *Szeldcsuk* unokája *Togrul* bég olly nagy hódításokat teve, hogy ő 1037-ben Bagdagon magát minden nyugoti és keleti igazhitű népek szultánjának kiáltotta ki. Az ujonnan állított török birodalom hihetetlen gyorsasággal szaporodott. *Togrul* megbuktatta a ghaznavidák országát, s 16 év leforgása alatt csaknem egész Perzsiát a Tigris vizéig elfoglala. A görög császárok hiába erőködtek a törökök ázsziabani terjeszkedésének gátot vetni; kiállított seregei mindig megverettek. Végre a vitéz *Romanus Diogenes* császár maga vezeté seregét s eleinte meglehetősen szerencsével a törökök ellen, hanem a szerencse megfordulván, a görögök semmivé tétettek, a császár fogságba esett, honnan csak egy milliom arany váltságpénz mellett szabadulhata ki, de hiába, mert utközben megrohantatott, a császári trónról letéttetett, s szemei kiszuratván, zárdába csukatott.

*Togrul*t követte az uralkodásban *Abu Dcsacsu*, melléknévvél *Alp Arszlán* (bátor oroszlány), ki a szeldcsuki törökök tekintélyét igen nevelé a görögökön, s lázadókon vett győzelmei és Georgiának meghódítása által, és már épen Turkesztánt akará meghonni, midőn 1072-ben alattomosan meggyilkoltatott. Fia *Malek Schah Dcselaluddin* végrehajtá atyjának merész terveit, mert Bochara, Turkesztán, Kasgár országokat meghódítván, China határáig nyomult elő. Hadvezérei pedig elfoglalák Syriát és Kis-Ázsiát, ugyhogy alatta, csaknem minden országok, mellyeket a kalifák Ázsiában birtak, egyesítve valának. Egyébiránt ő nem csupán szerencsés hadvezér, hanem a tudományoknak is buzgó ápolója volt; megjavítá a török naptárt, s a jelenlegi török időszámítás most is nevével *Dcselaluddin*nek neveztetik. Halála után a birodalom, több családbeli tagok közt felosztatván, lassan lassan elgyengült, s a belzavarok, és külháboruk s kereszteshadak támadásai következtében végre a 13-ik században egészen feloszlott.

Azon fejedelmek közt, kik a szeldcsuki birodalmon megosztotak, különösen kiemelendő *I. Ozmán*, egy szerencsés hadvezér, s a mostani török vagy *ozmán birodalomnak s uralkodó családnak első valódi alapítója*. Ez a 13-ik század közepén először is a Taurus hegyei közt fészkelé meg magát; innen Kis-Ázsia síkságaira leereszkedvén Bithyniát elfoglalta (1289), s az utolsó szeldcsuki szultántól lófarkkal, kaftánnal, karddal és paripával mint hatalom jelképeivel ajándékozott meg. *I. Ozmán* egész dühvel rohaná meg a hanyatló görög császárság tartományait; elfoglalta Pontust és Capadociát; az egyptomi kalifától Caramániát mint hűbéri tartományt birodalmához kapcsolta; Bithyniában Brusszánál még egyszer a görögöket összetörte; s már hajókat kezdé építtetni, hogy a szigeteket s partokat is elfoglalhassa, midőn 1329-ben hirtelen meghalozott. *Orkhán*, fia és utódja *I. Ozmánnak*, még atyja halála éviben elfoglalta Brusszát, s birodalmi székhelyének választá; a következő évben elvette a görögöktől

Nicaeát, Nicomediát, később (1335) Gallipolist, s e tengerparti város volt az, honnan a törökök lassan lassan Európában is terjeszkedni kezdenek. 1335-1338-ig a többi török emireket tette alattvalóivá, kik azonban nehezen tűrték e függést s gyakran kerestek alkalmat Ozmán felsőségét lerázhatni, de hiába, miglen *II. Muhamed* alatt (1451) végképen meghódolának. *Orkhán* második fia volt Ozmánnak, mert az elsőszülött a magányt s a tudományokat szeretvén, a katonáktól nem becsültetett, ellenben *Orkhánt* csaknem imádták, miután *Brusszánál* oroszláni bátorsággal tünteté ki magát. E kitüntetést testvérei irigyelvén, meg akarták őt trónjától fosztani, de *Orkhán* őket legyőzte és megölette. Nicaea meghódítása alkalmával *Andronicus* görög császárt philacriai megerősített táborában véletlenül megrohanván, a tábor elfoglalta, s mindet legyilkoltatván maga a lábára megsebesült császár is nagy nehezen menekülhete *Philacriába*, s ha tengeri hajói vannak, e várost is okvetlen hatalmába keríti. Győzelmei által oly tekintélyt vivott ki magának, hogy *I. Kantakuczenus János* görög császár saját leányát *Theodorát* adá neki nőül, de evvel csak rövid ideig nyerhettek nyugalmat a görögök, mert a háboru nem sokára kettőztetett erővel tört ki. A fiatal *Szolimán* herceg *Orkhán* fia, az összes török had fővezérévé neveztetvén, 1357-ben a legelső török hajóhaddal jött Európába. Itt a görögöket *Gallipolisnál* megverte, *Philippolist* elfoglalta, s a bolgároktól is szorongatott görögök igen kemény feltételek alatt köthetének békét. *I. János* kénytelen vala még *Szolimánt* is segítségül hívni a bolgárok s fellázadt *konstantinápolyi lakosok* ellen, melly alkalommal a győzelmes *Szolimán* könnyen elfoglalhatta volna a fővárost, mit ez azonban nem tett. Nem illy nagylelkű volt *Orkhánnak* egy másik fia. Ez egy hadsereggel szinte megjelenvén mindent elpusztított s legyilkoltatott, s olly rémülést szerze, hogy a görögök még a várakat is gyáván elhagyták, s megfutamodtak. *Orkhán*, ki szultán s *padischah* címet vett fel, egyszersmind bölcs törvényhozó volt, mi által méltán tekintetik a mostani török birodalom második alkotóául. Ő állította fel a *nagyvezéri*, *beglerbégi*, *kaziaszkeri* (fő hadbíró) fő hivatalokat.

Szolimán időközben meghalván, *Orkhán* utódja *I. Murád* (Amurád) lett, ki *Al-Fakit* (hódító) melléknévvel 1389-ig uralkodott. Ez meghódítá *Drinápolyt* (1360), s uralkodói székét Európába tette át. Fő gondja volt a katonai szerkezetet czélszerűbben megalapítani. Seregét keresztény hadi foglyokkal szaporitá; azoktól, kik az adót meg nem fizethették, gyermekeiket elszedette, s azokat *Muhamed* vallásában s hadi tudományokban neveltetvén, belőlük egy új testőrsereget (jenicseri - új katona) alkotott, melly magva lett a vitézségéről későbbben annyira elhírült *jancsár* testületnek, melly csak a mi időnkben töröltetett el, mint alább meglátandjuk. *Paleologus János* görög császár a bolgároktól szorongattatván, *Murádtól* kért segítséget, mi meg is adatott, de ez által olly függővé tette magát a török szultántól, hogy

minden birtoka csaknem *Konstantinápoly* városra szoritkozott. *Murád* már meghódítá *Thraciát*, *Macedoniát*, *Thessáliát*, s miután mind a két fejedelmi ház hercegeit, kik atyjaik ellen fellázadtak, *Konstantinápolynál* megverte s szemeiket kiszuratta, végre a szerbeket akará hódító fegyverével szétzuzni. Megindult tehát roppant hadával, s a macedoniai szélekhez közel a prisztinai magas rónaságon, az ugynevezett *Rigómezején* *Lázár* szerb fejedelemmel összetalálkozván, megütköztek 1389. jun. havában, s e nap a szép és nagy szerb birodalomnak örökre véget vetett. Olly nap vala ez a szerbekre, mint a burgundiakra a *Murten* melletti ütközet. Csaknem az egész szerb nemesség itt találta sirját. Maga *Lázár* fejedelem fogságba esvén, a győzelmes *Murád* parancsolatjára lefejeztetett, de *Murádot* is egy szerb hadifogoly orvosa meggyilkolá.

b) A török birodalom fénykora, 1389 - 1575-ig.

A *Rigómezején* meggyilkolt *Murád* mind Európában, mind Ázsiában olly erős alapra fektette szélesen terjedő birodalmát, s olly tudományosan szervezé hadát, hogy uralkodása végétől egész két századig törhetlen tulsulyal birt az ozmán birodalom a többi országok felett, s különösen a harcztanban a keresztények ez időközben a törökökkel teljeséggel nem vetekedhettek. *Murádot* az uralkodásban *I. Bajazed* szultán követé; egy még nagyobb hódító. Ez először is idősebb testvérét *Drinápolyban* megfojtatá; majd a görögökre rohant, s *Kis-Ázsiának* és *Göröghonnak* még hátra levő részét teljesen meghódítá, *Konstantinápolyt* ostromzár alá vetette, s hódító befolyását már a szomszéd magyar király hűbéri tartományaival érezteté. Az europai keresztényfejedelmek mindnyájan elismerték szükségét, hogy a muzulmánok hatalma Európában tovább ne terjedjen, s különösen a francziák nem szüntek meg *Zsigmond* magyar királyt biztatni, hogy a harczot kezdje el, s a törököket Európából verje ki. E czélből *Zsigmond* csakugyan szép sereget gyűjte össze *Buda* mellett, de a francziák is nevezetes segítséggel jelentek meg, úgy hogy *Zsigmond* hadát némellyek 100,000, mások 60,000 főre teszik. E sereggel megindulván, *Orsovát*, *Widdint* a *Duna* mellett elfoglalta, s már *Nikápolyt* kezdé ostromlani, midőn *Bajazed* is 200,000 emberével megérkezett. A harczmező *Nikápoly* előtti rónaságon terült el, a magyar-francia sereg hátát *Nikápoly*, a *Duna* s egy dunai hajóhad fedezé s így történt meg ez a nevezetes *nikápolyi ütközet* 1396 sept. 20-ik napján. Az előcsapatot s első harczrendet a francziák képezék, 1000 lépéssel hátrább állott a magyar sereg, jobb szárnyon *Laczkovics István* titkos ellensége *Zsigmondnak*, balszárnyon *Mircse* az oláhokkal, középen ismét magyarok *Gara nádor*, s németek *Cilley* vezérlete alatt, *Zsigmond* maga is itt tartózkodván.

BEVEZETÉS.

A kitört orosz-török háboru, ugy látszik, hogy jelenleg a régen halogatott s foltozgatott roppan fontosságu keleti kérdés végeldöntését is maga után huzandja. Minden ember feszült figyelemmel várja e bonyodalom megoldását, mert ösztönszerűleg érzi, hogy ez fogja eldönteni jó vagy bal sorsát nem csupán Európának, hanem az ázsiai és afrikai országoknak is.

Már Napoleon, a megbukott nagy hős is szeretett szent-iloni fogságában Europa várandó sorsáról némi jövendöléseket tenni. E jövendölései közt különösen felöltő azon pont, mellyben állítja: hogy 1853-ban egész Europa vagy kozák vagy köztársaság leend. Napoleonnak e szavait nem szabad akár időponthoz kötnünk, akár betűszerinti értelemben vennünk. Ő nem akart e szavakkal mást jelenteni, mint azt: hogy 1853 körül vagy a művelt és polgárisodott Europa fogja az önkény uralkodásának megbuktatásával a valódi műveltséget és jóllétet mind kebelében meggyökeresíteni, mind a századok óta tespedő keletre átültetni; vagy megfordítva, egyetnemértés esetében a félvad és szegény ugyan, de fiatal, s erőtől duzzadó óriás, az orosz nemzet, melly földkerekségünknek már is kilenczed részét tartja elfoglalva, fog az eurpai művelt, tudományokban és szépművészetekben előhaladt, gazdag, de kényelemhez szokott, puha életre hajlandó, s erkölcsiségben laza nemzeteknek törvényt szabni.

Az idő meghatározásában, mint a dolgok fejlődni kezdenek, hős jósló nem sokat csalatkozott. Hanem a két vagy közt mellyik fog beteljesedni, ez a jövendő titka.

Vannak ugyan sokan, különösen a német írók közt, kik nem akarják hinni, mintha az északi óriás valamikor a nyugati művelt nemzeteknek parancsolhatna. Szerintük tudatlan, műveletlen népek soha sem hódíthatják meg a felvilágosodott, művelt nemzeteket; s bár az oroszok már számtalan nemzeteket hajtának uralmuk alá, de ez csak azért történhetett meg, mert műveltség dolgában lentebb állottak a győztes muszka népnél. Ez állítást azonban nem csak tulbizakodottnak, hanem egyszersmind helytelennek s olyannak tartom, mellyet az emberiség története fájdalom! nagyon is megczáfol. A muszkák által meghódított népek közt ott találjuk a lengyelt, a Kelettenger partjain lakó németeket, estheket, lieflandusokat, stb; s valljon ezek is műveletlenebbek voltak az oroszoknál? Hát a világ három részében uralkodott hatalmas romaiakat, a tudós és művész görögöket, a hátramaradt emlékeikben is nagyszerű egyiptomiakat, még műveltebb, s tudományosabb nemzetek buktaták-e meg? Valljon mind ezen előszámlált dicső nemzetek nem barbar népeknek estek áldozatul?

OROSZ-TÖRÖK HÁBORU

TÖRTÉNETI

JEGYZETEKSEL, OKIRATOKKAL,

SZEREPLO JELESB FERFIKAI, VEZEREK ELETRAJZAVAL,

FÖLDABRÖSEKSEL

UTRÖZETI TERNÉPENEKSEL FELVILÁGOSITVA

FÉNYES ELEG.

OLTENICZAI CSATA KÉPLETE.

csatát, melly 27 török ágyu-
kast, s midőn északra
mentek, a várda mellett fekvő
kast, a nagy részben fél a per-
t az nagy részben fél a per-
nyuzsának az volt, hogy a
Galaczában 5 ágyuonkával
és kisebb nagyobb részben te-
megig annyira megromlított,
török. E mellett az oroszok
dört halva, a 64 embert mego-
tesége nem tudatik.

csata.

csaták kitérítést tárgyozó fel-
szólag felvél, a török had-
csatái a duna felé. Így a
egy 8000 fegyver dandárral, fel-
80), 2 lovas századból és egy
alban megérkeztek. Itt a sereg
nyolc táborok és Szent-Roman
kán városába, melly éppen a Duna
k, hogy az ott táborozó 4000 fegy-
ana vezényelt, megeremléje.
am környékét kikémlelvén, elhatáro-
átalkalás komponon törtéjék, s a Tol-
s szigeten keresztül Bellalawból me-
felis hasas dandárja Bellalawból me-
akébet végrehajtja, s a sereget
rai két helyen tüstént útegek felállítás-
só partján önállóan hidat ágyukkal
nyugtig pedig ugy állították fel, hogy
n fekvő róna terület, mellyen ávasá-
táiban bejártak. — A törököknek minde-
őbe is jól kifészt terv szerint intézték,
10 lépcsányra is állig lehet látni, igen eb-

csaták, 6 ágyu, és egy lovas század men-
t az a Füzess csatát csatát képlettel li-
phást elfoglalták, s a Duna és Aris folyó-
török alakban századok és kardontokkal meg-
s 3 éjelen és 2 napon keresztül egész
ágyuval felfegyverzett veszteség képezték

Ne ámítsuk magunkat. A durva erőszakot, a hódítani akaró fegyveres tömeget, sem a német philosopha, sem az olasz szép-művészet, sem a párisi divat fel nem tartóztatja. Erőszaknak erőszak, fegyvernek fegyver az ellenszere. Melly nemzetek függetlenséget, s hosszú életet akarnak maguknak biztosítani, igyekezzenek, hogy nálók a műveltség testre, lélekre, szellemre egy arányban terjesztessék ki. Hol az emberek testi és lelki tulajdonai nem összehangzólag fejlesztetnek, ott a műveltség is egy oldalas, és anyagi marad, s mint ilyen nem szellemi, hanem természeti anyagi szabályoknak leendő alávetve. Egyes növények, állatok, emberek anyagilag a természet által kitűzött bizonyos fejlődési szakokon mennek keresztül. Az embereknél látunk gyermeki, fiatal, férfiúi és öregségi kort, mellyet bizonyos és elkerülhetetlen halál zár be. Így a nemzetek életében is bizonyos korokat különböztethetünk meg. Némellyik már gyermekségében elhal; másik fiatalságig felveszi, s akkor hirtelen megöregszik; harmadik teljes és virágzó férfi korban él és uralkodik. De a nemzetek életének is rendszerint csak halál és enyészet a vége, s véleményem szerint csak azon nemzet tarthat hosszú és dicső életre számot, melly az anyagiságból kibontakozva, az emberek testi, és lelki tulajdonait összevágólag s egy arányban fejleszti ki: az az, melly a műveltség terjesztésében a testet sem felejt ki, és megfordítva a test kiképzésénél a felsőbb szellemnek, a léleknek is megadja, a mi az övé.

A török nemzetet azon nemzetek közé sorozza a közvélemény, melly egykor viritó fiatalságot ért ugyan el, de egy oldalú, csupán anyagi kifejlődése következtében idő előtt megöregedett, és csendes halálra készül. E hatalmas nemzet, melly Európában, Ázsiában és Afrikában, két császárság és mintegy 30 királyság romjain a 14-ik 15-ik és 16-ik században a világon egyik legnagyobb és legáldottabb birodalmat alkotta: jelenleg annyira elerőtlenedett, hogy életét csupán az európai nagyhatalmak féltékenysége tartja fel. A mostani szultán, s ennek atyja, az erőteljes és okos Mahmud mindent elkövettek, hogy czélszerű javítások és a reformok, egyszóval a nyugati polgárisodás és műveltség behozatala által az életre igen is érdemes török nemzetet új életre hozzák, s az enyészettől megmentésük; de mind eddig sikertelenül. Ugyanis a török birodalom feleleveníthetése nem közönséges, hanem valóban óriási feladat, melly csaknem emberi erőt meghalad. Oka e gordiusi csomónak azon ferde intézkedés, mellynél fogva a világi törvényhozás a vallási törvényhozással hozatott szoros és elváhatatlan kapcsolatba. Ennek következtében, ki Törökországban reformálni akar, annak előbb a törökök által vallott muhamedanus vagy izlam vallást kellett reformálni. Már egy vallást alapjában megrendíteni akarni, veszélyes vállalkozás; e nélkül pedig a Törökországba átültetni szándéklott európai eszmék és javítások okvetlen hajótörést szenvednek. Keserves dilemma; de így van!

Több példák közt, szabad legyen csak egyet felhoznunk. Minden polgárisodott államnak egyik legerősebb támasza és oszlopa azon intézkedés: hogy kivétel nélkül minden lakosa az országnak a törvény előtt egyenlő legyen. Már most kérдем: miképen lehetne ez alaptörvényt Törökországban keresztül vinni? Minden muhamedanus és így a török népnél is a korábban, a muhamedanusok szentírásában vannak megírva mind a polgári mind az egyházi törvények. Ennek következtében a töröknél bíró csak az lehet, ki a koránt hiszi, tanulja és magyarázni tudja. Azaz itt már vallási törvénytől fogva a bíraskodás tisztsége kirekesztőleg muhamedanus férfiaknak, az úgy nevezett ulemák testületének adatott át; mert azt csak nem lehet kívánni, hogy keresztény vagy izraelita magyarázza meg a koránt a töröknél. Már pedig ha a keresztények ki vannak zárva a bíraskodásból, miképen lehessen reményleni, hogy a törvény előtti egyenlőség, ha kimondatnék is, valósággal életbe lépjen? És ha életbe nem léphet: akkor a török birodalomnak 29,000,000 főre menő népességéből 13,000,000 keresztény és zsidó záratik ki a törvényelőtti egyenlőség áldásteljes malasztjából. Még a legközelebbi időig tanuskodni sem volt szabad a keresztényeknek a török törvényszékek előtt, török ellen. E törvényt az angolok és francziák közbenjárására épen most eltörölte ugyan a szultán; de még rendíthetetlenül fenáll az ulemák hatalmas testülete, mellyhez a mindent reformálni akaró, vakmerő Mahmud szultán sem bátorzkodott hozzányulni.

A török nemzet tehát jelenleg csak kettő közül választhat. Vagy le kell neki mondani az európai művelt nemzetek intézkedéseiről; vagy vallását gyökeresen reformálnia kell. Első esetben a halál bizonyos; második esetben, ha e veszélyes operatio közt ki nem mulik, megtarthatja ugyan országát, de sem a török nemzet, sem a muhamedanus vallás nem lesz többé uralkodó.

Mindezeket az európai nagyhatalmasságok, mint az angol, franczia, osztrák és porosz igen jól látják, és borzalommal tekintenek a jövőbe, melly a török nemzet halálát előidézheti. És pedig nem azért aggódnak, mintha a törököt nagyon szeretnék, hanem azért, mert ösztönszerűleg érzik, hogy a halott öröksége felett bekövetkezendő osztály, olly általános világháborút talál eredményezni, melly vérpatakok és milliardokra menő vagyonok elfecsérlése után is több nemzeteket és országokat dönthet sírba, mellyeknek sorsa szánandóbb leendő a mostani törökországi keresztények sorsánál.

Nem ok nélkül gyanítják a nagyhatalmak, hogy a bekövetkezendő török örökség felosztásánál az oroszlanói rátát nem az angol, nem is a franczia, még kevésbé a német, hanem azon orosz nemzet fogja elnyerni, melly a török birodalommal mind Európában, mind Ázsiában szomszédos; melly óhitű vallásánál fogva a török birodalomi 10 millió óhitű kereszténynél, s az egy szláv törzsokból származó szerbeknél, bulgároknál, montenegrinusoknál, stb. meleg rokonszenvre talál; melly két század óta foly-

tonos és szakadatlan hódító szerepet játszik; mely az európai udvaroknál már most tulnyomó befolyást gyakorol; mely a török birodalom testéből eddig is szép országocskákat vágott ki magának; s mely a török nemzetet régóta függésben és önkényes gyámsága alatt tartja.

Hogy illy körülmények közt nehezen fogja az orosz a török üstökét markából kiereszteni, nagyon hihető. Ámbár többen vannak, kik mind azt, mit mondtam, csupán képzelődésnek és költői ábrándnak hiszik. Mert ugymond az orosz czár maga is nem egy, hanem több ízben ünneplésen megígérte, hogy Törökország integritását sértetlenül hagyandja; pedig e jeles fejedelem szavában ki merészelné kételkedni? Igen is, ebben én sem kételkedem. Hiszen Miklósczárnak magasztos, férfias jelleme, ritka mérsékeltisége köztudomásu dolog. De ne hagyjuk ki számítá-sunkból, hogy gyakran a legerélyesebb férfiak is rohanó árvizzel kénytelenek uszni. S valljon nem lehetséges azon eset, hogy ő is együtt sodortatik azon nemzet szellemi árrohammal, melyet nemzetében nem ő keltett fel, hanem már készen talált?

Hiszen az orosz nemzetnek egyik büszke hagyománya az: hogy ő van hivatva keleten a polgárisodást terjeszteni, s Törökország fővárosában Konstantinápolyban a görögöktől elfoglalt Zsófia templomára félhold helyett a kettős keresztet feltűzni!

Már II. Katalin orosz czárnőnek, ki Lengyelországot felosztatta, csak hogy Europa szívéhez közelebb férközhessék, igen kedvencz eszméje volt a török birodalom helyébe a régi görög császárságot visszaállítani. Ez esetben roppan birodalmát két császárságra úgy akarta felosztani, hogy mindenkinek koronáját egy egy unokája fejére tegye. Már a császár hercegeknek keresztnevei is a tervvel összehangzólag választottak; képeken Constantin unokáját mindig a kezében tartott Constantin görög császár keresztjével, Sándor nagyherceget pedig úgy rajzoltatta, mint ki éppen a gordiusi csomót vágja ketté. E szándék a nagyhercegek számára kidolgozott nevelési tervben egész a kicsinységig szem előtt tartatott. Constantinnak gyermekkorában csak nem egész környezete görögökből állott. Görög dajka szoptatta őt, s görög nyelvben neveltették, melyet azonban később időkben meglehetősen elfelejtett.

Katalinnak e szándékát a törökországi görögök nagy köszönettel és vérmes reménnyel vették; s lehet mondani, hogy ez időtől fogva csaknem szakadatlanul működik egy titkos társaság, a *Hetaeristák szövetsége*, mellynek célja nem kevesebb, mint Katalin szándékát az álmok országából a valóság országába átültetni. E társaságból nőtte ki magát 1821-ben Ipsilanti herceg lázadása Oláh- és Moldvaországokban. Ennek köszönhetjük a mindjárt rákövetkezett görög forradalmat, mely ha nem egészen sikerült is, miután a szándéklott görög császárság csak egy piczi királlyá zsugorodott össze, de orosz-görög célokra azért igen pompás

kovász volt jövőre, mint ezt jelen napjainkban látjuk, midőn a törökországi görög lázadást éppen a görög királyság népessége pártolja leginkább.

E mozgalmakat az orosz diplomácia, az igaz, nyilvánosan mindig rosszalta, tagadta, mintha ezekben legkisebb része volna. És én el is hiszem, hogy az orosz kormány e forradalmi mozgalmakba, mint kiválólag conservatív hatalom, s minden más forradalmak elfojtója, cselekvőleg éppen nem avatkozott; de hogy a dolgok folyamára legalább egyik szemét akaratlanul is behunyta, ennyi már bizonyos. Hiszen Ipsilanti herceg orosz tábornok és czári szárnysegéd; a hetaeristák egyik főtagja Capodistrias gróf pedig orosz hivatalnok vala. Így a görög forradalmat vezénylő választmány s ennek elnöke *Maurocordato* herceg asszony Moszkauban, Oroszország második fővárosában székel, és így azon országban, hol a rendőri és kém rendszer legtökéletesebben ki van fejtve, hol az idegenek minden moczanása sas szemekkel kísértetik. – Az meg kétségtelen történeti esemény, hogy Czerny György idejében s később is a szerb lázadókkal az orosz seregek együtt harcoltak a törvényes fejedelem, a szultán ellen. Jelenleg pedig orosz védnökség alatt gyűjti Milos herceg, a megbukott szerb fejedelem, Oláhországban azon szentsereget, mely a Zsófia mecsetére a kettős keresztet feltűzze.

Mind ezekből az következik, hogy az orosz nemzet és görög nép forró óhaját el kell választani az uralkodó személyétől. S bárha a köztisztletben álló magasztos jellemű orosz czár csak kényszerítve hajtatik a nemzet szellem által: mindazáltal a többi európai hatalmaknak is tanácsos felügyelni, hogy a bekövetkehető szerencsétlenség készületlenül ne lépje meg őket.

Az orosz kormány legközelebbi manifestumaiban keservesen panaszkodik, hogy az európai udvarok, különösen pedig az angolok és francziák, az oroszoknak minden lépéseit, minden nyilatkozatait gyanúsítják, s politikai őszinteségébe nem hisznek. – A vád igaz; s meglehet, az orosz kormány ártatlanul szenved; de hiába! a gyanu, az aggodalom megvan, s ezt elényszeríteni szavakkal nem lehet akkor, midőn tények szólnak. – Az orosz nemzet már két száz év óta szakadatlanul hódító szerepben lép fel. A hódítási vágy pedig a szomszéd országokra és nemzetekre nagyon veszélyes szenvedély. Ollyan ez, mint az éhes emberek étvágya, mely évés közben még jobban ingereltetik, s nagyobb fokra hág.

Ha tehát e gyanuból az európai keresztény nemzetek a jelen orosz-török harczban a muhamedanus török mellett fognak fegyvert a keresztény orosz ellen: ezt nem azért teszik, mintha rossz keresztények volnának, hanem azért, mert saját bátorságukról előre gondoskodnak; s mert azon gyanu nyomja sziveiket, hogy a 19-ik század törökje a muszka!

A török is hódító nemzet volt valaha, s a 14-ik, 15-ik és 16-ik században 32 országot döntött halomra. Folytatását e szerepnek egész a

mai időkig a muszka vállalta el a töröktől; mert nem volt e pár század alatt olyan háboruja, mellyből nagyobbodva ne jött volna ki. Már pedig tudjuk, hogy a töröknek is azért sikerült a hódítás, mert a fenyegetett nemzetek soha sem értettek egyet. Mindig sikerült neki egyik vagy másik nemzetet színlett barátság s más ármányok által feltartóztatni, hogy az épen bonczkés alá került nemzetnek segítségére ne siessenek; melly ravasz politika azt eredményezte, hogy utoljára mindegyik, sorban, könnyü szerrel kalodába került. Hasonló sorstól akarnak az európai nemzetek menekülni az orosz irányában. Eddig is sok olly hódítást tett már, mellyet nem kellett volna Európának közönyösen elnézni, s lehet, hogy e hibáját még keservesen megbánja; de most már nem lehet neki rossz neven venni, ha a jelen orosz-török harczba beleavatkozik.

És hogy e beavatkozás egyenesen a gyanított hódítási vágy miatt történik, erről bizonyos lehet az orosz kormány. Hát miért nem szólottak az angol és francia egy kukkot is, midőn Ausztria tavaly télen több nemű követelésekkel, seregek összehúzásával lépett föl a török ellen? Mert megvoltak az említett hatalmak győződve, hogy Ausztria meg akarja ugyan a magáét tartani, de hódítani soha sem volt szokása; s ennél fogva hitték, hogy követelései igazságosak, s ezek köpenye alatt semminemű hódítási terv nem lappang.

Általában a hajdani török, s a mostani orosz állam közt, mind fejlődési, mind történeti, mind szerkezeti tekintetben meglepő hasonlatosság mutatkozik. Mind a kettő számtalan meghódított apróbb országokból halmoztatott össze egy roppan birodalommá. A töröknél *I. Ozmant*, s a muszkánál *I. Pétert* lehet olly ország alapítónak nevezni, kik lételük alapjául egyenesen a hódítást tüzték ki. Mind a két birodalomban szigoru, merev, és korlátlan egyuralkodás forma állapított meg alaptörvényül. Mind a két ország, fenállhatását főleg fegyveres erőre fekteté. S mivel minden korlátlan uralkodó a fegyveres erőt csak úgy használhatja veszély nélkül, ha az tökéletesen kezében, s a polgároktól elkülönözve van: ennél fogva mind a két császár már jókor gondoskodott állandó katonaságról, mert *I. Murad* török szultán már 1362-ben *jancsárokat*, s *Iván Vassilievics* orosz czár 1554-ben *streliczeket* állított. Mind a jancsár, mind a strelicz katonai testület számtalan kedvezésekkel s előjogokkal halmoztatott el, s azért mind kettő tökéletesen elfajult. A nagykedvezések miatt mind a két testületbe számtalan polgárok iratták magukat, kik katonai kötelességeket soha sem teljesítettek, hanem csak az epret szedték. Az elkényeztetett jancsárok és streliczek utoljára, féktelen, makacs, kormányozhatatlan csoportokká aljasultak. Névszerint a streliczek 19 év alatt háromszor zendültek fel s rendíték meg az orosz czári trónt, miglen őket *I. Péter* 1700-ban fegyverrel kiirtatá, az operatióban Péter saját magas keze által részt vevén. A töröknél is minden ember

reszketett a szultántól, a szultán pedig a jancsároktól, kik tetszésük szerint rendelkeztek a szultánok életéről és uralkodói székéről. Végre a mostani szultán atyja, *Mahmud*, a jancsároknak is kiadta a végső utlevelet 1826-ban, ezereknként gyilkoltatván őket le.

A palota-forradalmak is mind a török, mind az orosz udvarnál nagyon gyakran előfordultak; csak hogy a muszkáknál a hajdani streliczek szerepét a császár testőrség vállalá el; mert a mostani czár atyját *I. Pált*, s nagyatyját *III. Pétert* is néhány elfajult udvaroncok s megvesztegetett császári testőrök dobták le a trónról s gyilkolták meg.

Végre a két birodalom közt abban is nagy hasonlatosság mutatkozik, hogy mind a kettőben a korlátlan uralkodás megalapítására a fegyveres erő magában elégtelennek ítéltetvén, segítségül a valláshoz folyamodtak. Mind a két uralkodó magát nem csak világi, hanem egyház főnöknek is kiáltatta. *I. Selim* török szultán 1514-ben Egyiptomot csak azért támadta meg, hogy az ottani kalifát, ki a muhamedanusok első egyházi főnökének tartatott, legyőzhesse; mi megtörténvén, a kalifai (legfőbb egyházi) méltóságot szerződés és forma szerint magára ruháztatta; melly időtől fogva a török szultán nem csupán a törökországi, hanem az összes muhamedanus népek legelső egyházi fejének, pápájának tartatik. Hasonlókép az orosz czár is *I. Péter* óta feje és képviselője az összes óhitű keresztény egyháznak, s feljogositva érzi magát az idegen országokban lakó óhitűek vallására is felügyelni, s állítólag a mostani orosz-török harcz is innen eredet, mint alább meglátandjuk.

A két birodalom közt több hasonlatosságokat is lehetne felhozni, de most ezekkel felhagyván, megfordítva a köztöki nagykülönbségre tesszük olvasóinkat figyelmessé. És ez abban áll, hogy a hajdan hatalmas hódító Törökország már előregedett, s mintegy 100 év óta napról napra fogyatkozik erejében, annyira, hogy életét jelenleg azon körülmény tartja fel, hogy halála esetére az örökségen, a prédán nem tudnak az európai nagyhatalmak egymással megegyezni. Ellenben a muszka, fiatal, erős, erejében napról napra gyarapodó, s roppant hódításainak koronájául szeretné még a nagy és gyönyörű török birodalmat, különösen pedig fővárosát Konstantinápolyt, s a Dardanella tengersizorost kezére keríteni. És ha e megtörténnék, mi a nagyhatalmak egyetnemértése esetében könnyen megeshetik: akkor a Fekete tenger, a Földközi tenger csak orosz tavakká válnának, mellyeket ő tetszése szerint nyitna vagy zárna be; akkor az angol lemondhatna keletindiai birtokáról, melly most hatalmának s gazdagságának egyik legfontosabb tényezője; akkor az angol és francia elbucsuzhatnának a levantei (igy hívják a keletet kereskedelmi tekintetben) kereskedéstől, melly minden kereskedések közt legtöbb hasznot hajt, miután az orosz szigoru tiltó kereskedelmi rendszerhez ragaszkodik; akkor megmaradna ugyan közép Európának, névszerint Német-

országának s az Osztrák birodalomnak fő élettereje a Duna, de nem szállhatnék rajta tengerre, miután az orosz a Duna torkolatját már is készakarva behagyá iszaposodni; egy szóval akkor nem csupán keleten lenne kirekesztőleg ur, hanem Európát is félkörbe izmos karjai közé szorítván, Kamcsatkától kezdve Gibraltarig egy hatalomszó dictálná a törvényeket.

Ezeket kívántam előre bocsátani, mielőtt az orosz-török háboru keletkezését; s eddigi folyamát előadhatnám. Már most térjünk át a történetekre.

Menczikoff herczeg, orosz rendkívüli nagykövet föllépte a török udvarnál Konstantinápolyban.

Az 1853-ik év február 28-ka volt azon nevezetes nap, mellyen *Menczikoff* herczeg, czári szárnysegéd, és admiral, mind rendkívüli nagykövet Törökország fővárosában Konstantinápolyban megjelent. Megjelenésének okául a két udvar közt támadt egyenetlenségek barátságos elintézését nyilvánítá. Azonban mindjárt első föllépte a török udvar irányában kihívó, sértő, s legnagyobb mértékben lealázó volt. Így mart. 2-kán a nagyvezérnél hivatalos látogatást tön ugyan, de nem hivatalos egyenruhában, hanem utazó öltönyében, holott a török nagyok mindnyájan a legünnepélyesebb egyenruhájukban várták őt. Ez megtörténvén, kijelenté, hogy bevett szokáshoz képest ő nem engedi magát *Fuad Effendi* török külügyi minister által a szultánnál bemutatatni; sőt vele közlekedni sem akar, miután a szent sir feletti ügykezelésben *Fuad* mint saját szultánját, mind az ő magas czárját illetlenül kijátszotta.

Ennek következtében *Fuad* hivatalából elmozdittatván, a külügyi tárcaát *Rifaat basa* nyerte el; és csak akkor tette *Menczikoff* első látogatását a szultánnál, martius 10-kén.

A megsértve érzett orosz udvarnak illy módon az első elégtétel megadatván, martius 16-kán *Menczikoff* a török külügyi ministernek egy jegyzéket nyujta be. Ebben előszámlálá az orosz kormány sérelmeit. Név szerint megemlíté, hogy a szultánnak 1852. február 10-kén kelt, s az orosz czárhoz intézett levele, mellyben a szenthelyek feletti kérdéses sérelmek békés megoldása adatik tudtul, ő felségét az orosz czárt megnyugtató, miután egy fermán az oroszok javára előbb kibocsátott szultáni hattiserifet (cs. rendeletet) megerősíté.

De mennyire meglepettek a Jerusalembé küldött orosz biztosok, midőn nekik a török biztos, ki az említett engedélyek kihirdetésével vala megbizva, egyszerűen kinyilatkoztató, hogy a kérdéses nagyuri hattiserifet nem látta, s ezt illetőleg utasításában sem fordul elő semmi. A török udvarnak ezen kétszinü eljárása a felséges orosz czárt mélyen meg-

sértette, s már most követeli, hogy a görög népesség megnyugtatósára biztos és sérthetlen kiegyenlítés történjék. De ezen kiegyenlítésnek nem szabad csupa ígéreteken alapulni, mellyek ismét kijátszthatnának; *hanem csak ünnepélyes szerződés állithatja vissza a két udvar közt előbb fenálló barátságot és egyetértést.*

Martius 16-ka után egy illy ünnepélyes szerződés szövegén szorgalmasan is dolgozott *Menczikoff*, s ezt elkészítvén martius 22-én a török udvarnak benyujtá.

Miután pedig a török udvar sem a mart. 16-ki, sem a 22-ki előterjesztésekre nem felelt, *Menczikoff* april 19-kén újabb sürgető jegyzéket ada be. Ebben a már mondottakat ismételvén, rögtön és határozott feleletet, s különösen három fő dolgot kívánt: 1) egy fermánt, melly a betlehemi templomra, a Megváltó születési helyi oltárára, a gecsemáni barlang és betlehemi kertek birtokára nézve az orosz kívánatnak közös szerkesztés mellett eleget tegyen, 2) egy kormányi parancsolatot, melly a szent siri templom kupjának megigazítását, bizonyos ablakocskák berakását, s a kuppal határos háremek lebontását hagyná meg, 3) egy szerződést, melly a görög keleti egyház eddigi privilegiumait, és Jerusalemben levő szent helyei birtokát ünnepélyesen biztosítsa. – Berekesztésül e jegyzékhez hozzáadá, hogy ha ezen követelése a török szultán által el nem fogadhatnának, az orosz czár minden esetre olly eszközhöz nyuland, melly méltóságának és megsértett vallásos érzelmeinek megfelelő.

A török diván e követelésekből a két első pontot elfogadta, s az illető fermánokat május 5-kén *Menczikoff*nak átadatta; de a harmadik pontról, a kötendő szerződésről mélyen hallgatott.

(Értesítő: Az orosz-török háboru, 1-12. old.; raktári jelzet: 362798)

AZ

AUSZTRIAI BIRODALOM

STATISTIKÁJA

ÉS

FÖLDRAJZI LEIRÁSA.

KIDOLGOZTA

FÉNYES ELEK,

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁGI LEVELEZŐ TAG.

KÉT RÉSZ EGY KÖTETBEN

C) Lengyel koronaországok :
18. Galícia, Krakó hercegséggel.
19. Bukovina.

D) Olasz koronaországok :
20. Lombardia.
21. Velence.

Fjedéne néve a német koronaországok 3489 38
magyar koronának 5822 82
lengyel koronaországok 1540 14
olasz " " 790 08 ausztriai
□ mérföldet foglalnak el, s így összesen 11.592 42 □ mfd.

A) Német szövetséghez tartozó koronaországok.

1. Alsó-Ausztria.

1. *Fekvése és nagysága.* Alsó-Ausztria határos északra Morva- és Cseh országokkal; keletre Magyarországgal, nyugatra Felső-Ausztriával; délre Stájerhonnal. Kiterjedése 345 76 ausztriai □ mérföld. *) Ebből művelés alatt van 3,304,400 hold; műveletlen pedig 153,200 h. A művelés alattiól ismét 1,415,300 h. szántó-föld, 80,300 h. szőlő, 36,100 h. kertek, 410,800 h. rét, 263,100 h. legelő, 1,095,600 h. erdő, s 3200 h. különféle használatu.

2. *Természeti tulajdonsága.* Alsó-Ausztria ha nem oly regényes, s különféle természet-ajándékokban nem oly gazdag is mint Felső-Ausztria, mindazáltal egyik legszebb és legfontosabb tartományát képezi az ausztriai birodalomnak. Földfelülete és földminősége igen változatos alakban tűnik fel. Felszínét majd havasok, majd közephegyek, majd síkságok, borítván el, földminősége és alkatrészei is felette különbözők. Általában az egész tartományt inkább hegyesnek és dombosnak mondhatjuk. Ugyanis a Salzburgból jövő nori havasoknak egy nagy lánczolata Stájerország északi részét elborítván, ez Alsó-Ausztriába is benyomul, s különféle ágai-
val sok helyt egész a Duna jobb partjáiig terjed. A Duna bal partján pedig a cseh-morva határhegység ágazatai futnak szét, úgyhogy tulajdonképeni síkságot csak a tartomány keleti részén, s Kremstől kezdve a Duna völgyében látunk. Kiterjedtebb rónaságai a Morvamezeje a Duna, Morva és Thaya vizek közt, továbbá a *tulni* mező az ország közepén a Dunától délre, a *Steinfeld*, és a bécsujhelyi sivatag. Legtermékenyebb földet mutathat az ország közepén a Duna mentiben. E termékeny terület a Duna jobb partján az Enns folyótól kezdve a tulni mezőig húzódik; itt átcsap a Duna bal partján fekvő halmos vidékekre, s Magyarország határszélén a Morvamezővel végződik. Általában Alsó-Ausztriának észak-keleti része a bőven jutalmazó vidékekhez számítható; kevesebbé vagy éppen nem mondhatjuk ezt az ország déli és délnyugoti részeiről, hol csak kivételképpen találunk termékeny és igen jól művelt völgyeket. Legterméketlenebb földe van a zordon havasok után a Bécsujhely (Wiener-Neustadt) közelében elterjedt köves mezőségnek, ezután a Steinfeldnek, a Morva mezején itt ott található homokos területeknek, és Weitra vidékének. Az ország déli részén kitünőbb hegytetők a *Geschaid*, *Göller*, (5568 láb magas), *Gippel*,

*) E munkában mindenütt ausztriai □ mérföldet és ausztriai holdat értünk 1600 □ ölével. Az ausztriai □ mérföld nagyobb a geographinál, mert ez csak 3911.9 folyó ölet számlál akkor, midőn az ausztriai 4000 ölet. Egy ausztriai négyzet mérföldben van 10,000 hold, s azért 100 ausztriai □ mérföld tesz 104⁵/₉ geographi □ mérföldet, s megfordítva 100 geographi □ mérföld, nem több 95¹¹/₁₇ ausztriai □ mérföldnél.

A) Német szövetséghez tartozó koronaországok.

1. Alsó-Ausztria.

1. *Fekvése és nagysága.* Alsó-Ausztria határos északra Morva- és Cseh országokkal; keletre Magyarországgal, nyugatra Felső-Ausztriával; délre Stájerhonnal. Kiterjedése 345.76 ausztriai □ mérföld. *) Ebből művelés alatt van 3,304,400 hold; műveletlen pedig 153,200 h. A művelés alattiól ismét 1,415,300 h. szántó-föld, 80,300 h. szőlő, 36,100 h. kertek, 410,800 h. rét, 263,100 h. legelő, 1,095,600 h. erdő, s 3200 h. különféle használatu.

2. *Természeti tulajdonsága.* Alsó-Ausztria ha nem oly regényes, s különféle természet-ajándékokban nem oly gazdag is mint Felső-Ausztria, mindazáltal egyik legszebb és legfontosabb tartományát képezi az ausztriai birodalomnak. Földfelülete és földminősége igen változatos alakban tűnik fel. Felszínét majd havasok, majd közephegyek, majd síkságok, borítván el, földminősége és alkatrészei is felette különbözők. Általában az egész tartományt inkább hegyesnek és dombosnak mondhatjuk. Ugyanis a Salzburgból jövő nori havasoknak egy nagy lánczolata Stájerország északi részét elborítván, ez Alsó-Ausztriába is benyomul, s különféle ágai-
val sok helyt egész a Duna jobb partjáiig terjed. A Duna bal partján pedig a cseh-morva határhegység ágazatai futnak szét, úgyhogy tulajdonképeni síkságot csak a tartomány keleti részén, s Kremstől kezdve a Duna völgyében látunk. Kiterjedtebb rónaságai a Morvamezeje a Duna, Morva és Thaya vizek közt, továbbá a *tulni* mező az ország közepén a Dunától délre, a *Steinfeld*, és a bécsujhelyi sivatag. Legtermékenyebb földet mutathat az ország közepén a Duna mentiben. E termékeny terület a Duna jobb partján az Enns folyótól kezdve a tulni mezőig húzódik; itt átcsap a Duna bal partján fekvő halmos vidékekre, s Magyarország határszélén a Morvamezővel végződik. Általában Alsó-Ausztriának észak-keleti része a bőven jutalmazó vidékekhez számítható; kevesebbé vagy éppen nem mondhatjuk ezt az ország déli és délnyugoti részeiről, hol csak kivételképpen találunk termékeny és igen jól művelt völgyeket. Legterméketlenebb földe van a zordon havasok után a Bécsujhely (Wiener-Neustadt) közelében elterjedt köves mezőségnek, ezután a Steinfeldnek, a Morva mezején itt ott található homokos területeknek, és Weitra vidékének. Az ország déli részén kitünőbb hegytetők a *Geschaid*, *Göller*, (5568 láb magas), *Gippel*,

*) E munkában mindenütt ausztriai □ mérföldet és ausztriai holdat értünk 1600 □ ölével. Az ausztriai □ mérföld nagyobb a geographinál, mert ez csak 3911.9 folyó ölet számlál akkor, midőn az ausztriai 4000 ölet. Egy ausztriai négyzet mérföldben van 10,000 hold, s azért 100 ausztriai □ mérföld tesz 104⁵/₉ geographi □ mérföldet, s megfordítva 100 geographi □ mérföld, nem több 95¹¹/₁₇ ausztriai □ mérföldnél.

Raxalpe, Semering (4416 láb), nagy és kis *Pfaff, Wechsel* Magyarország határszélén (5459'), *Hutvisch* (3000'), délnyugaton a *Zeller* havasok, *Hochstadl*, az *Oetscher* (6000'), *Schwarzkogel*, és a *Schneeberg*, mely 6497 lábnyi magas, honnan felséges kilátás esik csaknem 200 □ m földnyi vidékre. Fő folyama Alsó-Ausztriának a *Duna*, mely csaknem derékban kettéhasítja. Ez Felső-Ausztriából lép be azon ponton, hol az Enns folyóját öblébe veszi, Mölktől kezdve északra egy kanyarulatot képez, de a Bisambergnél ismét délkeletnek veszi folyását, s Wolfstahlnál Magyarországra megy által. Az ugynevezett Strudel- (örvény)-től kezdve (Grein mellett) Posonyig 450 bécsi láb esete van, honnan sebes folyása könnyen megmagyarázható. Medre gyakran magas hegyek közé szoruló, majd számos szigetek képzése által alkalmas ugyan hajózásra, de nem minden veszély nélküli, s a gőzhajók itt néha akkor is kénytelenek a járatot felfüggeszteni, midőn az a magyarországi Dunán teljes folyamatjában van. Bal partja Hirschenautól Kremsig hegyes és sziklás. Kremstől kezdve völgye mindinkább szélesedik s jobbra a tulni, balra a morva mezőség kíséri, Bécs alatt számos zöld szigetek s mosolygó ligetek gyönyörködtetik a szemet. Mellékfolyói a jobb parton az Enns határfolyó, mely a déli havasokból (Rorstadt mellett) eredvén, Mauthausen-nél a Dunába szakad, s elválasztja Alsó-Ausztriát Felső-Ausztriától, mellyné fogva e két tartomány Enns alatti, és Enns feletti Ausztriának is szokott nevezetni; továbbá az *Ips, Erlaf, Bielach, Trasen*, mely egy gyönyörű völgyön fut keresztül, *Wien, Schwechat*, a hideg *Ganggel* és *Triesing*, a nagy *Fischa, Piesting* mellékfolyójával, *Lajta*, mint határfolyó Magyarország felé, kis *Fischa* folyócskával. A Duna bal oldalába ömlenek: *Ispere*, mint határfolyó Felső-Ausztria felé, *Krems, Kamp, (Zwetelle)*, alsó és felső *Schmieda, Russbach*, végre a hajózható *Morva*, mely Magyarországot választja el, valamint a *Thaya* Morvaország közt von határt. Legnevezetesebb vizomlása van Annaberg közelében a 271 láb magas *Lasingsfall*. Legnagyobb tavai az *Erlaf* és *Lunzer* tavak, de ezek is csekély területűek. Hajózható csatornája a bécsújhelyi, mely Bécsnél vitetik a Dunába, s főleg fa, vas, kőszén, gabona vitelre használtatik. Éghajlata igen különböző. A nagy Dunavölgy mérsékelt légelylyel bír, hasonlóul a tartomány keleti része, mely azonban a szeleknek van minden oldalról kitéve. Ellenben a déli és délnyugati vidékek igen zordon éghajlattal bírnak. A közép légmérséklet Bécsben 8° 51', nyáron a hőmérő 20-25 fok, télen a hideg 10-12 fok közép számítással. Általában Bécsnek éghajlata legtöbb években Páris városáéval megegyezik. Uralkodó szelek a nyugati, és északnyugati. Az időjárás hirtelen változó és állhatatlan, különösen a *Schneeberg* környékén. Legdurvább zordon vidéknek tartják Annaberg környékét, melyet ausztriai Szibériának hívnak.

3. *Termékei.* A föld tulajdonsága szerint termékei is nagyon különbözőek, melyeket szorgalmas lakosai csüggedetlen iparral igyekeznek a jötevő természettől megnyerni. A mezeigazdáknál az ugaros gazdálkodás tulnyomólag uralkodik, csakhogy az ugarat sokan vetik, s mivel a váltógazdálkodás szinte divatban van, a fekete ugar alig foglalja el a szántóföldek ötöd részét. A havasi vidékeken, hol a levegő nedves, kis részben ligetgazdálkodás üzetik, mely szerint a földek több évekig szántás alá, majd ismét kaszállóul használtatnak. Terem itt igen szép tiszta buza, árpa, hajdina, tengeri, de fő termékek: a rozs és zab. Kataszteri becsü szerint közép számitással egy holdra buzából 12, rozsából 15, tengeriből 25, árpából 16, zabból 20, hüvelyes veteményekből 8 mérőt számitanak. Burgonya, valamint a kerti vetemények is kivált Bécs környékén nagyban termesztetnek. Általában pedig a disz kertészet egy tartományban sem virágzik olly szépen, mint Alsó-Ausztriában, miután itt a császári disz kerteken kívül pompásnál pompásabb urasági angolkertek gyönyörködtetik a szemet. Kereskedési növények közül csak a lent, kendert, mákot, repcét, buzért, főleg pedig a *sáfrányt* emeljük ki, mely jóság és szépség tekintetéből egész Európában első, ughogy az ausztriai sáfrány 30%-val drágábban fizettetik mint a francia vagy nápolyi. Hazája az alsó-ausztriai finom sáfránytermesztésnek Krems környéke. Orvosi füveket a déli havasok bőven szolgáltatnak. Baromtenyésztését illetőleg nem sokat mondhatunk; mert lovai középfajból valók, s külsőleg szépek, de nem kitartósak. *Szarvasmarhája* szinte közönséges fajból való, bár Bécs környékén néhány kitűnő tehenészeteket láthatunk. *Sertést* keveset tart; ellenben juhái már nagy részben nemesítvők, s néhány uradalmi nyájuk a tökélynek nagy fokára emelkedtek. Az állattenyésztés állapotját mennyiségileg a következő számok legjobban mutatják. 1851-ben volt 16 71,606 darab, melyek közt 3 éven felül levő csikó 1992, csődör 3787, kancza 15,979, herélt 49,848 darab. *Ökör*, bika és tehen (bornyuk nélkül) 354,104 darab. *Juh* 389,230 d. szinte bárány nélkül. *Ketske* 43,400; sertés 112,300 darab. A méhtenyésztés a Morvamezőn meglehetősen diszlik; a selyemtenyésztés szinte nem megvetendő, mert itt évenként mintegy 14 mázsa selyemgubó kerül beváltásra. Egyik legbecsesebb, s legjövedelmesebb ágát képezi az alsó-ausztriai mezőgazdaságnak a *bortermesztés*. A szőlőket itt, szinte mint Magyarországon rövidre művelik s karózzák. Főleg fehér borokat szürnek, melyek ugynevezett kemény borok, több év múlva érnek meg, de akkor pompás illatot fejtenek ki. Leghíresebb bortermő helye: Gumpoldskirchen, Vöslau, Mailberg, Stinkenbrunn, Grinzing, Klosterneuburg, Bisamberg, Weidlin, Nuszdorf. – A gyümölcsstermesztés itt nem üzetik olly kiterjedésében mint a szomszéd Felső-Ausztriában, de azért nagy gondot fordítanak rá. A császári gyümölcsösök nézést érdemelnek. A mezőgazdaságot előmozdítják a bécsi gazdasági egylet, a pomologiai társaság.

Mariabrunnban pedig erdészi tanoda létezik. – Ásványi termékekben Magyar- vagy Csehországhoz hasonlítva szegénynek mondhatjuk Alsó-Ausztriát. Fő terméke még a vas és kőszén; ebből 1,200,000, amaból 24,000 mázsa termeltetik évenként. Nevezetesebb kőszénteleppei a következő helyeken vannak: Klingenufer, Schauerleiten, Thomasberg, Lunz, Gaming, Kirchberg, Lilienfeld, Klas, Lanzing. Említést érdemlenek még a timsó, mellyből 750, s a graphit, mellyből 415 mázsára megy az évenkénti termelés. Ellenben terméskövekben s jó fazekas agyagban nagy bősége van ez országnak; s mivel Bécs roppant téglakészletet kíván, a környékén égettetni szokott téglák értéke évenként 18,000,000 pengő forintra becsültetik. – Ásványos források több helyeken vannak, de itt első helyet foglalnak el a Baden melletti meleg kénfürdők, mellyek egész Európában hirt nevet szereztek maguknak.

4. *Népesség és szellemi műveltség.* Népessége 1,613,400 lélek, kik 35 városban, 240 mezővárosban, 4312 faluban, és 168,023 házban laknak. Nyelvet illetőleg nagyobb részt német, ugymint 1,589,863 fő. Csehek laknak Csehország szomszédságában 12,328 számmal; horvátok a Morva mezején foglaltak el néhány helységet, s 6766 lelket számítanak. Végre az izraeliták szétszórva, de főleg Bécsben 4523 lelket számlálnak. Valási tekintetben van 1,592,990 római katolikus, kik 916 plebániában egy érsek (Bécsben) és egy püspök (St. Pöltenben) által kormányoztatnak, 722 görög katolikus 1 plebániában, 418 óhitű szinte 1 plebániában, 12,347 ágostai, 2450 református, 4523 izraelita, és 30 más vallású egyén. Mind a két protestans felekezetnek van Bécsben saját superintendense, s az ágostaiak 2, a reformátusok 1 ekklezsiát képeznek. – Az alsóausztriai népesség szellemi műveltségéről gazdagon van gondoskodva. így például Bécsben van 1 tudományos egyetem és 1 műegyetem (polytechnikum), tudós társaság, művészi és keletnyelvi akadémia, az egész koronaországban 7 fő gymnasium Bécsben (4), Mölkben, Németujhelyen, Kremsben, és 2 algymnasium Hornban és Seitenstettenben. A szakképzettséget előmozdítják vallásban a kath. és protestans theologiai intézetek Bécsben; az iparban és kereskedésben a reál-iskolák (polytechnikumon kívül), erdészetben mariabrunni erdészi tanoda. Különösen számosak a katonai képző-intézetek. Így Németujhelyben van egy katonai-akadémia lovassági és gyalogsági tisztek kiképzésére; kadétiskola Hainburgban; pionirtanoda Tullnban, s mérnökkari Kremsben, s hidászai Klosterneuburgban. – De a népnevelés is öröndetes karban található; mert a 85,920 iskolaképes gyermekeknél az elemi iskolákba még több, azaz 87,340 tanulót számlálunk. A 82,638 iskolaképes leánykák közül pedig, 81,426 látogatja az iskolát. A nyilvános iskolákon kívül még igen számos privat fiu és leánynövelde találatik. Összesen van 81 fő, 1011 elemi, és 23 leány-iskola.

5. *Ipar és kereskedés.* Alsó-Ausztria, különösen pedig Bécs mind a nemesítő iparnak, mind a belföldi s átviteli (transito) kereskedésnek gyűlpontja, s mondhatni szíve ez egész császárságban. Mindenek felett a gyapotfonás és szövés, és a selyemipar nyert itt rendkívüli terjedést. Maga Bécs az összes birodalmi selyemfonalnak, melly gyártatik, felét dolgozza fel. És ámbár a selyemgyárosok száma évről évre fogy és szegényedik (1830-ban volt 680, már 1853-ban csak 440 gyáros): mindazáltal jelenleg is a selyemkelme és bársonygyárakban 11,000 munkás dolgozik, ide nem értvén a selyemszalagot gyártó 4000 munkást. A selyemkelmék értéke évenként 15 millio pengő forintra felrug. A gyapotgyártás nem csak Bécsben, hanem a falukon is el van terjedve. nagyobb szerű gyapotgyárak találhatnak 40 számmal s 7493 rendes munkással főleg Ebenfurt, Pottendorf, Möllersdorf, Trumau, Schönau, Svadorf, Felixdorf, Marienthal, Steina-brück, Teesdorf, Fahrafeld, Eggendorf, Söllerau, Steinhof, Neukirchen helységekben s környékén. A gyapjuszövetgyártás már nincs így elterjedve, s bár a bécsi szőnyeggyárak jó hirben állanak, mindazáltal a finom posztónak nagyobb része Morva- és Csehországból hozatik. Ellenben a papirosgyárak nagy fontosságúak. Hires géppapírost készítenek Klein-Neusiedelben, hol 3 gőzgép működik. Legközelebb az eggendorfi papirgyárban szinte gőzgépek állítottak fel. A vasgyártás hasonlóul nagyban üzetik. Az egész tartományban van 94 vashámor, 3 puddling, 11 henger vasgyár. Főfészke a vasgyártásnak Weidhofen an der Ips, hol különösen sok üst, serpenyő, vasedény készül; Neuhirtengerg környékén pedig késeket, ollókat, beretvákat, vasedényeket gyártanak. A bécsi zongorák és hintók külföldön is ismeretesek. Jeles üveggyárak vannak Joachimthalban és Schwarzauban. – Kereskedése felette élénk, mert Bécs gyűlpontja a birodalmi kereskedésnek. Innen ágaznak ki az északi, déli, délkeleti, s keleti vaspályák, és távirdai vonalak, mellyek által minden koronaországgal összeköttetésbe jön Bécs, sőt ha a Simeringhegyen elkészül a vaspálya, Trieszt felé a tengerrel is egyenes kapcsolatban álland.

(Fényes Elek: Az ausztriai birodalom statistikája és földrajzi leírása, 5-10. old.; raktári jelzet: 305180)

Előbeszéd.

Magyarországnak statistikai s topographiai leírása, mely szerint az egyes vármegyék, szolgabírói járások s ezek ismét egyes községekként adatnának elő, eddigelé *mind magyar, mind német* nyelven *hiányzik*, mert azon geographiai szótár, melyet magyar, s német nyelven Hornyánszky urral kiadtunk, csak betűrendben sorozza elő a helységeket, de a vármegyékről és szolgabírói járásokról nem ad statistikai átnézetet, a birtoki viszonyokat is mellőzi; azon geographia pedig, melyet én 1836-ban 6 vastag kötetben kiadtam, már elavult mert azóta a vármegyék és járások más-ként osztattak fel; ezenkívül a közigazgatásban, törvénykezésben, gazdaságban, gyáripárban, kereskedésben, új vasút és postaállomások felállításában, népességi mozgalomban, birtoki viszonyokban felette nagy és lényeges változások történtek.

E hiányt pótolandó elhatároztam egy új munkát adni ki ily czim alatt: „*Magyarország 1859-ben;*” statistikai, birtokviszonyi s topographiai szempontból, magyar nyelven. Az egész munka 6 kötetet foglaland magában, melyekből az első 4 az egyes vármegyéket tárgyalja, az 5-ik kötet a magyarországi összes birtokosokat név és betűrend szerint sorolja elő, kik 100 hold földnél többet birnak; végre a 6-ik kötet az egyes helységeket, városokat, falukat, pusztákat betűrendben adandja az utolsó posta feljegyzésével.

Az 5-ik és 6-ik kötetet kivéve, melyek egyszerre jelennek meg, a többi kötetek füzetenként adatnak ki, hogy a tisztelt közönség könnyebben megszerezhesse, s nekem is a költséges munka kiadása megkönnyítették, és pedig oly formán, hogy minden vármegye egy külön füzetet, s 10-12 füzet egy kötetet képezend.

Az egyes vármegyéket óhajtottam volna a helytartósági kerületek szerint adni, de mivel a telekkönyvek s más birtokviszonyi rendezések befejezve nincsenek, ez okból hogy a munka gyorsan és fennakadás nélkül kijöhessen, czélszerűbbnek tartottam a megyéket azon sorban adni, melyben az adatokat beküldik; az 5-ik és 6-ik kötetekben ugyanis a földbirtokosok és a községek az egész országból betűrendben együtt fogván előadatni.

Kelt Pesten, jul. 18-kán, 1859.

FÉNYES ELEK,
szerző.

MAGYARORSZÁG

1859-ben

STATISZTIKAI, BIRTOKVISZONYI ÉS
TOPOGRAPHIAI SZEMPONTBÓL.

RÉSZLETES ÉS KIMERÍTŐ LEÍRÁSA

AZ EGYES VÁRMEGYÉKNEK, S AZOKBAN A 100 HOLDNÁL TÖBBET
BIRÓ BIRTOKOSOKNAK, S SZOLGABÍRÓI JÁRÁSOK SZERINT AZ
EGYES VÁROSOKNAK, MEZŐVÁROSOKNAK, FALUKNAK ÉS PUSZ-
TÁKNAK, AZ UTOLSÓ POSTA FELJEGYZÉSÉVEL.

KÉSZITETTE

FÉNYES ELEK,

A MAGYAR AKADÉMIA KENDŐS TAGJA

1859

több nem jelent meg

SZOLNOK VÁRMEGYE

(Szolnoker-Comitat.)

74

23. *Povince, tót f. Kisúcsa-Ujhelyhez negyed órára,*
885 kath. lak. *Rejtei kövterek. Gr. Csáky Ludmillának nagy*
majorsága van itt és szép erdője. U. p. Zsolna.

24. *Radola, tót f. a Kisúcsa mellett, Ujhelyhez közel,*
538 kath. lak., *Gr. Csáky Ludmilla majorságával.*

25. *Kodocskva, tót f. elszórva a hegyekben, 684 kath.*
16 ír. lak. E. Sina Simon majorságával és szép erdőjével.
U. p. Zsolna.

26. *Etanicsa, tót f. nagy kősziklás hegyek közt egy*
szők völgyben, Arvamegye szélén, 1808 kath., 49 ír. lak.
Kath. paroch. templom. Fenyves erdő. U. p. Zsolna.

27. *Kis-Badina, tót f. a Kisúcsa mellett; 245 kath. lak.*
gr. Csáky Ludmilla majorságával. U. p. Zsolna.

28. *Nagy-Badina, tót f. az előbbeni helység mellett,*
638 kath. lak., és paroch. templommal, gr. Csáky Ludmilla
majorságával.

29. *Rudacska, tót f. Kisúcsa-Ujhelytől északnyugati*
1 mfd., 828 kath. lak., gr. Csáky Ludmilla derek majorsá
gával, melyhez 507 hold erdő tartozik.

30. *Vadics, 3 helységből összerolva tót f. Toplics*
hát északra, 1694 kath., 86 ír. lak., kath. paroch. templom
mal, mérségetésével. G. Pongrácz Rudolfnak sok esztendő óta
vás itt. U. p. Zsolna.

31. *Vichilovka, tót f. Uj-Beasterce székje, 821 kath.*
lak. U. p. Zsolna.

32. *Vranja, tót f. a Kisúcsa vis mellett, 186 kath. lak.*
U. p. Zsolna.

Zadány, Budestiben tartozik.

33. *Zauzana, tót f. Toplicsához északra, negyedóra*
441 kath. lak. Egy meredek hegyen még most is láthatók
városok omladéka. U. p. Zsolna.

34. *Zboron, tót f. a Kisúcsa mellett, 1000 kath. lak.*
U. p. Zsolna.

SZOLNOK VÁRMEGYE.

1. §. Fekvése s határai.

Szolnok vármegye fekszik a keleti hosszúság $4^{\circ} 15'$ - $4^{\circ} 33'$ és északi szélesség $47^{\circ} 45'$ - $46^{\circ} 40'$ alatt, mintegy az ország közepén, a budapesti kerületben. Határai északról Heves és Borsod, keletről Észak-Bihar vármegye, s a Nagy-Kunság, délről Békés és Csongrád vármegyék.

2. §. Kiterjedése s nagysága.

E megye, forradalom előtt csak egy járását képezte Heves megyének, s evvel Külső-Szolnok név alatt egyesülve vala. Jelenleg önálló megye, mint hajdan vala, de az előbb hozzátartozott Poroszló mezőváros, Sarud és Tisza-Nána faluk Heves, - Déványa község, Ecseg, Csetan, Kérsziget vagy Gabonás, Cséfán puszták Békés vármegye területéhez, s a legujabban létesült szervezés folytán Alatyán helység s Hegyesbor puszta a Jászkun megye területéhez, ellenben Tószegh falu, s Palladics puszta, Pest megyétől saját területéhez csatoltatott.

Ily kiterjedésben jelenleg $51\frac{3}{10}$ □ mértföldet, vagyis 1600 □ öles holdakban szólva, 490,530 holdat foglal el, melyből 166,886.1265 hold szántó, 81,446.231 hold kaszáló, 5386.631 hold szőlő, 184,829.1216 hold legelő, 100.1075 hold erdő, 4,405.898 hold nádas, 47,928 h., pedig rétság vagy más műveletlen térség.

3. §. Természeti tulajdonsága.

E megye egészen róna, úgyhogy hegyek itt teljességgel nincsenek, ha csak a mérhetetlen rónaságon itt-ott feltűnő dombocskákat hegyeknek nem nevezzük. És pedig e rónaság erdőtlen síkság, úgyhogy a legujabbi catasteri felmérés csupán 200.1075 h. erdőt talált.

Folyóvizei:

- 1) A Tisza, mely Füred és Poroszló közt jön be a megye határára, és 25 mérföldnyi csavargós folyása után, Csépánál Csongrád megyébe lép, szélessége 80 - 120 öl, mélysége $1\frac{1}{2}$ - $2\frac{1}{2}$ öl, sőt néhol több is. Partjai elég magasak, de medrei igen tekervényesek. Hajózható levén, a kereskedést igen előmozdítja, s gőzösök rendszeren járnak rajta; ezen kívül számos malmot forgat; ellenben árvizei által temérdek kárt okoz, s bár a szabályozás következtében már sok ezer hold felszabadult a víztől, azért még most is, mintegy 40,000 h. mint haszonvehetetlen rétság tűnik elő, nem is említvén azon 100,000 holdnyi tért, melyet a víz csak rövid időre fut meg. Hajdan a

Tisza halakban talán leggazdagabb folyó volt Európában; de most hajdani hírében megfogyatkozott, s általános észrevétel: hogy a halászat évről évre csekélyebb.

- 2) A Zagyva, Heves megyében a Mátra hegyéből eredvén, a Jászságon áthaladva, Szolnoknál szakad a Tiszába; azonban ennek áradásakor folyásában akadályoztatván, a felsőbb vidékieknek sok kárt okoz.
- 3) A Berettyó, Mező-Turnál lép a megye határára, hol a Türtő dombnál egyesül a Körössel.
- 4) A Körös, Békés megyéből jöven, mintegy $1\frac{1}{2}$ mföld hosszúságban szintén nedvesíti a megye déli határszéleit, s tavasszal árvizei által nagy károkat szokott okozni.

Ezekon kívül a megye belső részét is több vizerek futják keresztül, minő a Kakat, stb., de ezek a Tisza szakadásai, s nem önálló folyók.

Tavai: Igari tó, 863 h. területtel, Fényes tó, Tószegnél, Morotva, Vakvár, Kengyel, Tököstó, mind Derzs mellett, Nagytó, Kerektó, Csipsán és Fertő, mind Csépa határában. Ezekon kívül a Tisza két partját mocsárok és lapályok kísérik.

A gyakori árvizek ellen már a XVII. század második felében készült az ugynevezett Mirhógát, Abád Szalóknál, mely a Nagy-Kúnságon keresztül 17 óra járásnyira temérdek földet ment meg a Tisza árjától; hossza 720 öl, magassága 2 - $3\frac{1}{2}$ öl, szélessége alján 20, tetején 7 - 8 öl. A tiszaszabályozási társulatok még szebb eredménnyel működnek, mely évenként közöltetik ugyan a lapokban, de a valódi siker csak több évek mulva fogja magát megmutatni.

A föld felső rétege televény föld, majd 1-3 lábnyira aczélos fekete agyag, majd szíkes, átaljában a szíkes és vadvizes területeket kivéve, gazdag termékenységű, úgyhogy trágya nélkül is, vagy igen kevés javítással bőven megterem minden gabonafélét. A belréteg 2-3 ölnyire majd fejez, majd sárga, majd szíkes agyag, s a tartósabb esőzések után a föld által be nem szívhatott vizekből keletkezett mocsárok csak a nagy nyarakban száradnak ki végkép. - Különös azonban, hogy legtöbb helyen alig 2 lábnyi ásásra víz loccsan fel, s innen a kutak csak csekély mélységűek levén, nyáron kellemes friss vizet nem szolgáltatnak.

Levegője a megyének, minthogy a szelek szabadon járhatják, tiszta és egészséges; nyáron át kedves látványul szolgál az ugynevezett délibáb, mely messziről tengernek látszik, benne uszó tornyokkal és épületekkel. A lakosok, pedig, mindkét nembeliek, testalkotásukra nézve erősek és jól nőttek.

Ásvány s gyógyforrásai nincsenek e megyének.

4. §. Lakhelyek és lakosok.

Van benne 5 mezőváros, 31 falu, és 45 puszta.

Népessége az 1850-ki országos összeíráskor 93,737 fő volt. E szám 1855-ben 101,658 főre emelkedett, 1858-ban pedig 109,300 volt, s így 8 év alatt 16,000 főre ment a szaporodás. Területe a megyének $51\frac{3}{4}$ □ mfdet tevén, esik 1 □ mfdre 2104 lakos.

Vallásukra:	
53,601	romai katolikus,
51,195	reformatus,
1,553	ágostai,
105	görög nem egyesült,
2,846	izraelita.
./.	109,300.
Nyelvökre: 106,000 magyar,	
1,652	német,
845	czigány.
./.	109,300.

Még 24 évvel ezelőtt tisztán magyar ajku volt e megye, hanem akkor gr. Szapáry József a fegyverneki pusztán svábokat telepített meg, két helyen, kik telepítvényüket Szapárfalvának és Annaházának nevezik. 1858-ban pedig Mező-Túr szomszédságában, a poói pusztán néhány hannoverai család telepedett meg. Ez utóbbiak földjeiket magok vásárolták, s így birtokosok; ellenben a fegyverneki németek csupán zsellérek, s évről évre fogyó félben vannak.

A magyarok itt is híven megőrzik jellemüket, mely keleti komolyság. Kevés beszédűek, gondolkodók, ritkán nevetnek, s munkáik közben is ritkán hallani a fiatalság danolásait; csak a csárdából hazatérő énekel, de ez is szomorú magyar nótát. Az őseiktől öröklött vendégszeretet náluk otthonos, s a vándor csak egy kissé vagyonos gazdánál is terített asztalra számíthat.

Viseletükben a debreczeni divatot, télen, nyáron a juhászbundát, bőgatyát, rövid inget, fekete nyakravalót, pörge kalapot kedvelik. Ünnepeken sötétkék posztó újast s nadrágot viselnek. A nők sötétkék tarka röklit vagy prémes kurta ködmönt, kicsiny fekete selyem

főkötőt, ránczos rozsnyai kék karton szoknyát viselnek, s fejüket többnyire fehér ruhával bekötve tartják.

A házak száma 1850-ben 16592 volt 21227 lakosztálylyal; jelenleg 20483, 26758 lakosztálylyal. E házak falai többnyire vályogból, némeleké vertfalból gondosan építvék; a tetők náddal fedettek; a szobák elég tisztán tartanak.

A *romai katolikusok* egyházi dologban nagyobb részben a vácsi püspöktől, kis részben az egri érsektől függnek. Van pedig összesen 16 plebánia, 15 fölszentelt lelkészszel, Szolnokon 1 szerzetesház a ferenczieké, 20 szerzetessel.

A *reformátusok* a pesti superintendentiához kapcsolattak, s 20 anyaegyházat birnak.

Az *ágostaiaknak* csupán Tisza-Földváron van egy anyaegyházuk, mely a pesti superintendentiához tartozik.

Vége az *izraeliták* saját rabbival bíró imaházat hetet számitanak, u. m. Szolnokon, Mező-Túron, Tisza-Beőn, T.-Füreden, Igaron, Szentimrén és Török-Sz.-Miklóson.

(Lényes Elek: Magyarország 1859-ben, 77-80. old.; raktári jelzet: 605479)

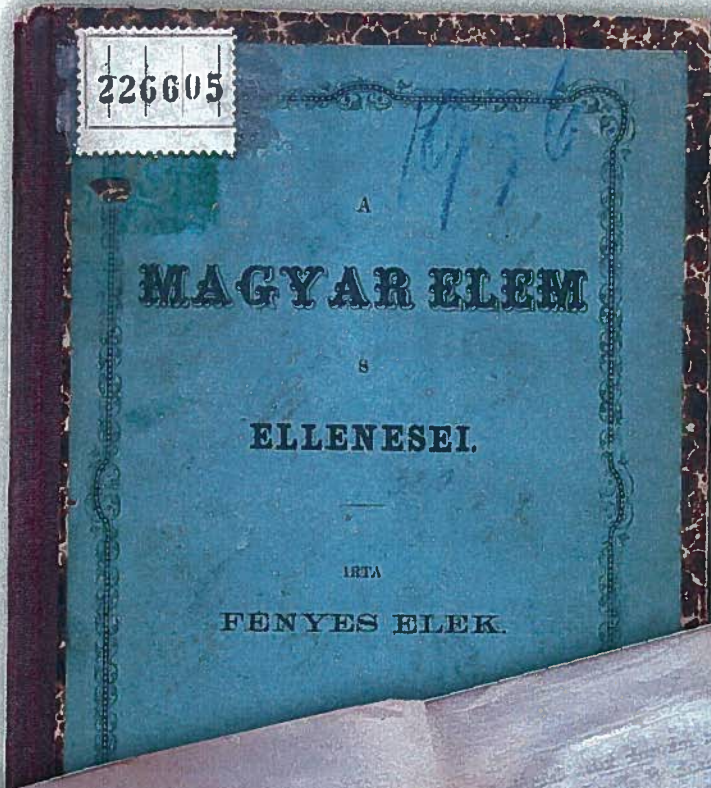
5. §. Birtokosok, kik 100 holdnál többet birnak.

A) Birtokosok névsora, birtokaik nagysága szerint. *)

Folyószám	Birtokos neve	Holdszám, 1800 □ ölével és Jegyzet.
1.	Cs. k. kincstár . . .	26054-1482 a közösen kívül
2.	Wodianer Mór és Alb.	18644-11
3.	Mező-Túr városa és a kincstár közösen .	18118-689
4.	Szapáry József és neje b. Orozy Anna . .	Bura, N. Kürü és 9938-1046 köteleki birt. kiv.
5.	Földváry család osztatlanul	11319-1245
6.	Kállay család osztatlanul	10684-97
7.	Nagy-Iván község . .	7669-1239
8.	H. Eszterházy Pál . .	7474-726
9.	B. Baldaohi Antal . .	6782-440
10.	T.-Sz.-Miklós városa .	6599-1570
11.	Felső M.-Túr városa .	6058-568
12.	Blaskovics Bertalan .	5200-331 a közösen kívül
13.	Gr. Almásy Andor, Kálmán és Dienes . . .	5084-1474 a közösen kívül.
14.	B. Orozy József, sz. gr. Pejachevich Fr.	5052-1200

*) E névsorból kimaradtak azon néhány birtokosok, kiknek birtoka természetileg a teleknyokban feljegyezve nincs; valamint kimaradtak a közös birtokok is, és azok, melyek egy határban 100 holdra nem mennek. E hiány azonban mindössze is nem nagy summa megyén, s így a közzétett birtokárány e hiány kipóllása dián is korlátból megmarad.

Folyószám	Birtokos neve	Holdszám 1800 □ ölével és Jegyzet
15.	Gr. Tige Lajosné, szül. Steöszel Teréz . . .	4907-304
16.	Gr. Almásy Ede . . .	4919-554 a közösen kívül
17.	Gr. Almásy György . .	4549-481 a közösen kívül
18.	Alsó Varsányi közbirt.	4725-339
19.	Gr. Almásy Mária és Iona gr.	3888-660 a közösen kívül
20.	Gr. Waldek Frigyesné, sz. gr. Bethlen Cornelia és Delorm Henrikné, sz. Szabó Lid.	3691-212
21.	Kassai káptalan . . .	3401-1098 a közösen kívül
22.	Luby Imrenő, sz. Steöszel Mária	3385-1063
23.	Almásy Zsigmond és Vincze	3261-1186 a közösen kívül
24.	B. Wenkheim Józsefné, sz. b. Orozy Teréz.	2966-400
25.	Kürth község	2913-800
26.	B. Orozy Lajos	2859-429
27.	Szandai Sréter István	2829-1592
28.	Gr. Almási Kálmán és Dénes	2483-0 a közösen kívül.
29.	Gr. Teleki Domokos	2400-581
30.	Gorové Károly és Gorové Lászlóné, szül. Rác Mária	2383-200
31.	Almásy Pál, zálogban tartja gr. Battyáni Imrenő	2353-1060
32.	Bánrévi társulat . . .	2159-0
33.	Füred városa	2148-416
34.	Kőcsi birt. egy része	2100-0

harmadik a magyar Memorandumot pártoló többségét a választmányának „hochtory”, „aristocrata”, „clericalis” pártnak gyanusítá, negyedik a Magyarországon lakó nem-magyar nemzetiségeket hívá fel, hogy ellenezzék e Memorandumot, mert a magyarokat nyelvüktől akarják megfosztani. Mindnyájan pedig szabadabb sajtót óhajtottak, hogy a magyarok igényeinek sikeresebben ellenállhassanak. Azonban gyanusításokra elég szabad szó engedtetvén nekik: szabadjon nekem is ezekre egész higgadsággal röviden válaszolni.
Pest, aug. 12. 1860.

A szerző.

A bécsi birodalmi tanács egyik ülésében ifj. Majláth György birodalmi tanácsos urnak azon nyilatkozatára, hogy Magyarországnak minden állandó lakosa magyar, az augsburgi „Allgemeine Zeitung” s ennek pártja, azon okból, mivel Magyarországon a magyaron kívül más nyelv és nemzetiség is létezik, nagyon feljajdult, s nyilatkozatot különösen is igazságtalannak találta; s már levelet is írtott magának, hogy Nagy-Kikindán a szerbök Majláth György ur e nyilatkozata ellen ünnepelesen tiltakoztak, s a magyar háromszázi zászlót közlielyen megégették.
Hogy e kikindai eset caupán az „Allgemeine Zeitung” költeménye, ez már hitelesen be van bizonyítva. Ekről tehát nincs mit szólunk. De ellenkezőleg mi meg azon nem tudunk eléggé csudálkozni, hogy miképen találkoztak oly tudós juris doctör, ki Majláth György urnak e nyilatkozatán, mely államjogi szempontból egészen természetes és száfolthatlan, fen tud akadni. Vagy a közjognak Európában csak Magyarországon van más értelme? Hiszen a köztörvény mind jogokra, mind kötelességekre nézve, egy államban

Előbeszéd.

A birodalmi tanácsnak 21 tagból álló választmánya, mely az 1861-ki budget tárgyalására vala megválasztva, augusztus hó első napjaiban ülését megkezdvén: a bécsi politikai lapok nagyobb részben, az augsburgi „Allgemeine Zeitung”-ot chorusokba vevén, rögtön nagy zajt ütöttek, hogy a választmány egyik magyar tagja, gr. Széchen, a magyarok históriai jogaira vonatkozó Memorandumot készített, s e Memorandumot a választmány többsége pártolni hajlandó. Hogy tehát e Memorandumnak semmi következménye ne legyen, jónak látták azt megtámadni, mielőtt látták volna ezt, vagy csak azt tudták volna, hogy bizonyosan létezik.

Ennélfogva egyik lap a magyar elemet kicsinylette, mely figyelmet sem érdemel; másik a magyar alkotmányt halottnak nyilvánítá, melyet galvanisálni igen, de életbe hozni többé nem lehet; harmadik a magyar Memorandumot pártoló többségét a választmányának „hochtory” „aristocrata” s „clericalis” pártnak gyanusítá, negyedik a Magyarországon lakó nem-magyar nemzetiségeket hívá fel, hogy ellenezzék e Memorandumot, mert a magyarokat nyelvüktől akarják megfosztani.

Mindnyájan pedig szabadabb sajtót óhajtottak, hogy a magyarok igényeinek sikeresebben ellenállhassanak. Azonban gyanusításokra elég szabad szó engedtetvén nekik: szabadjon nekem is ezekre egész higgadsággal röviden válaszolni.

Pest, aug. 12. 1860.

A szerző.

A bécsi birodalmi tanács egyik ülésében ifj. Majláth György birodalmi tanácsos urnak azon nyilatkozatára, hogy Magyarországnak minden állandó lakosa magyar, az augsburgi „Allgemeine Zeitung” s ennek pártja, azon okból, mivel Magyarországnak a magyaron kívül más nyelv és nemzetiség is létezik, nagyon feljajdult, e nyilatkozatot különösnek és igazságtalannak találta; s már levelet is íratott magának, hogy Nagy-Kikindán a szerbek Majláth György ur e nyilatkozata ellen ünnepélyesen tiltakoztak, s a magyar háromszínű zászlót közhelyen megégették.

Hogy e kikindai eset csupán az „Allgemeine Zeitung” költeménye, ez már hitelesen be van bizonyítva. Erről tehát nincs mit szólnunk. De ellenkezőleg mi meg azon nem tudunk eléggé csudálkozni, hogy miképen találkozhatik oly tudós juris doctor, ki Majláth György urnak e nyilatkozatán, mely államjogi szempontból egészen természetes és czáfolhatatlan, fen tud akadni. Vagy a közjognak Európában csak Magyarországon van más értelme? Hiszen a köztörvény mind jogokra, mind kötelességekre nézve, egy államban sem tesz különbséget a lakosok közt, bárminő nyelven beszéljenek is azok. S államjogi szempontból Franciaországban az elsaszi német épen úgy francia, mint a moldvaországi magyar-román. Franciaországnak minden polgára mindig franciának marad, mindig franciának íratik a kormány közirómaiban s utleveleiben, s az idegen államok által is franciának ismertetik el, pedig Franciaországban a francián kívül németek, olaszok s más kisebb nemzetiségek is laknak, épen úgy mint Magyarországnak, s ezért még nem jutott senkinek, még az augsburgi „Allgemeine Zeitungnak” sem eszébe a lakosok közt különbséget tenni. Hiszen a francia nemzet dicsősége, a nagy Napoleon is az olaszok által lakott Corsica szigetében, olasz ajku szüléktől született, de azért első franciának tartotta magát, s messzeható terveiben nem az olasz, hanem a francia nemzet érdekét és dicsőségét tűzte ki célpontul.

Csak mi magyarok vagyunk oly szerencsés helyzetben, hogy némelyek, kik teljességgel nem szeretik hogy magyarok vagyunk, s még kevésbbé túriks, hogy azok akarunk maradni: mihely rólunk van szó, már elvesztik a logica fonalát, még az állam- és közjog értelmét is reánk vonatkozólag másképp magyarázzák, s minduntalan cifrábbnál cifrább, rendszerint nevetséges felfedezéseket tesznek.

Ezelőtt még 20 évvel minden német könyvben és hirlapban a magyart németül „Ungarn”-nak nevezték. Egyszer az augsburgi „Allgemeine Zeitung” tudós szerkesztője felfedezi, hogy Magyarországnak tótok, németek, románok is laknak. Nosza a magyarok többé nem voltak előtte „Ungarn”-ok, hanem „Magyaren”, s e divat rögtön annyira felkapott, hogy már csak kevés német könyvben és hirlapban lehet találni „Ungarn”-okat. E népfaj egészen kiveszett, hacsak a Magyarországnak lakó tótokat, németeket, románokat nem akarják e név alatt érteni.

Mi azonban arra kérjük e tudós urakat, hogy ha már a német nyelvet újabb műszavakkal akarják gazdagítani, ne csupán velünk foglaltoskodjanak, hanem csináljanak műszavakat e nevekre is: „Franzosen”, „Türken”, stb., mert Francia- és Törökországban is vannak, kik francia vagy török nyelven kívül más nyelveken beszélnek. Mi is magyarok eddig a „Deutschen”-eket németeknek neveztük, de ha az „Allgemeine Zeitung” logikája helyesebb, ezentúl nem „németeknek”, hanem „dájcs”-oknak fogjuk írni, mert Németországban is milliók vannak, kik nem német, hanem szláv vagy olasz nyelvet használnak.

Mindezen barátságatlan érzelmeknek, melyek a magyar irányában a német sajtó egy töredékében észrevehetőek, más célja nincs, mint Európa előtt megmutatni, hogy Magyarországot helytelenül nevezék el Magyarországnak, miután itt a magyar elem túlsúlylyal nem bir, sőt a törzsökös magyarság az ország népességében számra nézve is kisebbségben áll.

Gróf Dessewffy Emil magyar akadémiai elnök urnak a sárospataki háromszázados örömnép alkalmával tartott remek beszédét, melyben némely német szomszédoknak a civilisatio érdekében elkövetett fonák eljárásait találólag fejtegette, több német hirlapszerkesztő a német nemzetre sértőnek és gúnyosnak találta. Ez azonban alaptalan ráfogás. Mert a magas műveltségű grófnak gondolatjában sem volt a nagy német nemzetet, mely minden művelt férfi tiszteletét bírja, csak távolról is megsérteni vagy gúny tárgyává tenni. Ő csak a civilisation fanatikusait vette éles bonckés alá, kik magas önhittségükben azt hiszik, hogy mind barbár nemzet az, mely nem az ő eszmejárásuk szerint cselekszik. És az ily önhittekre, kik folyvást setétségben botorkálnak, nem árt néha az éles taglatat, hogy valahára világosságra vergődjenek.

Igy az augsburgi „Allgemeine Zeitung” egyik levelezője gúnyosan jegyzi meg, miszerint gróf Dessewffy Emil s vele a magyarok nem hiába haragsznak a statistikára, mert a statistika mutatja azt ki, hogy mindössze csak 4.300.000 magyar van, s Magyarországnak magában sem bir túlsúlylyal.

Bizony pedig mi magyarok épen nem haragszunk a statistikára, sőt épen ebből mutathatjuk meg, hogy a magyar elem a szent korona területén mind anyagi mind szellemi szempontból véve nevezetes túlsúlylyal bir. Különbség köztünk csak az, hogy mi magyarok lehető lélekismeretes hűséggel használjuk a statistikai adatokat, s nem írjuk Margitát oláh, Nánást német, Gyöngyöst tót városnak, mint ezt Häufler tette. Nem is írjuk mind németnek vagy tótnak azt, kinek történetesen német vagy tót hangzatú előneve van, ha németül vagy tótul egy kukkot sem tud.

Általában sokan a statistikát irányunkban meghamisítják, csak hogy a törzsökös magyarság számát erőszakosan leolvaszthassák; mások ismét még most is az 1850°/₁ ki országos népösszeírásra támaszkodnak, mely a lakosokat nyelv szerint is felvette, holott ezt magok a hatóságok hiányosnak és teljesen haszonvehetetlennek nyilváníták.

Például Ficker miniszteri tanácsos legujabbi munkájában (Bevölkerung des österreichischen Kaiserstaates 1860. Gotha bei Justus Perthes) a magyarok számát ez összeírásra támaszkodva csak 4,750,000 lélekre teszi; pedig ennél már 30 évvel ezelőtt számosabbak voltak. És azóta a magyar koronai országok népessége 2,000,000-val szaporodván; e szaporodás főleg a törzsökös magyarokra esik, mert az északi vármegyék népessége, melyekben túlnyomólag tótok laknak, az 1857-ki országos összeírás szerint vagy egy állapotban maradt, vagy tetemesen lejjebb olvadt, mint volt 1840-ben.

Állításom igazolására csak néhány példát hozok fel. Sáros vármegye 1840-ben 196285, 1857-ben 155042 lelket, Szepes 1840-ben 185946, 1857-ben 166331, Zólyom 1840-ben 95928, 1857-ben 92927, Liptó 1840-ben 79752, 1857-ben 76182; Árva-Thuróc 1840-ben 136764, 1857-ben 120176; Trencsén 1840-ben 275561, 1857-ben az alsó Nyitrához kapcsolt báni járással együtt 240222 lelket számított. És így az ország északi része, melyet jobbra tótok laknak, népességben érezhetőleg megfogyatkozott.

Ellenben a túlnyomólag magyarok által lakott vármegyék ugyanezen időközben nevezetes népességi gyarapodást nyertek. Így Csongrád vármegye 1840-ben 130051, 1856-ben 185979 lelket; Heves és Szolnok 1840-ben 272530, 1857-ben 289346, Jász-Kunság 1840-ben 179123, 1857-ben 208139; Fejér 1840-ben 168387, 1857-ben 181415; Békés-Csanád 1840-ben 247264, 1857-ben 299740; Szeged 1840-ben 33080, 1857-ben 63524; Hold-Mező-Vásárhely 1840-ben 30563, 1857-ben 42428 lelket számlált.

Ficker miniszteri tanácsos ur fentebb említett munkájában egy földabroszt is közöl, melyen az egyes nemzetiségek számaránya színek szerint van kijelölve. Azonban a magyarok földabrosza felette hiányos és a magyarok ellen felette részrehajló; mi igen természetes, mert különben nem lehetett volna kisütni, hogy a törzsökös magyarok száma csak 4.750,000 lélek. Pedig ez volt a feladat. S mivel e részben a statistikai adatok felmondták a szolgálatot, a földabroszi színeknek kellett segítenie. Szerinte például Békés-Csanád, Szabolcs, Pest-Solt, Fejér, Veszprém vármegyékben csak 50 % tesz a magyarság, s így az összes népességnek felét, holott ez 80 % százaléknál is több. Továbbá Bihar, Szathmár, Sopron, Vas, Baranya megyékben a népességnek csak 20 %, azaz ötödrészét tenné a magyarság, holott felénél is jóval több, mind az előszámlált megyékben.

Illy meghamisított statistikai adatokkal nem nagy mesterség megmutatni, hogy a magyar elem a magyar koronai országokban alárendelt szerepet viszen. De a mi részrehajlatlan statistikánk szerint bebizonyított tény, hogy a magyar a szent korona területén nevezetes túl-

súlylyal bír; és pedig következő okokból: mert számra nézve nemcsak minden más nemzetiséget egyenként jóval felülmúl, hanem az összes más nemzetiségeknél is tetemesen erősebb, s az összes népességnek abszolút többségét teszi; mert a földbirtok túlnyomólag, azaz $\frac{3}{4}$ részben törzsökös magyarság kezén van; mert a polgárság közt (ideértvén tudniillik nemcsak a volt királyi, hanem a volt püspöki és szabadalmas városokat is), mely ismét a kézműi iparnak, kereskedésnek képviselője, magyarajkúak legszámosabbak vannak; mert a magyar testalkatra nézve is erős, ép, egészséges, katonának termett faj; nyílt eszű, minden más nemzetiség és vallás irányában példa nélkül türelmes; s végre szellemi műveltségre nézve is egy hazai testvér-nemzetiség sem haladja felül.

Ezen előszámlált tulajdonok közül egyikkel, másikkal más magyarországi nemzetiségek is dicsekedhetnek, de összevéve e tulajdonokkal csak a törzsökös magyarság bírván, lelkiismeretes igazsággal elmondhatjuk, hogy a magyar szent korona területén a magyar elemnek mind anyagi, mind szellemi szempontból túlsúlya van. S ezért, ha 1000 éves historiai jogon nem kellene is Magyarországot Magyarországnak nevezni, hanem most lennének kénytelenek ez országnak valamely benlakó nemzetiség után nevet adni, e nevet igazságosan csak a magyar elem kölcsönözhetné.

Lássuk már most az említett tulajdonokat egyenként, névszerint pedig azt, hogy a törzsökös magyarság az ország népességének túlnyó vagyis abszolút többségét teszi.

(Fényes Elek: A magyar elem s ellenesei, 5-13. old.; raktári jelzet: 236605)

Hazánk statistikai ismertetése különböző szempontokból kiindulva, úgy népességi, mint földbirtoklási, mezőgazdasági, műipari, kereskedelmi, közlekedési, közoktatási, s más socialis viszonyaiban ma már nem csupán érdekes minden hazafira, nem csupán hasznos minden polgárra, ki magasabb műveltséggel bir, hanem égető szükség mind azon testületekre s vállalatokra, melyek nemzetünk szellemi és anyagi jólétének előmozdítását tüzték ki, s magára a törvényhozó testületre s a magas kormányra nézve éppen nélkülözhetetlen.

Ugyde összes hazánk tükrét csak akkor állíthatjuk elő hiven, ha előbb az alkotórészekkel megismerkedünk, mert a részekből egy egészet alkotni könnyebb s czélszerűbb is, mint megfordítva az egészből részletekre menni át.

Ily hitben törekedtem én már 30 évvel ezelőtt Magyarországnak nem csupán egyes megyéit, hanem azokban az összes városokat, falukat és pusztákat is a megkapható adatok után leírni, és csak e 6 kötetre terjedt munkám után kísérlettem meg Magyarország általános statistikai rajzát.

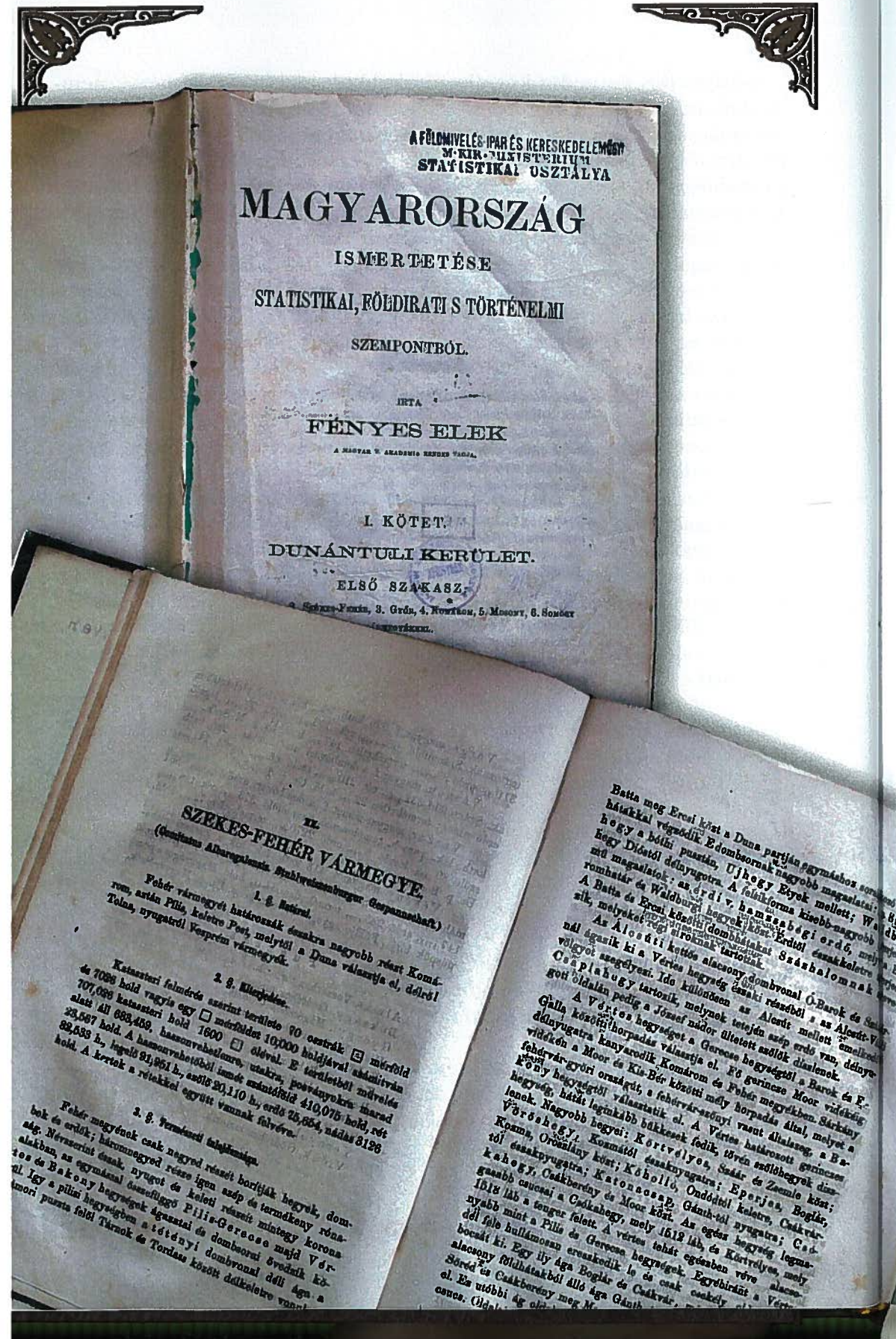
Azonban az idő eljárt. E 30 évi időközben oly roppant változások történtek hazánkban, hogy már magam alig ismerem régibb munkáimra. Szabaddá lett a föld; a törvényelöltti egyenlőség, s közteherviselés kimondva; az ősiség eltörölve; új gyárak és vállalatok keletkeztek s régiéek elhaltak; nagyobb folyóinkat gőzhajók szeldelik; vaspályák, új állam- és országutak épültek, évenként újabb postaállomások állítatnak, melyek összesen véve termelésünket, kereskedésünket menetet, s egész közlekedésünket megváltoztaták.

Jelen fenczimzett munkám czélja tehát Magyarország ismertetését egészen a mostani viszonyok közt adni, és pedig mindenütt hiteles adatok után.

Az egész munka a 4 kerület szerint 4 kötetre terjedend, az első a dunántuli, a második, a dunáninni, harmadik a tiszántuli, negyedik a tiszáninni kerületet foglalván magában. Az utolsó vagy is negyedik kötet végén pedig az összes magyarországi megyék, városok, faluk és puszták betürendben lesznek sorakozva, s mindeniknél a kötet s lap száma kitéve hol annak leírása feltalálható. Ily módon nem csak az egyes megyék lesznek külön ismertette, hanem a névsorozat segedelmével a munka egyszerűs mind topographiai szótárul is használtathatik.

A nagy terjedelem miatt minden kötet 2 szakaszban fog megjelenni, egyegy szakasz betürendben 5-7 vármegyét foglalván magában.

Különben a munka berendezése következő. Minden kötetben az egyes megyék betüsorban iratnak le. És pedig a megye általános statistikai rajza adandja 1 §-ben a megye fekvését és határait; 2-ik §-ban a kiter-

jedést □ mérföldekben és holdakban, s a haszonvehető és műveletlen térek mennyiségét; 3-ik §-ban természeti leírását; 4-ik §-ban folyóvizet, tavait, mocsárait; 5-ik §-ban terményeit a növények, állatok és ásványok országából számokban is kifejezve; 6-ik §-ban a lakhelyeket, s népességét vallás és nemzetiség szerint, a különféle egyházfelekezeteket s ezeknek anya és fiókegyházait; 7-ik §-par-ban a különböző hitfelekezetek által birt tanodákat, s tanulók számát; 8-ik §-ban az ipar és kereskedelem állapotját; 9-ik §-ban a vas és országutakat, postaállomásokat; 10-ik §-ban az egyleteket; 11-ik §-ban az orvosi és ápolási ügyet; 12-ik §-ban az árvaügyet; 13-ik §-ban az uradalmakat és nagyobb birtokosokat; 14-ik §-ban a tisztikart; 15-ik §-ban az adóügyet; 16-ik §-ban a közigazgatási felosztást; 17-ik §-ban az országgyűlési képviselőket.

Ez általános rajz után következnek a megyebeli szabad királyi városok; ezután szolgabírói járások szerint a rendezett tanácsal bíró városok, majd a mezővárosok, faluk és puszták beütrendben, oly formán, hogy minden egyes községnél kitételik a népesség nyelv és vallás szerint, megemlítetik, hogy helyben van-e anyaegyháza, vagy más anyának fiókja; a terület a haszonvehetőség szerint holdak számban kitéve; a föld minősége, s van-e benne gyár vagy más iparvállalat; kik a főbirtokosai; végre mindeniknél az utolsó posta feljegyezve.

Némely nevezetesebb helyeknél történelmi adatokat is soroltam elő, de csak röviden, czélom levén inkább hazánk mostani állapotját adni; miután az egyes megyék régi története kinyomozására úgy is kitűnő jeles szakférfiak szövetkeztek.

Az első kötet vagy is a dunántúli kerület első szakasza Baranya, Fehér, Győr, Komárom, Mosony és Somogy megyékkel már megjelent (2 frt. 50 kr. oszt. ért.) A második szakasz Sopron, Tolna, Vas, Veszprém és Zala megyékkel nem sokára követendő, valamint a többi kötetek gyors megjelenése is főgondom leendő.

Kelt, Pesten, máj. 15-kén 1865.

Fényes Elek.

II.

SZÉKES-FEHÉR VÁRMEGYE.

(Comitatus Albaregalensis. Stuhlweissenburger Gespannschaft.)

1. §. Határai.

Fehér vármegyét határozzák északra nagyobb részt Komárom, aztán Pilis, keletre Pest, melytől a Duna választja el, délről Tolna, nyugatról Veszprém vármegyék.

2. §. Kiterjedése.

Kataszteri felmérés szerint területe 70 osztrák □ mérföld és 7026 hold vagyis egy □ mérföldet 10,000 holdjával számítván 707,026 kataszteri hold 1600 □ ölével. E területből művelés alatt áll 683,459, haszonvehetetlenre, utakra, posványokra marad 23,567 hold. A haszonvehetőből ismét szántóföld 410,075 hold, rét 82,533 h., legelő 91,951 h., szőlő 20,110 h., erdő 75,654, nádas 3126 hold. A kertek a rétekkel együtt vannak felvéve.

3. §. Természeti tulajdonsága.

Fehér megyének csak negyed részét borítják hegyek, dombok és erdők; háromnegyed része igen szép és termékeny rónaság. Névszerint észak, nyugot és keleti részeit mintegy korona alakban, az egymással összefüggő Pilis-Gerecse majd Vértes és Bakony hegységek ágazatai és dombsorai övedzik körül. Így a pilisi hegységben a tétényi dombvonal déli ága a Zámori pusztá felől Tárnok és Tordass között délkeletre vonul, Batta meg Ercsi közt a Duna partján egymáshoz sorakozó dombhátakkal végződik. E dombsornak nagyobb magaslatai: a Sisak-hegy a bóthi pusztán, Ujhegy Etyek mellett; Waldburg hegy Diósdától délnyugotra. A felsikforma kisebb-nagyobb terjedelmű magaslatok: az érdi v. hamzsabégyi erdő, mely a Háromhatár és Waldburgi hegyek közt Érdtől északkeletre terjed. A Batta és Ercsi közötti dombhátakat Százhalomnak nevezik, melyeket régi siroknak tartottak.

Az Alcsúti kettős alacsony dombvonal Ó-Barok és Száárnál ágazik ki a Vértes hegység északi részéből s az Alcsút-Váli völgyet szegélyezi. Ide különösen az Alcsút mellett emelkedő Csaplahegy tartozik, melynek tetején szép erdő van, délnyugoti oldalán pedig a József nádor ültetett szőlők díszlenek.

A Vértess hegységet a Gerecse hegységtől a Barok és F.-Galla közötti horpadás választja el. Fő gerincze Moor vidékéig délnyugatra kanyarodik Komárom és Fehér megyékben. Sárkány vidékén a Moor és Kis-Bér közötti mély horpadás által, melyet a fehérvár-győri országút, s fehérvár-szőnyi vasut általszeg, a B a k o n y hegységtől választatik el. A Vértess határozott gerinczes hegység, hátát leginkább bükkesek fedik, tövén szőlőhegyek diszlenek. Nagyobb hegyei: Körtvélyes, Száár és Zsemle közt; Vöröshegy, Kozmától északnyugatra; Eperjes, Boglár, Kozma Oroszlány közt; K ó h o l l ó, Ondódtól keletre, Csákvártól északnyugatra; K a t o n a c s a p, Gánth-tól nyugatra; C s ó k a h e g y, Csákberény és Moor közt. Az egész hegység legmagasabb csucsa a Csókahegy, mely 1512 láb, és Körtvélyes, mely 1518 láb a tenger felett. A vértess tehát egészben véve alacsonyabb mint a Pilis és a Gerecse hegységek. Egyébiránt a Vértess dél fele hullámosan ereszkedik le és csak csekély oldalágakat bocsát ki. Egy ily ága Boglár és Csákvár, másik szintén csak alacsony földhátakból álló ága Gánth és Csákvár, harmadik ága Söréd és Csákberény meg Magyar-Almás és Zámoly között terjed el. Ez utóbbi ág oldalán a C s ó k a k ő emelkedik, mely meredek csucs. Oldalain igen jó bor terem.

A Vértess hegység déli oldalán a Csákvár-Lovasberény síkság terül el, s mely dél fele a Pátka, Zámoly, Magyar-Almás és Keresztes között elterjedő alacsony földhátakon túl a fehérvári síkságra megyen át. A síkság s az Alcsut-Váli völgyet szegélyező dombvonalak közt, a velencei tó északi oldalán egy alacsony, de gránit és trachit kőzeteiről nagyon nevezetes hegység domborodik, t. i. a V e l e n c z e hegycsoport, mely a környező alacsony és igen laposan elterülő dombvidékből elég élesen emelkedik ki. Petend pusztája és Pázmánd közt a Zsidóhegygyel kezdődik s onnan a fehérvári szőlőhegyekig terjed. Hossza $2\frac{1}{2}$ mföld, közepe, szélessége $\frac{3}{4}$ mfd. Legmagasabb kupja a Nadaptól északnyugatra eső M e l e g h e g y, mely 1098 láb magas, s a velencei tó tükrénél 600 lábbal magasabb.

A velencei tótól és fehérvártól délre a Duna és Sárvíz völgyei közt, alacsony, hullámos dombvidék terül, melyen számos kisebb nagyobb állóvizet találunk. Azon alacsony dombvidéken és a Sárvíz lapályon túl egy elszigetelt hegy domborodik, mely jegőczős mészkőből áll. Ez S á r h e g y - n e k nevezetik Szabad-Batthyán és Tács vidékén, s magassága csak 714 láb. E hegyet a velencei hegység elszigetelt szakadékaának nevezhetjük.

A B a k o n y hegységnek csak kisebb ágazatai vonulnak be megyénkbe Csór, Isztimér, Bodajk-Sárkányig, s e hegységről Veszprém megyében fogunk bővebben értekezni.

Természeti ritkaságai e hegységeknek nem igen vannak. Barlangok épen hiányzanak, de ásványos források vannak Bodajkon, Iszka-

Sz.-Györgyön, s lent a déli síkságon. Alapnál keserű sósforrás, melyekről a helységek leírásánál bővebben emlékezünk. Ellenben az elősorolt hegységek számos kies völgyeket és Csákvár s Csókakő körül valóban regényes vidékeket mutathatnak, sőt a megyének déli róna részét is a hosszan elnyúló dombsorok, az ezeket ékesítő angolkertek és szőlők, pompás uri kastélyok kellemes vidéknek varázsolják.

4. §. Folyóvizek. Tavak. Csatornák.

A Vértess dereka forrásokban nagyon szűkölködik, s azért patakok nem nagy számmal vannak, s ezek közt legnagyobb a gajai, mely Fehérvár alatt a Sárvízbe ömlik, s malmaival és kallóival a vidéki lakosságnak tetemes hasznot hajt.

A Sárvíz a kikiri tóból és számos bakonyi patakból veszi eredetét, mely Veszprém megyéből Fehérvárig, s innen délre az egész megyén keresztül, Tolna vármegyébe nyulik le bozótos lapályaival. E hajdan nagy posványosított képezett, de 1811-től 1825-ig e posványosság kiszáritására Veszprém, Fehér és Tolna megyékben egy fő száritó csatorna ásatott, mely sárvízi Nádor csatornáknak nevezetik. Csaknem párhuzamosan megy vele ismét a Malom csatorna, melyen több kerekű nagy malmok állanak. A főcsatorna tavasszal jó víz alkalmával hajózható is.

De fő folyama a megyének a pompás Duna, mely keleten Pest-Pilis és Solt megyétől választja el. Folyása elég tekervényes, s a ráczkevi szigeten kívül, mely Pilis megyéhez tartozik, számos apró szigetecskét számlál, melyek többnyire erdők, kaszálók vagy gyümölcsösök által borítottak. Menetelében, mely e megye határain $12\frac{1}{2}$ mérföldre terjed, 108 nagy hajómalmot forgat.

Tavai közt legnagyobb a velencei tó a velencei hegység déli tövében. Még 1792-ben 4998 holdat foglalt el, ma már területe felényire leolvadt. Kisebb tavak számosan találhatunk a délen lenyúló dombsorok közötti síkságon, s itt ott a Sárvíz környékén. Legnagyobb ezek közt a S ó s t ó Fehérvár határában, melyben sok nád terem, s halakkal és vadszárnyasokkal is bővelkedik. A Vértess hegység alacsony lánczolatai közt szintén vannak apró tavak, ezek közt legnagyobb a p á t k a i.

MAGYARORSZÁG

ISMERTETÉSE

STATISZTIKAI, FÖLDIRATI S TÖRTÉNELMI

SZEMPONTBÓL.

IRTA

FÉNYES ELEK.

A MAGY. TUD. AKADEMIA KISFELTÁJÁSA

I. KÖTET.

DUNÁNTULI KERÜLET.

MÁSODIK SZAKASZ.

VESZPRÉM VÁRMEGYÉJE

(Weszprimer Gespanschaft.)

1. §. Fekvése és határai.

Veszprém vármegye a dunántúli kerületnek csak nem közepén fekszik, s határos északra Győr; keletre Fehér s kis részben Komárom; délről Tolna, Somogy, Zala vármegyékkel és a Balaton tavával; nyugotról Vas vármegyével.

2. §. Területe és nagysága.

Az egész terület 641,293 kataszteri holdat és 1256 □ ölet foglalván el, e szerint kiterjedése 64 $\frac{1}{10}$ □ osztrák mérföld. A mondott területből művelés alatt áll 618,566 $\frac{337}{100}$ hold; utakra, mocsárra s más műveletlen térre esik 22,687 $\frac{337}{100}$ hold. A művelés alatti térből ismét

254,955 $\frac{47}{100}$	hold esántófld
58,940 $\frac{1138}{100}$	" rét és kert
88,744 $\frac{912}{100}$	" legelő
1767 $\frac{270}{100}$	" nádas
11,394 $\frac{1481}{100}$	" szőlő
202,764 $\frac{119}{100}$	" erdő.

3. §. Természeti tulajdonsága.

A megye derekát 9 mérföldnyi hosszúságban 1 2-5 mérföldnyi szélességben a Bakony hegység futván meg; ez erdős és hegyes; ellenben a megye délkeleti majd északnyugoti része róna vagy legalább felsik. Általában a terület $\frac{3}{4}$ részét hegyesnek vagy dombosnak mondhatjuk. A Bakony hegységnek, mely a dunántúli kerületben a moori völgyalpától délnyugotra a Zala tágas völgyeig s a Balaton medenczéjétől nyugotra a Rába folyó síkságáig terjed, legfőbb tömege Veszprém vármegyét hasítja át. Legmagasabb tetői a 2110 lábnyi Somhegy Bakonybél mellett, s az innen északra eső Körishegy, mely 2238 láb magas. Emelkedése tehát magában véve csekély, de a Balaton tükrenek tenger feletti magassága csak 333, a Rába síkság magassága egyremásra csak 400 láb, tehát a Bakony legmagasabb tetői 1700-1900 lábnyira emelkednek a környező lapályok felé, s viszonylagos közepes magassága is valami 1300 lábnyi. Tetői kevés kivétellel kúp és kúpola alakúak, melyeket csudálatosan

X.

VESZPRÉM VÁRMEGYÉJE.

(Weszprimer Gespanschaft.)

1. §. Fekvése és határai.

Veszprém vármegye a dunántúli kerületnek csak nem közepén fekszik, s határos északra Győr; keletre Fehér s kis részben Komárom; délről Tolna, Somogy, Zala vármegyékkel és a Balaton tavával; nyugotról Vas vármegyével.

2. §. Területe és nagysága.

Az egész terület 641,293 kataszteri holdat és 1256 □ ölet foglalván el, e szerint kiterjedése 64 $\frac{1}{10}$ □ osztrák mérföld. A mondott területből művelés alatt áll 618,566 $\frac{337}{100}$ hold; utakra, mocsárra s más műveletlen térre esik 22,687 $\frac{337}{100}$ hold. A művelés alatti térből ismét

254,955 $\frac{47}{100}$	hold esántófld
58,940 $\frac{1138}{100}$	" rét és kert
88,744 $\frac{912}{100}$	" legelő
1767 $\frac{270}{100}$	" nádas
11,394 $\frac{1481}{100}$	" szőlő
202,764 $\frac{119}{100}$	" erdő.

3. §. Természeti tulajdonsága.

A megye derekát 9 mérföldnyi hosszúságban 1 2-5 mérföldnyi szélességben a Bakony hegység futván meg; ez erdős és hegyes; ellenben a megye délkeleti majd északnyugoti része róna vagy legalább felsik. Általában a terület $\frac{3}{4}$ részét hegyesnek vagy dombosnak mondhatjuk.

A Bakony hegységnek, mely a dunántúli kerületben a moori völgyalpától délnyugotra a Zala tágas völgyeig s a Balaton medenczéjétől nyugotra a Rába folyó síkságáig terjed, legfőbb tömege Veszprém vármegyét hasítja át. Legmagasabb tetői a 2110 lábnyi Somhegy Bakonybél mellett, s az innen északra eső Körishegy, mely 2238 láb magas. Emelkedése tehát magában véve csekély, de a Balaton tükrenek tenger feletti magassága csak 333, a Rába síkság magassága egyremásra csak 400 láb, tehát a Bakony legmagasabb tetői 1700-1900 lábnyira emelkednek a környező lapályok felé, s viszonylagos közepes magassága is valami 1300 lábnyi. Tetői kevés kivétellel kúp és kúpola alakúak, melyeket csudálatosan

175

bonyolódott gömbölyded gerinczek, vagy széltiben hosszában elnyúló felsikok kapcsolnak össze. Gyakran mély hasadékok, sziklák és meredek oldalú völgyesorosak szeldelik a hegytömeget, úgyhogy sok helyen eredeti szépség és festőiség által kitűnő vidékeket találunk. A legszebb és legkellemesebb tájakok azonban már Zala vármegyében a Balaton partján vannak; hol a természet szépségeit még festői várromok is növelik.

A Bakony derekát többnyire rengeteg bükk s helyenként cserfa erdők fedik még, a honnan itt az éghajlat annyira zordon, hogy már a szőlő nem érik meg, holott a hegység szélein különösen a Balaton mellékén híres bortermő szőlők diszlenek. A felsikok ismét az erdőktől megfosztatván, szántóföldekké alakítottak át.

Könyebb áttekinthetés végett a Bakonyt e megyében következő hegycsoportokra oszthatjuk: 1. zirczi, 2. bakonybéli, 3. veszprém - vásonyi, 4. podányi hegycsoportra.

1. A zirczi hegycsoport a czuhai völgy két oldalán emelkedik. Legtömegesebb része Bakony Szent-Király, Oszlop, Csetény, Dudar, Esztergár, Zircz, Borzavár, Porva és Fenyőfő közt terjed el. E tömeget Zircz felől a Czuhai szűk völgye hasítja ketté. Délnyugoti oldalán a hodoséri völgy kanyarodik el, melyet a Fenyőfő és Porva közötti sok kapaszkodón és ereszkedőn fel meg lemenő borzasztó ut követ. A tömeg északi oldalán a szent-királyi és kajmási völgyek nyulnak el. A mondott völgyek mentiben terjedő széles völgyelést fehérvár fele „Bakonynyílás”nak nevezik. Zircz, Esztergár, Dudar, Oszlop, Súr, Csernye, Szapár és Jásd között igen sziklás és völgyes felsik terül el. A czuhai vagy szihai völgy keleti oldalán a Vénkut nevű hegy emelkedik; vele átellenben a völgy nyugati oldalán a Lófangató hegy gerincze nyulik el Gyiróttól délkeletre. A hegycsoport legészakibb szakadéka a Bársonyos hegy.

2. A bakonybéli hegycsoport a Bakonynak legmagasabb részét foglalja magában. Közepét és északi részét a Gerencze völgye szeldeli; Bakonybél-től délre a Galla völgy nyulik bele. A legszebb és legmagasabb hegykúpok éppen a Gerencze völgyét szegélyezik, és Bakonybél körül csoportosulnak. A hegycsoport déli részében a Séd folyó ered. Mind ezen völgyek mélyen bevágják, s kivált felső részeik keskeny sziklaszorosak. A Gerencze jobb oldalán következő hegykúpok vannak: Hajszabarna, Porvától nyugatra; Kőrishegy (Tüzkőhegy, Kőhegy, Bakonyhegy) Bakonybél-től északkeletre; Odvaskő mindjárt a Gerencze partján Bakonybél-től északra, benne egy barlang van; odább van a Tönkölős, majd a Somhegy Bakonybél és Zircz közt, s ezt „Aranyhegy”nek is nevezik; az Öregkerülő Bakonybél és Somhegy pusztá közt; alatta a Szömörke völgy nyulik el, s e völgyből emelkedik fel a sziklás Kerteskö. A Gerencze bal oldalán pedig a következő hegyek vannak:

Gyümölcsönös; Gáthege; Fidelisdomb a bakonybéli völgyben a kolostorból délnyugatra felmerülő magaslat; Háromhátár; Hegyeskő; a Fejérkő, mely egy magas kőszikla, Feketehegy Pénzeskuttól délnyugatra.

A Séd tágas völgye északi oldalán azon hegyek találhatók, melyek a palotai hegycsoporthoz csatlakozván a zirczi és rátóti medenczék közötti területet borítják el. Ilyenek: a Gyöngyös, Poczos és Nagyhegy Rátót és Lókut közt.

A Somhegy de még inkább a Köröshegy tetejéről felséges kilátás esik a Bakony rengeteg erdőségeire, az azokon túl elterjedő síkságra, a Balaton csillogó tükrére, stb.

3. A veszprém-vásonyi hegycsoport a Séd völgye déli oldalán emelkedik. Fehérvár felől a síkság Palota déli oldalán Öskű és Hajmáskér helységekén át a Séd völgyén felfele Herendig és Szentgálig nyulik be a Bakonyba, s dél fele a füredi hegysorra s a nagyvásonyi felsikra támaszkodván, odább nyugatra a Torna és Kapolcs patak völgyei szabnak neki határt. Legmagasabb hegyei: Csepely, Tótvásony és Szentgál közt; Kabhegy, Urkuttól délre; Virághegy Városlódhöz délre. Odább a Kigyós és Torna között csak alacsony dombozatok vannak, melyek Devecser környékén egészen lelaposulnak.

4. A polányi hegycsoport a Torna völgye északi oldalán terül el s a pápai síkságban végződik, kelet fele a bakonybéli hegycsoporthoz csatlakozván. E hegycsoporthoz még terjedelmes erdők sorakoznak, melyek a dombos síkságon helységekkel és szántóföldekkel váltakozva egészen a Rába völgyéig terjednek.

Ezen síkságból 3 elszigetelt hegy emelkedik ki, u. m. a Nagy-Somló, Kis-Somló és Sághegyek. Ezek közül csak Nagy-Somló tartozik Veszprém vármegyéhez. Magassága ennek a Balaton tükrén fölül 580 láb; alakja kerekded, mint a tüzkádó hegyké, s a tetején levő horpadást valóban tüzkádó de már kialudt hegy torkának tartja a közvélemény.

Fő alakrésze az egészenek bazalt, s ilyen kőszirtokon nyugszik. A talaj alul a hegytövében idő által elmorzsoltt bazaltszirtból álló főveny, mely fekete hamuhoz hasonlít; feljebb közepe fele sárga agyag, kemény szirtdarabokkal keverve; legfelül ismét olyan mint alul. Az egész somlói hegy szőlőtőkékkel van beültetve, s itt terem nemcsak Veszprém megyében, hanem az egész országban a legnemesebb fehér bor. Egyébiránt a hegy azon helységekétől, melyek szomszédságában fekszenek 4 részre osztatik el, u. m. a vásárhelyi, jenői, szőlősi és dobai részekre. Ugyan e hegy ormán van ama vár, mely mostan romokban fekszik ugyan, de Kisfaludy Sándor remek regéjéből minden hazafi előtt ismeretes.

Földtani tekintetben a Bakony nagyon érdekes és nevezetes hegység. Alapját talán jegőcsös kőzetek teszik; erre azután a triasz és rhaeti,

a liasz, jura, kréta, s végre az eocén és neogen képződmények tagjai következnek, és pedig oly kifejlődésben, hogy mind a hegyek külső alakjára, mind az egyes közetrétegek jellemére nézve a Bakony és keleti Alpok között a legnagyobb hasonlatosságot találjuk. Mindazáltal nagy eltérések is fordulnak elő a Bakonyban. Így a palaeozózi képződmények végkép hiányzanak, s a mészkövek alját a triaszhoz tartozó homokkövek és palák teszik; továbbá a triasz és liaszféle rétegek közt a Bakonyban nincsenek oly rétegek, melyek kőszén foglalnak magokban (ellenben Csetény és Szapár között az agyagban mummolitok és terjedelmes kőszéntelepek merülnek fel) mint a keleti Alpokban; azután az ugynevezett kárpáti homokkövek sincsenek meg, s helyöket az annál jobban kifejlődött kréta és eocén képződmények foglalják el; végre a Bakony egyik sajátja abban áll, hogy benne harmadkori édesvízi mészkövek találhatók igen nagy vastagságban.

Mi már a föld felrétege vagy is a termő talaj minőségét illeti Veszprém vármegyében: ez nagyon különböző. Veszprém, Palota, Nagy-Vásony körül köves, s mi különös még is szereti a tiszta buzát; a Bakonyban nehéz sárga agyagos vagy homokos, Zircz Csesznek vidékén meszes; Devecser-től délre fővényes; Pápa környékén homokkal változó igen termékeny agyag; Dégh és Enying körül sárga homokos csak hogy itt felváltva dús televény földek is találhatók; Vörösberény vidékén vörös de termékeny agyag merül fel.

Éghajlata a Bakony közepét kivéve, hol már a szőlő meg nem érik, meleg és tenyésző; levegője egészséges, kivált Somló-hegy vidéke e tekintetben elsők közzé tartozik a hazában.

4. §. Folyóvizek. Patakok. Tavak.

Veszprém vármegyének nagyobb folyóvize, különösen hajozható egy sincs. Aránylag még legnagyobb folyói: a Marcza, Séd és Sió.

1. A Marcza, Garbó felől északra kanyarodik, s e megyét Vas vármegyétől elválasztván, Marczaltónél az öreg Rábával egyesül. Kanyargós és rendetlen folyása miatt sok posványt és nádas rétséget képez. Egyébiránt a Bakony nyugoti oldalából fakadó folyókat és patakokat mind a Marcza veszi fel. Ezek pedig névszerint a következők: a Váshelyi patak, mely a prágai, rendeki és kajáni erek egyesüléséből támad; a Csósz vidékéről Nyirádon át folyó Kigyós, melylyel a padraghi és bódéi patakokkal öregbedő Torna egyesül; továbbá a Hajagos, mely Becse és Noszlop felől jöven, nyugotra kanyarodik; a Gerencze, mely az akliai és lókuti határookban ered, s miután a fekete Gerenczével és a Gellával egyesül, dühében mindent elborít, szárazságkor pedig sziklás medrében egészen elvész; végre a Tapolcza, mely Tapolczafőn veszi

eredetét s Tevel vidékről északnyugotra kanyarodván, Pápán keresztül a Marczalba ömlik. Forrása vízben leggazdagabb úgy hogy eredetéhez nem messze már malmokat forgat s egész folyásában 108 malom kereket tesz mozgásba, s mivel télen sem fagy be, még a Rábaközéből is járnak őrleni.

2. A Séd, a szentgáli határban ered, s Veszprém városa alatt elfolyván, Eősin alul a Csurgó, és Gaja patakokkal együtt képezi ez ugynevezett Sár folyót, vagy is helyesebben Sárvizet, mely csatornára vétetven Fehér megyén keresztül Tolnába megyen által. Folyásában igen számos liszt, fűrészes és kalló malmot forgat, s kivált lisztmalmai annyira nevezetesek, hogy még külső Somogy egy része is itt őrlési gabonáját.

3. A Sió, Siófoknál szakad ki a Balatonból, s egy darabig Veszprém és Somogy megyék közt határt csinálva, Tolnába megy által. Szabályozásáról Somogy és Tolna vármegyék leírásánál bővebben szólottunk.

(Fényes Elek: Magyarország ismertetése I. kötet. Dunántuli kerület, II. szakasz, 221-226. old.; raktári jelzet: 334116)

hez is éppen e tárgyban adott petitiót a makói népes görög kath. magyar egyház.)

Természetes tehát, hogy ezen magyarokat, kiket egyházi főnökeik sem akarják hogy magyarok legyenek, az 1850/1 évben az összeíró cseh és német hivatalnok urak is irgalmatlanul vagy ruthenekké vagy románokká keresztelték; sőt Ugocsa vármegyében S. V. A-ón az ottani görög katolikus plebanus ur, egy nemes családból származó gyökeres magyar, az összeírási küldöttség előtt magát magyarnak nyilvánítván, ezen az összeíró hivatalnok urak annyira megharagudtak, hogy a szegény papot mint lázítót az illető püspöki vicariatusnak feladták, mely csakugyan nem késett a plébánus urat magyarsága miatt illően és keményen megdorgálni.

Ily eljárás következtében, nem csuda, hogy az 1850/1-ki országos népszámlálás a magyarok valódi számát nagyon leapasztotta.

Így *Ficker* belügyministeri tanácsos ur egy ide vonatkozó munkájában (*Bevölkerung des österreichischen Staates 1860. Goth, bei Justus Perthes*), a magyarok számát Erdélyt is ide értve, az 1850/1-ki összeírás után 4,750,000 főre teszi. Azonban az osztrák statisztikus urak ez összeírás hiányait nagyon is jól tudván, önként sziveskedtek valamivel több magyart megengedni, mert már *Czoemiget* követve, *Brachelli* ur is a bécsi egyetemnél a statistika tanára 5,240,900 magyarról beszél. Csak *Haeufler* volt még oly makacs, hogy nemzetiségi munkájában Gyöngyöst tót, Nánást német, Margitát oláh városnak írja.

Ficker ministeri tanácsos ur fentebb említett munkájához egy földabroszt is kapcsol, melyen az egyes nemzetiségek számaránya színek szerint van kijelölve. Azonban a magyarok földabrosza felette hiányos és a magyarok ellen felette részrehajló; mi igen természetes, mert különben nem lehetett volna kisütni, s az 1850/1-ki összeírást igazolni, hogy a magyarok száma csak 4,750,000 lélek. Pedig e volt a feladat. S mivel e részben a statisztikai adatok felmondták a szolgálatot, a földabroszi színeknek kellett segítenie. Szerinte például Szabolcs, Pest-Solt, Fehér, Veszprém vármegyékben csak 50%, továbbá Bihar, Szathmár, Baranya, stb. megyékben éppen csak 20 százalékat tenné a népességnek a magyarság. Mily képtelen beszédek ezek, megláthatni e munka végén, hol minden vármegyének, s abban minden járásnak népessége nemzetiségek szerint részletesen elő van adva.

Az 1857-ki országos összeírás már nem tartott fel rovatot a különféle nemzetiségek számára, s így ez hivatalosan nincsen kimutatva.

E hiányt én 1860-ban azzal akartam pótolni, hogy a különböző nemzetiségek számát a különféle vallásfelekezetek névtáraiból igyekeztem kiszámítani, miután minden vallásfelekezet névtárában az egyes parochiáknál ki van téve, hogy az isteni tisztelet minő nyelven szokott tartatni, csakhogy e kiszámítási alap nem egészen szabatos; mert, külö-

nösen a romai katolikusoknál egy parochiához igen sok fiók egyház tartozik, s e fiók egyházaknál nincsen külön kitéve az ottan divatozó nyelv.

Később Magyarország geographiai ismertetését megakarván indítani, s e végre az egyes községektől adatokat kelletvén szereznem, rájöttem, hogy az egyes községeknél az 1857. országos összeírásban is vannak kimutatások a nemzetiségek számáról, melyeknek alapja ugyan az 1850/1-ki önkényes bevallás, de már nem megcsonkított és elferdített alakban.

Jelenleg tehát e községi kimutatásokat tartom az egyedüli biztos alapnak, melyen a különféle nemzetiségek részrehajlás nélkül kiszámíthatók.

E községi kimutatások után az egyes nemzetiségek számát mind az anya Magyarországon, mind az egyesített Erdélyben, továbbá a magyar katonai Végvidéken, Fiumében és Magyar Tengerparton, úgy a társ országokban vármegyék, kerületek, vidékek, székek, végezredek szerint s az egyes megyékben járásonként e munka végén részletesen előadván, itt csak a summás eredményt említjük fel.

Magyarországban, mely egy ministerium, egy törvényhozó testület alatt áll, s hol magyar a hivatalos nyelv ide értve Erdélyt, a magyar katonai végvidéket, úgy Fiumét és a Magyar Tengerpartot, volt az 1857-ki országos összeírás alkalmával 12,248,042 rendes honos lakos.

E népességből nemzetiségre volt:

6,150,250 magyar, 2,247,263 román, 1,505,368 tót, 1,202,211 német, 455,047 szerb, 391,458 ruthen, 170,100 horvát, 56,926 sokacz, 44,707 vinda, 12,048 bolgár, 0,472 olasz, 3,183 görög — Összesen 12,248,042 lélek.

És pedig egyenkint:

Az anya Magyarországon:

5,486,230 magyar, 1,500,347 tót, 1,051,016 román, 1,016,620 német, 391,458 ruthen, 311,371 szerb, 122,928 horvát, 56,926 sokacz, 44,707 vinda, 12,048 bolgár, 2,244 görög. — Összesen: 9,975,973 lakos.

Erdélyországban:

673,918 magyar, 1,001,772 román, 153,989 német vagy olasz, 930 görög. — Összesen 1,920,618 lakos.

A magyar katonai Végvidéken:

(Német-bánsági, szerb-bánsági, román-bánsági végezredek, s titeli zászlóalj.)

10,102 magyar, 143,676 szerb, 104,415 román, 31,083 német, 5021 tót, 2454 horvát. — Összesen 296,651 lakos.

Fiumében és a magyar tengerparton:

9,472 olasz, 44,818 horvát, 510 német. — Összesen: 54,800 lakos.

Ezekből világos, hogy az egyesített Magyarországon, hol magyar a hivatalos nyelv, a magyar elem nem csak minden egyes nemzetiséget jóval felülhalad, hanem az összes más nemzetiségeknél is egy maga erősebb, azaz a magyarországi összes népességnek abszolút többségét teszi.

Ennél fogva alaptalan állítás az némely bécsi és prágai lapoktól, mintha a magyarság Magyarország népességének csak egy harmadát, sőt némelyek szerint éppen csak egy negyedét tenné; s így az is szándékos rágalom, hogy a kisebbség tolja fel nyelvét hivatalos nyelvvül a nem magyar ajkuak nagy többségére. És ezért jogosan megkivánhatnók, hogy ők is megyék és járások szerint részletesen mutatsák ki a kétharmadrész idegen ajku többséget, mert a papiros nagyon türelmes levén, igen könnyű általános számokat kimondani, de ezeket be is kellene bizonyítani.

Egészen rendiben van tehát, hogy az egyesített Magyarországon hivatalos nyelv csak a magyar lehet, mint az abszolút többség nyelve, hacsak bábeli zavart nem akarunk a közigazgatásba és törvénykezésbe behozni; valamint ugyan ezen elvből indulva ki az egyes municipiumokban ismét a többségben levő nemzetiségieknek méltányosan megengedhető, hogy saját beldolgaikat, saját anyanyelvükön intézhessék.

Az egyesített Magyarország népességét és nemzetiségeit már előadván, lássuk most a társországok Slavonia, Horvátország és Dalmatia ebbeli viszonyait.

A három társországban volt ugyancsak az 1857-ki országos összeírás szerint: 1,987,327 lakos.

E népességből nemzetiséget tekintve volt:
1,100,480 horvát, 546,998 szerb, 288,487 szlavin, 21,898 olasz, 17,507 német, 5,400 tót, 4,886 magyar, 1,886 elegendinusz. — Összesen 1,987,327 lélek.

És pedig az egyes országok szerint:

Polgári és katonai Szlavoniában.
288,487 szlavin, 301,056 szerb, 15,701 német, 5,400 tót, 4,886 magyar, 1,886 elegendinusz. — Összesen 517,896 lakos.

Polgári és katonai Horvátországban.
800,016 horvát, 263,611 szerb, 1,806 német. — Összesen 1,065,433 lakos.

Dalmatiában.
300,474 horvát, 62,327 szerb, 21,098 olasz. — Összesen 404,499 lakos.
Az egész magyar birodalom népessége tehát 1857-ben volt:
Az egyesített Magyarországon . . . 12,248,048
A három társországban . . . 1,987,327
Összesen . . . 14,235,375 lakos.

Hivatalos nyelv magában Magyarországon a magyar, a társországokban a horvát-szerb nyelv levén, világos, hogy a magyar birodalomban szorosán megtartatott azon szabály, hogy hivatalos nyelvvül a több-

ség nyelve szolgáljon, s azon vádat, mintha nálunk a kisebbség tolná fel nyelvét, jogosan s adatokkal támogatva visszautasíthatjuk.

1857-től fogva nem levén országos népösszeírás, a magyar birodalom jelenlegi népességét, s az egyes nemzetiségek számát se tudjuk hivatalos adatokkal kimutatni. De ha az azótai szaporaságot azon mértékben vesszük, mint volt az 1850/1 s 1857. év közt fekvő 6 éves korszakban, úgy a szaporaságban főleg a magyarok, németek, románok vettek részt, miután 1851-től 1857-ig főleg a budapesti, nagyvárad, soproni, temesvári helytartósági kerületek mutatnak ki legtöbb szaporodást, tehát éppen azon vidékek, hol tulnyomólag magyarság lakik, s kisebb részben németek és románok.

Ellenben a tulnyomólag tótok által lakott pozsonyi kerület alig mutat hat fel néhány ezernyi szaporodást; sőt a tulnyomólag tótok és ruthenek által elfoglalt kassai kerületben éppen tetemes apadás mutatkozik, valamint Horvátországban és Szlavoniában is ez az eset.

Ez okból bár a bécsi statistikai hivatal az 1864-ik évről a halálozási eseteket előadván, úgy tünteti fel a dolgot, mintha nálunk a halandóság a magyarok által lakott Alföldön lenne legnagyobb; de a több évről vett összeírás táblázatok mégis azt mutatják, hogy éppen Alföldön szaporodott leginkább a nép; mi egyik bizonyíték arra, miszerint az egy évről vett halálozási és születési táblázatok, ha több évekre nem vitethetnek át, magukban kevés vagy semmi értékkel nem bírnak.

Tegyük meg tehát az összehasonlítást az 1850/1 és az 1857-ki országos népösszeírások közt azon felosztás szerint, melynélfogva akkor a magyar birodalom felosztott, vagy inkább feldaraboltott:

Népesség.

	1850-ben.	1857-ben.	Szaporodás. Fogyás.
Budapesti kerület . . .	1,099,819	1,769,451	+ 669,632
Nagyvárad kerület . . .	1,459,119	2,047,649	+ 588,530
Soproni kerület . . .	1,782,656	2,014,829	+ 232,173
Temesvári kerület . . .	1,426,321	1,840,049	+ 413,728
Pozsonyi kerület . . .	1,012,303	1,051,171	+ 38,868
Kassai kerület . . .	1,410,403	1,342,388	- 68,015
Anyk Magyarországon . . .	9,290,463	9,665,324	+ 374,861
Erdély a :éssekkel együtt . . .	2,073,737	2,165,199	+ 91,462
Horvátország és Szlavonia . . .	869,150	865,009	- 4,141
Katonai Végvidék . . .	958,877	1,061,929	+ 103,052
Dalmatia . . .	393,718	404,199	+ 10,481
Magyar birodalom . . .	12,556,868	11,165,463	+ 1,391,405

E szerint a magyar birodalomban a népesség 1850/1-től fogva 1857-ig, vagyis 6 év folyama alatt 580,185 fővel szaporodott volna; de miután az egyes vármegyék, kerületek, vidékek, végezredek pontosabb összeírása szerint 1857-ben a népesség nem 14,165,453, hanem 14,235,369 főre ment, a szaporaság valódilag 650,101 lelket teszen, mi az 1850/1-ki népességnek 4.7 % százalékát tenné.

A fentebb előadottakból kiderül, hogy Magyarországon a fő nemzeti- séggel a magyarral együtt 12 különféle nemzetiség találhatik, melyek

első, második és harmadik osztálybeli nemzetiségekre osztathatnak fel; névszerint az első osztályhoz sorozhatjuk azon nemzetiségeket, melyek az egy millió lelket meghaladják, minők: a magyar, a román, a tót és a német. Második osztályba jöhetnének azok, melyek a 100,000-nyi népességet elérik ugyan, de a félmilliót meg nem haladják. Ilyenek a szerbek, ruthenek és horvátok azon megjegyzéssel, hogy a szerbek és a horvátok, ha osztályozásunkat a társországokra is kiterjesztjük, szintén a fő nemzetiségek sorában foglalnak helyet, annyival inkább, mert a szlavyonok tulajdonképpen katolikus szerbeknek mondhatók.

Végre az apró nemzetiségekhez tartoznak a sokaczok, vindusok, bolgárok, olaszok, görögök és Szlavoniában a clementinusok.

Némelyek a zsidókat, örményeket, cigányokat és francziákat is a nemzetiségek sorába veszik fel; de mi ezt nem tettük. Mert a zsidók saját élő nyelvvel nem bírnak, s a községi kimutatásokban a különféle nemzetiségekhez, főleg a németekhez, aztán a magyarokhoz, tótokhoz, ruthenekhez számíttattak, s legkevesebben vannak a románok, szerbek és horvátok közt. A cigányoknak egy része azonban valami saját keverék nyelvet családi életében fentartott ugyan; de jobbára a magyarokhoz, románokhoz, s kevesebb mértékben a tótokhoz vannak sorozva. Az örmények magok is magyaroknak tartják magukat, s csupán az egyesült és nem egyesült keleti vallástartók élnek még istenitisztelet alkalmával saját nyelvökkel. Végre a Torontál megyébe bevándorolt néhány francia községben a francia nyelv helyett, mind az iskolában, mind az egyházban a német nyelv használtatván, ezek már elnémetesedtek, és csak az öregebbek tudnak francziául. E 4 népfajról az egyes nemzetiségek ismeretése után szintén fogunk némely jegyzeteket tenni.

Lássuk már most a különféle nemzetiségeket, hogy az egyes megyékben és városokban, melyek hatósággal bírnak, miképen vannak képviselve.

Magyarországban Erdélylyel együtt van jelenleg 57 vármegye, 5 vidék, 4 kerület, 14 székely és szász szék; – összesen 80 megyei hatóság.

E 80 hatóság közül részint absolut, részint viszonyos többséggel bír a magyar elem 38-ban; kettőben, u. m. Beregh és Közép-Szolnok vármegyében itt a román, amott a ruthen elem vetekedik ugyan vele számban, de a birtokot és értelmiséget tekintve, mindkét helyen határozott tulsulyal bír a magyarság, vagyis 40 hatóságban a magyar teszi a döntő többséget.

A többi 40 hatóságnál pedig absolut vagy viszonyos többséggel bír a román elem 19, a tót 9, a német 8, a ruthen 2, a horvát 1 hatóságban, végre egyben, u. m. Brassó vidékén a német és román vetekedik egymással, de egy magában egyiknek sincs tulsúlya, miután e vidéken a magyarság is erősen van képviselve.

(Fényes Elek: A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma..., 9-17. old.; raktári jelzet: 307485)

III. rész

Szemelvények Fényes Elek időszaki kiadványokban és szerkesztésében megjelent műveiből

1. Mellyek a ' magyar földmivelés' főbb akadályai? 's hogy lehetne azokon segíteni?
Hasznos Mulatságok. Pest, 1838. Második félév. 31. szám
2. Még egy szó a' Minimumról.
Társalkodó. Pest, 1839. augusztus 21. 67. szám
3. Még egy szó a' Minimumról. (Vége.)
Társalkodó. Pest, 1839. augusztus 24. 68. szám
4. Jutalomtétel.
Társalkodó. Pest, 1840. augusztus 5. 63. szám
5. Figyelmeztetés a' borkezelés ügyében a' szőlősgazdákhöz.
Magyar Gazda. Pest, 1845. július 26. 60. szám, Ötödik év 2-ik fele
6. Előszó.
Magyarföld és népei eredeti képekben. Pest, 1846.
7. Magyar gazdatiszti névtár. 1848. szökö évre. I. év
III. Tiszáninneri kerület.
8. Tudomány, irodalom és művészet.
Pesti Napló. 1855. július 24.
9. A magyarországi adó- és financzrendszer 1849-dik évig.
Egyetemes Magyar Encyclopaedia. 1859. 1. kötet
10. Párhuzam
Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények. 1867. 3. kötet
11. Észrevételek Magyarország 1870-ki népességének táblázataira,
melyeket az országos statistikai hivatal közretett.
Magyar Ujság. Pest, 1870. 4. évfolyam. 154. szám

Fényes Elek újságírói tevékenységében meghatározó lépés volt 1836, amikor otthagyta Sárosfát és Pestre költözött. Rövid idő alatt nagyon ismert és elismert tagja lett a korszak társadalmi, tudományos, politikai és irodalmi életének. Bár a korszakot még az igen erős cenzúra jellemezte, már érezhetőek voltak a reformkori törekvések eredményei. Széchenyi és Wesselényi mellett, a hozzájuk képest radikálisabb nézete-
ket valló Kossuthnak is nagy szerepe volt a magyar sajtó jelentőségének növekedésében.

A Mellyek a' magyar földmívelés' főbb akadályai? 's hogy lehetne azokon segíteni? tulajdonképpen egy cikksorozat, amely a Hasznos mulat-
ságok című folyóiratban három részben jelent meg 1838-ban. Az általa számba vett legfontosabb akadályok: a sok apró, feldarabolt földbirtok, az átgondolt mezőgazdasági politika hiánya, a szakképzettség hiánya, a mezőgazdasági áruk kereskedelmének kialakulatlansága, a fejlesztést szolgáló hitelek hiánya, a jobbágyságot terhelő robot és dézsma fenntar-
tása. Ezek közül sok már jóval korábban szerepel a reformkor legna-
gyobbjainak érvelésében is, de mint ez az írás is bizonyítja, sok előrelé-
pés nem történt. Példaként az angol mezőgazdaságot állítja elének.

A Társalkodó című folyóiratban, 1839-ban kétrészes cikket ír **Még egy szó a' Minimumról** címmel. Ez szorosban kapcsolódik az előző években megjelent hasonló tematikájú cikkeihez, amelyekben a honi mezőgazda-
ság fejlődésének akadályait (szétdarabolt birtokok, szakértelem hiá-
nya, a mezőgazdaság országos szinten gazdátlan, értékesítési nehézségek stb.). A cikkekben Széchenyi István javaslatáról ír. Széchenyi a nemesi birtokok elaprózódásának megakadályozására egy minimum javaslattal állt elő, azaz a nemesi birtok egy bizonyos mértéken túl ne legyen tovább darabolható. Széchenyi javaslata vegyes fogadtatásban részesült. Fényes a támogatók közé tartozik. Ő már akkor is, majd későbbi írásaiban vissza-
térően a magyar mezőgazdaság fejlődése egyik legnagyobb gátját a sok apró földterületben látta. Hogy a probléma nem magyar eredetű, bizonyít-
ja a számos külföldi (német, angol, francia stb.), hasonló tartalmú eszme-
futtatás. Ezekben a pro és kontra véleményekben már összefüggések is olvashatók a föld műveléséhez szükséges munkaerő és tárgyi eszközök illetve igavonók földterülethez viszonyított gazdaságosságáról.

A **Jutalomtétel** szintén a Társalkodóban jelent meg, az 1840. évi 63. számban. Egy bizonyos Vidovich Ferencz a Századunkban kétszer is megemlékezett Fényes Elek Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tar-
tományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben c. művének **Békés vármegye** kötetéről. Fényes fanyar humorral írja le, hogy ő elismeri a művében kifogásoltakat, de kéri bírálóját, ne az adatok meg-
szerzésének módját írja le, hanem juttassa el hozzá a helyesnek vélt adatot. Miután ez másodsorra is elmaradt, 25 aranyat kínált

annak, aki a Vidovich által javasolt úton az inkriminált adatot ké-
pes megszerezni.

Fényes Elek a Magyar Gazdasági Egyesület szőlőművelési szakosztá-
lyának jegyzőjeként a Magyar Gazda 1845. évi 60. számában **Figyelmez-
tetés a' borkészítés ügyében a' szőlősgazdákhoz** című írásában két, a bor-
készítés technológiájához kapcsolódó, gyakorló szőlősgazdától száрма-
zó módszert ismertet, egyfelől a vörösbor színezési technikájáról, másfe-
lől a borkészítéshez elengedhetetlen, de szakszerű kénezésről. Az írás ér-
tékét tulajdonképpen az adja, hogy jelzi a kétszáz évvel ezelőtt született
gondolkodó sokoldalúságát. Fényes életének egyik legaktívabb korszaká-
ban sem volt rest ilyen hétköznapi dolgokkal is foglalkozni. Persze, ezen
nem csodálkozunk, ha írásait olvasva látjuk, hogy milyen nagy fontossá-
got tulajdonított az élet minden területén a teljességre törekvésnek.

A Magyarföld és népei eredeti képekben 1846-ban jelent meg Pesten.
1846. január másodikán írta Fényes az **Előszót**, amelyben számos érde-
kes gondolatot vet fel egy készülőben lévő országismertető munka kap-
csán. A hazaszeretet része a haza földjének, népének és történelmének ismerete. Eddig ezekben a témakörökben kevés igazán jó munka született, azok sem jutottak el a széles nagyközönséghez. Külön kiemeli,
hogy milyen fontos lenne a „magyar nőnem nevelése” szempontjából egy
ilyen mű, amelynek megvalósítására most Vahot Imre törekszik. A
tervezett – magyar birodalmat ismertető – kiadványt számos kép és
illusztráció egészítené ki, amelyek révén az „a hölgyeknek is
gyönyörködtető olvasmány ..., s a tanulóifjúság is mulatva okol belőle”.

A **Magyar gazdatiszti névtár 1848. szökő évre** klasszikus értelemben
vett kalendárium. A katolikus, protestáns, görög és zsidó naptár egymás
mellett, havi bontásban közli a névnapokat, vallási ünnepeket, napkeltét,
napnyugtát, a hold állását és a vásárok jegyzékét. Külön fejezetben rész-
letezi a magyar és erdélyi vásárokat, az uralkodó ausztriai ház genealó-
giáját, bemutatja az uralkodó európai fejedelmeket, Magyarország
zászlósurait, majd külön csoportosításban sorolja fel az egyházi,
kormányzati és törvényszéki tisztségviselőket. A gazdatisztek
névsorához tartozik a kor nyugdíjintézetét bemutató három írás. A
névtárat a hehenheimi gazdasági intézet bemutatása zárja.

Más szempontból, de szintén a magyar gazdaság a tárgya az Egyetemes
Magyar Encyclopaediában megjelent, **A magyarországi adó- és finantz-
rendszer 1849-dik évig** c. írásának. Foglalkozik azokkal a magyar pénzü-
gyi rendszerben nem jártas külföldi véleményekkel, amelyek szerint az
ország jövedelme oly csekély, hogy a magyarok még békében sem képe-
sek saját államukat működtetni, háború esetén pedig végképp külföldi
segítségre (ausztriai örökös tartományok) szorulna. Itt említi, hogy
nálunk 1848 előtt a nemesség nem adózott. Ezért sújtotta II. József

az országot azzal, hogy terményeit kizárólag az ausztriai örökös tartományokban értékesíthette. Ezt csak akkor változtatta volna meg, ha a nemesség is kiveszi részét az adóterhekből.

1849-ig élt a házi adó rendszere, amelynek célja a vármegyei és a szabad királyi városok hivatalainak működtetése és fenntartása volt, beleértve a középületek, a hidak stb. létesítését is.

A két kiragadott példából látható, hogy Fényes kísérletet tesz az állam bevételeinek nagyívű, több évszázadra visszamenő áttekintésére. Mindent úgy teszi, hogy koronként fontos történelmi eseményeket emel ki, érthetően, hiszen leginkább ilyen időszakokból maradtak fenn adatok, amelyeket az írás terjedelméhez képest igen nagy számban konkrétan is megemlít.

Mint tudjuk, Fényes Elek egyik-másik könyvét meglehetősen sok kritika érte, többségük jó szándékú, de voltak kevésbé udvarias észrevételek is. Még az első munkája (*Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben*) kapcsán, annak előszavában kérte a kritikai észrevételeket, maga is tudva, hogy a feldolgozott munka már terjedelménél fogva sem lehet hibátlan. Mindezt azért írom le, mert a Pesti Napló 1855. évi 28. számában ismertetést közöl *Tudomány, irodalom és művészet* címen Galgóczy Károly (Fényes közeli munkatársa volt) Magyarországra, a szerb vajdaságra s temesi bánorságra mezőgazdasági statisztikája c. művéről. Galgóczy, akárcsak Fényes, hites ügyvédként adta fejét statisztika írására. Nagyon dicséri „kollegája” témaválasztását, utal a statisztikai adatgyűjtés nehézségeire és korlátaira, kiemeli a magyaróvári mezőgazdasági tanoda (mint mezőgazdaságot előmozdító intézmény) részletes tárgyalását. A konkrét statisztikai adatgyűjtésben kiemelkedőnek minősíti az állattenyésztést érintő részeket. Az uradalmak működésének leírásával hasznos tapasztalatokhoz juthatnak más gazdák. Nemcsak a könyv tartalmát dicséri, hanem alapvetően egyetért Galgóczy témaválasztásával, hiszen „Magyarország ereje, jólléte, hatalma még mindig a mezőgazdaságban gyökeredzik”.

A Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények 1867. évi 3. kötetében *Párhuzam egyfelől a magyar koronai birodalom, másfelől az ausztriai német, lengyel és cseh koronai országok közt, területi, népességi, had- és pénzügyi tekintetben* című írása igazi összehasonlító statisztika. A felsoroltak közül Magyarország a legnépesebb, legnagyobb területű és természeti kincsekben leggazdagabb ország. Az osztrák kormány évszázados politikája hátráltatja az ország felvirágzását. Fényes szerint, ha az ország visszakapná függetlenségét, az ország lakossága 10–20 év alatt megduplázódna. Mindennek feltétele a független, szabad magyar mezőgazdaság, ipar és kereskedelem. Például Csehországot tekinti,

amely területében és természeti gazdagságában messze elmarad Magyarország mögött, népsűrűsége mégis meghaladja a mienket.

Az Észrevételek Magyarországra 1870-ki népességének táblázataira, melyeket az országos statistikai hivatal közretett című írás nyolcrészes cikksorozat, amely a Magyar Ujságban 1870-ben jelent meg. Fényes Elek számos szigorú, kritikai észrevétellel illeti a népszámlálási táblázatokat. Kifogásolja az 1870. évi adatok pontos összevetésének megbízhatóságát a korábbi, 1857. évi népszámlálásával. Fényes Elek szerint „1857-ben a vármegyék legnagyobb része nem azon községekből állott, melyek jelenleg [1870] a kérdéses megyét képezik, hanem több község tőle elszakított, más községek pedig hozzá kebelezettek.” Ezeket a közigazgatási változásokat nem vették figyelembe. Egy sor konkrét példát hoz fel. 1857-ben Árva és Turóc egy vármegyét képeztek, viszont 1870-ben már két önálló megyéről volt szó. Bács vármegye esetében az 1870. évi népszámlálás a népesség csökkenését jelzi, pedig mindössze annyi történt, hogy 1870-re bizonyos területek más vármegyéhez kerültek. Bars vármegye esetében éppen fordítva, jelentős népességgyarapodást jelez a népszámlálás – helytelenül, mivel az oszláni járás 1857-ben még Alsó-Nyitrahoz tartozott. Nem csak a vármegyék, hanem a vidékek, kerületek és a szabad királyi városok népösszeírásában is talál kifogást. A cikksorozat foglalkozik még az erdélyországi, a fiumei, valamint a horvát, a szlovén és a magyar katonai végvidékek felmérésében elkövetett tévedésekkel. A záró írás a vármegyék, kerületek, székek, királyi és taksás városok sorrendjét bírálja.

**Melleyek a' magyar földmivvelés'
főbb akadályai? 's hogy lehetne azokon segíteni?**

A' gazdasági „Ismertetőnek” igen nagy érdemü szerkesztője a' félévi első számban azon kérdést fejtegeti, véleményünk szerint, mély belátással, mellytől országunk, hazánk és nemzetünk boldogságának nagy része függ 's mellyet mi kivonatban közleni kötelességünknek tartunk, részint hogy a' tárgyat többek ismeretébe hozzuk, részint hogy ezen gazdaság-üző országban földieinket a' gazdasági folyóiratra figyelmeztessük.

„Földmivvelésünk' főbb akadályait csekély véleményem szerint e' következőkben találom: I. A' közös és elszagatott birtokokban. II. Egy szigorú mezőgazdasági policzia' hiányában. III. Értelmünk' fejletlenségében. IV. Termesztményink nagy részének nehéz és jutalmatlan eladásában. V. Hitel' hiányában. VI. A' robotokban. VII. A' dézmákban.

I. Én azt tartom: minden józan eszű földbirtokos könnyen átlátja, milly hasznára legyen neki az, ha földjeinek szabad használásában senki által nem korlátoztatik, ha nem kénytelen magát másoknak elő életéhez, szokásihoz szabni, ha szorgalmat 's eszét mások korhelysége, makacssága, vagy ostobasága bilincsben nem tartja, ha földjét tetszése szerint javíthatja, mivelheti 's ha arra nézve, hogy minő gabonát és veteményt termesszen, vagy minő házi állatot tenyésztesen inkább nem a' régi bevett szokás szük körében kell forogni, hanem szabadon választhatja azt, mit az idő, hely, kereskedés 's házi viszonyok után legjutalmasabbnak itél, ha bekerített birtokában marháit pásztor nélkül tarthatja, 's más több ilyenek. A' példa mindenkire varázserővel hat 's nem ok nélkül, mellyre nézve érdekes leend más miveltebb nemzetekre némi tekintetet vetni, mit tevének ők e' tárgyban. Angolországban II. Károly király a' gabonának idegen országokból való behozatalát megtiltván, az oda való kivített pedig tetemes jutalmakkal segítvén: a' nemzet vagyonát, értelmét egyszerre a' földmivvelésre fordította, 's ez által kevés idő alatt nem csak magát gabonával 's mindennemü gazdasági természetnyekkel bőven kitartá, hanem $\frac{1}{2}$ - 2 milliom font sterling értékűt ki is vihetett. Már most még a' legterméketlenebb grófságokban is elkezdették a' közös birtokok', 's a' legelők' felosztását 's a' tagosítást, jól látván, hogy e' nélkül a' pénz, szorgalom, értelem sem vihetik tovább a' földmivvelést a' közép-szerűségnél, 's ámbár magában Angliában törvény ez iránt soha nem hozatott, sőt a' barátságos egyezkedések ritkák levén, csak igen

költséges parlament-billek által lehet a' tagosztályt végbevinni, még is már a' mult században 1735-1796ik évig 1766 jószágot tagosítottak 's kerítették be, 's jelenleg Angliát egészen angolkertnek mondhatjuk, hol mindenütt eleven sövényvel kerített mezei birtokokat, ezeken gazdag buzavetések, a' legelő marhának eső 's nap hev elleni oltalmúl facsoportokkal ékesített legelőket, réteket, 's ritka szépségű nemesített szarvasmarhákat, lovakat, juhokat szemlélhetni. Azon sok oldalról hangoztatott ellenvetést, mintha a' közlegelők' felosztása végveszélyt hozna a' szarvasmarha- kivált pedig a' juhtenyésztésre, a' tapasztalás remény felett megczáfolta. Így Angliában' magában, mellynek kiterjedése 2728 □ mfd., 1831ben számláltatott 1,168,868 darab ló, 5,158,698 szarvasmarha, 33,000,000 juh, azaz, minden □ mfdre esett 428 ló, 1890 szarvasmarha, 13,196 juh; 's ez olly virágzó állattenyésztésre mutat, mellyhez a' világon egy ország sem közelít. Anglia' példáját Francia- és Német-országok abban az arányban követik, mennyiben nálok a' miveltebb mezei gazdaság mindinkább emelkedni kezd. Nálunk az igyekezet szinte meg van, de tagadhatatlan, hogy a' kisebb birtokosok mind eddig idegenkednek a' tagosztálytól, mivel a' közlegelőt aránylag ők használnván legjobban, ennek felosztása által további marhatenyésztések iránt méltó aggodalomban vannak. Azonban bizonyos levén az, hogy takarmány-növények' termesztése által istállóban szinte annyi és jobb marhát tarthatunk el: nagyon kívánatos volna, ha valaki világos, kimerítő, népszerű, 's gyakorlatilag alkalmazható oktatást közölne 'a magyar közönséggel mind a' marhák' istállón tartásáról, mind a' különféle takarmány-növények' termesztéséről; e' bizonyosan sokkal inkább megkedveltetné földészinkkel a' tagosztályt, mint még annyi már unalomig hallatszott czifra okoskodások.

TÁRSALKODÓ.

17. szám.

Pest, augusztus 21.

1889

Még egy szó a' Minimumról.

Gr. Széchenyi István, a köztiszteletben álló hazánkfia, sok dolgot monda már nekünk magyaroknak, mellyek keserüen hangzottak, 's mivel bennök sok igazság találtatott, nem is tetszetek, sőt eleinte ingerültséget okoztak; de hála nemzetünk' lelkiületének! hazafi törekvései még sem pusztába kiáltott szók valának, mert több ezekből a' nemzet' keblében megfoganszván, szépen tenyészik. Legközelebb a' nemesi jószágok' végnélküli eldaraboltságát egy Minimum' megállapításával ohajtván megakadályoztatni, ez iránt indítványt tön Pest vgye' közönségénél, és szándékát nyilvánosan a' Társalkodóban is kifejté, de az eddigiekből ítélvén, ugy veszem észre, hogy a' ns gróf érzékenyebb helyen még soha sem tapogatódzott, mert csak eddig is az ország' minden részeiből, majd minden magyar hirlapban többen emelték-fel szavaikat, min, közbevetve legyen mondva, nagyon örvendek, a' Minimumot megtámadták, kemény ítélet alá vették, sőt néhányan more patrio kigunyolták; 's csupán kettő akadt, kik a' Minimum' jótékonyágát elismerék ugyan, de egyszersmind a' Maximumot sürgeték. Én sem a' Minimum' ellenségeivel, sem a' Maximum' pártolóival egyet nem érthetvén, ellenben a' nyilvánosságot mindenben ohajtván: bátorkodom szinte e' tárgyban csekély véleményemet kimondani, 's röviden kijelenteni: hogy gr. Széchenyinek minimumi indítványát teljes mértékben pártolom, 's meg vagyok győződve, hogy mély politikai combinációval párosult ember- és ország-isméreten alapuló javaslatának elfogadtatása honunkra mind politikai, mind erkölcsi, mind statusgazdasági tekintetben a' legüdvösb következéseket szülné. E' szavaim természetesen máskép hangzanak, mint az idézett két prófétaé; de én meggyőződésemet követve, gúnyoktól nem szoktam félni, 's a' „népérdekek” írója előtt olly rémitő közvéleménynek is bátran szemébe nézek; mert az ugynevezett közvéleményt igen furcsa lénynek ismerem, p. o. ennek egészen más természete, értéke, jelentése van a' török-nemzetnél, mint az angolnál, 's ismét más a' magyarnál; azt is tudom, hogy nagyon csalóka; mit ma mond, holnap visszavonja, 's egy jámbor férjfit néhány száz évvel ezelőtt bolondnak kiálta-ki azért, mert a' földről olly valamit hitt, mit ha ma nem hinne, szinte a' közvélemény tartaná bolondnak; de az tudva van előttem, hogy igen nagy kíséző sereg-

gel - nevezetesen ezer meg ezer ál-közvéleménnyel - szokott sétálgatni, 's így az igazit az alakosoktól felfegyverkezett szem nélkül nehezen vehetni-ki. Hisz mindenik maga saját véleményét tartja közvéleménynek, némelylek pedig minden megválasztás nélkül a' többség' szavát keresztelik annak, mi ismét nevetséges, mert vajjon ha a' tisztes szabó-czéh remekműve' megítélésére a' szomszéd kovácsot s' kerégyártót, majd a' harangozót 's a' város' dobosát is meghíná, lehetne-e itt a' többség' szavát közvéleménynek tekinteni? 's ha nem lehet, 's ha csak a' dologhoz tökéletesen értők' többsége képezheti józanul a' közvéleményt, világos, hogy a' közvéleményre csak nagy megfontolással kell hivatkozni; mert különben vagy a' magunk vagy a' mások' mystifikálás gyanúja alul bajosan buvunk-ki. Ennyit a' közvéleménnyel fenyegetőzőknek; már most a' dologra.

Mielőtt a' Minimum' hasznairól ítéletemet határozottan kimondhatnám, némelly egymásbul folyó kérdésekre szükséges felelnem, t. i. 1) Igaz-e: hogy a' földbirtokok' határtalan eldarabolgatása szükségképen szegénységet szül? 2) Igaz-e: hogy a' szegénység politikai rosz, mellyből erkölcsi rosz 's elaljasodás is könnyen válhatik? 3) Kell e a' statusnak ezen bajon segíteni, 's különösen Magyarországnban szükséges-e? 4) A' betegség orvoslására alkalmas eszköz-e a' Minimum' megállapítása? 5) Ellenkezik-e ez a' statusgazdasági elvekkel, 's az ország' jóllétével, vagy inkább annak leghatalmasb előmozdítója?

TÁRSALKODÓ.

18. szám.

Pest, augusztus 24.

1889

Még egy szó a' Minimumról.

(Vége.)

Végre: vizsgáljuk meg az 5ik pont-alatti kérdést, t. i. ellenkezik-e a' Minimum a' statusgazdasági elvekkel, vagy éppen azokkal egybehangzó? A' Minimumot legtöbbben támadták még meg ezen oldalrul, 's ugy látszik a' Maximum is, melly alkalmasint nem akar egyéb lenni visszatörélnél, innen vette eredetét. Azt mondják t. i., hogy a' statusgazdaságnak fő elve az, hogy a' lakosoknak élelmök' megkeresésében szabad ut nyitassék, senkinek kedveért korlátozó törvény ne hozassék, a' közlekedésben tökéletes szabadság legyen; már pedig a' Minimum korlátozó törvény lenne, tehát qu. e. d. A' fenemlitett elvek szentek, 's a' statusgazdaság' valóságos elvei, de az ellenvetést tevő urak ne álljanak meg egyoldaluan itt,

hanem mondják tovább is, hogy mind a' státusgazdaság, mind minden józan politika' fő elve még az: hogy az egyes személyek' szabadságát szükség nélkül ugyan nem kell korlátozni, de ha ez a' többi polgártársak 's a' státus' kárára kiterjeszkedik, akkor a' korlátozó törvénynek minden civilizált országban helye van. Itt hát csak az eldöntendő: szükséges korlátozás-e a' Minimum' behozatala, ellenkezik-e a' státus javával a' földek' határtalan eldiriboltatása, oly formán p. o. mint az erdők' elpusztítása? 'S erre a' legtöbb 's leghiresebb státusgazdasági író „igenne!” felel, 's az okokat alább elő is adandjuk; de egyszersmind, Franciaországot, Helvetziát 's néhány rajnamelléki tartományt kivéve, egész Európában kisebb nagyobb részben, különféle formában, a' birtokeldarabolás ellen practicus törvények léteznek, 's hol ezek eltöröltettek, ott csak káros következtetéseket szültek, mint ezt Franciaország' példája a' nagy városok' környékeit 's egy két éjszaki iparüző depertement-t kivéve, világosan bizonyítja. A' státusgazdasági elvek szerint valamint egyes ember, úgy egész ország is annyival gazdagabb, vagy is annyival több tiszta jövedelme van, mennyivel több időt, munkát megkimélhet egyenlő természetvénnyel mennyiség' létrehozásában; már pedig egy nagyobb kiterjedésű birtokban aránylag sokkal több idő 's munka kiméltethetik meg, mint apró eldarabolt jószágban; mert p. o. két ökörrrel 8 hold földet megmunkálhatok; de meg 16 holdat is, 's így ha csak 8 hold földem van, már gazdálkodásomra két annyi erőt vesztegetek, 's ha szolgát vagy bérest kell fogadnom, mindegy; akár 15, akár 30 hold földem legyen, pedig az első esetben költségem kétannyi; így a' juhásznak is egyenlő fizetést adok, akár 100 akár 300 juhot tudjak elibe adni; e' szerint gyakran megtörténik, hogy kis jószágnak mondom semmi tiszta jövedelme nincs, hanem birtokosa, ha csak maga nem akarja az eke' szarvát megfogni, kénytelen azt haszonbérbe adni. Joung Arthur híres angol földész kiszámítja, hogy kis jószágokban, melyekben egy eke, egy gazda, egy szolga foglalatoskodik, egy ember csak 15 acrét (mintegy 3 pozsonyi mérőt) munkálhat meg; holott oly jószágnál, melly 1 gazdát, 3 ekét, 3 szolgát foglalatoskodtat, egy emberre 18¹/₈ acre esik. Első esetben egy ló 11, második esetben 14³/₈ acrét szánthat meg. De ha a' földek eldiriboltatását korlátlanul megengedjük, mit fognak tenni az 5-6 holdnyi birtokosok? Vonómarhát nem tarthatnak, mert ezek egész tiszta jövedelmeket megemésztének, 's így hát mások' marháira szorulnak, 's mások' kegyelmétől függenek, ha fogják-e ezek a' legfontosabb munkát, a' szántást jól végezni. Továbbá a' föld, trágya nélkül nem terem; de honnan veszik ezt az apró földbirtokosok, ha marhát vagy semmit, vagy keveset tarthatnak, szűk földjeik' termését kénytelenek levén magok' élelmére fordítani? 'S ha kinek-kinek annyi birtoka lenne, hogy annak termésiből csak családját tudná kitáplálni, ki természetene élelmi tárgyakat a' nem föld-

mivelők' számára? Virágozhatnék-e ott ipar és kereskedés? Ha a' földbirtokosok' nagyobb tömege semmit el nem adhat, ki veszi meg a' kézművesek' 's gyártók' munkáit? 'S azon uraktól, kik a' Minimum' pártolónak még hamvára is átkot szórnak, azt kérdem: mi okbul tiltotta meg a' mult magyarországi Diaeta a' jobbágytelkek' önkénytes szét-darabolását? vajjon nem azon okbul-e, hogy a' földesurak megegyezésök nélkül marhás jobbágyaiktól meg ne fosztassanak, tapasztalásból tudván, hogy a' felosztott telkek' birtokosai csak hamar gyalog maradnak? De nézzük, mit mond erre Say, a' híres francia státusgazda, ki maga francia lévén, a' jószágok' feldarabolatásának nagy ellensége természetesen nem lehetett. „A' termékeknek természetési költségükön felül levő értékét úgy mond Say II. köt. 59ik lapon nevezték Quesnay' követői tiszta jövedelemnek, 's mivel ezen fölösleg a' nagyobb jószágokban aránylagosan is tetemesb, mint a' kicsinyekben, tehát a' nagyobb gazdálkodási rendszert mind ők, mind az angol agronomusok nagyon ajánlották, 's e' részben igazságjokat nem lehet el nem ismerni. A' nagyobb birtokosaktól lakott környékeken kevesebb a' földnép, ellenben több az iparüző, népes város, melyekben szokott aztán a' műveltség kifejlődni. Azonban ő legcélibírányosbnak véli a' keverve levő kis és nagy gazdaságokat; amazok az éghajlat szerint természetesen olajt, kendert, gesztenyét, gyümölcsöt, tenyésztessenek méhet, selyembogarat; ezek természetesen gabonát, tenyésztessenek marhát, 's segítsék marhás fuvarokkal a' kis birtokosokat.” Ez véleménye Say-nek. Ugy de nálunk apró birtokos úgy is elég van már, sőt a' földművelők' legnagyobb része az, mert a' jobbágytelkek többnyire mind kis birtokok; a' curialis nemes helységeken pedig épen nagyobb birtokot ritkaság találni; és így Édes Albert úrnak most is módja van, 's a' Minimum után is módja lenne egy kis földcskét szerezni, mellyet paradicsommá varázsolhatna, mert a' már most 50 holdon alul levő birtokokhoz a' Minimumnak semmi köze. Lássuk továbbá, mit mond a' jószágok' eldarabolatásáról Schwerz, amaz, érdemekben megőszült híres practicus német mezeigazda, ki Német-, Francia-, 's Angolországokat maga költségén, a' porosz tartományokat a' kormány' parancsára beutazván, alkalmasint itélete némi kis figyelmet nálunk is megérdemel. Ő könyvének I. köt. 10. 11. 12. lapjain a' westphaliai mezei jószágok' mibenlétéről irván, ezeket mondja: „Münster tartományban 1680ban bocsátatott ki azon nevezetes rendelet, „de non dismembrandis praediis”, melly által az örökségek' feldarabolatása, mint a' törvényes és természetes igazsággal ellenkező, a' jó szokással, politiai rendeletekkel összeütköző bűnös cselekvény, eleitől fogva mit sem érőnek jelentetik ki. Ezen edictumot úgy tekinthetni, mint a' münsteri mezeigazdaság' valódi palladiumát, melly nélkül a' mi időnkben hihetőleg csak kevés mezei gazda találtatnék, hanem egyedül zsellérek 's kapások lankák. A'

rendelet szorosan is megtartatott egész a' francia időkig, kik minden jogot felforgatván, itt is eltörlötték azt, mi providentia patrum bölcsen végeztetett 's bölcsen megtartatott. Kétségkívül folytatja tovább Schwerz a' föld-eldarabolás neveli a' népességet, de csak (ha ugyan a' nép' szaporodását státuszjövedelemnek nem nézzük, mint Buonaparte, hogy politikai experimentumokra minden évben legalább 80,000 embert fordíthasson, miután a' hamari szaporodás a' veszteséget 18 év' leforgása alatt kipótolja és így hamarébb mint a' szálas fáknál az erdő-gazdaságban) de csak mondom neveli a' consumensek' számát, és nem azon arányban a' producensekét. Termesztéshez több kell még egy pár ép kéznél és lábánál. Csupán nagy városok' szomszédságában eshetik meg kár nélkül a' mezeibirtokok' feldaraboltatása, 's gyártás-üző vidékeken, hol a' földművelés csak mellékes foglalatosság, 's a' t. Schwerz után nézzünk mi is széllyel honunkban, de elfogultság nélkül, 's bizonyosan meg fogjuk valani, hogy aránylag sokkal több marha 's gazdasági tőke találtatik olly helységekben, mellyekben a' jobbágy-telkek egészek, mint hol azok feldarabolvák, 's például az egymás mellett fekvő Győr és Mosony megyéket hozom fel, mellyekben a' különbségek olly lényeges következése van, hogy Mosony megye a' 35_{9/10} □ mfdön 120 portát fizet akkor, midőn a' 28_{9/10} □ mfdnyi nagy Győr csak 52-öt, pedig itt a' számos nemességnek nagyobb része urbéri telkeken lakván, szinte fizet adót, 's így kifogás eziránt nem tétethetik.

Hátra van még egy ellenvetés, melly a' Minimum ellen alkalmasint legtöbbet nyom, t. i. hogy törvényink szerint köz hivatalt csak birtokosak viselhetvén, ez által a' minimumisták gyermekei innen kizáratnának. De melőzvént azt, hogy jelenleg is számos vármegyénk van, mellyekben a' birtokosokból a' tisztikar ki sem telnék, csak azt hozom elő, hogy a' törvény szelleme csak vagyonosságra és függetlenségre czélozván, mivel ezen tulajdonokat a' nem földbirtokosoknál, p. o. tőkepenzeseknél, gyárnokoknál, kereskedőknél is stb. feltalálhatni, talán ezek ellen a' törvény szigorúan nem vétethetik; vagy ha ez nem eszközölthetnék, könnyű lenne annak, ki már csakugyan közhivatalra vágyik, 1020 hold földet megvenni, mert hogy a' b e n e p o s sessionati szókat betű szerint nem vehetni, ez magában világos, különben a' mostani tisztviselők' nagyobb 's igen érdemes része honunknak becses életét nem szentelhetné; mert hiábal nem volt Minimum állapítva; nagyon megosztzkodtunk.

A' Maximumot a' nemzeti jószágokra nézve nem pártolhatom, ámbár a' jobbágytelkekre ilyen is van állapítva, 's fölőslégnek azért tartom, mert a' nagyobb birtok is osztály, adósságcsinálás által hamar leszállhat 's így magamagát kiegyenlítvén a' dolog, véleményem szerint nincs rá ok, miért akadályoztassuk a' nagyobb szorgalmat, annyival inkább, hogy ha igazságtalanok nem akarnánk lenni, annyi kivételt kellene határozunk, hogy

a' kivétel sokkal többet tenne a' szabálynál. Némelly urak szerint az oligarcháktól megint nem félek, mert tapasztalásból tudom, hogy ezek inkább a' nagyobbbat, mint a' minimumot keresik; a' kicsiny nekik drága szokott lenni, 's vele nem sokat gondolnak, ha csak épen közbirtokosi helyeken nem, de hisz ezt eddig is teheték, 's ha ezután is tennék, az osztály és adósság megint leszállítaná őket; 's így a' Maximum helyett talán czélirányosb lenne olly törvényt hozni, hogy ezentúl majoratust ne lehessen formálni, 's a' Maximum' pártolói talán ezt akarák mondani, 's ebben igazságuk van.

Hosszúra terjedt véleményemet azzal zárom be: bár ezen tárgyhoz, melly nemzeti életünkre nagy fontosságú, 's mellynek minden jó 's árnyékoldala mind eddig épen nincs kifejtve, többen is szólanának, de okokkal, adatokkal, mint művelt emberhez illik; az átkozódásokat pedig hagyjuk a' jövődőre, ez bizonyosan méltányosabb bíró fog ebben lenni.

Fényes Elek.

J u t a l o m t é t e l.

V.(idovich Ferencz) ur Századunk' néhány számában szives volt geographiai munkámat, jelesül, Békés vármegyét' két ízben recensiojára méltatni. Azonban e' fontos új hivatalának másodszor sem felelt meg, 's kéresemet: miszerint az általa kijelölt hibáknak ne pusztá szóval, hanem hiteles adatokkal felvilágosításaért esedezém, különféle ürügy alatt nem teljesítvén, a' békés megyei nemesség' számát sem írámeg; hanem oda utasít: *hogy, miután a' vármegye a' nemes családfokeket össze szokta irni, könnyű lett volna nekem az egész nemesség' számát az egyházi anyakönyvek' segedelmével kitudni*, 's ennek elmulasztását ujjolag hibául tüzi-ki. Én pedig illy uton, a' nemesek' számának kitudhatására, – nem egész országot, de csak egy vármegyét illetőleg is – magamat tehetlennek vallván: ki valamely vármegye e' nemességének számát a' V. ur által kimutatott uton tetteleg kipuhatolni képes leend, annak fáradozását 25 darab arannyal tiszteltem meg. 'S ha valaki V. urnak e' találós meséjét csakugyan szerencsésen megfejtené: ez esetben V. urat, a' nagy statustitkok' felfedezőjét, egy még kéziratban lévő, de nem sokára világot látó, illy című munkámnak: „A' magyar criticák' általános szabályiról” vagy „utmutatás, mikép lehessen

elkoptatott szőlésformákkal 's felcsigázott követelésekkel akárkinek, akármely munkát tetszés szerint felmagasztalni, vagy lealacsonyítani" tiz példányával megajándékozni, szives hálám' jeléül kész vagyok.

Fényes Elek

Figyelmeztetés a' borkezelés ügyében a' szőlősgazdákhöz.

Folyó évi június 5-én tartott szakosztályi ülésünkkel Tóth Mihály ur Kismártonból egy igen egyszerű módját közölvén a' setétvörös bornak festőszerek nélküli készítésére: e' mód a' Magyar Gazdában olly felszólítással határozottatott közölni, hogy azok, kik a' leírás után kísérleteket teendének, az eredményt is az Egyesülettel közölni sziveskedjenek; melly szakosztályi határozat következtében, felkérvén egyszersmind az itt ajánlandó móddal próbáttevőket az eredmény vizonti közlésére, magának a' beküldőnek leírását szóról szóra mellékelem ide: „Setétszinű veresbort, minden festőszereknek, mellyek az egészségnek nem ritkán ártalmára vannak, hozzáadása nélkül, következő igen egyszerű, közlő által több ízben megkísérlett módon lehet készíteni. A' szőlőbogyók, a' nélkül, hogy a' setét vagy világos veres fürtök között különbséget tenni volna szükség, leszemeltetnek, azaz a' csutáktól, melyek a' bornak keserű 's fanyar izt adnak, megszabadítatnak, és egy e' végre készített üstbe tételnek. Ezen leves törköly (Maische) folytonos kavarást közt, mindaddig melegítetik, mig forrásba nem jó, azaz mig az első fellobbanás be nem következett. Miután az azonnal a' hűtő kádba átöntetik; meghülés után pedig szokás szerint kipréseltetik, és a' munka ekképen tovább folytatattik. Melly kezelés által a' veresbor nemcsak setétebb színű lesz, hanem fanyarságát is elvesztve, kellemesebb ízűvé válik, sőt minőségére nézve is nyer, mivel a' párolgás által a' vizenyős részek elszárván, szeszesebbé tételik.

De ezen kezelésnek még azon nagy haszna is van, hogy ekképen a' leves törkölyt – mint szokás, csutákkal együtt – nem kellend 14, néha 20 napig is a' setétveres színnek elérése végett kádakban tartani; mi által egyrészt a' drága idő megkiméltetik, más részről a' készpénzben beszerzendő edényekre nem leend szükség. Végre közlő érintetlen nem hagyhatja, hogy a' mondott kezelés és a' szokásban levő borbefőzés közt – mint a' mondottakból is világos – lényeges különbség van; itt a' már kipréselt must főzettel be, midőn az ajánlott módnál a' leves törköly (Maische) csak azon első lobbánásig melegítetik. Kismarton 1845. april 25-kén.”

Ugyanezen szakosztályi gyűlésre bemutatott t. Vörös József, helytartótanácsi tiszt ur által feltalált és sárgarézből készült gépecske, mellynek célja lenne a' hordókban elégetni szokott kendarabok lecsepegését vagy leszakadását akadályozni, minek tulajdonítja feltaláló főképen a' kénezett borok itala után származó főfájást; ámbár a' szakosztály az illy italok használatából eredő főfájást épen nem a' leszakadozott vagy lecsepegett kénkődarabkáknak, hanem magának a' mértéken túl alkalmazott kénfüstnek tulajdonítja: mindazáltal a' gépecske leírását a' Magyar Gazdában közzé tenni, figyelmeztetés végett, méltónak tartja. A' leírást beküldő következőkben közli: „A' vékony vashól, rézből vagy bádognál készitendő gépecske, az egész hosszúságára való nézve legyen vagy 12 ujjnyi, kerületére való nézve pedig olyan széles 's vastag, minő nagy vagy kicsiny a' hordó szája 's lyuka, hogy abba az minden szorulás nélkül lemelessen; mi három részre osztatik: a' kupja, vagyis a' két ujjnyi magasságu, 's hogy a' kivételkor ne akadozzon, a' füstöt pedig lefelé nyomja, lukacstalan 's csücsös teteje melly kívülről a' tetőn egy kisdud karikával a' leeresztő drótra, belőlről pedig egy a' tetejénél is valamivel lejjebb nyuló hegyes 's görbe vaskapocs, a' reáfüggesztő 's akasztandó nagyobb 's kisebb mennyiségű kénkőves táblára használandó. A' dereka, mellynek olly hosszúnak kell lenni, minő hosszúságu a' kénkőves lap, és pedig egészen 's köröskörül lukacsosnak, hogy belőle 's általa az égő kénkő füstje a' hordóba szállhasson; – az alja, melly legfelebb két ujjnyi hosszúságu, 's hogy a' füstöt felnyomja lukacstalan, nehogy a' lefolyó cseppek a' borba 's hordó fenekére, hanem annak aljára hulljanak, csepegjenek –, hol ezek is a' lehulló égő kanóctól, cseppektől 's magától a' tüzes gépecskétől meggyuladván, végkép elégnek, emésztetnek, 's az egész mennyiségű kénkőfüst a' hordó belrészére hat; a' kiszabott kénkőlap egészen, vagy több darabokra szelve hosszába a' nevezett kapocsra alkalmaztatik, 's a' gépecske lukacsos részébe tételik, mi alólról meggyujtatik, 's valamint a' tető, úgy az alja is azonnal egymásra csukatik, drótnálfogva a' hordóba eresztetik 's dugaszával lefojtatik. Költ Budán aprilisben 1845.” A' M. Gazdasági Egyesület szőlőművelési szakosztálya részéről

Fényes Elek
mint a' szőlőművelési szakosztály jegyzője.

MAGYARFÖLD ÉS NÉPEI

EREDETI KÉPEKBEN.

FÖLD- ÉS NÉPISMEI, STATISZTIKAI ÉS TÖRTÉNETI FOLYÓIRAT.

FÉNYES ELEK és LUCZENBACHR JÁNOS

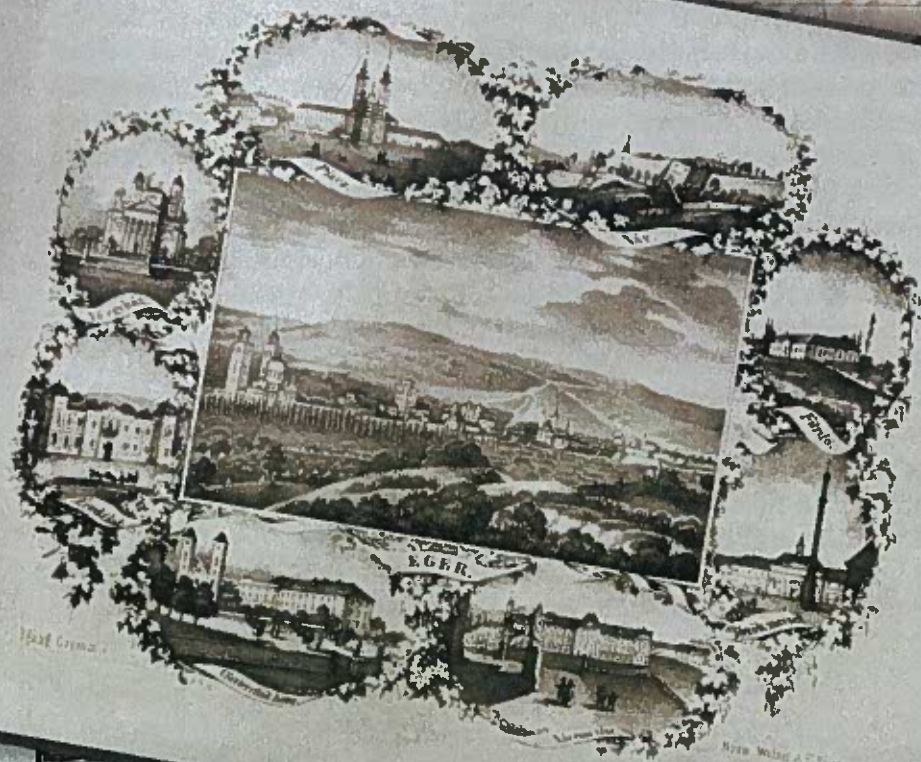
MÉLTÓSÁGÁÉRT MELLETT SZERKESZTI ÉS NYADJA:

VAHOT IMRE.

II-SŐ FÜZET. (Első kötet.)

A. Károlyi. (Közp.) 6) Kassa. (Közp.) Dr. Henniannus Imre. (K.) 5) Eger.

MAGYARFÖLD ÉS NÉPEI

EREDETI KÉPEKBEN.

FÖLD- ÉS NÉPISMEI, STATISZTIKAI ÉS TÖRTÉNETI FOLYÓIRAT.

Pest, 1846.

Előszó.

Nincs szebb, magasztosabb és tündöklőbb erény a honszeretetnél. A törpe lelkű, mint a csiga önmagába vonulva, csak magát szereti, bálványozza, és nincs érdek, nincs család vagy hon, melyet saját hasznáért feláldozni képes volna: holott az erényes polgár saját maga és családja boldogításán tullelmedve, egész hazáját szeretettel öleli, és saját boldogsága polgártársai millióinak boldogságával van egybeforrva. És e magasztos erényt semmi sem nemesíti vagy fejti ki úgy, mint a honi történetekbeni buvárkodás, és hazánk földének s népének pontos ismerete. Kinek keble őseinek nemes tette, s honának régi fénye és nagysága által meghatva átmelegült; vagy kibem hazájának természeti gazdagsága, szépsége, meggyőződéssé sőt hitté vált: az hazájához nem öntudatlanul mint a közember, nem is aljasabb anyagi érdek miatt, hanem magasabb szellemi lelkesedéshől ragaszkodik, és az ilyen hona haváért mindent, még életét is feláldozni édes kötelességének tartja. Minő érzelem lepi meg például egy illy hazafi szivét, ha korunknak valamelly régi omladékokban heverő mohos várát pillantja meg? Nemde egyszerre nemzeti történetünk egész fonala lebeg lelke előtt s keblét kimondhatlan öröm, vagy bús komolyság foglalja el; holott a honi történetekben járatlan, hidegen halad el az ősi falak mellett, s legfeljebb azon járatja eszét, mikép lehetne a mohos köveket hasznosabb épületekre, például pálinkaházakra, fordítani, a minthogy régi emlékeink nagy része valóban illynemű barbárságnak leve áldozatja. Szomorú, igazán szomorú dolog; de vajjon mit is tettünk mi magyarok a legdicshőbb erényt, a honszeretetet emelő hazai történetek és földismeret virágzásáért? Ha kiveszem a két Budayt, Péczelit, Horváth Istvánt és Mihályt, Lányit: alig voltak még néhányan, kik nemzeti történetünket, vagy annak egy részét anyai nyelven megírni méltónak tartották volna. Hát a honi földirat és állománytanról mit szóljak? E tárgyban idegen nyelven csak többen tettek kísérletet, de magyar nyelvünkön Vályit, Dóczit, Magdát kivéve, mások csupán egyes vidékeket vagy épen rövid iskolai könyveket írának. És én, bár férfui koromat csaknem egészen ez ügynek szentelém: mégis elismerem,

hogy keveset tettem; s általjában az eddig megjelent munkák inkább törvényhozókat, publicistákat, kereskedőket érdekeltek; a nagy közönség, különösen a szép nem számára felette kevés iratott; pedig igaz marad az, hogy míg hölgyeink idegenek által, idegen szellemben neveltetnek: addig számos erényes honszerető polgárokra számot ne tartunk; mert én nemzetünk sülyedése, és demoralisatiója legfőbb okául a magyar nőnem nevelésének elhanyaglását hiszem és vallom.

Igy levén meggyőződve, igen természetes, hogy örömmel üdvözlöm Vahot Imre barátomnak ezen művészeti és irodalmi vállalatát, mellyet ezelőtt 4 évvel az Athaeneumban már indítványba tett, de végrehajtani most egész erejéből törekszik. Célja e vállalatnak: a Magyar birodalom (ide értvén Erdélyt s a hozzá kapcsolt részeket is) nevezetesebb helységeit, várait, érdekesebb épületeit, fürdőit, szebb, regényesebb tájait, s egyszersmind különféle népfajait, sajátosabb népviseleteit, természet után dolgozott eredeti képekben, nagy gyűjteménybe öszponositva, megismertetni, különösen oly szöveg (textus) kíséretében, melly a képek hű leírását, a rájuk vonatkozó statistikai, történeti adatokat, hagyományokat, regéket, mondákat, népszokásokat foglalandja magában; hogy így a hölgyeknek is gyönyörködtető olvasmányúl szolgáljon, s a tanulóifjúság is mulatva okuljon belőle. Rendelés tétetett, hogy a szöveghez megkívántató helyirati és statistikai adatok hiteles kutfókból meritessenek; s az ezekre felülegyelést, sőt néhány önálló, hazánk állapotját illető czikkek írását is hazafiui készséggel megígérem; valamint a történeti adatok átnézését, s egyes czikkek írását Luczenbacher János barátunk volt szives elvállalni, kinek neve elég kezesség arra, mikép valódi történet helyett, haszontalan mendemondák ne adassanak. A képek kiállítására nézve pedig, mind bel- mind külföldön, oly jeles művészek bizattak meg, kik a vállalat hitelét és nagyszerűségét bizonyosan nem kockáztatandják, hanem nevelendik.

Továbbá, mivel hazánk jelen állását, viszonyait, az idegen nyelven író kül- és belföldiek tudatlan vagy rossz szándéku serege gyakran a leghamisabb színekkel szokta festeni: tehát hogy a külföldiek is, minél hitelesebb, alaposabb ismereteket szerzhessenek hazánk jelen állapot- s viszonyairól, a magyar szöveg német nyelvben, külön is megjelend, s hű fordítását dr. Henslmann Imre vállalá el, ki azon kevesek közé tartozik, kik nemzetünk becsületét a külföld ítélőszéke előtt (Lukács Mórizzsal s Pulszky Ferenczczel együtt) védeni hazafiui szilárdsággal törekedtek.

Végre a folyóirat elrendezését illetőleg megjegyzem, miszerint előbb Magyarország állapota egészben kivonatilag fog megismertetni (mi azonban több füzetben át folytatólag keresztül vonul) s aztán bo-

csátkozunk részletekbe; s így előbeszédemet azon óhajtással zárom be: hogy bár az olvasó közönség is oly hő részvétellel fogadja hazafui vállalatunkat, mint minő szorgalommal és szilárdsággal igyekszünk azt végrehajtani.

Költ Pesten, jan. 2-kán 1846.

Fényes Elek.

MAGYAR
GAZDATISZTI NÉVTÁR.

1848. szökő évre.
Magyarországi Tekintetes Nemes Vármegyék.

III. Tiszáninneni kerület.

25. Abauj megye (Gyüléseit tartja Kassán, eperj. vtsz. ker.)

Főispán: nincs. **Helytartó:** Vitéz János, kir. tan. **Alisp.:** 1. Báji Patai Sámuel. 2. Keltz István. **Főjegy.:** Szentimrey György. **Aljegy.:** Kunsch Gábor, Kacskovics András, gr. Károlyi Eduárd, tbli főj. cz. **Főügy.:** Moys Imre. **Alügy.:** Teleky Péter, Csuka György. **Főadós.:** Putnoky József. **Számv.:** Vecsey György. **Levélt.:** Klesztinszky István. **Utfelügy.:** Tiszta Károly, főszb. r. **Főörv.:** Horn Ferencz. **Mézn.:** Gerich István. **Várn.:** Korponay István. 1. **Füzéri jár. Főszb.:** Bárczay Albert. **Alszb.:** Fekete Fere., Keltz Eduárd. **Esk.:** Komjáty Lőrincz, Bodnár Bert., Dessewfy Ist. **Aladós.:** Botka István. **Bizt.:** Demeczky László. **Seb.:** Ardényi János. 2. **Kassai jár. Főszb.:** Dombay János. **Alszb.:** Ferdinándy Bertal, Fekete István. **Esk.:** Lehovszky Lajos, Gosztonyi János, Horváth Miklós. **Aladós.:** Demeczky István. **Seb.:** Heim Eduárd. 3. **Gönczi jár. Főszb.:** Komáromy József. **Alszb.:** Kádas Károly, Péchy Gábor. **Esk.:** Bottka Ferencz, Péchy János, Jászay József. **Aladós.:** Putnoky Achilles. **Bizt.:** Komjáty Sám. **Seb.:** Óváry Pál. 4. **Csereháti jár. Főszb.:** Puky József. **Alszb.:** Martinidesz László, Halmy József. **Esk.:** Földváryi János, Ónody András, Básthy Gábor. **Aladós.:** Kriston Pál. **Bizt.:** Terbócz László. **Sebész.:** Bartalos János. 5. **Szikszói jár. Főszb.:** Fáy Ábrahám. **Alszb.:** Péczely János, Darvas Imre. **Esk.:** Nagy Antal, Kenedics János, Csuka Dániel. **Aladós.:** Putnoky János. **Bizt.:** Kosch János. **Magtár. felü.:** Mezősy Pál. **Csbizt.:** Ferdinándy Rudolf, Pamlényi Pál. **Seb.:** Hudacskó György.

26. Bereg megye (Gyüléseit tartja Beregszász v. Munkácson, debreczeni vtsz. ker.)

Főispán: Gróf Schönborn Károly, cs. Kir. Kam., 's főörmester ausztriai örök asztalnok; Bereg megye örökös főisp. **Helytartó:** Nagylónyai és Vásáros Naményi Lónyay János, belső tit. tanács., 1. Nagy Lónyán. **Alisp.:** 1. Urai Uray Pál, 1. Gulácson. 2. Buday István, 1. Csetfalván. **Főjegyző:** Buday Sándor, 1. Orosziba. **Aljegy.:** ifj. Füzeséry Gábor, 1. N. Bégányban; Komlósy Bertalan, 1. Komlóson. **Főügyész.:** Szintay János, 1. Beregszászon.

MAGYAR
GAZDATISZTI NÉVTÁR.

1848.

SZÖKŐ ÉVRE.

MIADIA
FÉNYES BÉK.

Szent Jakab hava. 31 nap. Hetedhő.

A' hó napjai.	Kath. és Prot. napl.	Görög v. ó. Junio.	6008 sz. é. v. X. Sijáni és XI. Timuz.
1. Vas. Pank. ut. Kath. Ev. An. elvezet. Juhász. Luk. XV. 1-10. Gör. Ev. Szék. két urakk. nem szolgáltak. Mát. VI. 22-30.	Szék. Hjúján h. Tib. Tibold.	19 Julius	30 Hosiódeš
2. Hétf. Bolog. Jác. Karadi	5. B. n.	21 Julían	2
3. Kedd Ut. Erik. Tj. Uffk		22 Rusch	3
4. Szer. Gy. ill. V. n. Xilhoz		23 Agripp	4
5. Csüt. Bókás Jav. Saróts		25 Febron	5
6. Pént. Vill. Bazler		26 Dávid	6
7. Szomb. Erzsébet ktr. Erzsébet			
8. Hétf. Amalórah	Luluz	8 Agost	7
9. Kedd Plus pápa. r. Plus	28. Clr. Ján.	9	8
10. Szer. Jhon. Jhon		10	9
11. Csüt. Mergit sz. Mergit	30. 12. apost.	11 Amalia	10
12. Pént. Bohaventura. Károly	1	12	11
13. Szomb. Apdgl. oszl. Apdgl. oszl.	2 Szt. B. s.	13 Anna	12
	3 Hladini		
14. Hétf. Faust. v. Valtér		15 Aspauis	13
15. Kedd Elek hly. Elek	5. Alans	16	14
16. Szer. Emil. Rfrár. Emilian	6. Sioas	17. Szt. tem.	15
17. Csüt. Paulat. V. n. Bada	7. Tamás	18. mágvál.	16
18. Pént. Illés Jövend. Illés	8. Prokqp.	19	17
19. Szomb. Dániel Jöv. Dániel	9. Pongrácz	20. Athalix	18
	10. 45. v. r.		
20. Hétf. Magdolna M. Magdolna		21. Szt. Péter	19
21. Kedd Kristina Libor p.		22. Borbala	20
22. Szer. János Ápost. Kristina	12. Pructus	23	21
23. Csüt. Anna Jákab'ap.	13. Gábor	24	22
24. Pént. Poniolo Anna	14. Aquil	25. Deannth	23
25. Szomb. Imre Pápa. Mária	15. Cyrján	26	24
	16. Ábánu	27. Dorottya	25
	17. Blazint		

Alügy.: Vass Antal, 1. Barabáson, Gorzó Ferencz, 1. Bilkén. *Főadós.*: Gecsey György házi, 1. Munkácson, Rácz Péter hadi, 1. Beregszászon. *Alad.*: Galgózy Pál, 1. N. Bégányban, Gorzó János, 1. Bilkén. *Számv.*: Gulácsy Ist., 1. Beregszászon. *Levélt.*: Polchy Istv., 1. Beregszász. *Főorv.*: Langh Fere., 1. Beregszász. *Mézn.*: Bosky Laj., Beregszász. *Almézn.*: Majoros Károly, Beregszász. *Csendb.*: Guthy Ist., 1. T. Szalkán, Dancs Tamás, 1. Munkácson. *Várn.*: Dancs Laj. 1. *Tiszaháti jár.*: *Főszb.* Péchy Pál, 1. Atyában. *Alszb.*: Szarka József, 1. Tivadaron; Bényey László, 1. Gecsében. *Esk.*: Guthy Ferencz, 1. T. Szalkán; Kanizsay Ferencz, 1. Fejércsén; Dancs Menyhért, 1. Gulácson. 2. *Kaszonyi jár.* *Főszb.*: Uszkay György, 1. Beregszász. *Alszb.*: Rácz Samu, 1. Kaszonyban. *Esk.*: Gerczenyi Lajos, 1. Barkaszóban; Literáti István, 1. Beregszászban. 3. *Felvidéki jár.* *Főszb.*: Jobszty Ferencz, 1. Kis Almáson. *Alszb.*: Dessewffy János, fb. cz., 1. Orosziban; Freiseisen Gyula, 1. Munkácson. *Esk.*: Illosvay Lőrincz, 1. Ilosván; Tolvaj István, 1. Bilkén; Erdy Dávid, 1. Beregszász. 4. *Munkácsi jár.* *Főszb.*: Beösz Károly, 1. Munkácson. *Alszb.*: Illosvay Ágost, 1. Ilosván. *Esk.*: Ewa László, 1. Munkács; Cseh Lajos, 1. Munkácson. *Rendőr. szbirák.*: Szathmáry Lajos, 1. Beregszász; Komlósy Lajos, 1. Komlóson.

27. Borsod megye (Gyüleseit tartja Miskolczn, pesti vtsz. ker.)

Főispán.: Revisnyei gróf Reviczky Ádám, kir. főudvarmester (I. zászl. u.) *Helytartó.*: Szathmári Király József. *Alisp.*: 1. Szepesy László. 2. Szemere Bertalan. *Főjegy.*: Rácz János, tbli; Okolicsányi Emán., Bene Imre. *Alj.*: Teőreök Sándor, Somogyi László. *Főügy.*: Bakó János. *Alügy.*: Bay Bert., Csepcsányi Ferdinand, Bakos Antal. *Főadós.*: Dominkovis Lajos házi, Gombos Agoston hadi. *Számv.*: Bárány Bertalan. *Levélt.*: Kiss Gábor. *Sornok.*: Vadnay Pál. *Irod. kiadó.*: Egresy József. *Főorv.*: Katona Mihály, Breidschwer Benjamin. *Főseb.*: Hagen Ferencz. *Főmézn.*: Szatmáry Pál. *Baromrv.*: Rodrig Ignác. *Várn.*: ifj. Kecskeméti Nagy Ferencz. 1. *Miskolczi jár.* *Főszb.*: Gencsy László. *Közp. Főszb.*: Kiss László. *Alszb.*: Vadnay Miksa, Vizsolyi Károly, Kolosy Imre. *Főesk.*: Dálnoky László, Bekény Ferencz, Miskolczy Ábrahám. *Közp. főesk.*: Vadnay Pál. *R. esk.*: Eötvös Lajos. *Aladós.*: Vizsolyi Dániel. *Magt. bizt.*: Bozsik István. *Szállítv. bizt.*: Bódogh Péter. *Sebész.*: Horváth József. 2. *Egri j. Főszb.*: Sebe Jós. *Alszb.*: Szepessy Fere., Kandó Fere., Vadnay Bert. *Főesk.*: Fekete Mih., Szabó Györ., Márton Kár. *R. esk.*: Szatmáry Gábor. *Magt. bizt.*: Bulyi Ján. *Szállítv. bizt.*: Kovács Kár. *Seb.*: Panda Fere. 3. *Szentpéteri j. Főszb.*: Ragályi Károly. *Alszb.*: Fodor Ferencz, Holló Ignác, Vas Istv. *Főesk.*: Elek László, Csomós Bertalan, Ujházi Károly. *R. esk.*: Szrogh Lajos. *Aladós.*: Szalay Mihály. *Magt. bizt.*: Szűcs István. *Sebész.*: Mlakker Mátyás. 4. *Szendrői járás.* *Főszb.*: Okolicsányi Lajos. *Alszb.*: Szép Sámuel, Török Sámuel, Szalay Pál. *Főesk.*: Vattay Bertalan, Márton Péter, Balogh Menyhért. *R. esk.*: Törös Pál. *Magt. bizt.*: Schlechtig István. *Seb.*: Predmerszky Ferencz.

28. Gömör megye (Gyüleseit tartja Pelsőczön, pesti vtsz. ker.)

Főispán.: nincs. *Főisp. helyettes.*: Jeszeniczei Jankovich Antal, kir. tanácsos. *Alisp.*: 1. Primóczi Szentmiklossy Antal, 1. Uzapanitán. 2. Fái Fay Gusztáv, Bodollón. *Főjegyző.*: Tasnádi Nagy Károly, tisztbli, Csetneken; Drarskóczi Draskózy Gyula, Harkácson. *Alj.*: Ratkó Miklós, Felfaluban; Győry Dániel, R. Szombaton; Tasnádi Nagy Pál, Jolsván. *Levélt.*: Nagytoronyai Marikovszky Gábor. *Pertárn. és számv.*: Kubinyi Márton. *Főpénztárn.*: Ölvödi Vad András házi, Fügén. *Hadi.*: Dapsai Dapsy Pál, Déjében. *Adós.*: Roszty Imre, Rosnyón; Malléter Eudárd, N. Szlabos; Héthy Soma Héttben. *Főügy.*: Mihályfalusi Bodon Ábrahám, Mihályfalván. *Alügy.*: Tasnádi Nagy Soma, Jolsván; Miklovics Ferencz, R. Szombaton. *Főcsendb.*: Hanvai Darvas Gábor, főszb. cz. *Alcsb. alszb. R.*: Lekcei Sulyok Rudolf, Márton László *Főorv.*: Kósa Károly, Marikowszky Gusztáv. *Seb.*: Loidl Mihály. Pazurik József, Ballus Endre, Textoris Samu, Perjessi Mihály, Radely Mihály. *Méznökök.*: Lovas Leopold, Papp Ábrahám. *Várnagy.*: Kriston Lajos. 1. *Felső jár.* *Főszb.*: Zabari Szontagh Gyula, Csetneken. *Alszb.*: ifj. Kirnyi János főszb. cz. Csetnek; Fabriczius Valér, Rosnyón; Török Dániel, N. Rőcze. *Esk.*: Rudy József, Rosnyón; Faksó József, Csetnek; Madarász József, Jolsván. 2. *Rátkai jár.* *Főszb.*: Minai Bornemissza Soma, Bátkán. *Alszb.*: Fái Fay Albert, Giczén; Frenyó Rafael Köviben. *Esk.*: Antónyi Samu, Forgón Rafel. 3. *Kishonti jár.* *Főszb.*: Felső Kubini és nagyolaszi Kubinyi Ödön. *Alszb.*: Széplaki Lajos, e kettő R. Szombaton; Szendrői Török László, Tamásfalán. *Esk.*: Vályi Lajos, Lehozcky József. 4. *Serki jár.* *Főszb.*: Szendrői Török Sándor, Jánosiban. *Alszb.*: Jeszeniczei Jankovics István, Feleden; Mezőmadarasi Madarassy István, Söreg; Felső Kubini Kubini László, Várgede. *Esk.*: Séllye József, Szendrői Török Andor, Jánosiban. 5. *Putnoki jár.* *Főszb.*: Hevessi Bertalan, Tornallyán. *Alszb.*: Szörcesey Antal, Csoltón; Szontagh Bertalan, Királyiban; Putnoky Móricz, Putnokon. *Esk.*: Istók Imre, Mladassovich Horváth Pál.

29. Heves megye (Gyüleseit tartja Egerben, pesti vtsz. kerület.)

Főispán.: Felső Őri Pyrker János, László, egri-atayaérsek (lásd egyh. Mélt) 1. *Eger Helyet.*: Brezovai Brezovay József. *Alisp.*: 1. Zsadányi és Törökszentmiklósi Almásy Pál, 1. Tiszabeön. 2. Ebeczki Blaskovics Gyula, 1. Erken. *Főj.*: Vrataricz Károly. *Tbli fő's első alj.*: Gojzetti Madarassy János, laknak Eger; Schne László Gyöngyösön. *Árv. választ. jegyző.*: Kovács Ferencz. *Főügy.*: Berencz Ferencz., Gyöngyösön. *Alügy.*: Bilkei Lipcsey Imre, Tiszafüred., Wecsey József Szólat. *Főad.*: Makoi Makay Lajos, Egerben. *Számv.*: Elek Mihály, *Főlevélt.*: Szabó László. *Allevélt.*: Végess László., 1. Egerben *Pertárn.*: Nagy Koloni Subich György, Eger Farnoson. *Kiadó.*

Vurumpek Ján., Egerben. *Főorv.*: Keszlerffy József, Egerben; Feuerer Ferenc., Szólnok. *Főmérn.*: Lipkos József, Egerben. *Almérn.*: Martonffy Károly, Egerben. *Udv. kapit.* Eötvös Ignác. 1. *Tiszai jár. Főszb.*: Okolicsnai Okolicsányi Gusztáv, Igar. *Alszb.*: Szombatheli János, T. Füred; Balogh János, Alattyán; Zsoldos Imre, Fegyvernek; Dévaványai Halassy Kázmér, Sz. Ivány. *Esk.*: Kürthy Ferencz, Füred.; Nagyfejeő Mátyás, N. Ivány; Szekerka Miklós, Füred.; Magyar János, Tisza Szalók; Szana Sigm. Sz. Iványban. *Aladósz.*: Szana Pál, Igaron. *Csendbirt.*: Soldos Sigmund, tisz. szb., Tiszabeő; Szekerka Lajos, T. Füred. *Sebész.*: Berencz János, Török Szentmiklóson, Nagy Lajos, T. Füred. 2. *Tarnai jár. Főszb.*: Dévaványai Halassy Gáspár, Zsadányban. *Alszb.*: Német Adalbert. Mérán; Mlinkó Lajos, Vezekény; Vratarics József, Egerben. *Esk.*: Majzik Viktor, Mérán.; Szabó Károly és Szabó Gusztáv, Bessenyőn; Schaffner János, Egerben. *Sebész.*: Goth Pál, Eger. 3. *Gyöngyösi jár. Főszb.*: Köves-szarvi Borhy Imre, Atkár; Izsák László, Rhédén. *Esk.*: Kudelka Alajos, Gyöngyös; Kürthy Károly, Atkár.; Tahy Lajos, Monostor. *Aladósz.*: ifj. Pethő Ferencz, Atkár. *Csendbirt.*: ör. Pethő Ferencz. *Sebész.*: Bocsi Károly, Gyöngyös. 4. *Mátrai jár. Főszb.*: Zsadányi és Törökszentmiklósi Almásy László, Noszvajon. *Alszb.*: Balázsovics József, Szütsön; Erdőkövesdi Rottenstein Pál, Erdőkövesd. *Esk.*: Keller Miklós, Noszvaj.; Imre András, Szólát.; Csernyus Sándor, Egerben. *Aladósz.*: Bozsik Sándor, Egerben. *Csendbirt.*: Marsó György, tisz. szb., Maczonkán. *Seb.*: Káplányi József, Pétervásárán. *Polgár bizt.*: Pók György és Végess József, Egerben; Polyák József, Gyöngyösön; Hrabovszky István, Pásztóhán; Török Imre, Szólnokban. *Selymész.*: Góth Gábor, Egerben. *Utibirt.*: Remenyik Ferencz, Egerben; Kovács Ágoston, Leleszen.

30. Sáros megye (Gyüleseit tartja Eperjesen, eperjesi vtsz. kerület).

Főispán: Csikszentkirályi és Krasznahorkai gróf Andrásy György, cs. kir. kam. a' magyar tud. társ. tbli igazg. t. *Alisp.*: 1. Hedry Ernő. 2. Piller Gedeon. *Főjegyz.*: Semsey Pál. *Alj.*: Berzeviczy Tivadar, főj. cz.: Szajovics Imre. *Főügy.*: Berzeviczy Manó, Jelenik István, tisztlb. *Alügy.*: Tahy Ist. *Főadósz.*: Fűzy Igáncz. *Számv.*: Dessewffy János. *Ellenőr.*: Dessewffy Ödön. *Levélt.*: Hodossy Ambrus. *Főorv.*: Bartsch Eduard. *Másodorv.*: Saarosy József. *Mérn.*: Villecz Jób. *Állombirt.*: Fűzy Pál, Podhajeczky Diogen, Vass István, Szinyei Miksa, Kosztaczky Ist., Ladomérszky János, ifj. Tahy Gusztáv. *Utibirt.*: Fűzy Gábor, Hedry Miklós, Tahy Imre, Drahosovics Imre, Usz József. *Várn.*: Kádas Gábor. 1. *Alsó tarczai járás. Főszb.*: Kapy Eudárd, Sztakay József, tbli. *Alszb.*: Fejérváry István, Keczer Berta. *Esk.*: Fűzy Kristóf, Fűzy Béni, Papp István. *Aladósz.*: Fűzy Vincze. 2. *Felső tarczai jár. Főszb.*: Dobay Eduárd. *Alszb.*: Péchy Luczián, Dessewffy Imre. *Esk.*: Dessewffy Ignác, Kossuth Antal, Berzeviczy Vincze. *Aladósz.*: Roskoványi András. 3. *Szekcsői jár. Főszb.*: Péchy Ferencz. *Alszb.*: Koch László, Balpataky Ambrus. *Esk.*: Fekete Sán-

dor, Gombos Pál, Iglódy Eduárd. *Aladósz.*: Fekete Gusztáv. 4. *Tapolyi jár. Főszb.*: Kükemezy Mihály. *Alszb.*: Semsey Róbert, Kükemezey István. *Esk.*: Körtvélyessy Gábor, Tahy János, Tahy Kálmán. *Aladósz.*: Semsey Ignác. 5. *Sirokai jár. Főszb.*: Szinyey Győző. *Alszb.*: Hedry Péter, fb. cz.; Meliorisz Dénes. *Esk.*: Usz Ferdinánd, Hedry Pál, Máday László. *Aladósz.*: Rácsay László. 6. *Makoviczai jár. Főszb.*: Bornemisza Ágoston. *Alszb.*: Kádas Miklós, Semsey Ferdinánd. *Esk.*: Izdenczy József, Semsey Vilmos, Ladomérszky Antal. *Aladósz.*: Körtélyesy Vincze.

31. Szepes megye (Gyüleseit tartja Lőcsén, eperjesi vtsz. ker.).

Örökös és valóságos Főisp.: Keresztesi gr. Csáky Tivadar, szepesföldi örökös, cs. kir. kamarás. *Alispánok:* 1. Jamniki Jóny Vincze. 2. Görgei és Toporczi Görgey Arnold. *Főjegyz.*: Kray Miksa. *Alj.*: Görgey Hugó, Engel Jós. *Főügy.*: Jamborszky Lőrincz. *Alügy.*: Szontagh Károly. *Főadósz.*: Goldberger Imre. *Nemespénzt.*: Róbert Mátyás. *Számv.*: Matyasovszky Incze. *Ellenőr.*: Görgey Herman. *Levélt.*: Róbert Manó. *Kpti biztos:* Doleviczényi Gábor. *Késmárki bizt.*: Kornidesz Pál. *Kortnoki:* Kosztolányi Ignác. *Utigazg.*: Jancsó József. *Főorv.*: Fortmayer József. *Mér.*: Fabriczy János. 1. *A' lőcsei jár. Főszb.*: Görgey Geyza. *Alszb.*: Horváth Sándor. *Esk.*: Szerdahelyi Frigyes, Záborszky Boldizsár. *Aladósz.*: Zafiry Pál. 2. *A' bányai jár. Főszb.*: Máriássy Ádám. *Alszb.*: Jekelfalusy Emil, Kolacskovszky Gyula. *Esk.*: Guldenfinger Károly, Teöke Sándor. *Aladósz.*: Vida Antal. 3. *Tátrai jár. Főszb.*: Máriássy Mihály. *Alszb.*: Sponer Antal, Glosz Miklós. *Esk.*: Kiss Albert, Zafiry István. *Aladósz.*: Glósz Lajos. 4. *Magurai jár. Főszb.*: Swáby Ign. *Alsz.*: Lányi Ferencz, főb. cz. Matarovszky János. *Esk.*: Schneider János, Schneider Adolf, Görgey Sándor. *Aladósz.*: Swáby Gáspár.

32. Torna megye (Gyüleseit tartja Tornán, eperjesi vtsz. ker.).

Főispán: nincs. *Helytartó:* Bárcza Bárczay József lakik Bárczán. *Alispánok:* 1. Komjáti Komjáthy Sámuel, Komjátiban. 2. Soltész János, Hidvég Ardóban. *Főjegyz.*: Lovász Miklós, Bolda Vendégiben. *Alj.*: Páthy József főj. cz. Perkupán. *Főügyv.*: Zsarnay Imre, Zsarnón. *Alügyv.*: Gotthárd Jób, Hárskuton. *Főpénzt.*: Gelley István, Méhészen. *Lajstr.*: és *Segéd jegyz.*: Lovász Sám., Nádaskán. *Tbli jegyz.*: Szentmártonyi Jós., Görgön. *Főorv.*: Sihulszky Alajos, Tornán. *Sebész.*: Kuppis Ant., Tornán. *Mérn.*: Pazár Dániel, K. H. Várallján. *Csendb.*: Szalóczy Kár., Szézen. 1. *Felső j. Főszb.*: Soltész Gábor, Bóldva Lenkén. *Alszb.*: Lükő Geyza, Körtvélyesen. *Esk.*: Szányi Feren., Tornán, Csutor László, Görgön. 2. *Alsó jár. Főszb.*: Gedeon János, Hidvég Ardóban. *Alszb.*: Papp János Hidvég Ard. *Esk.*: ifj. Zsarnay Pál, Zsarnón. Csiszár Zsigmond, Zsarnón.

33. Ung megye (Gyüleaseit tartja Ungvárott, debreczeni vtsz. ker.).

Főispán: Kisszántai Imre, cs. kir. kamarás a' hétsz. táblabírája. 1. Pesten. *Helytartó:* Pribék Antal. 1. Jenkén. *Alisp.:* 1. - - 2. *Főj.:* Héthi Héthy Antal, Cseppelyben. *Tbli főj.:* b. Barkóczy Ferencz, Ungvárott. *Alj.:* 1. - - 2. Petrovay Akos Császlócson. *Főü.:* ifj. Both Miklós, Darmán. *Alü.:* Budaházy Károly, Ungvár. *Főpénzt.:* Orosz András, hadi, Csicsserben. Fekete Lőrincz házi, Hunyókócson *Számv.:* Korláth György, Helmezen. *Levélt.:* Balogh Károly, Ungvárott. *Pert.:* id. Tomcsányi István, Ungvárott. *Aladós.:* Köröskényi Ferencz, Ungv. Csicsery Péter Vajánb. Lelovis Jós., Tibán. *Főorv.:* Siró István, Ungvárt, Szőke Zsigm., Ungvárt. *Sebész.:* Troll Antal, Ungvárt, Beszterczey József. N. Bereszán. Turner Ferencz Tibán. Mijo János, Ves-kócson, Szijártó József. Szerednyén. *Mérm.:* Galambos Sámuel, és Molnár János, Ungvárt. *Csendbirt.:* More Endre, Sziúrtében; Szilágyi Tamás, Vajna-tinán. *Várn.:* Lőrincz Ferencz. 1. *Ungvári jár. Főszb.:* id. Horváth Gábor, Iskében. *Esk.:* Haraszthy József, Darmán. *Kpti. Szb.:* Fekesházy József, Ungvárt. *Esk.:* Gálócsy Gusztáv, Ungv. 2. *Szobránzi jár. Főszb.:* Thuránszky Kálmán, Baranya. *Esk.:* Klinovszky László, Ubrizson. 3. *Minai jár. Főszb.:* Pribék Miklós 1. Széken. *Esk.:* Pilisi Lajos, Botfalában. 4. *Dobó-ruski jár. Főszb. Esk.:* Gulácsy Károly, Gálócsban. Felvidéki szak. *Alszb.:* Haraszthy István, Tibán. *Esk.:* Pribék Péter Tibán. Vinnai szak. *Alszb.:* Felföldy Antal, Botfalában. *Esk.:* Sztankóczy Zsigm. Baranyában. Szerednyei szak. *Alszb.:* Szikszay János, Szerednyén. *Esk.:* Kürthy Menyhért, Reviscsén. Kaposi szak. *Alszb.:* Gaál Homoky Lajos, Cászlócson. *Esk.:* Jelenyi Pál, Darmán.

34. Zemplén megye (Gyüleaseit tartja, Sátoralja Ujhelyen, eperjesi vtsz. ker.)

Főispán: Székhelyi gr Majláth Antal főkancellár, *Főisp. helyt.:* Pécsujfalusi gr. Péchy Emanuel cs. kir. aranykulcsos. 1. *Alisp.:* Kazinczy András Beret-tón. 2. *Alisp.:* Szógyén Imre, Szöghben. *Fj.:* Lehoczky László, Ujhelyben. *Alj.:* 1. Smogy István. 2. Dokus József, Ujhelyben. 3. Gogh Antal, Ó-Liszkán. *Főügy.:* Buday András. *Alügy.:* ifj. Szirmay József főügy. cz., N. Géresben, Rozgonyi Jós. Hotykán. *Hadifőp.:* Draveccky Alajos Mádon. *Házi főpénzt.:* Somogyi Ján. *Számv.:* Göcze Károly. *Levélt.:* Kassay Sámuel. *Segéd.:* Sztankó László. *Perház eln.:* Zilay Péter. 1. *Alisp. bejegy.:* Csiszár, Gábor. *Kiadó:* Végh Antal, az eddigiek Ujhelyben. *Főorv.:* Fortmayer Ferdinand Nagy Mihályon, Breznay Ist., Ujhelyen, Sztankó Károly Gálszécsben, Tausch Leopold N. Mihályban. *Kórház rendorv.:* Stainer Sándor. *Rend. Seb.:* Székely József. *Bar. Orv.:* Olmüczter Péter. *Rend. Mérm.:* Stainer Lajos, az eddigiek Ujhelyen, Fundanics György Homonnán. *Várkap.:* Marschalkó József, Ujhelyen. *Csendbirt.:* Verebélyi Sámuel Tályán, Tothpápay Sándor Szerencsen, Pálffy József, Bodrogközön, Keresztessy Lajos Nagy Kázméron, Tas-

nády Imre, Kis Ráskán. 1. *Hegyaljai jár. Főszb.:* Szabó Gábor, Tályán, kerülete: a' tokaji. *Esk.:* Kövér Dániel Tályán. *Aladós.:* Szilvássy József, Liszkán. 2. *Bodrogközi jár. Főszb.:* Szerdahelyi János Bacskán, kerülete a' kövesdi. *Esk.:* Terney Tamás Géresben. *Alad.:* Bárczy Menyhért N. Géresen. 3. *Terebesi jár. Főszb.:* Pilissy Menyh. Kis Rozványon, kerülete, a' terebesi. *Esk.:* Diószeghy József Kolbásán. *Alszb.:* Kröskényi Tam., Kolbásán. 4. *Homonnai jár. Főszb.:* Füzessey Ágost., Homonnán, kerülete, a' homonnai. *Esk.:* Eszéni Ant., Morván. *Albeszedő:* Horváth Bert. M. Izsépen. 5. *Nagy Mihályi jár. Főszb.:* Füzessey Dániel Füzesseyen, kerülete a' N. mihályi. *Esk.:* ifj. Körtvélyessy István, Lasztócson. *Albesz.:* Stépán Vincze, Kis Ráskán. 6. *Varannói jár. Főszb.:* Reviczky György, Bánócson, kerülete a' varannói. *Esk.:* Albert Pál, Gercselyen, *Albesz.:* Oroszy László, Czáboczon. *Kerületi szolgabírák 's esküttek.* 1. *Szerencsi ker. Alszb.:* Zábráczy László, Szadán. *Esk.:* ifj. Szabó Gábor, Mádon. 2. *Gesztelyi ker. Alszb.:* Szepessy Pét. Hoportyon. *Esk.:* Kossuth Sándor, Berzeken. 3. *Pataki ker. Alszb.:* Füleky György, B. Kereszturban. *Esk.:* Mezőssy Menyh. Tolcsván. 4. *Ujhelyi ker. Alszb.:* Papp Ferencz. *Esk.:* Hidegkövi Antal, laknak Ujhelyen. 5. *Gálszécsi ker.:* *Alszb.:* Szepsi János Kolbásán. *Esk.:* Tasnády Fer., Gálszécsén. 6. *Zempléni ker.:* *Alszb.:* Dobos János. *Esk.:* Fodor Istv., Ujhelyen 7. *Helmezi ker. Alszb.:* Stépán Mih., Ujhelyen. *Esk.:* Gondol Menyh., Agárdon. 8. *Leleszi ker. Alszb.:* Balásházy József, Ujhelyen. *Esk.:* Füzy Fer., Agárdon. 9. *Deregyői ker. Alszb.:* Stépán Dán., Málczán. *Esk.:* Horváth Jós. M. Izsépen. 10. *Rákoczi ker. Alszb.:* Izsépi László, Homonnán., *Esk.:* Chernel Dán, Miglece. 11. *Mező Laborci ker. Alszb.:* Szirmay László, Gálszécsben, *Esk.:* Soltész Kár., Legenyén. 12. *Sztakcsinyi ker. Alszb.:* Szilágyi Pál, Homonnán. *Esk.:* Hericz Márton Görgön. 13. *Szabolcsi ker. Alszb.:* Reviczky Imre, Bánoczon. *Esk.:* Kuy And., Gálszécsben. 14. *Dobrai ker. Alszb.:* Tresztyánszky Illés, Bisztrán. *Esk.:* Jusház Gáb. M. Izsépen. 15. *Sztropkói ker. Alszb.:* Horváth László, N Ráskán. *Esk.:* Lehotya András, Bánoczon. (Többi 6 ker. fentebb kitétetett.) *Irnokok:* Nagy Imre, Füzy Károly, Horváth Mih., ifj. Bessenyei István, Zsarnóczy János, Lehotay László.

35. Arad megye (Gyüleaseit tartja Aradon, aradi vtsz. ker.).

Főispán: Szigeti Szerencsy István, cs. kir. val. belső tit. tan., kir. Személynök (1. kir. it. tábla). *Helyt.:* Lucsivnai Faschó József ar. sark. lovag. kir. tan. *Alisp.:* 1. Váradi Török Gábor. 2. Szentviszlói Dezső Ádám. *Fj.:* Institoris János. *Alj.:* Kornély Ign. főj. cz. Vörös Ignác. *Főügy.:* Kiss Gergely. *Alügy.:* Kocsuba Mih. főü. cz. *Főad.:* id. Sanka Lajos, *hadi;* Tessenyi Antal, házi. *Számv.:* Brünek Károly. *Közpt. főszb.:* Dániel Ist. *Levélt.:* Jakabos Béni. *Fizet. thirák:* Lázár Lázár, Gábry Sándor, Fábrián Gábor. *Főutbirt.:* Friebeisz Károly fb. cz. *Élést birt.:* Kába György, Rózsa Pál. *Előfog. birt.:* Kosztolányi Márton *Főorv.:* Rózsa József, Bittner Imre. *Mérm.:* Glac

Jósef. Várnagy.: Zipser Antal. Selyem.: Kosztolányi Sándor. 1. Aradi jár. Főszolgab.: Edelspacher Imre. Alszb.: Szőke Károly, Péterffy Albert. Esk.: Vank János, Ormos Sándor, szb. cz.: Langó Ferencz. Aladós.: Lóczy Antal. Csendb.: Szombathy Mihály. 2. Világosi jár. Főszb.: Vörös Antal. Alszb.: Hofbauer Lajos, Dániel Lukács. Esk.: Csernovics János szb. cz. Vank Simon, Kovács Dénes. Alad.: Izsáky György. Csendb.: Setina Kálmán. 3. Borosjenői jár. Főszb.: Hendrey Ferencz. Alszb.: Bittó Ferencz, Kornély Sándor. Esk.: Egyed Imre, Ormos Pét. szb. cz., Kövér József. Aladós.: Nesztradinovics József. Csendb.: Pittner Péter. 4. Zarándi jár. Főszb.: Spech Imre. Alszb.: Institoris Ign. ifj. San' a Lajos. Esk.: Szigethy József, Kádas Ferencz, Babó Imre. Alad.: Salamon István. Csendb.: Milutinovics Döme.

36. Békés megye (Gyüléseit tartja Gyulán, aradi vtsz. ker.).

Főispán: Nagy Károlyi gr. Károlyi György, magy. tud. társ. igazg. és tbli tagja. Alispánok: 1. Szombathelyi Antal. 2. Tomcsányi József. Főjegyz.: Tormágy János. Alj.: 1. Szakál Lajos. 2. Szánthó Albert, egysz. levélt. Főügy.: Bogó János. Alügy.: Farkas Gábor. Főad.: Virágos Sándor. Alad.: Polner Lajos. Számv.: Omaszta Lajos. Főorv.: Tormássy Lajos. Mérn.: Bodoki Henter Károly. Úti és vizi főbizt.: Kállay Ignác, Rakt. bizt.: Birizdó Andr. Szucsu Moses. Bátors. bizt.: Kalló József és Andrássy Ignác. Selyemteny. felügy.: Hahothi László. Szűcs János. Várnagy: Bugyiás Andor. Középp. főszb.: Ambrus Lajos. Esk.: Nagy Károly. 1. Békési jár. Főszb.: Kiss János. Esk.: Sipos Sándor. Szarvasi szb.: Tessedik Károly, főb. cz. Esk.: Lakatos Károly. 2. A' csabai jár. Főszb.: Kiss Péter. Esk.: Szeghő Alajos. Orosházi szb.: Jugovics József. Esk.: Farkas Béla.

37. Bihar megye (Gyüléseit tartja Várad Olasziban, aradi vtsz. ker.).

Főispán: Vásonkői id. gr. Zichy Ferencz, cs. kir. kam., főajtón álló (1. zászl. u.) Helytartó: Borosjenői Tisza Lajos cs. kir. kam. alis.: 1. Papszász Lajos. 2. Sántha György. Főjegyz.: Miskolczy Lajos. Alj.: Fényes József, Komlós Antal, Csengery Imre. Főügy.: Porubszky Ist. Alügy.: Stephanovics Laj., Tökés Zsigmond. Főad. Budaházy Zsigm. házi; Verner László, hadi. Számv.: Budaházy Ferencz. Fizet. tbirák: Bölönyi Menyhért, Szilágyi Lajos, Kovács Imre, Medve Márton. Kpti szb.: Komlós István. Esk.: Péchy György. 1. Várad jár. Főszb.: Thurzó János. Alszb.: Tokody István, Beliczay Ferencz, Dragos János, Bige Imre. Esk.: Miskolczy István, Juricskay Rudolf, Mág Manó, Selmeczy Imre. Alad.: Szilágyi Imre. 2. Sárréti jár. Főszb.: Miskolczy Károly. Alszb.: Chapó Lajos, Olasz Dénes, Govrik Márton. Esk.: Csiffy Sándor, Porozlay Ferencz, Nadányi Mihály. Alad.: Bagossy József. 3. Érmelléki jár. Főszb.: Okolicsányi Károly. Alszb.: Draveczky Sándor, Gulácsy Imre, Sárközy Ferencz, Baranyi Ferencz. Esk.: Kecskés Lajos, Lakatos László, Dobsa Elek, Laky Laj. Alad.: Kuthy Károly. 4. Szalontai jár. Főszb.: Lakatos

Bened. Alszb.: Sisáry Lajos, Nadányi Ferencz, Fonyad László, Thurzó Mikl. Esk.: Lostyán Károly, Toperczer Sándor, Neuman Sándor, Sántha László. Alad.: Stépán Istv. 5. Belényesi jár. Főszb.: Oláh Mátyás. Alsz.: Szerdahelyi Imre. Középesy Gyula. Esk.: Toperczer Mikl. Sughó László, Tokody Győző. Alad.: Kovács György.

Tudomány, irodalom és művészet.

Magyarország a szerb vajdaság s temesi bánóság mezőgazdasági statisztikája. Hivatalos s magán-uton gyűjtött legújabb adatok nyomán kidolgozta és közrebocsátotta Galgóczi Károly, hites ügyvéd, M. G. Egyesületi okleveles gazda, és a magyarhoni földtani társulat rendes tagja. Pesten, 1855. 430 lap, ára 2 p. frt.

Magyarország ereje, jóléte, hatalma még mindig a mezőgazdaságban gyökeredzik. Ez okból korszerűbb, hasznosabb tárgyat nem választhat magának szerző, mint épen Magyarország gazdasági statisztikája leírását. És mi e munkát még érdekesebbé teszi az, hogy fő czélul Szerző nem annyira a szigorú száraz tudományos rendszert, mint inkább a gyakorlati hasznos s hasznavehető utmutatást tűzte ki; s e részben örömmel kell bevallanunk, hogy nem tekintve az ezer meg ezer akadályval való küzdelem, s több nem reményelt oldalról részvétlenséget, nehéz feladatának lehetőleg s jelesen megfelelt. Szerző munkáját 3 fő részre osztotta. Első részben a mezőgazdasági statistika alapját, az éghajlati, földterületi, népességi, birtoki viszonyokat, a forgalom eszközeit, ipart és kereskedést, – s a mezőgazdaságot előmozdító intézkedéseket fejtegeti. E részben a meteorologiai viszonyok terjedelmesen és részletesen adatnak elő. Éghajlatunk fejtegetésében meglepéssel láthatjuk, miszerint ez mind a növényi, mind az állati életre felette kedvező. Így az Európában eddig felfedezett 1000 s néhány nyilván nőző növényfaj közül hazánkban 2500 találhatók, s e tekintetben csak a kétszerte nagyobb Francziarország mul felül bennünket 3540 növényfajával. Az emlős állatoknak pedig 35 neme és 61 faja találhatók nálunk, holott Kayserling és Blasius szerint ezek száma egész Európában összesen csak 66 nemre és 146 fajra

megy. És a házi állatokon kívül mind az emlősök, mind a madarak, hüllők, halak, főképp pedig rovarok osztályából oly nemeket és fajokat is mutathat hazánk, melyek más tartományokban vagy épen nem, vagy csak igen ritkán fordulnak elő, s mind ezek egyenkint előszámláltnak.

A földterületi viszonyok közül kiemelendő, miszerint az ideiglenes adósorozati bizottmány számítása szerint az összes használható föld 31,600,995 holdat tesz, melyre nézve Magyarország s a Szerb vajdaság területe 3644 ⁴⁷/ausztriai □ mérföldet tevén, a haszonvehetetlen földre 4,870,000 hold esik. A termőföld művelési ágak szerint ily formán oszlik meg: szántóföld van 12,598,468 hold rét és kert 4,322,198 h., legelő 533,050 h., szőlő 503,591 h., erdő 8,475,495 h., vádló 364,198 h. Itt világos, hogy az adósorozati bizottmány a szőlők térfogatát igen kevésre teszi s ezt szerző nemcsak megjegyzi, hanem igyekszik ki is igazítani, mert például Dél-Biharban csupán 17100 hold szőlő van kitéve, holott maga Várad 3900 holdat bír. A kassai kerületben a hivatalos kimutatás 28,495 holdat vesz fel, pedig magában Zemplén vármegyében a Hegyalján helységenként számítva 20,000 hold szőlőnél több találtatik.

A termő föld természeti tulajdonságát megyénként és részletesen fejtegetvén szerző, azon eredményre jut, miszerint az összes termőföld mennyiségéből fekete kemény agyag, porhanyó fekete kertiföld és sűrű fekete homok van 15,690,300 hold, közepszerű és ritkás homok 5,358,600 h., sárga agyagos 4,344,000 h., köves, kavicsos és egyéb föld 6,504,180 hold, melynek azonban legalább három ötöde erdőség. A birtoki viszonyok taglalása igen fontos és érdekes részét teszi a munkának. Lehető hiteles számítás szerint 1000 holdnál többet bíró család van 3600; gazdatisztek, haszonbérlők stb. 16,400 család, kisebb nemes és polgári földbirtokos 45,000 összesen 845,460 család, mely szerint közép számmal minden családra átmérőleg 37 hold jutna. Az 545,252 telkes gazda közül van az országban gazda, ki egy egész teleknél többet bír, 17,262, egy egész telekkel bíró, 48599, félteleknél többet bíró 43,865, féltelkes 173,119, negyedtelkes és féltelken alul bíró 239,692, negyed telken alul 22,715. A telek-elaprózás, melynek rendes kíséző társa az elszegényedés, különösen a hegyesebb vidékeken (főleg Trencsén északi részében) szembeűnő; ellenben legkevésbé osztozkodtak meg a mosonmegyei telkesgazdák, de a vagyonosság is itt a legnagyobb. A tagosítás előnyei meggyőzőleg vannak előadva, s azért sajnálni lehet, hogy mindeddig hazánkban csak 500 tagosított helység találtatik, melyeknek határterületek 1,840,240 holdra megy. És itt óhajtható volna, hogy a minimum kérdése törvénnyel döntetnék el, különben a megtörtént tagosítások jó eredményei is megszünendnek, s a földaprózás s vele a szegénység évről évre nagyobb fokra hágand. Az urbériség eltörlése s a tagosítások óta a föld becse mindenütt tetemesen felzökkent, s szerző mind a földek örök árát, mind a fizettetni szokott

haszonbéri árakat vidékenként közölvén, e részben igen gyakorlati hasznos utmutatást ad az illetőknek; valamint a gabonára, más portékákra, s a házi állatok különféle fajaira nevezetes piacok, piaczi-árak, vásárok közlése is hasznos utasítást és felvilágosítást nyújt mindenkinek. A mezőgazdaságot előmozdító intézkedések közt különösen kiemelendő a magyaróvári állami gazdasági tanoda, melyről szerző egész ügyszeretettel értekezik, s ezt minden eddig közleményeknél bővebben, hitelesen, s minden ágában részletesen megismerteti.

A munka második részében a tulajdonképeni mezőgazdasági statistika tárgyalatik, előadván a gazdálkodás különböző gyakorlott módjait, a mezőgazdasági tisztai és segédszemélyzetet, gazdatiszti nyugdíj-intézeteket, cselédek és napszamosok béreit vidékenként, az eddig tett telkesítési munkálatokat, divatozó földművelési rendszereket, kertészetet és gyümölcsstenyészést, a szőlőművelést igen kimerítőleg és jelesen. De fénypontja e résznek az állattenyésztési czikk, melyben a magyarországi ló-, szavasmarha-, sertés- és juftenyésztésnek nemcsak jelen állapota, hanem az akadályok is nagy részletességgel adatnak elő.

Vége a harmadik részben némely egyes okszerűen kezelt uradalmak egyes iparos vidékek, és községek gazdaságai iratnak le. Névszerint itt találjuk az Albrecht cs. k. főherczeg magyaróvári és bellyei, Batthyányi Fülöp herczeg enyingi és körmendi, Czindery László ur ladi és pellérdi, Eszterházy Károly gr. szeredi, Eszterházy testvér grófok rédei, Gyulay Ferencz, gr. zarándpanáthi, Hunyady József gr. kéthelyi, Inkey család iharosberényi, Károlyi György gr. aldebrői, Keglevich János gr. sajjóvámosi, Mandl Lajos báró nagy-létai, Redl báró stanicicsi, Sándor Móricz gróf biai és bajnai, Széchenyi István gróf pölöskei, Széchenyi Lajos gróf somogyvári, Zichy Edmund gróf szentmihályi urodalmainak leírását. E leírásokat, megvallom, nagy gyönyörrel olvastam, s azt hiszem, hogy ezekből tapasztalt jeles gazda is sokat tanulhat, ha akar, melyre nézve e közleményekért mind a szerző, mind azon tisztelt hazafiak, kik tudósításokkal a közjót előmozdítani törekedtek, s közrendmunkálásukat nem sajnállották, nagy köszönetet érdemelnek.

A munka kiállítása elég csinos; betű, papíros jó; sajtóhiba kevés; ittott topographiai tévedések vannak ugyan, de ezek jelen körülményeinkben, hol a politikai új szervezet és felosztás annyira ismeretlen, megbocsáthatók, s a munka belbecsét épen nem csökkentik. Melyre nézve nincs más kívánságunk, minthogy a szerző ernyedetlen szorgalma, munkássága, tetemes anyagi áldozata bőven jutalmaztassék meg a nagy közönség buzdító részvéte által, melyre minden tekintetben érdemes.

EGYETEMES
MAGYAR ENCYCLOPAEDIA.

KIADJA

A SZENTISTVÁN-TÁRSULAT.

REDAKTORI
TÖRÖK JÁNOS,
A MAGYAR AKADEMIA TAGJA.

ELSŐ KÖTET.

A—Ajuga.

PESTEN.
NYOMTATTA EMICH GUSZTÁV.
1839.

EGYETEMES
MAGYAR ENCYCLOPAEDIA.

D) **A magyarországi adó- és finanszrendszer 1849-dik évig.** I) Mielőtt az 1848. előtti magyarországi adórendszer kifejlődését és történetét, továbbá koronkint az adó mennyiségét előadnók, szükséges az egész magyar finanszrendszerrel megismerkednünk; mert ez lényegesen különbözött a más európai államok finanszrendszerétől, s ennek ismerete s tüzetes kifejtése nélkül hiányosan itélné meg a történet a magyarországi adórendszert, annyival inkább, mert míg életben volt is ez, sok külföldi író és diplomata, ki a magyar finanszrendszerben nem vala jártas, felette hibásan fogta fel a magyar adórendszert, s erről igen fonák itéletet hozott, sőt a magyar nemzet ellen valóságos vádakot emelt. Igy azon körülmény miatt, hogy a magyar nemes 1848. előtt egyenes adót nem fizetett, s a nem-nemesek is csupán 4,395,244 ft. 38 krt. fizettek, némely államférfi nyíltan vádat emelt, hogy Magyarország statusjöveldelme oly csekély, hogy az a katonaság tartására sem elegendő; s ennél fogva Magyarországot háboru idején a vele egy uralkodóház alatt álló ausztriai örökös tartományoknak kell megvédeni, békében pedig a magyar állam szükségzeit szintén a többi ausztriai tartományok pótolják. Sőt ennél több az, hogy maga a fejedelem, II. József császár ily véleményben látszott lenni; mert ő 1784-ben aug. 27-kén a kereskedelemben a prohibitiv rendszert hozván be, e rendszer következtében Magyarország saját természetényeit minden concurrentia nélkül kizárólag az ausztriai örökös tartományoknak tartozott eladni, gyártmányokat pedig egyedül tőlük volt kénytelen venni; és e nyomasztó rendszertől csak az esetben ígérkezett II. József császár elállani, ha a magyar nemesség is a physiocratai adórendszert elfogadja, s minden közterhet a nem-nemesekkel egyenlően viselni késznek nyilatkozik, mint ezt a magyar udvari kancellár gróf Pálffyhoz 1785-diki december 30-kán utasított kéziratában bővebben kifejti.

III. **Házi adó története 1849-ig.** A hadi adón kívül volt még Magyarországon az adónak egy neme, mely a királyi kincstárba nem folyt ugyan be, de szintén országos szükségekre fordítottván, hasonlóul a statusjöveldelmek közt foglalt helyet, s ez: a házi adó.

Tudniillik minden vármegyének, királyi városnak volt saját házi pénztára, melyből fizettettek minden vármegyei és városi tisztviselők, szolgák, napidijak, deperditák; innen épültek a megyei és városi középületek, hidak; innen tartattak a rabok, s térítették meg az országgyűlési költségek, stb.

A házi adó mennyisége s kivetési módja azonban soha sem volt tárgya az országgyűlésnek; ezek magok a törvényhatóságok által határozottak meg. Innen a háziadóról törvénykönyvünkben nem sok felvilágosítást találunk; hanem némely régi oklevelek szerint azt látjuk, hogy az első századokban a megyei tisztviselők részint ingyen szolgáltak, részint igen mérsékelt évdíjt huztak.

Ugyanis a főispánok (várispánok), kik az 1548-ki országgyűlésig magok választották az alispánokat, ugyanők adtak fizetést is ezeknek; ellenben ez okból a királyi jövedelemnek egy részében részesültek, valamint a megyei birtokosok is kötelesek voltak bizonyos sommát fizetni. Így például azon oklevélben, melyben III. Béla a pécsi székesegyház régi szabadalmait részint megerősíti, részint ujakkal szaporítja, olvassuk, hogy az említett egyház nagy kiterjedésű birtokain lakók, akármely soruak voltak, egyedül csak a pécsi püspöknek adóztak, ennek hatósága alatt állottak, oly formán, hogy tőle egyenesen a királyhoz vitték feljebb ügyeiket; tartozott azonban e szabadalomért, mely „Mundiburnium”-nak neveztetett, a pécsi egyház a baranyai várispánnak évenként 3 marcát fizetni, Frisacumban vert pénzben.

Egyébiránt úgy látszik, hogy később az országgyűlési költségeket illetőleg, a megyei birtokosok közül sokan e kötelesség alól ki akarták magukat vonni, mert már I. Mátyás király alatt az 1486-diki országgyűlésnek meg kellett parancsolni, hogy a megye által elrendelt házi költségeket minden nemes, legyen úr vagy pap, vagy akárki aránylag fizetni tartozzék.

A mohácsi veszedelem után I. Ferdinand alatt a nemességnek is gyakran kellett subsidiumot fizetni, a megyei házi költségek, s tisztviselők fizetései is a közönséges királyi adóból (dica) fedeztettek; de törvényileg meghagyatott (1536:32.), hogy az alispánok és szolgabírák szokott fizetéseiken kívül semmit ne vegyenek, s ezeket is nem előbb, mint a dicát beszedik, s ha valami behajtatlan maradna, az fizetéseikben tudassék be. És e fizetéseket az 1550-diki országgyűlés oly formán szabta meg, hogy az alispánok évenként 12 forintot, szolgabírák 4 frtot, jegyzők nagyobb megyékben 2 frtot, kisebbekben 1 forintot kapjanak; s később az 1569-diki országgyűlés Vas és Zala vármegyékben, mivel nagyok valának, az alszolgabíráknak is fejenként 2 frt. évdíjt utalványozott.

Azonban a török az országnak nagy részét elfoglalván, s a nemesség is több nemű subsidiumokkal terheltetvén, a megyei házi költségek, melyek azon időben igen csekélyek voltak, a királyi adóból fedeztettek ugyan, de a megyei tisztviselők ingyen szolgáltak, s csupán a törvénymondás- s más hivatalos taksákra tartottak igényt; és mivel némely megyékben a tisztviselők továbbra is fizetéseket huztak, az 1599-diki országgyűlés

(16. cz.) megparancsolta, hogy ha az alispánok és szolgabírák vala-

hol a contributióból évdíjt vettek fel, azt fizessék vissza, minthogy ingyen tartoztak szolgálni, s e törvény az 1600 : 6. és 1647 : 38-diki czikkek által is megerősített.

E rendszer tartott egész az 1715-ki országgyűlésig, mely a rendes katonaság tartása miatt állandó hadi adót hozott be. E korszaktól kedve a megyei tisztviselők ismét kaptak fizetéseket, de az 57-dik törvényczikk megparancsolta, hogy a hadiadó a megyei házi adótól elkülönítve kezeltessek; s innen kezdve a legtöbb megyében a házi adót épen azok tették össze, kik hadi adót nem fizettek (armalista nemesek, libertinusok, zsidók, görögök, stb.), úgy hogy a hadi adó fizetése a házi adó fizetésével épen ellentétben állott, s ki hadi adót fizetett, az házi adót nem tartozott fizetni. Így Pest vármegye 1725-ki adólajstromában ezeket találjuk: 1725-ben a taxae domesticae impositio tett 4651 frt. 19³/₄ fillért; a taksalista nemesek fizettek 3765 frt. 34¹/₄ fillért; a curialis helyek rovatala (mechanici, libertini, judaei, graeci, et idgenus alii) 2885 fr. 85¹/₂ fillért tön; *ellenben a jobbagyságra házi adó fejében egyetlenegy fillér sem vetetett ki.*

STATISZTIKAI ÉS NEMZETGAZDASÁGI
KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI ÁLLAPOTOK ISMERETÉNEK
ELŐMUNKÁJÁRA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
STATISZTIKAI BIZOTTSÁGA.

HUNFALVY JÁNOS.

HARMADIK KÖTET.

STATISZTIKAI HIVATAL
KÖNYVTÁRA

PESTEN,

HOCHENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADÉMIAI KÖNYVÁRUÁÉ.

MDCCLXVII.

STATISZTIKAI ÉS NEMZETGAZDASÁGI
KÖZLEMÉNYEK.

Párhuzam

egyfelől a magyar koronai birodalom, másfelől az ausztriai német, lengyel és cseh koronai országok közt, területi, népességi, had- és pénzügyi tekintetben

Írta: FÉNYES ELEK, m. akadémiai tag.

Az ausztriai ház birtokában levő országcsoportozatok alaperejének második fő tényezője a lakosok száma, vagyis a népesség, melyet az 1857-ki országos összeírás után adunk elő, minthogy azóta újabb hiteles összeírás nem történt.

Ez összeírás szerint tehát a népesség a különböző országcsoportokban így áll:

FÉNYES ELEK.	
Galiciában és Lodomeriában, Krakkó hercegségével együtt	4.807,870 lak.
Hukovinában	468,980 "
Lengyel tartományokban	5.054,390 "
Csehországban	4.708,826 "
Morvaországban	1.867,094 "
Sziléziában	448,818 "
Cseh koronai tartom.	7.016,531 "
Alsó-Ausztriában	1.981,607 "
Felső-Ausztriában	707,460 "
Bávarországban	146,769 "
Bájerországban	1.058,778 "
Tirolban	861,016 "
Karinthiában	332,486 "
Krajnában	451,041 "
Istriában	580,978 "
Német tartományokban	5.749,080 "
Aszónya Magyarországon	0.990,426 "
Erdélyben	1.923,692 "
Magyar végvidéken (Illis bánisá- gi, román bánisági, német bánisági végvidékekben és a csajkások németbáljában)	283,124 "
Magyarországon	12.097,163 "
Monámban és volt kerületében	48,468 "
Összesen Magyarországon	12.145,631 "
Társ országokban	
Polgári Szlavoniában	342,528 "
Nemzeti végvidéken	250,120 "
Szlavoniában	592,648 "
Polgári Horvátországban	508,520 "
Nemzeti Végvidéken	628,736 "
Horvátországban	1.036,256 "
Dalmátországban	404,499 "
A három társországban	2.032,592 "
Asz összes magyar koronai birod.	14.178,012 "

Ezekből láthatjuk, hogy a nem magyar országcsoporthozatok közt legtöbb népességgel bír a cseh királyság, és csak ez után következnek a német tartományok; legkisebb pedig a lengyel csoportozat; hanem a magyar koronai birodalom egyenként minden országcsoporthozatot jóval felülhalad, s még a legnépesebb cseh királyságot is kétszeresen felülmúlja. Ha azonban a német-lengyel-cseh koronai országok népességét összeadjuk, ez 17,820,001 lélekre menvén, 3,646,989 lakossal haladná meg a Sz. István birodalmának népességét; csak hogy azon sajnós körülményt, hogy a magyar birodalom daczára annak, hogy területére nézve jóval nagyobb, mint az összes német-lengyel-cseh országcsoporthozatok, úgy hogy a feleslegből még egy Csehország kitelnék; s daczára annak, hogy e nagyobb terület még természeti kincsekkel is jobban meg van áldva; még is a népességben néhány millióval a mondott összes országcsoporthozatok mögött marad, egyenesen az osztrák kormány századok óta folytatott mostoha kormányzatának tulajdonítható, mely megfoghatatlan szűkkeblűséggel és igazolatlan féltékenységgel mindig útjában állott annak, hogy a magyar koronai országokban a gazdasági s a mű- és gyárpar felvirágozhasseék, az ország természeti gazdasága felhasználtassék, s ez által a jólét, a vagyonosodás, s ennek következtében a népesedés is normalis úton gyarapodhasseék. De ha a magyar koronai birodalomnak, a százados törvények értelmében önállósága s önkormányzata visszaadatik, prófétai tehetség sem kell hozzá, hogy itt a lakosok száma 10-20 év alatt a német-lengyel-cseh koronai országok népességét nem csak elérjék, hanem túl is fogja haladni; mert ha a természettől nem oly gazdagon ellátott Csehországban egy mértföldön 4,985 ember most is élélhet, bizony ennyi belterjes népesség a termékenyebb magyar birodalomban sem lehetetlen; s ha ez eset bekövetkeznék, akkor a mostani 14.173,012 lakos helyett 30.577,450 főnyi népességet mutathatna fel.

Az ausztriai ház birodalma, mint tudjuk nem csak közjogilag és történetileg külön államokból alakult össze, hanem az egyes országcsoporthozatokban is különféle nemzetiségek játszák a fő szerepet, miért is a birodalom viszonyainak megítélésében a különféle nemzetiségek s ezek egymásközti arányának kipuhatólása egyik legfontosabb nélkülözhetetlen szempont. Az 1851-ki országos összeírás megkísérlette ugyan a különböző országok népességét nemzetiségek szerint is kimutatni, de ez összeírás ellen általános lón a panasz, hogy az a német elem részére nagy részrehajlással van összeállítva, s e részrehajlás sok helyen nagyon világosan ki vala mutatva.

Ez okból az 1857-ki országos összeírás már nem vette fel a nemzetiségeket, de az egyes községek ebbeli kimutatásai meg vannak, melyeket azonban a kormány nem tartá czélszerűeknek közleni, hanem mi e községi kimutatások nyomán igyekzendünk az egyes nemzetiségeket minden részrehajlás nélkül összeállítani.

Észrevételek Magyarország 1870-ki népességének táblázataira, melyeket az országos statisztikai hivatal közretett.

A legujabb vagy is az 1800-ki népösszeírás eredményét az országos statisztikai hivatal több táblázatban összeállítván, s az 1870-ki népességet megyénként és városenként az 1857-ki népességgel összehasonlítván, az egész munkálat a magyar kereskedelmi miniszter által hivatalosan is felterjesztetett ő felségének.

Kevés kivétellel a magyarországi politikai lapok szintén közölték hasábjaikon e hivatalos kimutatásokat. S a mi természetes, a kormánylapok dicsérő hymnusokat énekeltek, hogy mily remek pontossággal és páratlan szorgalommal vannak e hivatalos táblázatok kidolgozva. Ily felebaráti szeretet és szerénység, minden esetre szép ezektől az uraktól, hogy ha már saját embereik munkálatait mások nem dicsérik, e kedves kötelességet inkább magukra vállalják.

Felebaráti szeretet bennünk is lakik ugyan, de a tudomány és igazság szempontjából fájdalom ezuttal nem vehetünk részt a dicsérő zengedezésekben. Az 1870-ki népesség jól és pontosan van-e összeállítva, azt nem tudjuk még most megmondani, most az adatok az országos statisztikai hivatal kezében vannak. De ha ez adatok is oly pontossággal vannak feldolgozva, mint a hivatal által közretett összehasonlítások az 1870-ki és 1857-ki népességek közt, úgy az 1870-ki adatok is előttünk nagyon gyanusok lesznek, mert e hivatalos összehasonlítások oly szerfelett roszak, hogy minden kritikán alul állanak.

Ezekből a táblázatokból senki sem fogja megmondani, hogy valljon egyik vagy másik vármegye népessége 1857 óta szaporodott-e vagy fogyott; ez összehasonlítások legfeljebb ferdeségeket és hamis adatokat terjesztenek a közönség körében.

Tudjuk ugyanis, hogy 1857-ben a vármegyék legnagyobb része nem azon községekből állott, melyek jelenleg a kérdéses megyét képezik, hanem több község tőle elszakított, más idegen községek pedig hozzá kebeleztettek. És ily helyzetben mit tett az országos statisztikai hivatal? Talán előbb kiegészítette kijavította a területet, s mind 1857-ben mind 1870-ben ugyanazon községek népességeit hasonlította össze, mint illett volna? Oh nem! Ő sokkal kényelmesebben járt el, mert az

1870-ki megyét egyszerűen összehasonlította az 1857-ki megyével, és így két különböző tényező összehasonlításából nagy bölcsen ki-sütötte az 1870-ki vagyis mostani megye népességének gyarapodását vagy fogyatkozását. E badarságból aztán azon fonáság következett, hogy a mely megye valósággal gyarapodott ott a statisztikai hivatal hiányt mutat ki, s megfordítva, hol ő gyarapodást talált, ott valóban hiány merült fel.

Állításom igazolására csak néhány kirívó példát hozok fel. Árva vármegyéről levén szó, itt megjegyzi a statisztikai hivatal, hogy e megye 1857-ben össze volt kapcsolva Turócz megyével, s miután ekkor a két megye 114231 lelket számlált, jelenleg pedig csak 106865 népességet mutathat fel, tehát fogyatkozás mind a két megyére 7366. Már most a statisztikai hivatal ily nemű felvilágosítása után ki mondja meg nekünk, hogy Árva vármegye népessége fogyott-e s Turóczé gyarapodott, vagy a hiányban mind a két megye részt vett és pedig mennyi lélekkel? Bizony e kérdésre senki sem fog választ adhatni. De ha Árva vármegye 1857-ki népességét a községek szerint külön választva, s Turóczét is külön összeadjuk, ki-sül, hogy Árva megyében a népesség 1857-ben 72124, 1870-ben 85171 lélekre rugván, itt a gyarapodás 13047 főre rug; míg ellenben Turócznak 42107 főre menő 1857-ki népessége 1870-ben csaknem felényire olvadt le, vagy is itt 1870-ben csupán 21694 lélek iratván össze a fogyatkozás 20413 főt tenne. Tenne mondom, ha igaz lenne a statisztikai hivatalnak azon kimutatása, mintha Turóczban jelenleg csak 21694 egyén lankék. Ez állítást azonban mi határozottan kétségbe vonjuk, s nagyon szeret-nők, ha az ország statisztikai hivatala bennünket az egyes községek né-pességének közlése által mielőbb nyilvánosan megczáfolna.

De menjünk tovább. A statisztikai hivatal Bács vármegyét tárgyalván, itt megjegyzi, hogy 1857-ben a megyét az ugynevezett temesi bán-ság zombori és ujvidéki kerületei képezték. Már pedig e két terület népessé-ge a mondott évben 504262 főre rugván, kisüti, hogy miután az 1870-ki összeírás csak 479956 lelket talált Bács-Bodrogban, tehát e dús gazdag földön a nép 1857 óta sem szaporodott, hanem 24306 fővel fogyatkozott. Pedig, dehogy fogyott, dehogy fogyott, a hiányt csak az országos statisti-kai hivatal irodájában fedezték fel, a valóságban 41285 főnyi gyarapodás mutatkozik. Oka e baklövésnek abban rejlik mert a tisztelt országos hi-vatal nem tudta hogy az 1857-dik évben az ujvidéki kerületbe Szerém vármegyének nagy része is be volt olvasztva, mely népességet aztán az 1857-ki népességből levonván, ez 438671 és nem 604262 főt teend, vagyis nem 24306 főnyi hiányt, hanem inkább 41285 lélekből álló gyara-podást találunk.

Bars vármegyében meg ellenkező melheur érte a szegény statisztikai hivatalt. Itt ugyan is fennen hirdeti, és pedig minden egyéb meg-

jegyzésnél, hogy a nép 1857 óta 19125 fővel gyarapodott, mert az 1857-ki 106408 főnyi népességnek 1870-ben 125534 népesség felel meg. Pedig bizony nem gyarapodott, hanem inkább 2127 fővel fogyott. Igen, mert a statisztikai hivatalnak megint nem volt tudomása arról, és így jegyzetbe se tehette, hogy 1857-ben Bars megyének egész oszláni járása alsó-Nyitra megyéhez volt kapcsolva, tehát ennek kiigazításával az 1847-ki népesség nem 106408, hanem 127660 főből állott.

Már Bihar megye irányában, mely 1857-ben Észak és Dél Biharra osztatott, nem volt oly udvarias az érdemes statisztikai hivatal, sőt ezt kimé-letlenül megróvta 55546 léleknyi deficittel. Tudom, hogy ez hivatalos közleményt megdöbbenve olvasták azon aggódó hazafiak, kik a magyar faj lassu gyarapodását sőt hanyatlását hiszik; s így tetemes fogyatkozást találtak hazánk legnagyobb és tulnyomólag magyar megyéjénél a hivata-los közeg táblázataiban. De nem mindég ördög ám az, mit falra festenek; és én megnyugtathatom az aggódó hazafiakat, hogy Bihar megyénk 1857 óta 56154 fővel, tehát egy kis vármegyével gyarapodott. A deficit csak on-nan vette magát a statisztikai hivatal táblázatain, mert elfelejtette megj-egyezni, hogy 1857-ben egész Hajdukerület és Szabolcs megyének neve-zetes része Észak Biharhoz volt kapcsolva, mit levonván, az 1857-ki né-pesség 426947 lelket tett Biharban, s ez 1870-ig 438091 főre nevedett.

A Hajdukerületről semmi összehasonlítást nem találunk. Erről csak azt mondja a hivatalos okmány, hogy 1857-ben egészen elnyelte Szabolcs megye s ez állítását Szabolcs megyénél másodsor ismétli. Pedig sem először sem másodsor nem igaz, mert a Hajdukerület egészen Észak Biharhoz volt kapcsolva, s ugyanakkor a hajduvárosok 55415 főre men-vén, az 1870-ki 62942 főnyi népességhez hasonlítva, 7527 léleknyi gyara-podást találunk e tős gyökeres magyar fajnál.

Ily példákat nagy számmal tudnék felhozni, de miután alább a kiigazi-tott táblázatokban észrevételeimet az egyes megyéknél úgy is megteen-dem, most ezeket mellőzöm, de egy roppant hivatalos közjogi baklövést nem szabad elhallgatnom.

s.

IV. rész

Fényes Elek műveinek válogatott bibliográfiája

ÖNÁLLÓAN MEGJELENT MŰVEK

Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. 1 - 6. köt. Pesten. 1836 - 1840, Trattner-Károlyi ny.

1. köt. Baranya, Fejér, Győr, Komárom, Moson, Somogy, Sopron, Tolna, Vas, Veszprém, Zala vármegyék. 1836. 2 lev., 532 p.
2. köt. Árva, Bács, Bars, Esztergom, Honth, Liptó, Nógrád, Nyitra, Pest, Posa, Thuróc, Trencsén, Zólyom vármegyék. 1837. IV, 680 p.
3. köt. Abauj, Beregh, Borsod, Gömör és Kis Honth, Sáros, Szepes, Ungh, Zemplén vármegyék. 1837. 457 p.
4. köt. Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Máramaros, Szabolcs, Szathmár, Temes, Torontál, Krassó, Arad vármegyék. 1839. 479, 1 p.
5. köt. Verőcze, Szerém, Posega, Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd vármegyék, Kővár vidéke, Jász és Kun kerületek, Hajdu kerület, Magyar tengerpart, Zágráb, Varasd, Kőrös vármegyék. 1839. 261, 1 p.
6. köt. Katonai végvidék. Névmutató. 1840. VII, 420, 1 p.

Magyarország statistikája. 1 - 3. köt. Pesten. 1842 - 1843, Trattner-Károlyi ny.

1. köt. 1842. VII, 306 p. 2 t.
2. köt. 1843. II, 199 p.
3. köt. 1843. II, 146 p.

Közönséges kézi és iskolai atlas a legújabb határozatok szerint, a hazai ifjúság, tanítók számára, valamint az otthoni használatra. Pest. 1843, Geibel ny. 9 p.

Hallgassuk meg a másik félt is! vagy a dunamelléki hely. hitv. egyház-kerületbeni superintendensválasztás, vonatkozólag a Kecskeméten, 1843-ban nyomtatott Cs. J. betűjegyes röpiratra. Pest. 1843, Landerer - Heckenast ny. 47 p.

Erdélyi János: Nemzeti iparunk. Bővítve s jegyzetekkel kísérve kiadta. Pesten. 1843, Heckenast ny. 4 lev., 424 p.

Statistik des Königreichs Ungarn.

- 1 - 2. Theil. Pesth. 1843 - 1844, Trattner-Károlyi ny.
1. Theil. 1843, 331 p.
2. Theil. 1844, 220 p.

Magyarország hátramaradása ügyében felelet dr. Wildner Ignác urnak Fényes Elektől. Lipcsében. 1844, Ottó /Wigand/, Heynemann ny., Halle, VII, 82 p., 2 t.

Magyarország leírása. 1 - 2. rész.

Pesten. 1847, Beimel ny. 2 db.

1. rész. Magyarország általánosan. 207 p.
2. rész. Magyarország részletesen. 520 p.

A magyar birodalom statistikai, geographiai és történeti tekintetben. Részletes és kimerítő leírása Magyar és Erdélyországnak mely külön füzetben terjeszt elő minden magyar- és erdélyországi vármegyét, kerületet, vidéket, széket; s ezekben járások szerint ismét betűrendben iratik le minden királyi és mezőváros, falu és pusztá; s minden egyes helynek nemcsak fekvése, népessége, nyelv- s vallás szerint, termékenysége, földesura; hanem hol csak lehetett, határkiterjedése /mennyi belőle urbéri, s mennyi allodialis, mennyi szántó föld, rét, erdő, szőlő sat./ sőt a nevezetesebb helységek története is előadatik. Első kötet. Komárom vármegye. Pesten. 1848, Beimel ny. 195 p., 2 lev. Több kötet nem jelent meg.

Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leiratik. 1 - 4. köt. Pesten. 1851, Kozma ny. 2 db. [Reprint 1984.]

1. köt. 312 p.
2. köt. 285 p.
3. köt. 306 p.
4. köt. 350 p.

Ungarn im Vormärz. Nach Grundkräften, Verfassung, Verwaltung und Kultur dargestellt. Aus dem Ungarischen. Leipzig. 1851, Herbig, Andrä ny. VIII, 326 p.

Bellinger J.: Földrajzi vezérfonal két tanfolyamban a cs. k. osztrák algymnasiumok és alreáliskolák számára. Németből fordította: Fényes Elek. Pest. 1854, Heckenast ny. 80 p.

A török birodalom leírása, történeti, statistikai és geographiai tekintetben. A legújabb kútfők után kidolgozta - -. A török birodalom földabroszával. Pest. 1854, Heckenast, Landerer - Heckenast ny. IV, 476 p. 1 térk.

Az orosz-török háboru történeti jegyzetekkel, okiratokkal, szereplő jelesb férfiak, vezérek életrajzával, földabroszokkal és ütközeti térképekkel felvilágosítva. 1 - 2. füzet. Pest. 1854, Landerer - Heckenast ny. 287 p., 6 térk., 1 arckép 1 db.

Jelenkorunk. Európa jelen hadi és polgári eseményeinek hü rajza, s ezek fejtegetése jövődönk érdekében. 1. köt. I. füz. Pest. 1857, Emich ny. 65 p.

Az ausztriai birodalom statistikája és földrajzi leírása. 1 - 2. rész. Pest. 1857, Heckenast, Landerer - Hecknast ny.

1. r. Az ausztriai birodalom statistikája. 303 p.

2. r. Az ausztriai birodalom részletes földrajzi átnézete. 366 p.

Két rész egy kötetben.

Szózat a magyar biztosító társulat érdekében. Bécs. 1859, Sommer ny. 110 p.

Magyarország 1859-ben statistikai, birtokviszonyi és topographiai szempontból. Részletes és kimerítő leírása az egyes vármegyéknek, s azokban a 100 holdnál többet bíró birtokosoknak, s szolgabírói járások szerint az egyes városoknak, mezővárosoknak, faluknak és pusztáknak, az utolsó posta feljegyzésével. 1. kötet. Pest. 1859, Engel, Mandello és Walzel, Boldini ny. 620, 1 p.

Ungarn's Statistik. Besitzverhältnisse und Topographie. Ausführliche und erschöpfende Beschreibung der einzelnen Comitate, Verzeichniss aller Derjenigen, welche indenselben mehr als 100 Joch besitzen, nebst Specificirung Ihrer Güter, und nach Stuhlrichteramt-Bezirken eingetheilte Beschreibung der Städte, Märkte, Dörfer und Pussten, mit Angabe der letzten Post. I. Band. I. Heft, Szolnoker Comit. Pest. 1860, Druck und Verlag von Engel und Mandello, 1 lev., 76 p.
Több kötet nem jelent meg.

A magyar elem s ellenesei. Pest. 1860, Wodianer ny. 46 p.

Magyarország ismertetése statistikai, földirati s történelmi szempontból. I. köt. Dunántuli kerület. 1 - 2 szakasz. Pest. 1865 - 1866. 2 db.

1. szakasz. Baranya, Székesfehér, Győr, Komárom, Mosony, Somogy vármegyék. 1865, Pollák testvérek ny. IV, 384 p.

2. szakasz. Sopron, Tolna, Vas, Veszprém, Zala vármegyék. 1866, Khór és Wein ny. 364 p.

A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint. Pest. 1867, M. Tud. Akadémia, Eggenberger, Emich ny. 77 p.
/Értekezések a történettudományi osztály köréből. I. 4./

A magyar birodalom vasuti, gőzhajózási, postai és távirati térképe. Pest. 1868, Kugler, Reiffenstein - Rösch ny. Bécs. 93x57 cm.

IDŐSZAKI KIADVÁNYOKBAN, HÍRLAPOKBAN,
FOLYÓIRATOKBAN, KALENDÁRIUMOKBAN
MEGJELENT MŰVEI

1838

Mellyek a' magyar földmivelés főbb akadályai? 's hogy lehetne azokon segíteni?

= Ismertető a' honi 's külföldi gazdaságban és kereskedésben. 1838/11.

1. sz. 1 - 12. p.

Szentes mezővárosa, gazdasági tekintetben.

= Ismertető a' honi 's külföldi gazdaságban és kereskedésben. 1838/11.

2. sz. 17 - 22. p.

Békés vármegye, gazdasági tekintetben.

= Ismertető a' honi 's külföldi gazdaságban és kereskedésben. 1838/11.

3. sz. 33 - 38. p.

Balásházy János A' háztartás és mezei gazdaság tudománya c. művének ismertetése.

= Ismertető a' honi 's külföldi gazdaságban és kereskedésben. 1838/11.

31. sz. 370 - 376. p.

Mellyek a' magyar földmivelés főbb akadályai? 's hogy lehetne azokon segíteni?

= Hasznos Mulatságok. 1838. II. félév. 31. sz. 243 - 245 p.; 32. sz. 251

- 254. p.; 33. sz. 257. p.

1839

Még egy szó a' Minimumról.

= Társalkodó. 1839. 8. évf. 67. sz. 265 - 267. p.; 68. sz. 269 - 271. p.

További felvilágosítás a' Minimum és Maximum tárgyában.

= Társalkodó. 1839. 8. évf. 69. sz. 329 - 332. p.

1840

Jutalomtétel.

= Társalkodó. 1840. 9. évf. 63. sz. 252. p.

Válasz-jegyzetek V. urnak Békés vármegye' leírására tett czáfolatára és felvilágosítására.

= Századunk. 1840. 365 - 368. p.

Jutalomtétel.

= Századunk. 1840. 527 - 528. p.

1841

Utmutató Magyarországon át.

In: Magyar Házi Barát. Közhasznú házi 's gazdasági kalendárium - - évre.

Szerk. Staut József. Kassán, Werfer ny.

[1.] 1841. évre 51 - 88. p.

[2.] 1842. évre 40 - 63. p.

[3.] 1843. évre 39 - 68. p.

[4.] 1844. évre 25 - 32. p.

[5.] 1845. évre 23 - 30. p.

[6.] 1846. évre 102 - 104. p.

Folytatásokban közölt cikksorozat.

Bank és ősiség.

= Pesti Hírlap. 1841. 1. évf. 82. sz. 693 - 694. p.

Még egy szó Fogarasi bankjáról.

= Pesti Hírlap. 1841. 1. évf. 103. sz. 865 - 866. p.

1842

A' magyarországi kender- és lentermesztésről.

= Magyar Gazda. 1842. 2. évf. 6. sz. 87 - 91. p.

Felvilágosítás id. Szeless József ur észrevételeire a dunamelléki ref. superintendens választása tárgyában.

= Jelenkor. 1842. 11. évf. 30. sz. 131 - 132. p.

Felvilágosítás a dunamelléki ref. superintendens választása tárgyában.

= Jelenkor. 1842. 11. évf. 50. sz. 232 - 233. p.

A magyar birodalom népessége 1840-ben.

= Tudománytár. 1842. Uj folyam. Értekezések. XI. köt. 7 - 28. p.

1843

Ein Haupthinderniss des Fortschrittes in Ungarn, dargestellt von dr. Ignaz Wildner.

= Vierteljahrschrift aus und für Ungarn. 1843. II. Bd. 2. Hälfte. 88 - 133. p.

Magyarország földleirása. Fényes Elek után.

In: Mezei Naptár, gazdasági kalendárium a' nép' használatául - - évre.

Kiad. Magyar Gazdasági Egyesület.

[1.] 1843. évre. Szerk. Kacs Kovics L J Lajos. Budán, Magyar Kir. Egyetem ny. 59 - 61. p.

[2.] 1845. évre. Szerk. Fényes Elek. Pesten, Landerer-Heckenast ny. 45 - 47. p.

[3.] 1846. évre. Szerk. Fényes Elek. Pesten, Beimel ny. 43 - 45. p.

[4.] 1847. évre. Szerk. Fényes Elek. Pesten, Beimel ny. 39 - 40. p.

[5.] 1848. szökő évre. Szerk. Fényes Elek. Pesten, Beimel ny. 44 - 47. p.

[6.] 1849. évre. Szerk. Fényes Elek. Pesten, Landerer-Heckenast ny. 29 - 33. p.

Folytatásokban közölt cikksorozat.

Mellyek Magyarországon főakadályai a' mezei gazdaság felvirágzásának, miképen lehetne azokat elhárítani?

= Magyar Gazda. 1843. 3. évf. 49. sz. 407 - 414. p.

Miért emelkedett a' selyemtenyésztés az újabb időkben olly tetemesen Magyarországon 's a hozzákapcsolt tartományokban? 's miképen lehetne ez iparágat még jobban kiterjeszteni 's a nép közt meggyökereztetni?

= Magyar Gazda. 1843. 3. évf. 59. sz. 927 - 934. p.

1844

A' földbirtoknak végnélküli feldarabolása.

= Magyar Gazda. 1844. 4. évf. I. félév. 42. sz. 665 - 669. p.

Magyar Gazdasági Egyesület. Középponti egyesületi munkálkodások.

= Magyar Gazda. 1844. 4. évf. II. félév

4. sz. 57 - 64. p.

5. sz. 77 - 80. p.

6. sz. 93 - 99. p.

7. sz. 109 - 112. p.

8. sz. 125 - 128. p.

9. sz. 131 - 144. p.

10. sz. 157 - 160. p.

11. sz. 173 - 176. p.

12. sz. 189 - 192. p.

Válasz Győri Lajos észrevételeire, mellyeket Fényes Elek kézi- és iskolai átlászára, folyó évi prot. egyházi hírlap 46-ik számában közzé tett.

= Protestáns egyházi és iskolai lap. 1844. 3. évf. 47. sz. 1117 - 1119. p; 48. sz. 1142 - 1147. p.

1845

Figyelmeztetés a' borkezelés ügyében a' szőlősgazdákhöz.
= Magyar Gazda. 1845. 5. évf. II. félév. 60. sz. 1012 - 1013. p.

Középponti Egyesületi munkálkodások. Az 1846-iki Mezei Naptárról.
= Magyar Gazda. 1845. 5. évf. II. félév. 63. sz. 1067 - 1068. p.

1846

Előszó.
= Magyarföld és népei eredeti képekben. 1846. 1. évf. 1. füz. 1 - 2. p.

Magyarország általános statistikája. 1. r. Magyarország alapereje. 1. szakasz. A magyar föld. 2. szakasz. Lakosok.
= Magyarföld és népei eredeti képekben. 1846. 1. évf. 1. füz. 5 - 8. p.

Magyarország általános statistikája (folytatás). 3. szakasz. Termékek.
= Magyarföld és népei eredeti képekben. 1846. 1. évf. 2. füz. 1 - 4. p.

Magyarország általános statisztikája (folytatás). Az országos védegyesület következtében egészen új vagy csak terjedelmökben nagyobbított gyárak.
= Magyarföld és népei eredeti képekben. 1846. 1. évf. 4. füz. 1 - 3. p.

Középponti Egyesületi munkálkodások. (A M. Gazd. Egyesület szőlőművelési szakosztálya.)
= Magyar Gazda. 1846. 6. évf. 33. sz. 549 - 550. p.

Nyilatkozat a magyar rézvirág ügyében.
= Hetilap. 1846. 2. évf. 85. sz. 1411 - 1412. p., és Magyar Gazda. 1846. 6. évf. 78. sz. 1261 - 1264. p.

1847

Magyarország.
In: Honleányok Könyve. Pest. 1847. 1. évf.

1854

Statistikai jegyzetek. Az ausztriai birodalomban lakó nemzetiségekről.
In: Müller Gyula nagy naptára 1854-re. Hivatalosan beküldött országos tiszti cím- és névtárral. Szerk. Friebeisz István. 3. évf. Pest. 1854, Müller ny. 106 - 112. p.

234

1855

Gazdasági naptár az 1855. közönséges évre.
1. évf. Szerk. Fényes Elek. Pest. 1855, Heckenast ny. 128, 16 p.

Az olaszországi hadjárat 1848-ban és 1849-ben.
In: Nemzeti Képes Naptár 1856. szökő évre. Szerk. Tóth Lőrincz, Brassay Sámuel, Galgóczi Károly. 1. évf. Pest. 1855, Landerer - Heckenast ny. 80 - 106 p.

Statistika. Az európai öt nagyhatalmasság alaperejének összehasonlítása.
In: Nemzeti Képes Naptár 1856. szökő évre. Szerk. Tóth Lőrincz, Brassay Sámuel, Galgóczi Károly. 1. évf. Pest. 1855, Landerer - Heckenast ny. 145 - 147 p.

Tudomány, irodalom és művészet [Ismertetés Galgóczy Károly: Magyarország, a szerb vajdaság s temesi bánóság mezőgazdasági statistikája c. műről.]
= Pesti Napló. 1855. 6. évf. 28. sz. 1. p.

Biztosítva van-e a török birodalom a pontusi orosz flotta korlátozása által?
= Pesti Napló. 1855. 6. évf. 37. sz. 1. p.

Eszmék a tagosításról.
= Pesti Napló. 1855. 6. évf.
45. sz. 1. p.
47. sz. 1. p.
50. sz. 1. p.
53. sz. 1. p.
55. sz. 1. p.

Gazdasági gépek nagyszerű próbatétele.
= Pesti Napló. 1855. 6. évf. 51. sz. 1 - 2. p.

Községi szerkezet.
= Pesti Napló. 1855. 6. évf.
57. sz. 1. p.
58. sz. 1. p.
62. sz. 1. p.
63. sz. 1. p.
64. sz. 1. p.

1856

Utazások az éjszaki sarkvidékeken. 27 képpel. Pest. 1856. 128 p.
/Vasárnapi könyvtár. I. folyam 7. köt./

235

Célszerű-e a föld feldarabolása ellen minimum-törvényt hozni?

= Budapesti Hirlap. 1856. 5. évf.

183. sz. 1. p.

184. sz. 1 - 2. p.

185. sz. 1. p.

186. sz. 2. p.

Nemzetgazdászati levelek.

= Pesti Napló. 1856. 7. évf.

202. sz. 1. p.

203. sz. 1. p.

204. sz. 1. p.

205. sz. 1. p.

209. sz. 1. p.

213. sz. 1. p.

215. sz. 1. p.

216. sz. 1 - 2. p.

Tájékoztató az ausztriai finaczkérdések körül.

= Budapesti Hirlap. 1856. 5. évf.

215. sz. 1 - 2. p.

216. sz. 1 - 2. p.

217. sz. 1. p.

Balatoni gőzhajózás.

= Pesti Napló. 1856. 7. évf. 224. sz. 1. p.

Párisi állatkiállítás.

= Pesti Napló. 1856. 7. évf. 227. sz. 1. p.

A magyar biztosító-intézetek átalakításáról.

= Budapesti Hirlap. 1856. 5. évf.

240. sz. 1 - 2. p.

241. sz. 2. p.

242. sz. 1 - 2. p.

243. sz. 1 - 2. p.

Jégverés ellen biztosítási új terv.

= Budapesti Hirlap. 1856. 5. évf. 263. sz. 1 - 2. p.

Észrevételek gr. Desewffy Emil ily című munkájára: „A felforgó ausztriai pénzügyi kérdésekről”.

= Pesti Napló. 1856. 7. évf.

485. sz. 2. p.

488. sz. 1. p.

493. sz. 1. p.

497. sz. 1. p.

Jelentés a Falusi Gazda füzetei számára beküldött pályamunkák bírálatáról.

= Falusi Gazda. 1856. 2. füzet 95 - 96. p.

1857

Szigetvár ostroma. 11 képpel. Pest. 1857. 111, 1 p.

/Vasárnapi Könyvtár, II. folyam. 10. köt./

Endre magyar királyi herceg meggyilkoltatása Nápolyban. 1345. szept. 18.
In: Nemzeti Színházi nyugintézeti naptár 1858-ra. Szerk. Szigeti József.
Pest. 1857. Emich ny.

Nemzetgazdászati levelek. I. Jog. 1 - 2.

= Budapesti Hirlap. 1857. 6. évf. 10. sz. 1. p.; 11. sz. 1. p.

Nemzetgazdászati levelek. II. Állam. 1 - 2.

= Budapesti Hirlap. 1857. 6. évf. 14. sz. 1 - 2. p.; 15. sz. 2. p.

Nemzetgazdászati levelek. III. Szabad kereskedés. 1 - 2.

= Budapesti Hirlap. 1857. 6. évf. 15. sz. 2. p.; 20. sz. 1. p.

Nemzetgazdászati levelek. IV. Szabad kereskedés. 1 - 2.

= Budapesti Hirlap. 1857. 6. évf. 26. sz. 1. p.; 27. sz. 1. p.

Nemzetgazdászati levelek. V. Szabad kereskedés. 1 - 2.

= Budapesti Hirlap. 1857. 6. évf. 28. sz. 1. p.; 29. sz. 1. p.

Nemzetgazdászati levelek. VI. Szabad kereskedés. 1 - 2.

= Budapesti Hirlap. 1857. 6. évf. 31. sz. 1. p.; 33. sz. 1. p.

Jelentés a beérkezett pályamunkákról.

= Falusi Gazda. 1857. 135 - 136. p.

Jelentés a' falusi gazdaasszonyi díj ügyében.

= Falusi Gazda. 1857. 224. p.

Utólagos jelentés a' cselédjutalmakról.

= Falusi Gazda. 1857. 312. p.

A magyarországi országutak állapotja.

= Falusi Gazda. 1857. 1. évf. 1. sz. 5 - 6. p.

A földbirtokok feldarabolásáról. 1 - 4. r.

= Falusi Gazda. 1857. 1. évf. 18. sz. 146 - 147. p.; 19. sz. 153 - 154. p.; 20. sz. 165. p.; 22. sz. 181. p.

Borászat. 1 - 3. r.

= Falusi Gazda. 1857. 1. évf. 23. sz. 185 - 186. p.; 25. sz. 201 - 202. p.; 26. sz. 211. p.

Első magyar általános biztosító társulat.

= Budapesti Hirlap. 1857. 6. évf. 132. sz. 1 - 2. p.

Figyelmeztetés egy alföldi átokra.

= Budapesti Hirlap. 1857. 6. évf. 134. sz. 1. p.

Észrevételek Salamon Ferenc szemléjére a "Falusi Gazda" ügyében.

= Magyar Sajtó. 1857. 3. évf. 14. sz. 55. p.

Nyilatkozat a színházi naptár ügyében.

= Magyar Sajtó. 1857. 3. évf. 85. sz. 345 - 346. p.

Jelentés a „Falusi Gazda” számára beérkezett pályamunkákról.

= Magyar Sajtó. 1857. 3. évf. 91. sz. 371. p.

Az egészségügy állása Magyarországon. 1 - 3. r.

= Magyar Sajtó. 1857. 3. évf. 139. sz. 561 - 562. p.; 141. sz. 570. p.; 142. sz. 573 - 574. p.

Ismét csak földbank. 1 - 2. r.

= Magyar Sajtó. 1857. 3. évf. 169. sz. 681 - 682. p.; 170. sz. 685 - 686. p.

A nemzeti bank hypothecalis osztálya.

= Magyar Sajtó. 1857. 3. évf. 174. sz. 701 - 702. p.

Az első magyar kertészeti egyesület.

= Magyar Sajtó. 1857. 3. évf. 177. sz. 713 - 714. p.

Az első magyar általános biztosítás. 1 - 6. r.

= Magyar Sajtó. 1857. 3. évf. 187. sz. 753 - 754. p.; 189. sz. 761 - 762. p.; 191. sz. 769 - 770. p.; 194. sz. 781 - 782. p.; 200. sz. 805 - 606. p.; 203. sz. 818. p.

A pesti fűrész- és gyalugyár.

= Magyar Sajtó. 1857. 3. évf. 229. sz. 921 - 922. p.

A mostani pénzkrízisről.

= Magyar Sajtó. 1857. 3. évf. 242. sz. 973 - 974. p.

Párhuzam a temesvári- és Magyar Gazdasági Egyesület közt.

= Falusi Gazda. 1858. 2. évf. 2. sz. 12. p.

1859

Az adó története Magyarországon.

/1./ A magyarországi adó- és financiarendszer 1849-dik évig.

/2./ A királyi vagy hadi adó.

/3./ A házi adó története 1849-ig.

/4./ Deperdita.

/5./ A nemesség adómentességének megszüntetése.

In: Egyetemes Magyar Encyclopaedia. Szerk. Török János. Első kötet.

Pest. 1859, Krach ny. 587 - 650. hasáb.

Öt részből álló kisebb tanulmány Az adó története Magyarországon c. enciklopédia-cikk részeként.

1860

Veszprém.

In: Krach nagy képes naptára. Pest. 1860. 1. évf.

A magyar elem tulsulya a magyar szent korona területén.

= Pesti Hirnök. 1860. 1. évf. 118. sz. 1 - 2. p.

Most nem kellene politikai pártok Magyarországon.

= Pesti Hirnök. 1860. 1. évf. 191. sz. 1. p.

Miképen választassanak a követek a jövő országgyűlésre.

= Pesti Hirnök. 1860. 1. évf. 193. sz. 1. p.

Hazai közügyek.

= Pesti Hirnök. 1860. 1. évf. 196. sz. 1. p.

Egy pár szó az utasítások mellett.

= Pesti Hirnök. 1860. 1. évf. 229. sz. 1. p.

Hazai közügyek.

= Pesti Hirnök. 1860. 1. évf. 234. sz. 1. p.

Égető kérdések.

= Pesti Hirnök. 1860. 1. évf. 235. sz. 1. p.

Mindenek előtt az ország területi épsége visszaállítandó.

= Pesti Hirnök. 1860. 1. évf. 239. sz. 1. p.

Arad ostroma.

In: Honvédek könyve. Tört. adattár az 1848 - 49-iki magyar hadjáratból. Szerk. és kiad. Vahot Imre és Gánóczi Flóris. Pest. 1861, Emich ny. 3. kötet. 15 - 34 p.

A magyarországi gabonakereskedés. 1 - 4. r.

= Sürgöny. 1861. 1. évf. 277. sz. 1. p.; 278. sz. 1. p.; 280. sz. 1 - 2. p.; 281. sz. 1 - 2. p.

Szabad verseny az ipar és kereskedelem mezején. 1 - 3. r.

= Sürgöny. 1861. 1. évf. 290. sz. 1. p.; 293. sz. 1. p.; 294. sz. 2. p.

Történeti jogok és a Muraköz.

= Pesti Hírnök. 1861. 2. évf. 1. sz. 1. p.

Felelős minisztérium és megyei önkormányzat. 1 - 6. r.

= Pesti Hírnök. 1861. 2. évf. 7. sz. 1. p.; 20. sz. 1. p.; 22. sz. 1. p.; 27. sz. 1. p.; 33. sz. 1. p.; 35. sz. 1. p.

Törvényesség.

= Pesti Hírnök. 1861. 2. évf. 42. sz. 1. p.

Még egy szó a követi utasításokról. 1 - 2. r.

= Pesti Hírnök. 1861. 2. évf. 47. sz. 1. p.; 49. sz. 1. p.

Magyarország helyzete.

= Pesti Hírnök. 1861. 2. évf. 52. sz. 1. p.

A Kapcsolt Részek.

= Pesti Hírnök. 1861. 2. évf. 65. sz. 1. p.

Az osztrák alkotmányos férfiak.

= Pesti Hírnök. 1861. 2. évf. 70. sz. 1. p.

Néhány szó a törvényességről. 1 - 3. r.

= Pesti Hírnök. 1861. 2. évf. 248. sz. 1. p.; 249. sz. 1. p.; 253. sz. 1. p.

A magyar municipiumok. 1 - 4. r.

= Pesti Hírnök. 1861. 2. évf. 286. sz. 1. p.; 188. sz. 1. p.; 290. sz. 1. p.; 292. sz. 1. p.

1847 és 1848. 1 - 4. r.

= Pesti Hírnök. 1861. 2. évf. 297. sz. 1. p.; 300. sz. 1. p.; 301. sz. 1 - 2. p.; 1862. 3. évf. 1. sz. 2. p.

Igaz-e az, hogy mi magyarok kevés adót fizetünk.

= Pesti Hírnök. 1862. 3. évf. 3. sz. 1. p.

Adókiivetés lélekszám és földterület után.

= Pesti Hírnök. 1862. 3. évf. 8. sz. 1. p.

Különbség a magyar centralista és az osztrák centralista közt.

= Pesti Hírnök. 1862. 3. évf. 13. sz. 1. p.

Néhány szó a magyar bor kiviteléről. 1 - 2. r.

= Pesti Hírnök. 1862. 3. évf. 21. sz. 2. p.; 22. sz. 1. p.

Nyílt válasz Szemere Bertalan ur nyílt levelére.

= Pesti Hírnök. 1862. 3. évf. 136. sz. 1. p.

1867

Párhuzam egyfelől a magyar koronai birodalom, másfelől az ausztriai német, lengyel és cseh koronai országok közt, területi, népességi, had- és pénzügyi tekintetben.

= Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények. 1867. 3. köt. 245 - 305. p.

1868

Bonyhád és vidéke Tolna-megyében.

= Magyarország képekben. 1868. 46 - 49 p.

Likavai várrom és a Rózsahegyi várkastély Liptóme gyében.

= Magyarország képekben. 1868. 241 - 244 p.

1870

Észrevételek Magyarország 1870-ki népességének táblázataira, melyeket az országos statisztikai hivatal közretett. 1 - 8. rész.

1. r. = Magyar Ujság. 1870. 4. évf. 154. sz. 1. p.

2. r. = Magyar Ujság. 1870. 4. évf. 156. sz. 1. p.

3. r. Alcím: A magyarországi vármegyék, vidékek, kerületek, szabad királyi városok népessége. = Magyar Ujság. 1870. 4. évf. 176. sz. 3. p.

4. r. Alcím: Az erdélyországi vármegyék, székek, vidékek, királyi és taksás városok népessége 1870-ben, összehasonlítva az 1857-diki népességgel. = Magyar Ujság. 1870. 4. évf. 181. sz. 3. p.

5. r. Alcím: Jegyzetek Erdélyország 1857-ki népességére, az akkori politikai felosztás szempontjából. = Magyar Ujság. 1870. 4. évf. 182. sz. 1. p.

6. r. Alcím: Fiume város népessége 1870-ben. = Magyar Ujság. 1870. 4. évf. 184. sz. 3. p.

7. r. Alcím: Katonai végvidék. a/ Horvát végvidék. b/ Szlovonai végvidék. c/ Magyar végvidék. = Magyar Ujság. 1870. 4. évf. 185. sz. 2. p.

8. r. Alcím: A vármegyék, kerületek, székek, királyi és taksás városok sorrendje az 1870-ki népesség szerint. = Magyar Ujság. 1870. 4. évf. 196. sz. 1. p.

KÉZIRATAI

Magyarország geographiai kézikönyve. 1844 - 1845.

A magyar adórendszer. 1844 - 1845.

Magyarország és Erdély községeinek népessége 1857-ben az 1870-diki politikai felosztás szerint. /Megyei és járási sorok/

A magyar criticák általános szabályairól vagy utmutatás mikép lehessen elkoptatott szólásformákkal 's felcsigázott követelésekkel akárkinék, akármelly munkát tetszés szerint felmagasztalni, vagy lealacsonyítani.

LEVELEI

Nagy Ferenchez, Nógrád vármegye levéltárnokához. 1839. ápr. 17.

Czuczor Gergelyhez. 1844. ápr. 13.

Kossuth Lajoshoz. 1849. dec. 9.

Rácz Károly főszolgabíróhoz. 1851. márc. 25.

Pesthy Frigyeshez. 1854. márc. 1.

Pompéri Jánoshoz. 1857. okt. 12.

Pesthy Frigyeshez. 1857. okt. 16.

Pesthy Frigyeshez. 1860. febr. 29.

SZERKESZTŐI TEVÉKENYSÉGE

Ismertető a' honi 's külföldi gazdaságban és kereskedésben. /1838 - 1839/
Mezei Naptár. /1845 - 1848/

Hetilap. Az Iparegyesület Közlönye. /1847 - 1848/

Magyar gazdatiszti névtár. 1848. szökő évre. Kiad. - -. 1. év. Pest. 1847.

Beimel ny. 176 p.

Falusi Gazda. /1856 - 1857/

RÓLA ÉS MŰVEIRŐL SZÓLÓ IRODALOM

Fráter József: Felelet B. K. és Fényes Elek urak' ujjabb zaklatásaira a' Minimum 's Maximum tárgyában.
= Századunk. 1839. 721 - 727. p.

V[idovich Ferencz]: Megczáfolása és felvilágosításai Fényes Elek ur' Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotjáról, statistikai 's geographiai tekintetben kiadott munkájába becsuszott némelly hibás kitételeinek.
= Századunk. 1840. 286 - 288. p.; 293 - 296. p.; 302 - 304. p.

V[idovich Ferencz]: Viszonválasz Fényes Elek urnak Századunk' 46. sz. tett válaszjegyzeteire.
= Századunk. 1840. 474 - 477. p.; 487 - 488. p.

Rumy [Károly]: Igazítások és pótlékok a t. Fényes Elek urnak e' című munkájához: „Magyar országnak 's 'a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai 's geographiai tekintetben.”
= Századunk. 1840. 545 - 547. p.

Keleti Károly: Fényes Elek emlékezete.
Bp. M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1878. 37 p.

Fényes Elek.

In: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 3. köt. Bp. Hornyánszky Viktor, 1894. 374 - 384. p.

Kovács Alajos: Fényes Elek statisztikai munkássága.
= Magyar Statisztikai Szemle. 1924. 7 - 8. sz. 340 - 346. p.

S[ényi] P[ál]: Leleplezték Fényes Elek emléktábláját Ujpesten.
= STUD. 1935. 195. sz. 1 - 2. p.

Tyukodi Piroska: Fényes Elek.
Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1940. 58 p.

Kemény Gábor: Száz esztendő a "Statistik des Königreichs Ungarn", Fényes Elek magyarországi statisztikája.
= Magyar Statisztikai Szemle. 1944. 1 - 3. sz. 46 - 57. p.

Vért András: Fényes Elek.
= Statisztikai Szemle. 1949. 10 - 11. sz. 351 - 354. p.

Trócsányi Zsolt: Az 1848/49-i Országos Statisztikai Hivatal.
= Statisztikai Szemle. 1955. 3. sz. 216 - 228. p.

Mészáros István: Fényes Elek élete és munkássága.
= Statisztikai Szemle. 1957. 7. sz. 533 - 544. p.

Horváth Róbert: A magyar hivatalos statisztikai szolgálat kialakulásának jelentőségéről.
= Statisztikai Szemle. 1958. 2. sz. 161 - 173. p.

Thirring Lajos: Fényes Elek műveinek történeti statisztikai vonatkozásairól és értékeléséről.
In: Történeti statisztikai közlemények. Bp. KSH Könyvtár, Levéltárak Orsz. Közp. 1958. 1 - 2. sz. 76 - 79. p.

Paládi Kovács Attila: Fényes Elek.
Bp. Akadémiai K. 1976. 212 p.

Dányi Dezső: Fényes Elek emlékezete.
= Statisztikai Szemle. 1986. 11. sz. 1134 - 1137. p.

Körmendi Gábor: Fényes Elek (1807 - 1876) műveinek válogatott bibliográfiája. Bp. KSH Könyvtár és Dok. Szolg., 1986. 11 p.

Dányi Dezső: Statisztika a kiegyezés előtt.
In: Tanulmányok a magyar statisztikai szolgálat történetéből.
Bp. KSH, 1998. 1 - 30. p.

Szaszkóné Sin Aranka: Adalékok Fényes Elek pályájához.
= Statisztikai Szemle. 1998. 3. sz. 253 - 265. p.

Kobály József: Előszó.
In: Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. (Kárpátalja) Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1998. 5 - 8. p.

Fényes Elek.
In: Magyar nagylexikon. 7. köt. Bp. Magyar Nagylexikon Kiadó, 1998. 864 - 865. p.

Marton Ádám: Fényes Elek (1807 - 1876) statisztikus.
In: Fejezetek a magyar statisztikai tudományos gondolkodás történetéből. Bp. KSH Könyvtár és Dok. Szolg., 2000. 35 - 61. p.
(Történeti statisztikai tanulmányok; 7.)

